

ՊԱՐՈՒՅՐ ՍՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ
ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ - 1996

307

ARMENO - GEORGICA ՄԱՏԵՆԱՇԱՐՈՎ
ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍԵԼ

1. Հայաստանի վրացերեն արձանագրությունները: Աղբյուրագիտական քննություն: Երևան, 1977, 362 էջ:
2. Ազաթանգեղոսի հին վրացերեն խմբագրությունները: Երևան, 1982, 268 էջ + 29 աղյուսակ:
3. Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանությունը: Բնագրեր և հետազոտություն: Երևան, 1996, 218 էջ:
4. Армянская эпитафиа Грузии. Картли и Кахети. Ереван, 1985, 227 стр. + XVI табл.
[Վրաստանի հայերեն արձանագրությունները: Քարթլի և Կախեթ: Երևան, 1985, 227 էջ + XVI աղյուսակ]
5. Армянская эпитафиа Грузии. Тбилиси. Ереван, 1988, 138 стр. + XVI + табл.
[Վրաստանի հայերեն արձանագրությունները: Թբիլիսի: Երևան, 1988, 138 էջ + 16 աղյուսակ]:

Սույն հատորը լույս է տեսնում Պոլսահայ
տիկին ԹԱՆԻԱ ՇԻՐԻՆՅԱՆԻ մեկենասությամբ
ի հիշատակ վաղամեռիկ ամուսնու
ՆԱԶԱՐ ՇԻՐԻՆՅԱՆԻ
(1955-1993)

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

Պ. Մ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՄՈՒՇԵՆԻՉԵՍՏՎ ՏՎ. ՇՈՒՇԱՆԻԿ

ТЕКСТЫ И ИССЛЕДОВАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО ГИТУТЮН НАН РА
ЕРЕВАН 1996

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Պ. Մ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՎ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1996

6696

ԳՄԴ 63.231
Մ 992

Գիրքը հրատարակության է հանձնարարել
ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտխորհուրդը

Գրախոսներ

Հ. Գ. Մարգարյան
Պ. Ա. Չորանյան

Խմբագիր

Գ.Խ. Մարգարյան

Մուրադյան Պ.Մ.

Մ 992 Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանություն.-Եր.: ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.,
1996.- էջ 218

Աշխատությունն ամփոփում է «Շուշանիկի վկայաբանության» հայկական և վրացական առկա խմբագրությունները, նրանց արձագանքը հայոց և վրաց մատենագրության մեջ, ինչպես նաև բնագրերի համեմատական աղբյուրագիտական հետազոտությունը:

Հասցեագրվում է հայագետ և կովկասագետ մասնագիտական շրջանակներին:

პანთეონი მუზეუმი
წამებდა წმინდა შუშანიკის
ერგები - 1996

U 0502000000 96
703(02)-96

ԳՄԴ 63.231

©Մուրադյան Պ.Մ., 1996

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍԲ

«Armeno-Georgica» մատենաշարային հրատարակությանը ծանոթ մեր ազգի կամ օտար մասնագիտական շրջանակներում հաճախ է անհրաժեշտ եղել բացատրություն տալ, թե ի՞նչ է բովանդակելու մատենաշարիս 3-րդ պրակը և ինչու՞ է նրա հրատարակությունն ուշանում:

1978 թվականին վրաց հասարակությունը պատշաճ շուքով ու հանդիսավորությամբ նշեց «Շուշանիկի վկայաբանության» ստեղծման 1500-ամյակը (խոսքը վերաբերում է վրացական ընդարձակ խմբագրությանը, որը իրավամբ նկատվում է վրաց ազգային դպրության երախայրիք՝ Հակոբ երեցի (Յուրտավեցու) հեղինակությամբ): Մասնագիտական պարտքս էր արձագանքել այդ դարալիցին, ուստի ջանացի նոր աղբյուրների հիմամբ վերանայել հայկական ընդարձակ խմբագրության բնագիրը, թեև և՛ այն օրերին, և՛ այսօր ես մեծապես գնահատում եմ պրոֆ. Ի. Աբուլաձեի կազմած տեքստն ու մեծարում հայ-վրացական բանասիրության այդ ճշմարիտ վաստակավորի հմտությունն ու նվիրումը: Բայց պիտի պարզորոշ գիտակցել, թե սույն վկայաբանության ուսումնասիրությունը սկսվել է Ի. Աբուլաձեից առաջ (Ս. Գորգաձե, Իվ. Ջավախիշվիլի, Կ. Կեկելիձե, Պ. Պետերս) և շարունակվելու է նրանից հետո ևս (ապացույց՝ Ն - Լ. Ջանաշիայի, Շ. Օնիանիի և այլոց գրքերը): Ուստի հայերեն բնագրի նոր հրատարակություն ձեռնարկելը համարում եմ բնականոն ընթացք՝ առավել ևս նոր ու վստահելի ընդօրինակություն ունենալու պարագային: Եվ այնուամենայնիվ՝ զերադասեցի առժամանակ հետաձգել այդ խնդիրը: Խոստովանեմ, երկու պարագա ինձ դրդեց նման որոշում կայացնել:

ա) «Շուշանիկի վկայաբանությունը» իր հայկական և վրացական տարբերակներով թեև երկվեզու մեկ հուշարձան է, բայց իր ունեցած տեղով, ժամանակագրական կարևորությամբ, գեղարվեստական, պատմա-ճանաչողական արժեքով միանգամայն տարբեր գնահատության սանդղակներով է չափվում: Հայ մատենագրության պատմության համար այն վաղ շրջանի սրբախոսական երկ է, Վարդան Մամիկոնյանի նվիրումին, անունին ու հիշատակին արժանի դատեր նահատակության պատմություն, հայ կնոջ տոկոսության և անձնուրացության, ավանդապահության օրինակ: Գեղարվեստական առումով այս «վկայաբանությունը» շարունակում է Հռիփսիմյանց, Սուքիասյանց, Ռսկյանց վկայաբանությունների և իրեն նախորդած այլ երկերի (չենք հիշատակում Պատմությունները, Կորյունի և Եզնիկի աշխատությունները) մատենագրական ավանդույթները: Մինչդեռ նրա վրացական ընդարձակ խմբագրությունը, ինչպես ասվեց, վրաց ազգային դպրության անդրանիկ երկն է, որի բովանդակած պատմական վկայություններն անփոխարինելի սկզբնաղբյուր են 5-րդ դարի Քարթլիի քաղաքական, եկեղեցական, սոցիալական ու մշակութային պատմության համար, լեզուն (թեկուզ վերանայված ու նորոգ)՝ ապացույց գրական մշակվածության (սուրբգրական թարգմանություններին զուգընթաց), ոճը՝ հստակ ու ազդու, իր կնիքը թողնելով հետագա դարերի վրաց վարքագրական երկերի վրա և, ի վերջո, գեղարվեստական մտածողության նախօրինակ:

Որքան էլ տարօրինակ է, բազում առումներով ուշագրավ մատենագրական այս հուշարձանի վերաբերմամբ մերօրյա հայագիտության և վրացագիտության մեջ մշակվել ու արմատավորվել են միմյանց հակոտնյա դրույթներ. վրացագետներն այլևս համոզված են, որ առկա հայերեն ընդարձակ տարբերակը վրացական բնագրի խմբագրյալ թարգմանությունն է, իսկ՝ ըստ հայագետների համոզման՝ վրացերենն է թարգմանված հայերենից: Որևէ կանխադրույթի հետևելու պարագային՝ տողերիս հեղինակի համար ավելորդ էր զբաղվել այս հուշարձանով, գոհանալով հայերեն վերանայված բնագրի հրատարակությամբ: Գործնականում աններելի պիտի լիներ, սակայն, անգիտանալ վրացական խմբագրության հարուցած հարցերին և որևէ նկատառումով խուսափել բնագրագիտական հանգամանալի ուսումնասիրությունից, ուստի աշխատանքը պիտի կատարվեր՝ անտեսելով շրջանառող բոլոր դրույթները, անկախ նրանց ապացուցվածության աստիճանից, բացառապես աղբյուրագիտական-բնագրագիտական հիմունքով: Եվ երբ այդ աշխատանքն այլևս կատարված էր, պարզվեց, որ շատ խնդիրներում ստացված արդյունքը չէր համատեղվում նախորդներիս եզրակացություններին, մասամբ անսպասելի լինելով նույնիսկ հեղինակիս համար: Եվ ահա, 1978 թ. հոբելյանական հանդիսությունների ու հրատարակությունների ժամանակ այդ եզրակացությունների հրապարակումը կարող էր ճիշտ չընկալվել, դիտվել իբրև դեմընթաց, իսկ տողերիս հեղինակը սեփական փորձով գիտե, թե բարոյական առումով որքան ծանր է նման կացությունը: Գերադասեցի անորոշ ժամանակով հետաձգել հրատարակությունը՝ պահպանելով նրա մատենաշարային տեղը:

բ) Մատենաշարիս առաջին գիրքը հրատարակելիս («Չայաստանի վրացերեն արձանագրությունները», 1977 թ.), տպարանային-շարվածքային դժվարություններն ուղեկցվեցին անսպասելի ու անասելի «գաղափարախոսական» արգելակների հաղթահարումով: Չամալսարանական վատհոգի մի գործընկեր (որակումը քաղում եմ Բոստոնում լույս տեսնող «Չայրենիք» ամսագրից, 1955 թ, նոյեմբեր, էջ 57) հետի-հետ դիմում էր կատարում «Մամուլի կոմիտե», կոչ անելով կանխել «հայ-վրացական եղբայրական հարաբերությունները վնասող» այդ գրքի տպագրությունը: Ինձ համար և՛ այն ժամանակ, և՛ այսօր անհասկանալի է, թե միջնադարյան վիճազների վերծանությունն ու քննությունը ինչպե՞ս կարող է վնասել ժողովուրդների հարաբերությանը: Բայց փորձառու «բարեկամս» վստահ գիտեր, որ պետական պաշտոնյան վճիռ կայացնելու համար գիրքը կարդալու նեղություն չի կրի, ուստի աշխատությունս քանիցս «տպարանից ետ էին կանչում» և նորանոր բաց ու փակ գրախոսությունների ուղարկում: Բարեբախտաբար, մեզանում գիտության ու խղճի մարդիկ կային ու կան, ուստի գիրքը տպագրվեց առանց բառային իսկ փոփոխության (պարզվում է՝ վճռական է եղել ինձ անձնապես անծանոթ և այժմ վաղամեռիկ գրող Մուշեղ Գալշոյանի ելույթը: Ճիշտ է ասված՝ «Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»):

Երկրորդ պրակի հրատարակությունը խաղաղ անցավ (հավանաբար Ագաթանգեղոսը բարեխոս ունեի), ինչ վերաբերում է 4-րդ և 5-րդ գրքերին, մեկի դեպքում երիցս վատհոգի մի գիտաշխատող Մոսկվայի և Երևանի անվտանգության մարմինների խնամածությանը հանձնեց «լինել թե չլինելուս» տնօրինումը (արդյունքում՝ ամբաստանողը հրապարակավ դատապարտվեց, տես «Գրական թերթ», 1990, 16 փետրվարի, նաև՝ «Գարուն», 1991, № 1, էջ 30-33): Իսկ վերջին 5-րդ պրակն առանց հեղինակիս գիտության ԳԱ հրատարակչական խորհուրդը «ի համաձայնեցում» գրախոսության ուղարկեց Վրաստանի ԳԱ: Կրկին բարեբախտաբար՝ գիրքը հայտնվել էր գիտնական անձանց ձեռքը (Ձ. Ալեքսեիժե, Գ. Մայսուրաձե) և Երևան վերադարձել խղճմիտ ու անաչառ գրախոսություններով:

Միամիտ ընթերցողը կարող է մտածել, թե հավանաբար քաղաքական ուշադրության առնված այդ գրքերն իրոք ինչ-որ խնդիրներ են հարուցել: Բնավ:

Նրանց հեղինակը տպագրության համար բառ իսկ չի փոխել: Նոր խարդավանքից խուսափելու համար «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հրատարակությունն անորոշ ժամանակով հետաձգեցի:

Ժամանակները, փառք Տիրոջը, փոխվեցին, բայց ավաղ՝ փոխվեց նաև պետական ծախքով ակադեմիական հետազոտություն հրատարակելու կարելիությունը: Եվ հայտնի չէ՝ ինչ էր լինելու գրքիս ճակատագիրը, եթե մշակութամեծար հայորդի Մեսրոպ արքեպ. Մութաֆյանը բարեհոգի միջնորդությամբ չերաշխավորեր նրա հովանավորությունը: Արդարև՝ «հարկս հարկաւորաց եւ պատիւս արժանաւորաց»:

«Ս. Շուշանիկի վկայաբանութիւնը» հայ-վրացական էթնիկական, քաղաքական ու մշակութային փոխհարաբերությունների առումով խորհրդանշական հուշարձան է: Նրա երկվեզու խմբագրությունները գոյացել ու մշակվել են ընդհանրական եկեղեցական թելադրությամբ՝ նույնական պարագաներում ու նույնաղբյուր դպրության զույգ ավանդների կիրառությամբ: Ինչպես որ անկարելի է Չայոց ու Վրաց պատմական անցյալի անջատական, մեկուսի ուսումնասիրությունը, անկարելի է նաև նրանց ստեղծած մշակույթների ու մատենագրության հակադրական քննությունը: Աներեք այդ համոզմունքով է պայմանավորված սույն մատենաշարի «Armeno-Georgica» վերտառությունը, որ նոր հորինվածք չէ, այլ երանահիշատակ նախորդների, մանավանդ ակադ. Ն. Մառի հատորավոր ավանդների նորօրյա շարունակություն:

«Ս. Շուշանիկի վկայաբանութեանը» վերաբերող պատկառելի գրականություն է ստեղծվել: Անտեղի նկատվեց այդ աշխատությունների ու աղբյուրների առանձնացված քննարկումը, որովհետև հատորն ինքնին աղբյուրագիտական կառույց ու նպատակ ունի: Չեմ կարծում, թե այն լրացման կարոտ կամ վերանայման ենթակա է-ջեր չունի, բայց համոզված եմ, որ մասնագիտական պարտքս գեթ մասամբ կատարած կլինեմ՝ սույն գրքի հրատարակությամբ: Անշուշտ շատ կուզենայի լսել խղճմիտ ընթերցողի դիտողությունները, ինչ վերաբերում է անհրահանգ «անդուռն բերանների» արծագանքին, որպիսիք միշտ անպակաս են, կանխապես կարող եմ ասել՝ «Ծանի՛ր եւ բժշկեա՛ գքեզ»:

Պ. Մ

Ա. «ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ»
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՉԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. *Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 941*: 1689 թ. Երուսաղեմում ընդօրինակված ճառընտիր է, գրիչն ու ստացողը՝ մահտեսի Տեր-Գրիգոր: Գրչությունը հիմնականում երկայուն է, նոտրգիր, 343 թերթ: Շուշանիկի վկայաբանության բնագիրը 231v-236v էջերում է, որի ավարտին կա հետևյալ հիշատակարանը. «Սորին (իմա Շուշանիկի- Պ. Մ.) բարեխօսութեամբ եւ ամենայն սրբոց տացէ Քրիստոս Աստուած ամենայն հաւատացելոց իւրոց արիաբար կալ ընդդէմ ամենայն կրից, որ զինուորին ընդդէմ ոգոց՝ յաղթել մարմնական ցանկութեանց եւ յաղթութեան պսակն առնուլ ընդ յաղթող սուրբսն ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, եւ ողորմի ստացողի մահտեսի Տեր-Գրիգորին եւ ծնողացն՝ մահտեսի Տեր-Պօղոսին եւ ամենայն արեան մերձաւորացն, կարդացողաց եւ լսողաց, եւ որք ողորմիս տան» (էջ 336v): Սույն հիշատակարանի տարբերակները կրկնված են 45r, 47r, 123v էջերում: Շուշանիկի վկայաբանության գիտական բնագիրը կազմելիս պրոֆ. Ի. Աբուլաձեն այս ձեռագրում եղածն է հիմք ընդունել (=A): Նա անհրաժեշտ չի համարել անդրադառնալ գրչագրի նկարագրությանը, թեև ընդօրինակության ժամանակը վկայել է ստույգ՝ 1689 թ.¹ («Թվին ՌՃԼԸ աւարտեցաւ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ», էջ 341v): Մատենադարանի հավաքածոյի համառոտ «Ցուցակ ձեռագրացում» (Ա, էջ 343) հակառակն է՝ նկարագրությունը բավական հանգամանակի է, բայց առանց սրբերի, այդ թվում և Շուշանիկի անվան հիշատակության: Այդ կարգի նյութերը ներկայացված են «Վարք եւ վկայաբանութիւնք» ընդհանուր վերտառությամբ:

2. *Փարիզի Ազգային մատենադարան, ձեռ. №. 178 (իին համարը՝ 88)*: Բովանդակությամբ «Վարք սրբոց է», «Տոնական», գրված ժԲ դարում, 643 թերթ, երկաթագիր, երկայուն: Նկարագրված է Ֆ. Մակլերի Gatalogue des Manuscrits arméniens et géorgiens գրքում (Փարիզ, 1908, էջ 98-99): Ըստ հեղինակի՝ նյութերի հաջորդականությունը կանոնավոր չէ, մանավանդ հեղինակային պատկանելության առումով: Ձեռագրի բովանդակությունն արտացոլելիս, ցավոք, Ֆ. Մակլերը վրիպմամբ բաց է թողել Շուշանիկի վկայաբանության հիշատակությունն ու գրաված էջերը²: Ձեռագիրն անմիջականորեն ճանաչելու հանգամանքով Շուշանիկի վկայաբանության ներկայությունը

¹ Յակոբ Ցուրտաւեցի, Վկայաբանութիւն..., էջ 05:

² Այդ իսկ պատճառով Ի. Աբուլաձեն, ապա նաև Ն. Ջանաշիան փնտրել ու չեն գտել իրենց զբաղեցնող բնագրի առկայությունը:

հավաստել ու 301r-307v էջերում գտնվելը ճշտել է Հ. Ներսես Ալիմյանը (ՀԱ, 1970, էջ 259-260): Այս ձեռագրից ընդօրինակելով Ղ. Ալիշանը «Սուփերքում» հրատարակել է «Վկայաբանության» բնագիրը (=B): Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության հավաքածոյի ճառընտիրները նկարագրելիս (ձեռ. № 236, հին թիվ՝ 742, ճառընտիր ԼԲ) Հ. Բարսեղ Սարգիսյանը տեղեկացնում է. «Ձեռագիրս ընդօրինակած է Հ. Ղ. Ալիշան Փարիզու Ազգային գրատան թիւ 88 եւ թիւ 46 մեծ Տօնականէն եւ ճառընտրէն. 1861-65-ին միջոցները մտեր է հաւաքման մէջ»³:

Կորյունի «Վարք Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի» երկի վերջին հրատարակությունն իրացնելիս ձեռագրագետ Ա. Մաթևոսյանի պահանջով Մատենադարանում ստացվել է սույն ձեռագրի մանրաժապավենը (№ 879): Ղ. Ալիշանի հրատարակության համեմատությունը բուն ձեռագրի մանրաժապավենի հետ կարևոր տարբերություններ չտվեց: Ի լրացումն Ֆ. Մակլերի նկարագրության, Ա. Մաթևոսյանը մասնավորեցնում է. «Հիշատակագրություններից երևում է, որ գրիչ Պողոսը ձեռագիրը գրել է իր համար և նպատակ է ունեցել ստեղծելու հարուստ բովանդակությամբ Տոնական, ուստի բազմաթիվ վարքեր ու վկայաբանություններ է փնտրել և ներմուծել ձեռագրում: Նա հաճախ առանձին-առանձին հիշում է Պապանուն հայրապետին, Հուսիկին, Խաչատուրին, Հայրապետին, որոնք նրան այս կամ այն միավորն են տվել օրինակելու համար: Հետագայում, որպես ստացող, հիշվում է միաբանության հայրապետ Հովհաննեսը, որը փափագել է ունենալ սույն ձեռագիրը, և «փոխանակ ընչից ստացաւ ինչք ի հոգեւոր փարթամութեան»⁴:

Ձեռագրում առկա հիշատակարան-հիշատակագրությունները հրատարակված են Ա. Մաթևոսյանի կազմած «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ: Ե-Ժ դարեր» գրքում (Երևան, 1988, էջ 127-128), ժԱ դար թվագրումով: «Շուշանիկի վկայութեան» ավարտին (էջ 7v) կա հետևյալ հիշատակարանը. «Ձստացող այսմ մատենիս յիշեսիջիք, ով մանկունք նոր Սիոնի, եւ զՊապանուն հայրապետ, որ զգաղափարս շնորհեաց»: Հիշատակարանների վերոնշյալ ժողովածոյում սույն միավորը չի ընդգրկված: «Մանկունք նոր Սիոնի» եւ «զգաղափարս շնորհեաց» արտահայտությունները հուշում են, որ թերևս «Վկայաբանութեան» զգաղափար օրինակը ընդօրինակված է եղել առանձնակի և նախատեսված լայն ընթերցանության: Պապանուն հայրապետի ինքնությունը այլ աղբյուրից մեզ ծանոթ չէ, ուստի վստահելի կովան չունենք ձեռագրի թվագրությունը առավել մասնավորեցնելու: Հր. Աճառյանը երկրորդում է Ֆ. Մակլերի նկարագրության տեղեկությունը (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 224):

3. *Երուսաղեմի սրբոց Հակոբեանց վանքի հավաքածո, ձեռ. № 1բ*: 1418 թ. Երուսաղեմում Հովհաննես արեղայի ձեռքով ընդօրինակված ճառընտիր է, ստացողն է Պողոս արքեպիսկոպոսը, որ հետո կաթողիկոս ձեռնադր-

³ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց ի Վենետիկ», Բ հտ., էջ 487: Նույն հավաքածոյի ԻԶ ճառընտիրը նկարագրելիս, ուր առկա է «Շուշանիկի վկայաբանութեան» համառոտ խմբագրությունը (էջ 35v-36v), Հ. Բ. Սարգիսյանը անսպասելի ծանոթագրում է կատարում, թե «Սուփերքի» նույն Թ հատորում (էջ 11-47) «հրատարակուածն ալ ամենայն հաւանականութեամբ կրնայ Պաշտելի Վարդանէն յօրինուածն ըլլալ, զոր Կիրակոս «այլ Պատմութիւն» կանուանէ» (նշվ. աշխ., էջ 397): «Սուփերքի» մատնանված էջերում տպագրված է մեզ հետաքրքրող հուշարձանի ընդարձակ խմբագրությունը, որի փարիզյան ձեռագիրը ընդօրինակված է Վարդանից ավելի քան մեկ հարյուրամյակ առաջ (եթ խոսքը Արևելցուն է վերաբերում):

⁴ Կորյուն, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի, Երևան, 1994, էջ 15-16:

վեց: Շուշանիկի վկայաբանությունը ժողովածու ընդգրկված 200-րդ ընթերցումն է (էջ 827-836), բոլորգիր, երկայուն: «Վկայաբանութեան» բնագրի ավարտին հարում է Երևանի Մատենադարանի № 941 ձեռագրից մեզ արդեն ծանոթ հիշատակարանի տեքստը՝ աննշան տարբերությամբ (չկան գրչի և ստացողի անվանական հիշատակությունները): Առանց էական դժվարության կարելի է ապացուցել, թե № 941 ձեռագիրը ընդօրինակված է կամ Երուսաղեմի սույն բնագրից կամ նրա մայր օրինակից: Այդ են մատնացուցում նույնական ընթերցումները, բնագրական մեկ-երկու խաթարումները և մանավանդ՝ մեկով մյուսը սրբագրելու առիթները:

Ինչպես երևում է, գաղափար օրինակը բնագրի ժԱ հատվածում մեկ-երկու տողի խաթարում է ունեցել, ուստի Գովհաննես արեղան ընդօրինակելիս (էջ 834) չվերծանվող բառերի տեղը բաց է թողել («...եւ իւրաքանչիւր ըստ իւրում անձին [], յԱստուծոյ պարգեւս [] բարեաց շնորհէր երանելին սուրբ աղաթիւքն իւրովք»): Մատենադարանի № 941 ձեռագրի գրիչը վերահասու չի եղել բովանդակությանը և բառատեղերի հանգամանքին, ուստի վստահաբար շարունակել է ընդօրինակումը՝ «... եւ իւրաքանչիւր ըստ իւրում անձին երանելին սուրբ աղօթիւքն իւրովք» (էջ 235v), ուր իմաստը մնացել է անավարտ:

Ձեռագիրը նկարագրված է Նորայր արքեպ. Պողարյանի «Մայր ցուցակում»⁵, իսկ մեզ զբաղեցնող էջերի մանրաժապավենը Մատենադարանում է:

Արդեն նկատեցինք, թե Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության հավաքածոյի № 231 ձեռագրի (ճառընտիր ԼԲ, հին թիվ՝ 742) ունեցած «Վկայաբանութեան» բնագիրը Ղ. Ալիշանն ընդօրինակել է Փարիզի Ազգային մատենադարանի գրչագրից և հրատարակել «Սովիերքում»: Զետևաբար այն իբրև նոր միավոր նկարագրելու և ներկայացնելու անհրաժեշտություն չենք տեսնում: Զ. Բարսեղ Սարգիսյանը պարզ ու մեկին վկայում է, թե ի թիվս չորս հուշարձանների, սույն «Վկայաբանությունը» ևս «Պարիզի թիւ 88, այն է ժԲ դարում գրուած մեծ ճառընտրէն արտագրուած են եւ յոյժ ընտիրք»⁶: 1853 թ. տպագրած «Սովիերքի» ազդում Ղ. Ալիշանը հայտնում է, որ Շուշանիկի վկայաբանությունը, «ի հերուն յաջողեաց մեզ գտանել գերկոսին եւս զվարքս սրբոյս, զհակիրճն յարեւելից (իմա Արևելքում-Պ. Մ.), եւ զբունն գերկայնն յարեւմտից՝ յերկաթագիր մատենէ, զոր եւ փութամք ահա տալ ի լոյս...»⁷: Ուրեմն ընդօրինակությունը կատարել է 1852 թ. (ի հերուն):

ԲՆԱԳՐԻ ԶՐԱՏԱՐԱՎԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ձեռագրերը ներկայացնելիս արդեն առիթ ունեցանք հիշատակելու բնագրի առ այսօր եղած հրատարակությունները: Դրանք, պիտի խոստովանել, սպասածից քիչ են, ձեռագրական հիմքով՝ փաստորեն երկուսը՝ Ղ. Ալիշանի կազմած «Սովիերք Զայկականքում» (հատ. Թ, էջ 11-47, ընդարձակ խմբագրություն, էջ 49-55՝ համառոտ խմբագրություն) և Ի. Աբուլաձեի աշխատասիրությամբ լույս տեսած «Զակոբ Ցուրտավեցի, Վկայաբանութիւն Շուշանիկի» վրացերեն գրքում (Թբիլիսի, 1938, էջ 3-47) ընդարձակ խմբագր-

⁵ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», Ա, էջ 11-23:

⁶ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց ի Վենետիկ», Բ, էջ 490:

⁷ «Սովիերք», Թ, էջ [6-7]:

ություն, հին վրացերեն տեքստին հայերեն բնագրից Ի. Աբուլաձեի կատարած նոր թարգմանությանն առդիր, էջ 49-53՝ համառոտ խմբագրություն, հին վրացերեն թարգմանությանն առդիր):

Ի. Աբուլաձեի սույն աշխատությունը նմանահանության եղանակով վերահրատարակվեց Թբիլիսիում 1978 թ.՝ «Վկայաբանութեան» վրացերեն խմբագրության ստեղծման 1500-ամյա տարելիցի օրերին:

Վերևում արդեն ասվեց, թե Ղ. Ալիշանը ընդարձակ բնագիրը քաղել ու հրատարակել է Փարիզի Ազգային մատենադարանի ձեռագրից կատարած իր ընդօրինակության հիմամբ, համառոտ «Ազդի» (էջ [5-7]) և «Ծանօթութեանց» (էջ 57-61) ուղեկցությամբ: «Սովիերքը» ներկայանում է իբրև հանրամատչելի մատենաշար, ուստի հրատարակիչը գրեթե չի միջամտել բնագրին, բացառությամբ երկու-երեք վրիպյալ բառերի ուղղագրության, մի երկու անգամ էլ արձանագրել է, թե կանխածելի ընթերցումը ձեռագրական է կամ՝ «պակասեն բառք ինչ, զոր ոչ իշխեցաք մեզէն լնուլ» (էջ 58, ծան. 8), «Այսպէս յօրինակի, բայց պահանջի այլ բայ» (էջ 57, ծան. 6):

Տասնամյակներ անց՝ «Սովիերքի» ընդարձակ խմբագրությունը տեղ-տեղ համառոտելով, Ղ. Ալիշանը «Յայապատումում» (հատ. Բ., Վենետիկ, 1901, էջ 183-186) վերահրատարակել է Վկայաբանությունս՝ «Շուշանիկն Վարդենի» խորագրով: Բնագիրն ուղեկցվում է մի քանի հանրամատչելի ծանոթագրություններով, որոնց մեջ առավել ուշագրավ է Աշուշա բղեշխի հունարեն արձանագիր կնիքի նմանահանությունն ու վերծանությունը: «Սովիերքում» եղած հրատարակությունը, որոշ կրճատումներով, վերահրատարակվել է «Յայոց հին ու միջնադարյան արձակի քրեստոմատիա» գրքում (Երևան, 1981, էջ 355-368): Կազմողների միակ ծանոթագրությունն այս է. «Գրվել է Ե դարի երկրորդ կեսին, հավանաբար Անդրեասի ձեռքով: Ե-Չ դարերում թարգմանվել է վրացերեն (տե՛ս Ն. Մառի Իз поэзии на Афон [ՄՊԲ, 1899] գիրքը», էջ 613): Ցավոք, այստեղ տեղեկանքներն անվրեպ չեն:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Զայերեն ընդարձակ խմբագրությունն ունեցել է չորս թարգմանական հրատարակություն.

- 1. *Paul Peeters*, Sainte Sousanik, Martyre en Arme'no-Georgie (+13 De'cembre 482-484), "Analecta Bollandiana", t. 53 (1935), fasc. III, pp. 5-47, fasc. IV, pp. 245-307, հայերեն բնագրի լատիներեն թարգմանությունը՝ էջ 8-24:

Թարգմանությունը կատարված է մինչ այդ եղած «Սովիերքի» միակ հրատարակությունից: Բնագրական միջամտություն-սրբագրությունները սակավ են, ստուգությունը՝ անվերապահ: Զայերեն և վրացերեն ընդարձակ խմբագրությունները դյուրությամբ միմյանց հարաբերելու համար, մասամբ Ս. Գորգածեի հետևողությամբ, Պ. Պետերսը բնագիրը համարակալված պարբերությունների է վերածել՝ 1-19: Ի լրումն Ղ. Ալիշանի հրատարակության՝ նշել է սուրբգրական քաղումները: Բնագրին առնչվող ոչ քիչ հարցեր քննարկվում են հրապարակման երկրորդ՝ ուսումնասիրության բաժնում:

գուր են հաճախ շրջանցել նրա հրատարակությունը՝ նորից վերադառնալով «Սովերբյան» տարբերակին:

Մեր ձեռնարկած նոր հրատարակությունը պայմանավորված է, ամենից առաջ, կարևոր տարրերը բովանդակող, 1689թ. ձեռագրից 250 տարի ավելի վաղ ընդօրինակված և դասական ուղղագրությանն ու ուղղախոսությանն առավել հետամուտ գրչագրի առկայությամբ, ինչպես նաև Ղ. Ալիշանի հրատարակության գրչագիրը (մանրաժապավեն) ձեռքի տակ ունենալով: Այս նոր աղբյուրների նպաստը պատկերացնելու համար ստորև կբերենք բնագրի մեկ դրվագից (Ե) քաղված մի քանի օրինակ:

Ի. Աբուլաձեի հրատ.

Նոր հրատ.

1. «...որ ձեւք խարդախտ գիս» (V, 18)

«...որ ձեււք խարդախտ գիս»:

2. «...ո՞ որոշեցդ գիս ի նմանէ՞ որ փրկելոցն է գիս ի հրոյն յաւիտենից, եւ ի հաղորդութենէ ուրացողին» (V, 37-40)

«...որոշեցե՞ք գիս ի նմանէ, և միաւորեցայց ընդ Քրիստոսի, որ փրկէ գիս ի հաղորդութենէ ուրացողին»

3. «...Ասացեալքդ ի քէն բարւոք են. բայց զայս մտաւ ածել, թէ զուցէ յառաւել բարկութիւն եւ ի նախանձ յուզիցի...» (V, 51-54)

«...Ասացեալքդ ի քէն բարիոք են, բայց զայս զմտաւ պարտ է ածել, թէ զուցէ յառաւել բարկութիւն եւ ի նախանձ յուզիցի...»

4. «...զի դու ինքնին գիտես տէր իմ, զի ի մանկութենէ իմնէ զմեղս իմ ատեցի եւ անարգեցի, եւ զօրէնս քո սիրեցի (V, 100-102)

«...դու ինքնին գիտես, տէր իմ, զի ի մանկութենէ զմեղս ատեցի ու անարգեցի, եւ զաւրէնս քո սիրեցի»

Տարբերություններն ակնհայտ են. օրինակներից երկուսը բառազանձային-ոճական են (1, 3), մյուսները՝ բովանդակային-իմաստակիր. Շուշանիկը դիմում է եպիսկոպոսին՝ ուրացյալ ամուսնուց ազատվելու խնդրանքով («որոշեցե՞ք գիս ի նմանէ») և ոչ ճարտասանությամբ հավաստում իր նվիրումը Քրիստոսին: Հաջորդ հատվածում (4) խոսքը մանկությունից ի վեր առհասարակ «մեղքն» ատելու մասին է և ոչ «մանկության իր մեղքերը», որպիսիք իբրև կանոն չեն լինում: Ի դեպ, ոճական առումով էլ անհարթ է «զի»-երի կրկնությունը, ինչպես նաև «իմնէ...իմ» համադրությունը:

Իբրև բնագրագետ, հրատարակիչը անշուշտ կարող էր յուրովի իմաստավորել առկա տեքստը, սակայն նախընտրելի էր այն կատարել գոյություն ունեցող իրական տարբերակների շրջանակում, մինչդեռ կա դեպք, երբ Ի. Աբուլաձեն այդ պարագայի հետ հաշվի չի նստել: Այսպես, նրա հրատարակության մեջ կարդում ենք.

Նոր հրատ.

«...ընկալ եւ գիս. սրբոցն հատուցմանցն արժանաւորեա, հար-

«...ընկալ եւ գիս, սրբոցն հատուցմանցն արժանաւորեա հարցն

ցըն իմոց սիրելեաց քոց, որք իւրաքանչիւր կարգի պաշտեցին զքեզ, ճշմարիտդ Աստուած, եւ մեռանիմ] վասն փառաւորել[ոյ] եւ սուրբ անուանդ քո» (XVIII, 34-40)

իմոց՝ սիրելեաց՝ քոց, որք իւրաքանչիւր կարգի պաշտեցին զքեզ, ճշմարիտդ Աստուած, եւ մեռան վասն փառաւորեալ եւ սուրբ անուանդ քո»

Պարզ է, որ Շուշանիկն այստեղ ևս իր նախնայաց նահատակությունն է հիշատակում՝ ի բարեխոսություն, և ոչ իր նահատակության պատճառը կրկնում:

Բնագրի նոր կազմություն և հրատարակություն թելադրող պարագաների թվում նշանակալի է հետագա ընդմիջարկությունները օտարելու անհրաժեշտությունը: Դյուրին չէ անսխալ կռահել, թե անհարիր կամ ավելորդ թվացող այս կամ այն նախադասությունը, արտահայտությունն արդյոք նախապես չ՞ի եղել, ի՞նչ դրդումով է առաջնորդվել հետագա գրիչ-ընդօրինակողը՝ ընդմիջարկում կատարելիս: Միշտ չէ, որ նման իրողությունները կարելի է զանազանել լեզվական-քերականական նորմերի հաշվառումով: Սակայն երկի շարադրանքի ոճը, կիրառած հնարքների համակարգը և ինքնատիպության կնիքը բավականաչափ կայուն կռվաններ են՝ հիմն ու նորը տարբերելու համար: Բնականաբար, հետին շրջանի միայն մեկ ձեռագիրը Ի. Աբուլաձեին հնարավորություն չէր տա բավարար չափով հետևողական լինել այս խնդրում, ուստի նա հաճախ ձեռնպահ է մնացել: Այժմ, ունենալով մի նոր ձեռագիր եւ մյուսի բնագիրը, ընդ որում շատ առումներով նախընտրելի, կարելի է դիմել քննական հրատարակության: Հակված չենք կարծելու, թե բնագրագիտական աշխատանքն այլևս ավարտվում է, բայց որ քայլ է արվում դեպի նախնականություն՝ կարելի է հավաստիանալ թեկուզ և ստորև բերվող մի քանի նմուշներով:

Ի. Աբուլաձեի հրատ.

Նոր հրատ

« Եւ արդ՝ Տէր իմ, եթէ արժանիս համարիս զսոսա մնալ ի ճշմարիտ եւ ի վերստին ծննդեանդ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Հոգին սուրբ, եւ սնեալ յարդարութիւն ի վերայ բազկաց իմոց առաջի քոյոյ տէրութեանդ, պահեա զսոսա ճշմարտութեամբ ի հաւատս ուղիղս եւ ի գործս բարիս զգաստութեամբ եւ աստուածպաշտութեամբ կալ յերկրի...» (II, 44-54):

« Եւ արդ, տէր իմ, եթէ արժանիս համարիս զսոսա մնալ ի վերստին ծննդեանն, որ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի սուրբ Հոգին, պահեա զսոսա ճշմարտութեամբ ի հաւատս ուղիղս եւ ի գործս բարիս, զգաստութեամբ կալ յերկրի...»:

«...եւ ընդ ուրացողին ոչ միաբանեցայց եւ ոչ պղծեցայց, այլ վարուց սրբութեան եւ արդարութեան պատկառ եւ հպատակ եղեց համբերութեամբ բազմաւ ի

«...եւ ընդ ուրացողին ոչ միաբանեցայց եւ ոչ պղծեցայց, այլ վարուց սրբութեան եւ արդարութեան պատկառ եղեց համբերութեամբ բազմաւ ի փառս Աս-

փառս Աստուծոյ եւ ի գովեստ տեառն մերոյ եւ փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, որ զամենայն մարդիկ կամի զի կեցցեն եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն»։ (III, 117-126):

«...եւ ինքն զայրագնեալ նախատէր զԱստուած եւ զհարս նորա. եւ յետ բազում հարուածոցն իբրեւ պակասեցաւ լքաւ, ետ հրաման անդէն քարշել զերանելին ի տուն իւր, զի համարեցաւ զնա մեռեալ»։ (VI, 42-48):

«...եւ նա յղէր առ տիկիսն, զի յարուցեալ երթիցէ ի բանտէն յապարանսն եպիսկոպոսին՝ որ մօտ էր յեկեղեցին, եւ ի տան միում կացցէ պահպանօքն համդերձ...» (VII, 67-72):

«...եւ ամենայն լուսաւոր կարգաւք հանդիսանայր. մինչեւ զարմանալ ամենեցունց ընդ հանդէս նահատակութեան երանելի կնոջն» (VII, 81-84):

«...եւ ամպարիշտն ոչ ամաչէր եւ ոչ ողորմէր նմա. այլ յազդմանէ չարին յարուցեալ իբրեւ զհեղեղատ աստիկ ողողել զերփել կարծէր զլուսաւոր վարս եւ զսրբութիւն երանելոյն եւ ասէր...» (IX, 15-20):

Նման տեղիները քիչ չեն։ Կարելի է տարակուսել, թե որքա՞ն իրավացի է ընդգծվածներն ընդմիջարկություն-հավելում համարելն ու բնագրից օտարելը։ Բայց պետք է նկատի ունենալ, որ նախընտրածը փաստող երկու ձեռագիր կա և ապա՝ միջնադարյան գրիչը կարող էր ջերմեռանդություն ցուցաբերել և ավելացնել (լուսանցում կամ բնագրում), բայց ջերմեռանդությունը կամ հանգամանալիությունը կրճատել-հանել՝ հազիվ թե։ Եթե այդպիսիք շատ չլինեին և որոշակի հակում չվկայեին, կարելի էր մտածել, թե վրիպմամբ դուրս են մնացել ընդօրինակության միջոցին։ Սակայն այս ոչ ծավալուն բնագրում այդքան բացթողում անկարելի է, առավել ևս՝ երբ նրանց օտարումը պարզ ու դիպուկ է դարձնում շարադրանքը։

Եթե այս ամենին ավելացնենք քերականական ձևերի, ոճերի ու բնագրի իմաստը պարզաբանող տրոհության նշանների տարբերությունը, ա-

տուծոյ, որ զամենայն մարդիկ կամի զի կեցցեն եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն»։

«Եւ բղեաշխն առաւել զայրացեալ նախատէր զԱստուած եւ զհարս սուրբ տիկնոջն։ Իբրեւ պարտեցաւ՝ լքաւ, ետ հրաման անդդէն քարշել զերանելին ի տնիկն իւր, զի համարեցաւ զնա մեռեալ»։

«Եւ նա յղէր առ տիկիսն, զի յարուցեալ երթիցէ ի բանտէն եւ ի տան միում պահպանաւքն կացցէ...»։

«...եւ ամենայն լուսաւոր կարգաւք հանդիսանայր՝ մինչեւ զարմանալ ամենեցունց ընդ վարս սրբոյն»։

«Եւ ամբարիշտն ոչ ամաչէր եւ ոչ ողորմէր նմա, այլ յազդմանէ չարին յարուցեալ ասէր...»։

9199

պա պարզ կդառնա, որ «Շուշանիկի վկայաբանութեան» տեքստի վերանայումը թելադրված է այն հնարավորին չափ նախնական վիճակին բերելու անհրաժեշտությամբ։ Պիտի ընդունել, որ նորակազմ բնագիրը վերանայելի է դարձնում հուշարձանի հայերեն բնագրից կատարված բոլոր թարգմանությունները և միաժամանակ՝ նկատելի չափով սրբագրություններ թելադրում երկին առնչվող պատմա-բանասիրական շրջանառող դրույթներում։

Եվ այնուամենայնիվ՝ բնավ չենք կարծում, թե հրատարակվող բնագրում այլևս ուղղելիքներ չկան։ Այսպես, օրինակ, խորագրում Շուշանիկի ծննդաբանությունը ստույգ է ներկայացվում («որ էր դուստր սրբոյն Վարդանայ, թոռն Սահականուշայ՝ դստեր սրբոյն Սահակ Պարթևի»), մինչդեռ առաջին իսկ պարբերության մեջ Շուշանիկն էր «թոռն սրբոյն Սահակայ Պարթևի և Յայոց հայրապետի ի դստերէն Սահականուշայ»։ Կարելի էր վերակազմել բնագիրը («թոռն Սահականուշայ՝ դստեր սրբոյն Սահակայ Պարթևի եւ Յայոց հայրապետի»), սակայն նման միջամտությունից ձեռնպահ մնացինք, որովհետև ձեռագրերը այլընթերցում չեն տալիս և ապա՝ «թոռ» եզրը հաճախ գործածվում է նույնիսկ ավելի հեռավոր ժառանգների վերաբերմամբ (տես՝ ստորև Ահարոն Վանանդեցուն առնչվող շարադրանքը)։

* * *

«Շուշանիկի վկայաբանութեան» մինչ այս եղած հրատարակությունների ձեռագրական հիմքերի ճանաչելիությունը պահպանելու նկատառումով համեմատության առնվող գրչագրերի ցուցիչները անփոփոխ պահպանեցինք, դրանով իսկ խախտելով նրանց ժամանակագրական հաջորդականությունը, ինչպես նաև բնագրի կազմությանը նրանց բերած մասնակցության աստիճանն անտեսելով։ Ուրեմն՝

- A=Մատենադարանի ձեռ. № 941:
- B=Փարիզի Ազգային մատենադարանի ձեռ. № 178(=Վենետիկի Մխիթ. միաբ. հավաքածո, № 236, նաև՝ «Սուփերք հայկականք», Թ)
- C=Երուսաղեմի Սրբոց Յակոբյանց վանքի հավածաքո, ձեռ. № 1բ:

Ավելորդ է հիշեցնել, թե քննական հրատարակության համար ձեռագրական տարընթերցումները բացառիկ կարևորություն ունեն, ուստի դրանք ներկայացված են ամբողջությամբ։ Ձանց են առնվել ուղղագրական բնույթի այլագրությունները (ամբարիշտ-ամպարիշտ, աւր-օր), ինչպես նաև բայի հրամայական եղանակի գործածության ժամանակ հանդիպող և չարտասանվող կիսաձայնը (կարդա՛)։ Ի. Աբուլաձեի կիրառած տնատումը պահպանել ենք նույնությամբ։

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ՇՈՒՇԱՆԿԱՆՆ, ՈՐ ԿԱՏԱՐԵՑԱՒ Ի ՎԻՐՍ ՅԱՌՆԷ ԻՐՄԷ
ՅԱՆԹԻՊԱՏՐԷ ՎՐԱՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴԷ, ՈՐ ԷՐ ԴՈՒՍՏՐ ՍՐԲՈՅՆ ՎԱՐԴԱՆԱՅ, ԹՈՌՈՆ
ՍԱՀԱԿԱՆՈՒՇԱՅ՝ ԴՍՏԵՐ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՀԱԿԱՅ ՊԱՐԹԵԻ ԴՅՈՑ ԴՅՐԱՊԵՏԻ

Ի ԶԱՐՈՑ, Ի ՏԱՆ ԵՒ ԵԻԹՆ

Ա. Եւ եղել ի ժամանակս թագաւորութեանն¹ Պարսից² բղեաշխ ոմն
աշխարհին Վրաց, որոյ անունն³ Վազգեն⁴ որդի Աշուշայ բղեշխի, որ երթեալ ի
դուռն արքունի⁵ ուրացաւ զքրիստոնէութիւնն⁶ եղեալ ընդ պարսկական
աւրինաւքն ի կամաց եւ⁷ ոչ ի հարկէ եւ⁸ ի բռնութենէ: Եւ կին ունէր զդուստր
Վարդանայ Դայոց սպարապետի Մամիկոնէի, թոռն սրբոյն Սահակայ
Պարթեի եւ Դայոց հայրապետի ի դստերէն Սահականուշայ⁹: Եւ անուն նորա
Վարդենի ի ծնաւդացն¹⁰ կոչեցեալ եւ Շուշանիկ յորջորջանաւք յետոյ
անուանեալ, բարեպաշտաւն եւ երկիւղած յԱստուծոյ¹¹ ի մանկութենէ իւրնէ:
Եւ վասն լկտի եւ անառակ վարուց առնն¹² աղաչէր զհաւատացեալս¹³
աղաւթս առնել¹⁴ առ Աստուած, զի թերեւս գայցէ ի զգաստութիւնն: Եւ հոգայր
եւ կասկածէր՝ յորժամ ի դուռն արքունի չդաւ, թէ գուցէ¹⁵ ուրանայ
զքրիստոս, զոր եւ արար իսկ ամբարիշտն¹⁶: Ուրանալով զճշմարիտն
Աստուած¹⁷, երկիր պագանէր¹⁸ կրակի եւ¹⁹ ուխտադիր եղեալ²⁰ սատանայի²¹,
խնդրէր յիւր²² կին Պարսիկ ի թագաւորէն: Եւ նորա հաւանեալ, տայ նմա ի
կնութիւն զմայր կնոջ իւրոյ: Իսկ նա խոստանայր եւ զառաջին կինն²³ եւ
զորդիսն եւս²⁴ դարձուցանել ի մոգական²⁵ արէնս:

Բ. Եւ այսպիսի¹ ամբարշտութեամբ² եւ պարգեւաւք³ դպրնայր յաշխարհ
իւր եւ ի իշխանութիւնն⁴, յղէր յառաջագոյն պատգամաւոր⁵ տալ անտիս
գալստեան⁶ իւրոյ⁷, որոյ⁸ եկեալ մտեալ⁹ առաջի տիկնոջն¹⁰, տալ զողջոյն
առնն¹¹ նորա եւ զանտիս գալստեանն¹²: Եւ նա ասէ թէ՝ «Արդարեւ ո՞ղջ իցէ
հոգւով» եւ¹³ երդմնեցուցանէր զայրն յԱստուած կենդանի: Եւ նորա¹⁴
յարտասուս եղեալ ասէ¹⁵. «Այրն քո ուրացաւ զքրիստոնէութիւնն¹⁶ եւ երկիր
եպագ ատրուշանաց¹⁷, հաւանեալ պարսկական աւրինաց¹⁸»:

Իբրեւ լուաւ բարեպաշտ¹⁹ տիկինն, յերկիր կործանեցաւ²⁰. Լայր
դառնապէս եւ աւաղէր²¹ զայրն ուրացեալ²² յԱստուծոյ²³, եւ եղով²⁴ զորդիսն
վարկանէր:

Եւ յետ բազում ողբոց եւ հառաչանաց յարուցեալ երթայր յեկեղեցին եւ
զորդիսն²⁵ ընդ իւր տանէր, զի էին նորա որդիք երեք²⁶ եւ դուստր մի:
Անկանէր²⁷ առաջի սրբոյ սեղանոյն եւ ասէր²⁸. «Տէր Աստուած²⁹, արարիչ³⁰
երկնի եւ երկրի եւ որ ի նոսա արարածք իցեն, դու սահմանեցեր այսպիսի³¹
աւրենս ազատութեան բանիւ աւրինութեան միածնի քո³² ի ձեռն ծառայից
քոց արբանեկաց³³ դրոշմամբ³⁴ կենսաբեր աւազանին³⁵, նոր եւ վերստին

ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԴԱՆԻ ԴՈՒՍՏՐ, ԴՅՈՑ ԴՅՐԱՊԵՏ ՍԱՀԱԿ
ՊԱՐԹԵԻ ԱՂՋԻԿ ՍԱՀԱԿԱՆՈՒՇԻ ԹՈՌ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ, ՈՐ ԿԱՏԱՐՎԵՑ
ՎԻՐՔՈՒՄ ԻՐ ԱՍՈՒՄՆՈՒՐ ՎՐԱՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԱՆԹԻՊԱՏՐՈՍԻ ԶԵՆՔՈՎ

Քաղոց [ամսի] 17

Ա. Պարսից թագավորության ժամանակ Վազգեն անունով մեկը՝ որդի
Աշուշա բղեշխի, Վրաց աշխարհի բղեշխ դարձավ, որը արքունի դուռ գնա-
լով՝ ուրացավ քրիստոնէությունը և կամովին ու ոչ հարկադրաբար կամ
բռնությամբ պարսկական կրոն ընդունեց: Եվ նրա կինն էր Դայոց սպարա-
պետ Վարդան Մամիկոնէի դուստր, Դայոց հայրապետ սուրբ Սահակ
Պարթևի թոռը՝ Սահականուշ դուստրից, ծնողների կողմից Վարդենի կոչված
և հետո Շուշանիկ անունով մականվանյալ, բարեպաշտ ու Աստուծոց երկյու-
ղած իր մանկությունից ի վեր: Ամուսնու լկտի ու անառակ վարքի պատճա-
ռով [նա] հավատացյալներին աղաչում է աղոթել առ Աստված, որ գուցե
զգաստության գա: Եվ երբ [ամուսինը] արքունի դուռ ուղևորվեց, մտահոգ-
ված էր ու կասկածում, թե թերևս ուրանա Քրիստոսին, ինչ և կատարեց այդ
ամբարիշտը. ճշմարիտ Աստուծուն ուրանալով՝ երկրպագում էր կրակը և սա-
տանային ուխտադիր դարձած՝ թագավորից իրեն պարսիկ կին ուզում:

Դամաձայնեց թագավորը ու նրան կնության տվեց իր կնոջ մորը: Իսկ
նա խոստանում էր իր առաջին կնոջն ու որդիներին ևս մոգության հավատի
դարձնել:

Բ. Եվ այսպիսի ամբարշտությամբ ու պարգևներով վերադառնում էր իր
երկիր ու իշխանություն: Նախապես պատգամաբեր էր ուղարկում՝ իր գալստ-
յան ավետիսը հայտնելու, որը գալիս ներկայանում է տիկնոջ առաջ՝ նրա ող-
ջույնն ու գալստյան ավետիսը տալու: Իսկ նա ասում է. «Արդարեւ ո՞ղջ է հո-
գով» և երդվել տալիս մարդուն՝ առ Աստված կենդանի: Արտասվելով պա-
տասխանում է. «Քո ամուսինը ուրացավ քրիստոնէությունը և ատրուշանները
երկրպագեց՝ պարսկական կրոն ընդունելով»:

Երբ լսեց բարեպաշտ տիկինը՝ գետին տապալվեց, լալիս էր դառնորեն
և ավաղում աստվածուրաց ամուսնուն ու խղճալի համարում որդիներին:

Բազում ողբերից ու հառաչանքներից հետո վեր է կենում, գնում եկեղե-
ցի՝ իր հետ առած զավակներին, որոնք երեք [տղա] էին և մի դուստր, ընկնում
սուրբ սեղանի առաջ և ասում. «Տէր Աստված, արարիչ երկնի ու երկրի և
նրանցում եղած արարածների, քո միածնի օրհնության խոսքով դու ազա-
տության այսպիսի կարգ սահմանեցիր ի ձեռն քո սպասավորների ուղեկցու-
թյան կենսաբեր ավազանի դրոշմամբ՝ ջրով ու Դոգով և վերստին ծննդամբ¹

¹ Գմմտ. Գովհ. 9, 5:

ծննդեամբ ջրով եւ հոգւով լինել՝ որդիս լուսոյ եւ որդիս տուրման³⁶ եւ մաքրիլ ի գիշերային յախտաւոր³⁷ ծննդեն³⁸, որ ըստ մարմնոյ յառնէ³⁸ եւ ի կնոջէ յառաջ գան, եւ այցելութիւն գտանել ի³⁹ լուսաւոր ծննդեն, որ ի Քրիստոս Յիսուս, եւ լինել մի հաւա եւ մի հովիւ՝ ճշմարտիւ⁴⁰: Եւ արդ՝ ես ոչ ինչ⁴¹ համարիմ զսոսա, զծնեալս⁴² յառնէ ամբարշտէ ըստ մարմնոյ, մահկանացուս ի մահկանացուէ⁴³: Եւ արդ՝, տէր իմ⁴⁵, եթէ արժանիս⁴⁶ համարիս զսոսա մնալ⁴⁷ ի վերստին ծննդեանն, որ⁴⁸ ի Յայր եւ յորդի եւ ի սուրբ Յոգիմ⁴⁹, պահեա՛ զսոսա ճշմարտութեամբ ի հաւատս ուղիղս եւ ի գործս բարիս, զգաստութեամբ⁵⁰ կալ⁵¹ յերկրի՝ եւ ոչ պաշտել զարարածս, այլ զԱրարիչդ, որ ես արհնեալ յաւիտեանս⁵²: Զի դիմեալ զայ ուրացողն⁵³ լի ամբարշտութեամբ⁵⁴ որսալ զիս եւ զծնունդս⁵⁵ իմ ի վիհս⁵⁶ կորստեան: Եւ արդ, տէր Յիսուս Քրիստոս, քեզ յանձն առնեմ զիս եւ զորդիս իմ⁵⁷, որ Տերդ⁵⁸ ես եւ Աստուած. եւ ես պատրաստ եմ⁵⁹ չարչարանս ընդունել⁶⁰ եւ մեռանել վասն անուանդ⁶¹ քո սրբոյ⁶², զի դու ես Աստուած ճշմարիտ եւ քեզ վայել է երկրպագութիւն եւ փառք յաւիտեանս յաւիտենից⁶³»:

Եւ այլ եւս⁶⁴ բազում պաղատանս ամենատեառնն մատուցանէր արտասուաւք երանելիմ յայգուէ մինչեւ ցերեկոյ յեկեղեցւոցն: Եւ ի կատարել զպաշտաւն երեկոյիմ⁶⁵ ուխտաւորք⁶⁶ եկեղեցւոյն⁶⁷ ամենեքին սգակիցք⁶⁸ լինէին նմա⁶⁹: Եւ նա յարուցեալ մտանէր ի տնիկ⁷⁰ մի փոքրիկ, որ էր մերձ⁷¹ յեկեղեցին. եւ կայր յաղաթս առ Աստուած՝ լալով եւ ողբալով⁷² զգիշերն ամենայն, եւ ի դառնութենէն անհանգիստ լեալ եւ ոչ ինչ ճաշակեալ⁷³: Եւ ոչ որ⁷⁴ իշխէր համարձակիլ⁷⁵ եւ բան ինչ խաւսել⁷⁶ ի մերձաւորացն:

Գ. Եւ Եպիսկոպոսն ոչ պատահէր անդ¹ ի ժամուն յայնմիկ Ափոց² ի³ տանն բղեշխին, բայց դրան երեց⁴ տիկնոջն համարձակեալ՝ սփոփէր զնա⁵ վասն անհնարին վտանգիցն⁶. զի այն երեք տիւ էր եւ երեք գիշեր զի անկերակուր էր եւ անհանգիստ⁷: Եւ⁸ ասէ ցերանելին. «Յիշեա զԱստուած եւ նովին⁹ յուսովն¹⁰ զքեզ մխիթարեա, որ տայ երկայնատութիւն տարակուսելոց եւ կեանս այնոցիկ, որ մաշեալ են սրտիւք: Արդ¹¹, անձամբ զանձնդ¹² սփոփեա ի Քրիստոս մարտնչելով զբարոք¹³ մարտն, որով¹⁴ կեաս եւ հանդիսանաս, եւ մխիթարութեամբ¹⁵ զանցաւորս թողով¹⁶ եւ յուսովն¹⁷ մերձենալ առ Աստուած, որ կարողն է յամենայնի, թեպէտ եւ ոչ ունիս գոք¹⁸ համաշունչ, որ¹⁹ ընտանեբար²⁰ հոգասցէ²¹ վասն քո»: Եւ այլովք²² բանիւք բազմաւք քաջալերէր²³ եւ²⁴ մխիթարէր զերանելին²⁵:

Այնուհետեւ²⁶ եւ մերձաւորացն²⁷ համարձակեալ, աղաչէին զերանելին²⁸ առնուլ կերակուր. եւ նորա²⁹ ունկնդիր եղեալ՝ սակաւ ինչ ճաշակէր³⁰: Եւ յարուցեալ գոհանայր զտեառնէ, եւ զգիշերն ամենայն յաղաթս եւ ի սաղմոսերգութիւնս եւ յընթերցմունս³¹ աստուածային³² գրոց անցուցանէին: Եւ³³ մորկեալ սիրտն՝ եւ խռովեալ եւ տարակուսեալ³⁴, ապա փոքր ինչ³⁵ կազդուրէր յուսովն Աստուծոյ: Եւ ի կատարել³⁶ զառաւատու³⁷ պաշտաւնն տային արհնութիւն Աստուծոյ:

որդիք լուսո և որդիք ցերեկի դառնալ, մաքրվել գիշերային ախտավոր ծնունդից,² որ մարմնապես տղամարդուց ու կնոջից է առաջ գալիս, և լուսավոր այն ծննդյան այցելութեանն արժանանալ, որ առ Յիսուս Քրիստոսն է, և ճշմարտորեն մեկ հովիվ, մեկ հոտ լինել³: Եվ արդ, ես ոչինչ եմ համարում սրանց՝ ամբարիշտ տղամարդուց մարմնով ծնվածներին, մահկանացուից [ծնված] մահկանացուներին: Ուստի, տեր իմ, եթե զավակներիս արժանի ես համարում մնալու այդ առ Յայր և Որդի և սուրբ Յոգի վերստին ծննդյանը, պահպանիր նրանց ճշմարտութեամբ ուղիղ հավատի և [հասու] բարի գործերի, զգաստութեամբ ապրելու երկրի վրա⁴ և չպաշտելու արարածներին, այլ քեզ՝ հավիտյանս օրհնյալ արարչիդ: Ահա ճանապարհ ընկած գալիս է ամբարշտութեամբ լի ուրացողը՝ ի կորստյան վիհ որսալու ինձ և իմ ծնունդներին: Եվ արդ, տեր Յիսուս Քրիստոս, ինձ ու իմ որդիները հանձնում եմ քեզ, որ դու ես տեր ու Աստված, իսկ ես պատրաստ եմ չարչարանքներ կրելու և մեռնելու քո սուրբ անվան համար, որովհետև դու Աստված ես ճշմարիտ, և քեզ է վայել երկրպագություն ու փառք հավիտյանս հավիտենից»:

Եվ եկեղեցւոն երանելիմ այգաբացից մինչև երեկո արտասուելով այլ ևս բազում պաղատանք էր անում ամենակալ տիրոջը: Ու երեկոյան ժամատուրությունն ավարտած բոլոր եկեղեցականները սգակից էին լինում նրան, իսկ նա վեր էր կենում, գնում մտնում եկեղեցւոն մոտ գտնվող փոքրիկ մի տնակ ու մտնում՝ առ Աստված աղոթելով ամբողջ գիշեր, լալով ու ողբալով, դառնությունից անհանգիստ ու ոչինչ չկերած: Եվ մերձավորներից ոչ ոք չէր հանդգնում ինչ-որ բան խոսել համարձակվել:

Գ. Եպիսկոպոս Ափոցն այդ ժամանակ այնտեղ՝ բղեշխի տանը չէր, սակայն տիկնոջ դրան երեցը համարձակվում էր սփոփել նրան՝ անկարելի վտանգներից զգուշացնելով, որովհետև արդեն երեք օր էր ու երեք գիշեր էր, ինչ նա բան չէր կերել ու անհանգիստ էր: Եվ երանելուն ասում էր. «Յիշիր Աստծուն ու մխիթարիր քեզ նրա հույսով, որը տարակուսյալներին համբերություն է տալիս և սիրտը կտորվածներին՝ կյանք⁵: Արդ, ինքդ քեզ սփոփիր հանուն Քրիստոսի մարտնչելու հաջող մարտով⁶, որով ապրում ես ու քաջալերվում, անցավորները թողնելու մխիթարութեամբ և առ Աստված մերձենալու հույսով, որ ամենակարող է, թեպէտ և չունես սրտակից մեկը, որ ընտանեբար հոգա քո մասին»: Եվ ուրիշ բազում խոսքերով քաջալերում ու մխիթարում էր երանելուն:

Այնուհետև մերձավորները ևս համարձակվելով՝ աղաչում էին երանելուն կերակուր ընդունել, և նա, լսելով, սակավ ինչ ճաշակում էր ու վեր կենում, գոհություն հայտնում տիրոջը: Ողջ գիշերն աղոթքներով, սաղմոսներով ու աստվածային գրքերի ընթերցանությամբ էին անցկացնում: Եվ այնուհետև փոթորկված սիրտը՝ խռովյալ ու տարակուսյալ, հուսովն Աստծո մի փոքր կազդուրվում էր, և առավոտյան ժամասացությունն ավարտելով՝ օրհնություն էին տալիս Աստծուն:

² Հմմտ. Հովի. Գ, 6: Ա թեսաղ. Ե, 5:
³ Հովի. Ժ, 16:
⁴ Տիտոս Բ, 12:
⁵ Հմմտ. Սաղմ. ԼԴ, 19:
⁶ Հմմտ. Ա. Տիմ. Զ, 12:

Եւ մատուցեալ դրան քահանային³⁹ ասէ ցտիկինն. «Զի՞նչ եղիր ի մտի եւ զի՞նչ ունիս առնել գյարուցեալ⁴⁰ պատերազմս⁴¹ ի վերայ քո յուրացող բղեշխէն⁴² յաղագս բազում չարեացն գոր գործելոց է՞»։ Պատասխանի ետ⁴⁴ տիկինն⁴⁵ եւ ասէ. «Այսօրիկ վտանգեն⁴⁶ զանձն իմ⁴⁷ եւ⁴⁸ որդւոց⁴⁹ իմոց՝ տարակուսանք եւ հոգք, զի գիտեմ զառնն⁵⁰ զամբարշտութիւնն եւ⁵¹ վասն այնորիկ յերկարեմ զսուգն⁵² եւ ցտիմ արտասուաւքս⁵³։ Ո՞վ⁵⁴ տայր գլխոյ իմոյ ջուր եւ աչաց իմոց աղբերս⁵⁵ արտասուաց, եւ յանապատի աւթեվանս⁵⁶, որ լայի՝ յաղագս անհնարին⁵⁷ առն իմոյ ամբարշտի⁵⁸ կորստեան⁵⁹ եւ⁶⁰ ուրացողի զվստուած ճշմարիտ, եւ վասն ծննդոց իմոց տարակուսանաց՝ այլ յայլնէ⁶¹ երեւմանց⁶² լեալս⁶³, յաստուածգիտութենէ⁶⁴ յանաստուածութիւն⁶⁵, ի լուսոյ ի խաւար փոխարկեալս⁶⁶։ Ո՞վ ոչ ողբասցէ⁶⁷ զայսքան կորստեան համբաւ⁶⁸, այսպէս⁶⁹ ո՞ր լսելիք բերեն զլուր կորստեան⁷⁰, որ ոչ ունի յոյս⁷¹ մխիթարութեան, ո՞ր տեսանելիք տարցեն⁷² զտեսութիւն առն ամբարշտի եւ ուրացողի զվստուած, ո՞ր բան ունիցի⁷³ զայսքան աղետիցս⁷⁴ պատմել զթշուառութիւն⁷⁵ եւ զվտանգ⁷⁶, ո՞ր համբաւ մահուց⁷⁷, որ այսպէս զհոգի եւ զմարմին կորուսանէ ի գեհեմի՝ ո՞ր մեռեալ որ ոչ թողուցու⁷⁸ մասն ինչ⁷⁹ մխիթարութեան մերձաւորաց իւրոց յերկրի⁸⁰։ Որո՞վք այսօրիկ մերժեցից զսուգս եւ սակաւ մի⁸¹ հանդարտեսցի⁸² անձն իմ։ Ո՞րքան է վտանգս⁸⁴ այլս⁸⁵ ի վերայ այլոց⁸⁶. ո՞վ է⁸⁷ իմաստուն եւ հանճարեղ, որ⁸⁸ իմասցի զլուծումն⁸⁹ զտանել պատահելոցս. ո՞վ մարդիկ⁹⁰, ասացէք։ Ընդ՞եր, տէր, կացեր ի հեռաստանէ եւ անտես արարեր զաղախին քո ի զէպ նեղութեան⁹¹ եւ տարակուսանաց⁹² եւ վտանգաւոր ժամանակի⁹³, որ⁹⁴ ոչ այլ ուստեք⁹⁵ իցէ⁹⁶ մխիթարութիւն՝ բայց յԱստուծոյ։ Ո՞չ վերակացուք⁹⁷ ոչ մերձաւորք⁹⁸, ոչ սիրելիք, ոչ ծառայք, ոչ աղախնեայք, ոչ ընտանիք⁹⁹, ոչ աստարք, ոչ պանդուխտք, ոչ հեռաւորք, ոչ մերձաւորք¹⁰⁰ եւ ոչ ոք յերկրայնոցս¹⁰¹։ Կորեալ հաւատ¹⁰², հատալ¹⁰³, սպառեցաւ ամենայն յոյս իմ¹⁰⁴ ի մարդկանէ եւ յերկրէ¹⁰⁵. բայց ակն կալայց Աստուծոյ ամենակալի¹⁰⁶, որ փրկեսցէ¹⁰⁷ զիս եւ տայցէ¹⁰⁸ ինձ թեւս որպէս աղանոյ¹⁰⁹, զի թողցեալ թեւաւք եւ¹¹⁰ շնորհաւք Յոգուոյն սրբոյ¹¹¹ հեռացեալ դադարեցից¹¹² յանապատի¹¹³։ Եւ տայցէ¹¹⁴ զաւրութիւն ընդունել¹¹⁴ ի վերին խնամոցն, եւ սթափել¹¹⁵ փոքր ինչ ի մրկեալ խռովութենէս¹¹⁶, որպէս¹¹⁷ ինքն գիտէ իւրով իմաստութեամբն¹¹⁸։ Եւ ես պատրաստ եմ տալ զանձն իմ¹¹⁹ բանտից¹²⁰ եւ կապանաց եւ ամենայն կտտանաց, որով նեղէ զիս ամբարիշտն¹²¹ եւ ուրացողն, զի Աստուծով կեցից եւ մեռայց վասն անուան նորա, եւ ոչ թողից զաւանդութիւն սուրբ¹²² հարցն իմոց՝ լուսաւորչացն Յայոց, եւ ոչ դրդուեցայց յընդդիմակցաց¹²³ իմոց, որք զինին¹²⁴ ընդդէմ անձին իմոյ եւ ճշմարտութեան¹²⁵ աւանդիցն¹²⁶, որ ի Յայր եւ յՈրդի¹²⁷ եւ ի Յոգին սուրբ¹²⁸ խոստովանութիւն եւ երկրպագութիւն եւ փառաբանութիւն. զի հաստատուն եւ¹²⁹ անշարժ եւ անդրդուելի¹³⁰ կացից մնացից¹³¹ զաւրութեամբ եւ շնորհիւ տեառն, եւ ընդ ուրացողին ոչ միաբանեցայց¹³² եւ ոչ¹³³ պղծեցայց, այլ¹³⁴ վարուց սրբութեան եւ արդարութեան պատկառ¹³⁵ եղէց¹³⁶ համբերութեամբ բազմալ ի փառս Աստուծոյ¹³⁷, որ զամենայն մարդիկ¹³⁸ կամի զի կեցցեն եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն»։

Եվ դրան քահանան տիկնոջը մոտենալով ասում է. «Ի՞նչ ես մտադիր և ի՞նչ պիտի անես ուրացող բղեշխի կողմից քո հանդեպ հարուցված այս պայքարում՝ այն բազում չարիքների վերաբերմամբ, որ գործելու է»։

Պատասխան տվեց տիկինն ու ասաց. «Այդ տարակուսանքներն ու հոգսերն են մտահոգում ինձ և իմ զավակներին, որովհետև գիտեմ այդ մարդու ամբարշտությունը և այդ պատճառով եմ շարունակում սուգ անել ու արտասուք տեղալ։ Ո՞վ կտա իմ գլխին ջուր և իմ աչքերին արտասուքի աղբյուրներ ու օթևաններ անապատում, որ ես՝ կատարվածից այլայլալս, աստվածաճանաչությունից անաստվածություն, լույսից խավար փոխարկվածս լամ⁷ ամբարիշտ ամուսնուս՝ ճշմարիտ Աստծուն ուրացողի չարաչար կորուստը և իմ զավակներին [սպառնացող] փորձանքը։ Ո՞վ չի ողբա այսքան կորուստների լուրը, ո՞ր լսելիքները կդիմանան այսպիսի կորստյան լուրին, որ չունի մխիթարության հույս, ո՞ր տեսանելիքները կտանեն ամբարիշտ ու Աստված ուրացող ամուսնու տեսությունը, ի՞նչ խոսքով կպատմվեն այսքան աղետները, թշվառությունն ու փորձանքը, ո՞ր մահվան լուրն է, որ այսպես հոգի ու մարմին է գեհեմի մատնում⁸, ո՞ր մեռյալն է, որ մխիթարության գեթ մշույլ չի թողնում երկրի վրա [ապրող] իր մերձավորներին։ Սրանցից որո՞վ մերժեմ սուգն ու սակավ ինչ մխիթարեմ իմ անձը։ Օ, որքան են փորձանքները՝ մեկը մյուսին բարդված։ Ասացեք, ով մարդիկ, ո՞վ է իմաստուն ու հնարամիտ, որ այս փորձանքներին լուծում գտնել իմանա։ Ինչու՞ ես, տեր, հեռու կանգնել և անտես առել այս նեղության ու տարակուսանքների վտանգավոր ժամին՝ քո աղախնին, երբ բացի Աստծուց ուրիշ տեղից մխիթարություն չկա՞ ոչ վերակացուներ, ոչ մերձավորներ, ոչ մտերիմներ, ոչ ծառաներ, ոչ աղախիմներ, ոչ ընտանիներ, ոչ օտառներ, ոչ պանդուխտներ, ոչ հեռավորներ, ոչ մոտիկներ, ոչ ոք հողեղեն։ Մարդկանց ու երկրայինի հանդեպ ունեցած իմ հավատը կորավ, ողջ հույսս հատվեց-սպառվեց, ակնկալությունս առ ամենակալ Աստված է, որ փրկի ինձ, աղավմու պես ինձ թներ տա, որպեսզի թներով ու սուրբ Յոգու շնորհներով թռչելով՝ հեռացյալ դադար առնեմ անապատում¹⁰, և զորություն տա ընդունելու վերին խնամքներից ու փոքր ինչ սթափվել այս մրկյալ խռովքից, որին նա տեղյակ է իր իմաստությամբ։ Ես պատյապտ եմ իմ անձը բանտերի ու կապանքների և ամենայն կտտանքների հանձնելու, որոնցով նեղում է ինձ այն ամբարիշտն ու ուրացողը, որպեսզի Աստծով ապրեմ ու մեռնեմ հանուն նրա անվան և չթողնեմ իմ սուրբ հայրերի՝ Յայոց լուսավորիչների հավատքը, չերերամ իմ հակառակորդներից, որոնք զինվում են ընդդէմ իմ անձի և հավատքի ճշմարտության, որ է՝ Յոր, Որդու և սուրբ Յոգու խոստովանություն, երկրպագություն և փառաբանություն, որ տիրոջ զորությամբ ու շնորհով հաստատուն, անշարժ լինեմ-մնամ, այդ ուրացողի հետ չմիաբանեմ ու չպղծվեմ, այլ բազում համբերությամբ պատկառ ու հպատակ լինեմ մաքուր ու արդար վարքի ի փառս Աստծո՝ կամեցողին, որ բոլոր մարդիկ ապրեն և հասնեն ճշմարտության ճանաչմանը»¹¹։

⁷ Երեմ. Թ, 1-2:
⁸ Մատթ., Ժ, 28:
⁹ Սաղմ., Ժ, 1
¹⁰ Սաղմ., ԾԵ, 7:
¹¹ Ա Տիմոթ., Բ, 4:

Եւ այլովք¹³⁹ բանիւք բազմաւք աւաղէր ողորմ-ողորմ¹⁴⁰ գծնունդս որովայնի իւրոյ եւ զվայրենութիւն առնն¹⁴¹ ամբարշտի, որ դիմեալ գայր յարուցանել պատերազմ¹⁴² ընդդէմ ճշմարտութեանն¹⁴³ եւ դնել որոգայթս եւ որսալ ի կորստեան վիհն մեղաց ուրացութեամբ եւ պղծութեամբ զուստերս եւ զդստերս ըստ պարսկական աւրիմացն: Եւ մխիթարէր զինքն յուսովն Աստուծոյ¹⁴⁴, զմտաւ ածեալ¹⁴⁵ զոր¹⁴⁶ ի սաղմոսերգութեանն պատմիլ, թէ¹⁴⁷ «Ոչ կամէր մխիթարել անձն իմ, յիշեցի զԱստուած եւ ուրախ եղէ»: Եւ¹⁴⁸ առժամայն զտրտմութիւնն¹⁴⁹ փոխարկեաց¹⁵⁰ յուրախութիւն: Եւ այնպէս քաջալերեալ զինքն¹⁵¹, յԱստուած ապաստան առնէր զամենայն:

Դ. Յայնժամ գայր բղեաշխն ուրացեալ յաշխարհ¹ Վրաց² եւ³ ի տուն իւր⁴. կոչեաց զԵպիսկոպոսն իւր եւ զքահանայսն, խաւսէր ընդ նոսա աղերսաւաւք⁵ եւ պարգեւս խոստանայր եւ⁶ առաւել քան զառաջինն ունել ի բարիոջ⁷. «Մի խորշիք, ասէ⁸, եւ մի խղճէք յիմն⁹ տերութենէս¹⁰»: Յղէր պատգամս եւ¹¹ առ տիկինն՝ դառնալ յիւրոց կամացն եւ հաւանել կամաց նորա եւ վայելել ի փառս աշխարհիս առաւել քան զառաջինն:

Ե. Եւ նոքա եկեալ, եւ եղբայր բղեշխին ընդ նոսա, որուն անուն էր Ջոջիկ, եւ յարտասուս եղեալ ամենեքեան ակն ածէին ասել զպատգամս ուրացողին: Եւ յետ բազում ողբոց եւ հառաչանաց, ուր ուրեմն սկսան¹ ասել Եպիսկոպոսն² եւ Ջոջիկն զասացեալսն ի բղեշխէն:

Իսկ տիկինն³ ասէ ցեպիսկոպոսն խստագոյն ձայնիւ⁴. «Եւ դու՞ գայր հրամայես՝ միաբանել ընդ առն ամբարշտի եւ ուրացողի զԱստուած, այդպիսեալ⁵ լինիս թելադիր իբրեւ⁶ մտախաբ. աւա՛ղ իմոյ թշուառութեանս, որ մխիթարիչ⁷ ինձ ոչ գտաւ: Ծանիք զնենգութիւնն⁸ ամբարշտին, որ ձեաւք⁹ խարդախէ զիս ի կորստեան վիհն. մի՛ ընդունիք զնորայսն, որ ձեաւք¹⁰ որսայ զկորուստ հոգւոց որպէս զինքն¹¹: Բայց ես ոչ խաբիմ¹², իմաստութեանն¹³ առաջնորդեալ¹⁴ ինձ յարդարութիւն: Լուայ¹⁵ առաքելական խրատուն, որ զմարգարեական բանն¹⁶ յիշեցուցանէ, ասէ¹⁷. «Ելէք ի միջոյ նոցա եւ մեկնեցարուք, ասէ տէր, եւ ի պիղծս մի մերձենայք», զի որ մերձենայ ի պոռնիկն եւ յուրացողն¹⁸ մի մարմին է. եւ որ մերձենայ ի տէր՝ մի հոգի է. եւ ուր հոգին¹⁹ է՝ անդ ազատութիւն է ի²⁰ մեղաց: Եւ ես, ասէ, ընկալայց զձեզ, եւ ես եղէց ձեզ Աստուած. եւ դուք եղիջիք ինձ յուստերս եւ ի դստերս, ասէ տէր սմենակալ²¹: Իսկ որովհետեւ զայս աւետիս²² ունիմք, սիրելիք եւ վերակացուք իմ²³, որոշեցէք²⁴ զիս ի նմանէ, եւ միաւորեցայց ընդ քրիստոսի²⁵, որ փրկէ²⁶ զիս²⁷ ի հաղորդութենէ ուրացողին, որսացելոյն ի սատանայէ յիւր²⁸ կամսն²⁹: Եւ ինձ լիցի ամենայն սրբութեամբ եւ արդարութեամբ պաշտել զԱստուած կենդանի եւ զամենայն չարչարանս եւ վտանգս³⁰ ընդունել, զոր ածելոց է ի վերայ իմ ուրացեալն յԱստուծոյ եւ թշնամին արդարութեանն³¹:

Ասէ Եպիսկոպոսն. «Ասացեալքդ ի քէն բարիոջ են³². Բայց զայս զմտաւ պարտ է³³ ածել, թէ³⁴ գուցէ առաւել³⁵ բարկութիւն եւ ի նախանձ յուզիցի³⁶ եւ յարուցանէ չար ի վերայ չարի³⁷ վերակացուաց եւ ժողովրդոց, այլ³⁸

Եվ բազում այլ խոսքերով ողորմագին ողբում էր իր որովայնի ծնունդներին ու ամբարիշտ ամուսնու վայրենությունը, որ ճանապարհ ընկած գալիս էր կռիվ տալու ընդդէմ ճշմարտության, որոգայթներ հյուսելու ու ուրացութեամբ ու պղծութեամբ, ըստ պարսկական կրոնի, կորստյան մեղքերի վիհի մեջ գցելու ուստրերին ու դուստրերին: Եվ [երանելին] իրեն մխիթարում էր հուսովն Աստծո, մտաբերելով սաղմոսերգության մեջ ասվածը, թե «Չէր կամենում մխիթարել իմ անձը, հիշեցի Աստծուն և ուրախ եղա»¹²: Եվ անմիջապես տրտմությունը ուրախության փոխարկեց: Այդպես իրեն քաջալերելով, ամենայն ինչում Աստծուն էր ապավինում:

Դ. Այն ժամանակ ուրացյալ բղեշխը եկավ Վրաց երկիր և իր տուն, կանչեց իր Եպիսկոպոսին ու քահանաներին, նրանց հետ խոսում էր աղերսանքով, պարզւներ խոստանում ու առաջվանից ավելի լավ լինել: «Մի խորշեք,- ասում է,- և մի վարանեք իմ տիրությունից»: Պատգամներ էր հղում նաև տիկնոջը՝ թողնել իր կամքը և ընդունել նրանը և աշխարհի փառքի մեջ վայելել նախկինից առավել:

Ե. Նրանք եկան ու նրանց հետ՝ բղեշխի Ջոջիկ անունով եղբայրը, և բոլորն արտասվելով՝ քաշվում էին ուրացողի պատգամներն ասել: Բազում ողբերից ու հառաչանքներից հետո, Եպիսկոպոսն ու Ջոջիկը մի կերպ սկսեցին հաղորդել բղեշխի ասածները:

Իսկ տիկինը ցասկոտ ձայնով ասում է Եպիսկոպոսին. «Եվ դու նու՛յնպես այդ ես հրամայում՝ միաբանել ամբարիշտ ու Աստծուն ուրացող ամուսնու հետ, մտախաբի պես այսպիսի բանե՛ր ես թելադրում. ավաղ թշվառությանս, որ ինձ մխիթարիչ չգտնվեց: Ծանաչեցեք ամբարշտի նենգությունը, որ ձեզնով է նենգում ինձ դեպի կորստյան վիհը: Մի անսացեք նրա ասածները, որ ձեր միջոցով հոգիների կորուստ է որսում՝ ինչպես ինքն է: Սակայն ես չեմ խաբվում՝ իմաստությունը դեպի արդարություն առաջնորդ ունենալով: Լսեցի առաքելական խրատը, որ մարգարեական խոսքն է հիշեցնում, ասում՝ «Ելէք նրանց միջից և մեկնեցե՛ք, ասում է տէրը, և պիղծերին մի մոտեցե՛ք»¹³, որովհետև պոռնիկին ու ուրացողին մերձեցողը մի մարմին է, իսկ տիրոջը մերձեցողը՝ մի հոգի¹⁴, և ուր հոգին է՝ այնտեղ ազատություն է մեղքերից¹⁵: Եվ ես, ասում է, կընդունեմ ձեզ, և ես ձեզ Աստված կլինեմ, իսկ դուք՝ իմ ուստրերի ու դուստրերի պես¹⁶», - ասում է ամենակալ տէրը: Եվ քանի որ այս ավետիսն ունենք, իմ սիրելիներ ու վերակացուներ, բաժանեցեք ինձ նրանից, և ես կմիանամ քրիստոսին՝ սատանայի կամքը կատարող ուրացողին հաղորդվելուց ինձ փրկողին: Եվ իմ անելիքն ամենայն սրբությամբ ու արդարությամբ կենդանի Աստծուն պաշտելն է և բոլոր այն չարչարանքներն ու փորձությունները կրելը, որ ինձ վրա է թափելու այս աստվածուրացն ու արդարության թշնամին»:

Եպիսկոպոսն ասում է. «Քո այդ ասածները լավ են, բայց այս է մտածելիք, թե գուցե առավել բարկության ու նախանձի բորբոքվի և վերակացուն

¹² Գմմտ. Ասղմ., Դե, 3-4:
¹³ Գմմտ. Բ. Կորնթ., 2, 17:
¹⁴ Ա Կորնթ., 2, 17-18:
¹⁵ Գմմտ. Բ Առ Կորնթ., 9, 17:
¹⁶ Գմմտ. նույն տեղում, 2, 18:

յարուցեալ եկեացես, թերեւս³⁹ փոքր մի շիջանիցի⁴⁰ բարկութիւնն⁴¹»: Նոյնպէս եւ եղբայր բղէշխին աղաչէր: Եւ ամենեցուն ստիպեալ եւ յոյժ թախանձեալ⁴², հաւանէր կամաց նոցա եւ ասէր⁴³. «Արարից գկամս ձեր⁴⁴: Ես գիտեմ զի չարչարանս ածելոց է ի վերայ իմ, այլ⁴⁵ դուք գնասջիք⁴⁶ յիւրաքանջիւր տեղիս եւ զիս միայն թողուցուք. եւ չեմ միայն, զի տէր իմ⁴⁷ ընդ իս է՝ յոր յուսացեալն եմ⁴⁸. զի⁴⁹ տէր է իմ աւգնական՝ եւ ես⁵⁰ ոչ երկեայց. զինչ⁵¹ արասցէ ինձ մարդ»⁵² :

Եւ յարուցեալ երթայր զհետ նոցա. եւ մտեալ յապարանսն՝ ոչ հաւանէր երթալ ի սենեակն⁵³ իւր, այլ ի տնկան⁵⁴ միում արգելոյր զինքն եւ⁵⁵ կայր յաղալքս առ տէր Աստուած եւ ասէր. «Տէր Աստուած՝ իմ⁵⁷, ի քեզ եմ յուսացեալ⁵⁸, ողորմեա⁵⁸ ինձ, ողորմեա, որ աւգնականդ ես անաւգնականից⁵⁹, տարակուսելոց՝ վստահութիւն. անյուսից՝ յոյս⁶⁰, սգաւորաց՝ մխիթարութիւն, խռովելոց՝ բերկրանք, նեղելոց՝ սփոփանք, զրկելոց⁶¹ իրաւարար, հիւանդաց՝ առողջութիւն⁶², տրտմեցելոց՝ ուրախութիւն, հալածելոց՝ տեղի, բեկելոց՝ ողջացուցիչ, վտանգելոց՝ անդորրութիւն⁶³, աղքատաց՝ մեծութիւն, տառապելոց՝ տուրք, աշխատելոց՝ հանգիստ, չարչարելոց՝ զաւրացուցիչ⁶⁴, նաւելոց՝ նաւահանգիստ⁶⁵, որբոց՝ հայր, անազգաց⁶⁶ ազգ, ի քեզ յուսացելոց՝ ապաւեն եւ մեծ յոյս⁶⁷: Տու՛ր ինձ, տէ՛ր⁶⁸, զպարութիւն եւ ժուժկալութիւն, պնդութիւն⁶⁹ ի բարկանալ սրտմտութեամբ⁷⁰ ուրացողին ի վերայ իմ յազդմանէ չարին, զի պահեցայց⁷¹ սրբութեամբ եւ անարատութեամբ, եւ ճշմարիտ հաւատով, որ ի Յայր եւ յորդի եւ ի սուրբ Յոգին⁷²: Դու ինքնին⁷³ գիտես, տէ՛ր իմ, զի ի մանկութենէ⁷⁴ զմեղս⁷⁵ ատեցի եւ անարգեցի, եւ զաւրէնս քո սիրեցի: Յիշեա՛, մարդասէ՛ր տէ՛ր⁷⁶, զժառայսն քո՝ զհարսն իմ, որոց ես զարմ եմ⁷⁷, որք սիրեցին զքեզ⁷⁸ ճշմարիտդ Աստուած⁷⁹, եւ նոցա բարեխաւսութեամբ աւգնեա ինձ ի պատերազմիս, որ առաջի կայ ինձ⁸⁰. զի⁸¹ ոչ ոք է իմ աւգնական, ոչ հայր եւ ոչ եղբայր, եւ ոչ այլ ոք ի մերձաւորաց, որ ընտանեբար⁸² եւ կամաց⁸³ հոգասցէ⁸⁴: Դու, Աստուած իմ եւ տէ՛ր⁸⁵, հայր եւ ուղղիչ⁸⁶, մի՛ թողուր զաղախին քո ի խնամոց⁸⁷ քոց եւ յողորմութենէ: Այլ⁸⁸ տուր ինձ զաւրութիւն կատարել զընթացս իմ նեղութեամբ՝ նմանութեամբ⁸⁹ հարցն իմոց, զի⁹⁰ եւ նոցա⁹¹ մասին⁹² հանգստեան⁹³ ժառանգորդ գտայց⁹⁴: Եւ արդ, ի քեզ եմ⁹⁵ յուսացեալ, որ զսուրբն Յռիւփսիմէ⁹⁶ փրկեցեր ի բռնութենէ թագաւորին⁹⁷ եւ⁹⁸ յամաւթ արարեր զհսկայազարն⁹⁹. Եւ զիւր՝ զանարժանս¹⁰⁰ ապրեցո՛ւ¹⁰¹, ի բռնութենէ¹⁰² ուրացողին, զի քո է յաղթութիւն եւ քեւ յաղթեցից¹⁰³. Եւ քեզ փառք¹⁰⁴ յաւիտեանս. ամեն»:

Եւ կատարեալ զաղալթսն, մնայր անդէն ի տնկանն¹⁰⁵ զերիս աւուրս անկերակուր եւ անըմպելի¹⁰⁶. Եւ հոգեւոր կերակրովն առաւելեալ¹⁰⁷ լինէր, անդադար սաղմոսերգութեամբ¹⁰⁸ ի տուէ եւ ի գիշերի:

Ձ. Եւ յերրորդում¹ աւուրն իբրեւ յընթրիս² մտին, առաքեաց զեղբայրն իւր զՋոջիկ³ եւ զկին նորին⁴ կոչել յընթրիս⁵ գտիկինն: Եւ նա ոչ հաւանէր. եւ յետ բազում աղաչանաց եւ ողորջական բանից՝ երթայր լալով եւ տրտմութեամբ: Եւ⁶ ունէր⁷ աւետարան մի փոքրիկ, որ էր նախնոյ նորա՝ սրբոյն Սահակայ, զոր⁹ ընդ իւր ունէր եւ նովաւ արաչէր զԱստուած ի

րի ու ժողովրդի հանդէպ չարի վրա չար հարուցի: Այլ [ցանկալի է]՝ վեր կե- նաս գաս, թերևս բարկութիւնը մի փոքր մեղմվի»:

Բղէշխի եղբայրը նույնպէս աղաչում էր: Եվ բոլորի ստիպումից ու հույժ թախանձից հարկադրված՝ հոժարում է նրանց կամքն ու ասում. «Կկա- տարեմ ձեր կամքը: Ես գիտեմ, որ չարչարանքներ է թափելու ինձ վրա, իսկ դուք ամենքդ պիտի գնաք ձեր տեղերը և ինձ մենակ թողնեք. սակայն ես միայնակ չեմ, որովհետև իմ տերն ինձ հետ է, որին ես հուսացել եմ, և քանի տերն է իմ օգնականը՝ ես չեմ երկնչի, մարդն ինձ ի՞նչ պիտի անի»¹⁷:

Ու վեր կացած՝ գնում էր նրանց հետ և ապարանք մտնելով՝ չէր համա- ձայնվում իր կացարան գնալ, այլ փակվում մի տնակում ու մնում առ տեր Աստված աղոթելով և ասում. «Տէր իմ Աստված, ի քեզ եմ հուսացալ¹⁸, ո- ղորմյա ինձ, ողորմյա, Դու՛ օգնականդ անօգնականների, վստահութիւն՝ տարակուսալների, անհույսների՝ հույս, սգավորների՝ մխիթարութիւն, խռովալների՝ բերկրանք, նեղվածների՝ սփոփանք, զրկալների՝ իրավա- րար, հիվանդների՝ առողջութիւն, տրտմալների՝ ուրախութիւն, հալած- յալների՝ ապաստան, բեկալների՝ ողջացուցիչ, վտանգվածների՝ անդոր- րութիւն, աղքատների՝ հարստութիւն, տառապալների՝ վարձք, հոգնա- տանջների՝ հանգիստ, չարչարալների՝ զորացուցիչ, նավողների՝ նավա- հանգիստ, որբերին՝ հայր, նվաստների՝ տոհմ, առ քեզ հուսացողներին՝ ա- պավեն ու մեծ հույս: Ինձ զորութիւն ու ժուժկալութիւն տուր, տէ՛ր, չարի ղրդմամբ ուրացողի խիստ բարկութեան պահին՝ պնդութիւն, որպեսզի արդա- րութեամբ և անարատութեամբ, ճշմարիտ հավատով պահվեմ առ Յայր և Որդի և սուրբ Յոգի: Դու ինքյան գիտես, տէ՛ր իմ, որ մանկութիւնից սկսած մեղ- քերն ատեցի ու անարգեցի և քո հավատքը սիրեցի: Յիշի՛ր, մարդասէ՛ր տէր, քո ծառաներին՝ իմ նախնյաց, որոնց զարմն եմ ես, որոնք սիրեցին քեզ՝ ճշմարիտ Աստծուդ, և նրանց բարեխաւսութեամբ օգնի՛ր ինձ առաջիկա այս կռվում, քանի որ ոչ ոք է ինձ օգնական՝ ոչ հայր և ոչ եղբայր, և ոչ մեկ ուրիշը մերձավորներից, որ ընտանեբար ու պատրաստակամ հոգա: Դու Աստված իմ և տէր, հայր և առաջնորդ, մի զրկիր աղախնիդ քո խնամքներից ու ողորմութ- յունից, այլ ինձ գորութիւն տուր ավարտելու տառապալի իմ ընթացքը՝ իմ նախնյաց նմանութեամբ, որպեսզի նրանց բաժին ընկած վախճանի ժառան- գորդ դառնամ: Եվ արդ, ի քեզ եմ հուսացալ, որ սուրբ Յռիւփսիմէին փրկեցիր թագավորի բռնութիւնից և ամոթով թողիր այն հսկայազորին: Ինձ՝ անարժա- նիս, նույնպէս ազատիր ուրացողի բռնութիւնից, որովհետև քոնն է հաղթութ- յունը, և քեզնով կհաղթեմ: Եվ քեզ փառք հավիտյանս, ամեն»:

Եվ ավարտելով աղոթքը, երեք օր առանց կերակուրի ու ըմպելիքի մնում էր այդ նույն տնակում, հոգևոր կերակրով հագնում, գիշեր ու ցերեկ անդադար սաղմոսերգութեամբ ու աղոթքով:

Ձ. Եվ երրորդ օրը, երբ ընթրիքի նստեցին, [բղէշխն] իր եղբայր Ջոջի- կին ու նրա կնոջը ուղարկեց տիկնոջը ընթրիքի կանչելու: Իսկ նա չէր համա- ձայնում, և բազում աղաչանքներից ու պաղատական խոսքերից հետո՝ գնում լալով ու տրտմութեամբ: Իր նախնի սուրբ Սահակին պատկանող մի փոքրիկ Ավետարան կար ձեռքին, որ իր մոտ էր պահում և նրանով ծածկա-

¹⁷ Հմմտ. Սաղմ. ԾՁ, 11, Առ երբ., ԺԳ, 6:
¹⁸ Սաղմ., է, 1:

ծածուկ¹⁰: Եւ ոչ եկեր եւ ոչ արբ¹¹ ի դիւական ընթրեացն¹², այլ լուռ եղեալ արտասուաւք՝ յիշատակաւ¹³ խոստացելոց¹⁴ բարեացն Աստուծոյ եւ¹⁵ հոգեւոր վայելմանցն, որ ի Քրիստոս Յիսուս, մխիթարէր¹⁶: Եւ յարուցեալ գնայր ի տեղի իւր:

Եւ բղեաշխն առաւել¹⁷ սրտմտեալ¹⁸ յուզեր ի բարկութիւն¹⁹. Եւ իբրեւ զբաւ եղեւ ընթրեացն, եւ²⁰ գնացին²¹ յիւրաքանչիւր²² տեղիս, առաքեաց դարձեալ եւ²³ կոչեաց զնա առ ինքն: Իսկ նա ոչ կամեցաւ գալ²⁴: Յայնժամ²⁵ յարուցեալ երթայր ինքն²⁶ գազանացեալ եւ քարշէր զնա ծառայիւքն ի տեղին²⁷: Եւ նա աղաղակէր եւ²⁸ ասէր. «Տէ՛ր Յիսուս, աւզնեա՛ ինձ»:

Եւ հարկանէր զնա բրաւք սաստիկ յոյժ, եւ ոչ ոք կարէր շիջուցանել զբարկութիւն առնն²⁹: Յայնժամ ազդ առնէին³⁰ եղբաւրն բղեշխին³¹, եւ եկեալ ոչ կարէր ցածուցանել զբարկութիւն եղբաւրն³². այլ եւ զնա արհամարհանաւք հալածէր ի տեղի իւր³³: Եւ անաչառ եւ անողորմ զհարուածսն սաստկացուցանէր՝ մինչեւ ոչ մնաց ի նմա տեղի ողջ ի բրածեծն³⁴ առնելոյ: Եւ³⁵ կայր իբրեւ զմեռեալ. եւ ոչ լինէր ձայն ի բարբառ երանելոյն, եւ համարեցաւ զնա մեռեալ³⁶: Եւ բղեաշխն առաւել զայրացեալ³⁷ նախատէր զԱստուած եւ զհարս սուրբ տիկնոջն³⁸: Իբրեւ պարտեցաւ³⁹ լքաւ, ետ հրաման անդրէն⁴⁰ քարշել զերանելին ի տնիկն⁴¹ իւր, զի⁴² համարեցաւ զնա մեռեալ:

Է. Եւ ընդ առաւառն յարուցեալ երթայր ի¹ տեսանել զերանելին: Իբրեւ ետես եթէ² կենդանի է, պահապանս կարգեաց՝ հրաման տուեալ³ մի՛ թողուլ զոք մտանել առ նա յարանաց կամ ի կանանց⁴, զի նովին չարչարանաւք մեռցի, եւ կերակուր տալ⁵ գարի հաց եւ ջուր հրամայէր: Իսկ⁶ երանելին կայր վտանգեալ⁷ եւ⁸ գրհանայր զտեսանէն⁹, որ վասն անուան նորա արժանի եղեւ չարչարանս կրել¹⁰ եւ ի հաղորդութենէ ուրացողին փրկեցաւ, որպէս եւ ինքն ցանկայր, եւ յուսայր այսոցիկ այսպէս¹¹ եղելոց¹², որ ի փառս Աստուծոյ կատարեցաւ: Եւ ինքն բղեաշխն ի գործ աշխարհին կարգեցաւ¹³:

Եւ ապա գայր¹⁴ դրան քահանայն եւ աղաչէր զպահապանսն, զի տեսանիցէ¹⁵ զերանելի տիկինն¹⁶: Եւ յետ բազում աղաչանաց տեսանէր զնա¹⁷. Եւ նա ոչ կարէր կանգնել ի սաստիկ յայտնանէն¹⁸ մարմնոյն եւ յարեմէն, որ մածեալ¹⁹ էր զնովաւ: Եւ տեսեալ քահանային²⁰, լայր դառնապէս²¹: Եւ ասէր²² երանելի տիկինն. «Մի՛ լար²³ ի վերայ իմ, զի առանց չարչարանաց հանդիսի²⁴ եւ նախատանաց²⁵ ոչ արդարանայ²⁶ առաջի Աստուծոյ ամենայն մարդ, եւ ոչ շնորհք Փրկչին լքանէ եւ²⁷ թողու զոք առանց ողորմութեան, որք²⁸ յուսան ի նա: Ես²⁹ այսո՛ւ չարչարանաւքս³⁰ սրբեցայ ի³¹ պիղծ անկողնոյ³² առն ամբարշտի: Եւ արդ³³ ես ուրախ եմ ընդ չարչարանս, որ եհաս ինձ, զի այսու³⁴ հանդիպեցայց³⁵ բարի ժառանգութեան հարցն ինձոց, որ ի Քրիստոս Յիսուս. եւ ես վասն այսր ամենայնի գոհութիւն ուսողցի³⁶ եւ հատուցից նմա³⁷ հանապազ»:

Եւ քահանայն³⁸ աղաչէր զերանելին առնուլ կերակուր. եւ նա թեպէտ եւ³⁹ կամէր, այլ ոչ կարէր ի սաստիկ հարուածոցն: Եւ ապա հագիւ⁴⁰ սակաւ ինչ ճաշակեալ եւ յետ աւուրոց ինչ գայր ի լաւութիւն փոքր մի⁴¹. Եւ կայր յաղաւթս անդադար⁴² ուր արգելեալն էին զնա՝ ի տուէ եւ ի գիշերի⁴³, եւ ճաշակէր սակաւ մի ի գարէ⁴⁴ հացէն եւ ի ջրոյն:

Ընդ⁴⁵ ժամանակս⁴⁶ ընդ այնոսիկ հասանէր երկիւղ ուստեք. եւ զորդիս նորա տանէին⁴⁷ յամուրս ուրեք⁴⁸, անցուցանելով⁴⁹ ընդ Կուր գետ: Եւ մի ի

բար Աստծուն աղաչում: Եվ չկերավ ու չխմեց այդ դիվական ընթրիքից, այլ արտասուքով լուռ մնաց՝ Աստծո խոստացյալ բարիքների և առ Յիսուս Քրիստոս հոգևոր վայելմունքների հիշատակմամբ մխիթարվելով: Եվ վեր կացավ, գնաց իր տեղը:

Իսկ առավել նեղսրտված բղեշխը բարկութեամբ տակնուվրա էր լինում, և երբ ընթրիքն ավարտվեց, ու ամենքը տեղերը գնացին, դարձյալ [մարդ] ուղարկեց ու նրան իր մոտ կանչեց: Իսկ նա չկամեցավ գալ: Այդ ժամանակ ելավ գազանացած՝ ինքը գնաց ու ծառաների հետ քարշ տվեց բերեց: Իսկ նա աղաղակում և ասում է. «Տեր Յիսուս, օգնի՛ր ինձ»:

Ու [բղեշխը] բրով սաստիկ խփում էր նրան, և ոչ ոք չէր կարող մեղմացնել ամուսնու բարկությունը: Այնժամ հայտնեցին բղեշխի եղբորը, որ գալով՝ չէր կարողանում իջեցնել եղբոր բարկությունը: Այլ նրան ևս [բղեշխը] արհամարհանքով քշում էր իր տեղը: Անխնա ու անողորմ սաստկացնում էր հարկավածները՝ մինչև որ նրա վրա գավազանի հարվածներից ողջ տեղ չմնաց: Եվ նա ընկած էր որպես մեռյալ՝ չէր լսվում երանելու խոսքի ձայնը, և նա մահացած համարվեց: Իսկ բղեշխն առավել զայրացած՝ նախատում էր Աստծուն և սուրբ տիկնոջ նախնյաց: Երբ հոգնեց՝ թուլացավ, հրաման տվեց երանելուն այնտեղից քարշ տալ իր տնակ, որովհետև նրան մահացած համարեց:

Է. Առավոտյան [բղեշխը] վեր կացել՝ գնում էր երանելուն տեսնելու [ու] երբ տեսավ, թե կենդանի է՝ պահապաններ կնարգեց, հրաման տալով նրա մոտ տղամարդ կամ կին՝ մարդ չթողնել մտնելու, որպեսզի նույն չարչարանքով մեռնի, իսկ կերակուր՝ գարի հաց ու ջուր տալ:

Եվ երանելին մնում էր խոշտանգված ու գոհանում տիրոջից, որ նրա անվան համար արժանի եղավ չարչարանքներ կրելու և փրկվեց ուրացողի հետ հաղորդվելուց՝ ինչպես և ինքն էր ցանկանում ու ակնկալում այսպես պատահելիքը, որ կատարվեց ի փառս Աստծու: Իսկ բղեշխն ինքը երկրի գործով զբաղվեց:

Ապա գալիս է դրան քահանան և աղաչում պահապաններին, որ այցելի երանելի տիկնոջը: Բազում աղաչանքներից հետո տեսնում է նրան. մարմնի սաստիկ այտուցման ու արյունվա լինելու պատճառով նա չէր կարող կանգնել: Այս տեսած քահանան լալիս էր դառնապես, իսկ երանելի տիկինը ասում էր. «Մի լար ինձ վրա, որովհետև առանց չարչարանքներ կրելու և նախատիքների Աստծո առաջ ամենայն մարդ չի արդարանա, և ոչ էլ փրկչի շնորհներն են որևէ մեկին լքում ու թողնում անառնց ողորմության՝ ուն հույսը նա է: Այս չարչարանքներով ես մաքրվեցի ամբարիշտ ամուսնու պիղծ անկողնուց: Եվ արդ՝ ես ուրախ եմ ինձ հասած չարչարանքների համար, որովհետև այսու կգտնեմ իմ նախնիների բարի ժառանգությունը, որ ի Յիսուս Քրիստոս է: Եվ ես այս ամենի համար գոհություն հատուցեցի և միշտ կհատուցեմ նրան»:

Եվ քահանան աղաչում էր երանելուն կերակուր առնել, իսկ նա թեպետ և ցանկանում էր, բայց սաստիկ հարվածների պատճառով չէր կարողանում: Եվ հետո սակավ ինչ հագիվ ճաշակելով՝ մի քանի օր անց փոքր ինչ կազդուրվում էր ու շարունակում արգելափակված տեղում գիշեր-ցերեկ անդադար աղոթել և միփոքր ճաշակում այդ գարի հացից ու ջրից:

Այդ ժամանակներում ինչ-որ տեղից վերահաս վտանգ կար, ուստի նրա զավակներին տանում էին այլուր ամրոցներ՝ Կուր գետն անցկացնելով:

մանկանցն գետավեժ լինել⁵⁰, եւ մեծ սուգ⁵¹ լինել բղեշխին⁵² եւ աշխարհին: Իսկ⁵³ տիկինն իբրեւ լսել⁵⁴, գոհանայր գտեառնէ եւ ասել⁵⁵. «Թեպէտ եւ⁵⁶ ըստ մարմնոյ մեռաւ, այլ ըստ հոգւոյ ապրեցաւ յորոգայթ⁵⁷ հաւր իւրոյ ուրացողի. եւ արդ⁵⁸, Աստուծոյ⁵⁹ փառք⁶⁰ յամենայնի»:

Իսկ⁶¹ մարգպանն եւ նախարարքն Վրաց գային առ բղեշխին՝ մխիթարել զնա վասն մանկանն եւ լուծանել զսուգն⁶²: Եւ նա յղէր առ տիկինն, զի յարուցեալ երթիցէ ի բանտն⁶³ եւ ի տան միում պահապանաւքն կացցէ⁶⁴, մինչեւ մարգպանն եւ նախարարքն դարձցին⁶⁵ յիւրաքանչիւր⁶⁶ տեղիս: Եւ նա խնդութեամբ կատարէր զհրամանն⁶⁷ առն ամբարշտի⁶⁸: Եւ նորա⁶⁹ երթեալ անդ⁷⁰, զանձն կրանաւորական զգեստիւ եւ⁷¹ կարգաւորութեամբ հանդիսացուցանէր⁷², առաւել քան զառաւել յաւժարութեամբ պահաւք եւ աղաւթիւք, տքնութեամբ եւ արտասուաւք. եւ ամենայն լուսաւոր կարգաւք հանդիսանայր՝ մինչեւ զարմանալ ամենեցուն⁷³ ընդ վարս սրբոյն⁷⁴: Ձի այնպէս ցանկորդեալ էր⁷⁵ աստուածասիրութեամբ, որ ոչ ինչ մեղէր զնա ի ճգնութենէն. վասն զի ամենայն բարի գործաւք⁷⁶ յարդարեալ էր անձն երանելոյն՝ սուրբ, մաքուր, պարկեշտ⁷⁷, անարատ, մեղսատեաց, արդար, ճշմարիտ, ուղիղ, սրբասէր, բարեսէր⁷⁸, խոնարհ, հեզ, հլու, հպատակ, հնազանդ⁷⁹, ցած⁸⁰, հանդարտ, ողորմած, աղքատասէր, հիւրասէր, պահող⁸¹, տքնող⁸², մաղթող⁸³, արտասուող⁸⁴, աշխատասէր, գործասէր, արդիւնաւոր, ընթերցասէր, լսող⁸⁵, անոխակալ, աննախանձ, անամբարտաւան, անբարկանալի, անընչասէր, անարծաթասէր⁸⁶, անփառասէր, այլ⁸⁷ աստուածասէր, հանճարեղ, իմաստուն, խորհրդական, իրաւարար, աստուածապաշտ, մեկնեալ յամենայն իրաց չարաց՝ արժանի ըստ երկնային կոչմանն խորիէր⁸⁸ եւ արժանաւորապէս⁸⁹ ըստ աւետարանին Քրիստոսի անարատութեամբ կենցաղավարեալ յաշխարհի⁹⁰ վարէր⁹¹ զկեանս իւր:

Եւ իբրեւ⁹² եղեւ⁹³ դառնալ մեծամեծացն յիւրաքանչիւր⁹⁴ տեղիս, յղէր բղեշխին առ երանելի տիկինն ողորական բանիւք դառնալ յայնպիսի կամացն⁹⁵ եւ հաւանել կամաց նորա: Եւ խոստանայր պարգեւս եւ առաւել⁹⁶ մեծութիւն եւ պատիւ⁹⁷ քան զառաջինն:

Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն բնակել ընդ առն ամբարշտի եւ⁹⁸ ուրացողի զԱստուած: Այլ⁹⁹ զգարոս¹⁰⁰ եւ զպատուական հանդերձս իւր ետ տանել առ բղեշխին եւ պատասխանի առնէր, թէ¹⁰¹. «Ձի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոյն ընդ անհաւատին. եւ զի՞նչ հաղորդութիւն է¹⁰² լուսոյ ընդ խաւարի. եւ զի՞նչ միաւորութիւն է¹⁰³ տաճարի Աստուծոյ ընդ¹⁰⁴ պորնկի¹⁰⁵: Արդ ես¹⁰⁶ ի ձեռն չարչարանացս¹⁰⁷ սրբեցայ¹⁰⁸ ի քո բնակցութենէդ¹⁰⁹ եւ յառաջին միաւորութենէն¹¹⁰: Ես¹¹¹ Քրիստոսի ընծայեցայ¹¹², ոչ փառք, ոչ պատիւ, ոչ մեծութիւն¹¹³ եւ ոչ ինչ¹¹⁴ ի¹¹⁵ մարդկայնոցս իրք՝ փափկութիւնք եւ հեշտութիւնք կարիցեն որոշել զիս ի սիրոյն Քրիստոսի¹¹⁶, այլ¹¹⁷ չարչարանաւք փոխեցայց յաշխարհէ¹¹⁸ եւ մեծի թագաւորին մերձ կացից, եւ անտի լուսովն առցայց¹¹⁹, զորոյ¹²⁰ փոքր¹²¹ ինչ զխոստումն¹²² աստէն ընդունիմ շնորհաւքն¹²³ Յիսուսի Քրիստոսի: Արդ¹²⁴, այսպէս կացից մնացից¹²⁵ զգուշութեամբ ի խորհուրդս արդարութեան¹²⁶: Ձոր ինչ կա միս¹²⁷, արա, ես պատրաստ եմ մեռանել վասն անուանն Քրիստոսի սրբութեամբ¹²⁸, քան թէ անցանել զաւանդութեամբ¹²⁹ սուրբ¹³⁰ հարցն իմոց¹³¹»:

Մանուկներից մեկը խեղդվում է գետում՝ մեծ սուգ պատճառելով բղեշխին ու երկրին: Իսկ լուրն առած տիկինը գոհություն էր հայտնում տիրոջը ու ասում. «Թեպէտ և մեռաւ մարմնով, այլ հոգով փրկվեց իր ուրացող հոր որոգայթից, և արդ՝ ամենի համար փառք Աստծուն»:

Իսկ մարգպանն ու Վրաց նախարարները գալիս էին բղեշխի մոտ՝ մանկան համար նրան մխիթարելու և սուգից հանելու: Իսկ նա տիկնոջ մոտ [մարդ] էր ուղարկում, որպեսզի վեր կենա, բանտից դուրս գա, պահապաններով մի տան մեջ մնա՝ մինչև մարգպանն ու նախարարները իրենց տեղերը կդառնան:

Եվ նա խնդությամբ էր կատարում ամբարիշտ ամուսնու հրամանը, այնտեղ գնալով կրոնավորյալի զգեստով՝ կրոնավորությունն էր անձնավորում, առավել ևս մեծահոժար պահքով ու աղոթքով, տքնությամբ ու արտասուքով և ամենայն լուսավոր կարգավորի պահվածքով՝ ներկայանում սրբի վարքով, մինչև իսկ զարմանք պատճառում բոլորին: Աստվածասիրությամբ այնքան ջերմեռանդ էր, որ ճգնությունից նրան ոչինչ չէր թուլացնում, քանզի երանելու անձն օժտված էր ամենայն բարի հատկանիշներով՝ սուրբ, մաքուր, պարկեշտ, անարատ, մեղսատյաց, արդար, ճշմարիտ, ուղիղ, սրբասէր, բարեսէր, խոնարհ, հեզ, հլու, հպատակ, հնազանդ, համեստ, մեղմ, ողորմած, աղքատասէր, հյուրասէր, պահեցող, տքնող, մաղթող, արտասվող, աշխատասէր, գործասէր, արդյունավոր, ընթերցասէր, լսող, անոխակալ, աննախանձ, անամբարտավան, անբարկանալի, անընչասէր, անարծաթասէր, անփառասէր, այլ՝ աստվածասէր, հնարամիտ, իմաստուն, խոհուն, իրավարար, աստվածապաշտ, ամենայն չար արարքներից հեռու՝ երկնային կոչմանն արժանի կերպով էր խորհում և արժանավորապէս ըստ Քրիստոսի Ավետարանի անարատությամբ երկրի վրա՝ կենցաղավարելով ապրում իր կյանքը:

Եվ երբ մեծամեծները վերադարձան ամենքն իրենց տեղերը, բղեշխին աղաչական խոսքերով [մարդ] էր ուղարկում երանելի տիկնոջ մոտ՝ ետ դառնալու նման վճռից և ընդունելու նրա կամքը: Պարգևներ էր խոստանում, առավել մեծություն և պատիվ՝ քան առաջ ունեցածը:

Իսկ նա հանձն չէր առնում բնակվել ամբարիշտ և Աստված ուրացող ամուսնու հետ, այլ իր զարդերն ու պատվական հանդերձները տվեց բղեշխին տանելու և պատասխան էր տալիս, թե «Յավատացյալն ի՞նչ բաժին կարող է ունենալ անհավատի հետ, կամ՝ ի՞նչ հաղորդություն ունի լույսը խավարի հետ¹⁹, ի՞նչ միավորություն կարող է ունենալ Աստծո տաճար [մարմինը] պորնիկի հետ: Արդ, չարչարանքներիս միջոցով ես մաքրվեցի քեզ հետ բնակցության և առաջվա միավորության [ախտից]: Ես Քրիստոսին նվիրվեցի, [լուստի] ոչ փառք, ոչ պատիվ, ոչ մեծություն և ոչինչ մարդկային իրողություններ՝ վայելք և հեշտություններ, չեն կարող ինձ զատել Քրիստոսի սիրուց, այլ չարչարանքով կփոխվեմ աշխարհից և մեծ թագավորին մերձ կմնամ ու այնտեղի լույսով կողողվեմ, որի մասնակի խոստումը Յիսուս Քրիստոսի շնորհոք այստեղ իսկ ունեմ: Արդ, այսպէս կլինեմ ու կմնամ՝ արդարության խորհուրդներին ուշադիր: Ինչ կամենում ես՝ արա՛, ես պատրաստ եմ Քրիստոսի անվան համար սրբությամբ մեռնել, քան թե թողնել իմ սուրբ նախնյաց կրոնը»:

¹⁹ Բ Առ Կորնթ., Զ, 14:

Ը. Եւ տարեալ զկարասին եւ զգարոսն¹, պատմեցին նմա զասացեալսն երանելիւնսն²: Իսկ³ անաւրէն բղեշխն⁴ առաւել ի⁵ բարկութիւն շարժեալ⁶ սպառնայր չար անցս⁷ անցուցանել ընդ երանելի աղախինն Քրիստոսի: Եւ առ ցասմանն ոչ ներէր, այլ յարուցեալ ինքնին երթայր եւ զոմանս⁸ ի⁹ ծառայիցն ընդ իւր տանէր. եւ¹⁰ երթեալ¹¹ գտանէր զնա, զի կայր յաղաթս յեկեղեցուջն, եւ ոչ ներէր, այլ մտեալ հարկանէր զնա բրով¹³ սաստիկ, եւ բուռն հարկանէր զհերացն¹⁴ եւ քարշէր ի դուրս յեկեղեցույն¹⁵: Եւ ոք ոչ¹⁶ իշխէր բուռն հարկանել եւ թափել ի գայլոյն զորոջն Քրիստոսի: Բայց մի ոմն ի քահանայիցն ասէր¹⁷. «Ձի՞ աղչափ հարկանես անողորմաբար»¹⁸: Եւ նա ի վերայ նորա զգասումն հեղոյր եւ հարկանէր զքահանայն¹⁹ սաստիկ յոյժ²⁰, եւ ամենայն ժողովեալքն²¹ զճիչ բարձեալ լային²² առ հասարակ արք եւ կանայք: Եւ նա դիմէր յամենեսեան²³ ի հարուածս՝ որպէս գազան չար եւ անընդել:

Եւ զերանելին քարշէր ընդ երկիրն, ընդ փուշ եւ ընդ խոչ²⁴, ընդ քար եւ ընդ թուփ²⁵ եւ²⁶ հրամայէր յապարանսն²⁷ տանել. եւ պատառ պատառ լինէր ամենայն մարմին նորա, զի էր դժնիկ երկիրն, եւ արիւն հոսէր²⁸ ի նմանէ, եւ զերկիրն արեամբ ցնդեալ²⁹ ցուցանէր տեսողացն:

Թ. Եւ հասեալ յապարանսն՝ անաւրէն[ն]¹ դարձեալ ի հարուածսն յաճախէր, եւ² առաւել քան զառաջինն: Իսկ³ սուրբ⁴ աղախինն Քրիստոսի ոչ ինչ բարբառէր, այլ ետ զինքն Աստուծոյ եւ ժղձկալութեան. եւ կայր մեծաւ ուժով, եւ ոչ ինչ գրեաց զչարչարանսն⁵ եւ⁶ զբրածեծ գանիցն: Նա եւ⁷ զհանդերձիկն, որ զանձամբն եւ զգլխովն էր⁸, ի քարշանցն⁹ ի բաց զերծոյր¹⁰ ի նմանէ. եւ նա¹¹ մերկ գլխովն¹² եւ պատառոտուն¹³ զգեստովն պատասպարէր զանձն¹⁴ եւ զոհանայր զԱստուծոյ¹⁵ ի վերայ¹⁶ անցիցն անցելոց: Եւ ամբարիշտն ոչ ամաչէր եւ ոչ ողորմէր նմա¹⁷, այլ յազոմանէ չարին յարուցեալ¹⁸ ասէր. «Աւզնեսցէ քեզ Քրիստոս եւ եկեղեցին¹⁹ եւ աղաթք քո եւ²⁰ հաւր քո²¹, յոր յուսացեալն²² ես»: Եւ տայր կապել զոտս եւ զձեռս երանելւոյն²³ երկաթի կապանաւք եւ տանել²⁴ ի բանտ²⁵ եւ արկանել շղթայս ի պարանոցն²⁶: Եւ հրամայէր²⁷ վարել ցիցս երկաթիս²⁸ ընդ որմն, եւ զշղթայսն²⁹ ընդ այն կապել, եւ կնքէր զշղթայսն եւ զկապանսն³⁰: Եւ պահապանս կարգէր՝ մեծաւ ահիւ եւ³¹ զգուշութեամբ պահել եւ մի՛ զոք ամենեւին թողուլ առ նա³². Եւ կերակուր³³ զարէ³⁴ հաց եւ³⁵ ջուր հրամայէր: Եւ ասէր. «Ուրախ լեր արդ³⁶ չարչարանացդ³⁷ հանդիպեցար³⁸ եւ դառն կապանացդ³⁹, որով կտտեն զքեզ մինչեւ ի մահ»:

Պատասխանի ետ⁴⁰ երանելին⁴¹ եւ ասէ. «Ուրախ եմ ընդ այս⁴² չարչարանս, զոր ածեր ի վերայ իմ եւ լնում զպակասութիւն⁴³ նեղութեանցն կապանաւքս իմովք վասն սիրոյն Քրիստոսի⁴⁴, զի արժանաւորեցայց ժառանգութեան⁴⁵ սուրբ հարցն իմոց, զոր նախատես զնոսա եւ զԱստուած աւտարացեալդ յԱստուծոյ եւ թշնամի արդարութեան: Ձի՛ որքան յաւելուս զտանջանս⁴⁶ իմ՝ առաւելուս ինձ զուրախութիւն, որ ոչ անցանէ, զի առժամայն⁴⁷ նեղութեամբս⁴⁸ զմեծութիւն առաւելութեան փառացն պատրաստես⁴⁹ ինձ՝, որ ոչ⁵⁰ սասանի յաւիտեան⁵¹». Եւ դու ընկալցիս վրէժս յարդարադատն⁵² Աստուծոյ յաւուրն այցելութեան»:

Ը. Տարագն ու զարդերը տանելով, նրան պատմեցին երանելու ասածները: Իսկ անօրեն բղեշխն առավել բարկացավ և սպառնում էր չար փորձությունների ենթարկել Քրիստոսի երանելի աղախինին: Ցասման պատճառով չէր համբերում, այլ վեր կացած ինքն էր գնում՝ ծառաներից ոմանց իր հետ տանելով. գնում էր ու գտնում նրան, քանի որ եկեղեցուն աղոթքի էր, ու չէր ներում, այլ [ներս] մտնում՝ մահակով սաստիկ ծեծում նրան, բռնում մազերն ու եկեղեցուց դուրս քարշ տալիս: Եվ ոչ ոք չէր համարձակվում բռնել նրան ու գայլից ազատել Քրիստոսի գառնուկին: Սակայն քահանաներից մեկն ասում էր. «Ինչու՞ ես այդքան անողորմաբար ծեծում»: Եվ բղեշխն ցասումը նրա վրա էր թափում ու հույժ սաստիկ ծեծում քահանային, իսկ համայն հավաքվածները ճիչ բարձրացնելով լալիս էին, բոլորը՝ տղամարդիկ ու կանայք: Իսկ նա, ինչպես չար ու վայրի գազան, ամենքին հարվածում էր: Երանելուն քարշ էր տալիս գետնին՝ փուշ ու խոչի, քար ու թփի վրայով, և հրամայում ասպարանք տանել. խորդուբորդ գետնի պատճառով նրա ողջ մարմինը պատառ-պատառ էր լինում, արյուն հոսում, և գետինը արյամբ ցողվում ականատեսների աչքի առաջ:

Թ. Ապարանք հասնելով՝ անօրենը դարձյալ և նախորդից ավելի հարվածներ էր տեղում: Իսկ Քրիստոսի սուրբ աղախինը ոչինչ չէր բարբառում, այլ իր անձն Աստծուն ու համբերության էր հանձնել, դիմանում էր մեծ կարողությամբ և ոչինչ համարում այդ չարչարանքներն ու բրածեծ հարվածները: Հագին ու զլխին եղած հանդերձիկը քարշ տալու ժամանակ պոկվում էր նրանից, և նա գլխաբաց՝ պատառոտուն զգեստով էր ծածկում մարմինը և գոհանում Աստծուց՝ կատարված անցուդարձի համար: Մինչդեռ ամբարիշտը չէր ամաչում ու չէր խնայում նրան, այլ չարությամբ բռնված վրա էր տալիս. «Դե՛, թող օգնեն քեզ Քրիստոսն ու եկեղեցին, քո և նախնյացդ աղոթքները, որ քո հույսն են»: Եվ երանելու ոտքերն ու ձեռները կապել էր տալիս երկաթե կապանքներով, [հրամայում] բանտ տանել և շղթաներ հագցնել պարանոցին: Հրամայում էր պատի մեջ երկաթե ցցեր խփել և շղթաները նրանց կապել, իսկ [ինքը]՝ կնքում շղթաներն ու կապանքները: Պահապաններ էր կարգում՝ մեծ ահով, ուշադրությամբ պահելու ու ամենևին ոչ ոքի չթողնելու նրա մոտ, իսկ նրա ուտելիքը՝ գարի հաց ու ջուր հրամայում: Եվ ասում էր. «Արդ ուրախացի՛ր՝ այս չարչարանքներին ու դառը կտտանքներին արժանացար, որոնցով կկտտեն քեզ մինչև մահ»:

Պատասխան տվեց երանելին և ասաց. «Ուրախ եմ այս չարչարանքների համար, որ թափեցիր ինձ վրա, և նեղություններիս պակասը ի սեր Քրիստոսի իմ կապանքներով կլրացնեն, որպեսզի արժանավոր դառնամ իմ սուրբ նախնյաց ժառանգությանը, որոնց և Աստծուն նախատում ես դու՝ օտարացյալդ Աստծուց և թշնամիդ արդարության: Ուստի որքան իմ տանջանքները շատացնես՝ կավելացնես իմ ուրախությունը, որ անցողիկ չէ, քանի որ ժամանակավոր այս նեղություններով փառքի առավելության մեծությունն ես պատրաստում ինձ²⁰, որ հավիտյան չի սասանվի²¹, իսկ դու արդարադատ Աստծո դատաստանը կստանաս՝ [նրա այցելության օրը]:

²⁰ Հմմտ. Բ. Կորնթ., Դ, 17:
²¹ Հմմտ. Սաղմ. ԾԻԵ, 1:

Եւ ամբարիշտն ոչ ինչ պատասխանի առնէր, այլ զարմանայր ընդ ժուժկալութիւն եւ ընդ համբերութիւն⁵³ երանելոյն⁵⁴: Եւ թողեալ զնա⁵⁵ նովին կապանաւքն⁵⁶ զնայր յաշխարհէն⁵⁷ բղեաշխն⁵⁸:

Ժ. Եւ յետ երից աւուրց զայր դրան քահանայն¹, տայր ինչս պահպանացն² եւ մտանէր առ երանելին³ եւ տեսանէր զնա կապանաւքն՝ լի ուրախութեամբ եւ զուարթութեամբ յանդադար սաղմոսերգութեան⁴, եւ երանէր զնա, որ զայնպիսի համբերութիւն վասն անուանն⁵ Աստուծոյ կրէր⁶ տանջանս եւ կապանս ընդունելով⁷, եւ ասէր⁸. «Երանելի ես դու ի կանայս՝ արդարեւ ի⁹ բարի արմատոց¹⁰ բարի շառաւել¹¹ ցուցեալ¹². յայսմ հետէ երանիցեն քեզ ամենայն¹³ հաւատացեալք արդարապէս¹⁴, զի յուսովն¹⁵ Աստուծոյ վանեցեր զամբարիշտն եւ զանուն եւ զոգի ժառանգեցեր ըստ նմանութեան սրբոյն Յովի[ւ]փսիմէի¹⁶, ընդ նմին եւ դու¹⁷ պսակեսցիս¹⁸ յամենեցունց տեսանէն եւ ի փրկչէն մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ¹⁹»:

Ասէ երանելին²⁰. «Ես ոչ եմ²¹ արժանի պսակաց եւ երանութեանց սրբոյն²², որ ոչ մերձեցաւ²³ յայր²⁴ ամբարիշտ, այլ սրբութեամբ կացեալ եւ վասն սրբութեան ընդդիմամարտեալ յաղթեաց չարին եւ սրբագոյն եւս լինէր սուրբ արեամբն իւրով սուրբ ընկերաւքն հանդերձ²⁵: Իսկ ես ընակեալ ընդ առն ամբարշտի²⁶, ծնայ որդիս ի կորուստ եւ յապականութիւն²⁷ ի ձեռն առն ժանտի²⁸. թէպէտ ի շնորհաց աւազանին ծնան վերստին, եւ ես արդարութեամբ սնուցի²⁹ եւ յուսայի³⁰ Աստուած³¹ մերձաւորս առնել խրատու եւ ուսմամբ³² տեսան, բայց ոչ եղեն³³ արժանի, զի³⁴ սերմն ժանտի³⁵ եմ³⁶: Բայց մի ինչ է³⁷, որ՝ ի ձեռն չարչարանաց եւ երկաթի կապանաց սրբեցայ³⁸ ի մերձաւորութենէ ուրացողին³⁹: Եւ այս յայտ եղեւ ամենեցուն, եթէ⁴⁰ ի ձեռս իմ էր⁴¹ զերժանել ի տանջանաց եւ ի կապանաց եւ բանտից եւ յայլոց⁴² նեղութեանց⁴³, որովք⁴⁴ կտտեն⁴⁵ զիս⁴⁶: Եւ արդ, ես ոչ անյոյս լինիմ ի վստահացեալսն, քանզի⁴⁷ զթիկունս իմ⁴⁸ ետու ի հարուածս եւ զծնաւտս իմ յապտակս, եւ զձեռս եւ⁴⁹ զպարանոցս իմ ի կապանս երկաթիս⁵⁰, եւ զերեսս իմ ոչ դարձուցից⁵¹ յամաւթոյ: Զի տեր է⁵² իմ աւզնական, եւ ես ոչ երկեայց⁵³ զի՞նչ արասցէ ինձ մարդ: Արդ⁵⁴, այսպէս փոխեցայց հանդերձ զգուշութեամբ⁵⁵, կատարեալ կարգաւք⁵⁶ եւ կրաւնիւք⁵⁷ մինչեւ իցէ⁵⁸ շունչս⁵⁹ ի մարմնի իմուն. զի թերես հաղորդեցայց⁶⁰ սրբոցն դասուց⁶¹ եւ մտից ի⁶² յարկսն լուսեղէնս⁶³»:

Իսկ նա⁶⁴ յոյժ ուրախ եղեալ ընդ⁶⁵ տիկնոջն համբերութիւն⁶⁶, ի վասն իւր դառնայր եւ ի ծածուկ աւր ըստ աւրէ արբանեկէր կապանացն⁶⁷:

Եւ բղեաշխն հեռանայր ի կողմանս ճորայ⁶⁸, եւ եղբայր բղեշխին ոչ էր ի սահմանսն յորժամ երկրորդ չարչարանքն⁶⁹ եւ կապանքն⁷⁰ հասանէին սրբոյ⁷¹ Շուշանկանն⁷²: Եւ լուսեալ յոյժ տրտմէր. եւ երթեալ աղաչէր լուծանել զկապանսն. եւ բազում աւուրք⁷³ անցանէին, եւ հազիւ ածէր ի հաւան զատեցողն Աստուծոյ⁷⁴, միայն զշղթայսն լուծանել ի պարանոցէն: Այլ վասն ոտիցն երդումն արարեալ ոչ լուծանել մինչեւ ցաւր մահուան իւրոյ:

Եւ այսպէս⁷⁵ նովին կապանաւք եւ տառապանաւք, սովով եւ ծարաւով, եւ նեղութեամբ զվեց ամս ի բանտին⁷⁶ կատարէր եւ⁷⁷ զվեց ամս ոչ դադարէր

Եվ ամբարիշտը ոչ մի պատասխան չէր տալիս, այլև զարմանում էր երանելու ժուժկալությամբ ու համբերությամբ և նրան նույն կապանքներով թողնելով, գնում էր երկրից:

Ժ. Երեք օր հետո գալիս էր պալատի քահանան, պահապաններին ինչք տալիս և մտնում երանելու մոտ ու տեսնում նրան կապանքով՝ ուրախությամբ ու զվարթությամբ լի անընդմեջ սաղմոսերգությամբ տարված: Երանի էր տալիս նրան, որ հանուն Աստծո այսպիսի չարչարանք էր կրում, տանջանքներ ու կապանքներ քաշում և ասում. «Երանելի ես դու կանանց մեջ²², արդարև բարի արմատից բարի ընծյուղ հանդիսանալով: Այսուհետև բոլոր հավատացյալները արդարապես երանի կտան քեզ, որովհետև առ Աստված հուսալով վանեցիր ամբարիշտին և սուրբ Յովիփսիմի նման անուն ու ոգի ժառանգեցիր, նրա հետ դու ևս պսակ կստանաս՝ ամենայնի տիրոջից և մեր փրկիչ Յիսուս Քրիստոսից»:

Երանելին ասում է. «Ես արժանի չեմ այն սրբի պսակներին ու երանություններին, որ չմերձեցավ ամբարիշտ տղամարդուն, այլ սրբությամբ մնաց և հանուն սրբության ընդդիմամարտեղով՝ հաղթեց չարին և իր սուրբ արյամբ սուրբ ընկերների հետ միասին առավել ևս սրբագույն եղավ: Իսկ ես, ամբարիշտ անուսնու հետ ապրելով, անհավատ անուսնու ձեռքով կորստի ու ապականության մատնելու զավակներ ծնեցի: Թեպետ ավազանի շնորհներով վերստին ծնվեցին, և ես ուրախությամբ մեծացրի ու հույս ունեի տիրոջ խրատով և ուսմամբ մերձավոր դարձնել առ Աստված, բայց արժանի չեղան, քանի որ անհավատի ծնունդ են: Բայց թե մխիթարանք է, որ չարչարանքների և երկաթե կապանքների միջոցով մաքրվեցի ուրացողի մերձավորությունից: Ու այս բոլորին հայտնի դարձավ, թե իմ ձեռքին էր տանջանքներից, կապանքներից, բանտերից ու այլ նեղություններից ազատվելը, որոնցով կտտում են ինձ: Եվ արդ՝ ապավինությունից ես անհույս չեմ, քանի որ թիկունքս տվի հարվածների, ծնոստ՝ ապտակների, ձեռքերս ու պարանոցս՝ երկաթե կապանքների, և ամոթից երեսս չեմ դարձնի: Որովհետև տերն է ինձ օգնական, ես չեմ երկնչում՝ մարդն ինձ ի՞նչ կարող է անել²³: Արդ, քանի իմ մարմնի մեջ շունչ կա՝ այսպես կփոխվեմ [այն աշխարհի]՝ զգաստությամբ, կատարյալ կարգով ու հավատքով, որպեսզի թերևս հաղորդակից դառնամ սրբերի դասերին ու լուսեղենների հարկերը մտնեմ»:

Իսկ տիկնոջ համբերությամբ հույժ ուրախացած [քահանան] դառնում է իր կացարան և ծածկաբար օր-օրի հետևում կապանքներին:

Եվ բղեշխն, հեռանում էր ճորի կողմերը, իսկ բղեշխի եղբայրը [երկրի] սահմաններում չէր, երբ սուրբ Շուշանիկին երկրորդ չարչարանքն ու կապանքն էին հասնում: Ու լսելով այդ, [Ջոջիկը] հույժ տրտմուն էր և գնում աղաչում՝ հանել կապանքները. բազում օրեր էին անցնում, և Աստվածատեցողին հազիվ էր կարողանում համաձայնեցնել գեթ պարանոցի շղթաները արձակել: Իսկ ոտքերին [եղածը] երդում էր արել չարձակել մինչև իր մահվան օրը:

Եվ այսպես՝ նույն կապանքներով ու տառապանքներով, սովով ու ծարավով և նեղությամբ վեց[երորդ] տարին բանտում էր լրացնում և վեց տարի

²² Ղուկ., Ա, 47:

²³ Սաղմ. ԾԶ, 11: Սո երբ., ԺԳ, 6:

ի պնդութենէ կրանիցն, յորս հանդիսանայր եւ⁷⁸ ճգնէր պահաւք եւ աղաթիւք, տքնութեամբ եւ արտասուաւք⁷⁹, անդադար սաղմոսերգութեամբ զգայգ եւ զգերեկ հարուածեալ անծամբ եւ դառն կապանաւք, գարէ⁸⁰ հացիւ եւ⁸¹ ջրով շատացեալ: Եւ ի պահս⁸² սրբոյ զատկին զշաբաթսն⁸³ ոչ ինչ ճաշակեալ, բայց ի շաբաթու եւ ի կիրակի⁸⁴ սակաւ ինչ բանջարաճաշակ լինէր⁸⁵:

ԺԱ. Եւ ի համբաւ առաքինութեան նորա գային տեսանել բազումք¹ արք եւ կանայք, ուխտաւորք եւ աշխարհականք², լսէին³ ի նմանէ զվարս պարկեշտութեան եւ արդարութեան: Եւ նա⁴ յորդորէր զբազումս թողուլ զաշխարհս⁵ եւ որ ինչ աշխարհի է⁶ եւ երթեալ զհետ ամանց կենացն: Եւ բազում տարակուսելոց ի ձեռն աղաթից⁷ նորա առնէր տէր⁸ այցելութիւն⁹. անորդեաց՝ որդիս, դիւահարաց՝ բժշկութիւն, ախտաժետաց՝ ի պէսպէս ցաւոց¹⁰ առողջութիւն¹¹, ամենայն վշտացելոց¹², մխիթարութիւն. եւ իւրաքանչիւր ըստ իւրուն անձին¹³ յԱստուծոյ¹⁴ խնամոցն¹⁵ պարգևս բարեաց շնորհէր¹⁶ երանելին¹⁷ սուրբ աղաթիւքն իւրովք: Եւ ամենայն ոք, որ գայր առ նա, լի ուրախութեամբ դառնայր¹⁸: Եւ փառաւոր լինէր նովաւ անուն տեառն¹⁹ ուր եւ յսելի լինէր²⁰ համբաւ սրբոյն: Վասն որոյ եւ կին մի Պարսիկ ի մոգացն²¹ անուանի, բորոտ²², որոյ չէր ինչ առողջութիւն²³ գտեալ²⁴ ի բժշկացն Պարսից²⁵, գայր ի համբաւ սրբոյն²⁶ եւ առաջի անկանէր²⁷ եւ հայցէր զբժշկութիւն²⁸: Իսկ²⁹ երանելին ասէր³⁰. «Եթէ հաւատաս յԱստուած³¹ ճշմարիտ եւ թողուս զաւրէնս Պարսկաց, խնդրեմ աղաթիւք ի տեառնէ, եւ առցես զբժշկութիւն յԱստուծոյ³² եւ ծանիցես զմեծ զաւրութիւն Աստուծոյ մերոյ³³»: Ասէ կինն Պարսիկ. «Յաւատամ յԱստուած³⁴ քրիստոնէից³⁵»: Եւ հրամայէր³⁶ մկրտել զնա. եւ առժամայն սրբեցաւ ի բորոտութենէն³⁷. Եւ տայր փառս Աստուծոյ եւ աւրինէր զԱստուած, եւ խոստովանէր³⁸ զամենասուրբ զերրորդութիւնն, եւ ի բաց կայր ի պարսկական³⁹ արինացն, եւ ընտանենայր⁴⁰ Աստուծոյ, որով բժշկութիւն եգիտ: Եւ պատմէին սքանչելիս⁴¹ այս ընդ ամենայն երկիրն⁴². Եւ ինքն իսկ կինն⁴³ պատմէր մոգաց⁴⁴ եւ մոգպետացն⁴⁵ եւ մեծամեծացն Պարսից զսքանչելիսն, զոր արար Աստուած ի ձեռն երանելի տիկնոջն⁴⁶:

ԺԲ. Եւ լուեալ զայս ամենայն¹ բղեաշխն² զայրանայր: Եւ յետ չորից ամաց դառնայր ի հեռաւոր ճանապարհէն եւ գայր³ ուր տիկինն էր⁴ եւ մեծամեծ⁵ տանջանս եւ հարուածս ի վերայ⁷ պահապանացն առնէր⁸, ասէր⁹ «Ո՛չ պատուիրելով¹⁰ պատուիրեցի ձեզ զգոյշ լինել, մի¹¹ զոք թողուլ առ նա»: Մատուցանէր եւ նոցա գան մահու¹²: Եւ զերանելին առաւել եւս¹³ նեղէր¹⁴ ի կապանս բանտին¹⁵:

ԺԳ. Եւ յետ¹ այսր² ամենայնի ոչ կարաց³ կամաց իւրոց հասանել անաւրէն բղեաշխն⁴ զոր կարծէր: Յայլ⁵ հնարս մտանէր. ապա⁶ գտանէր կին մի կախարդ եւ նովաւ ջանայր լուծանել զնա⁷ ի գեղեցիկ կրանիցն: Եւ կինն յանձն առնոյր: Եւ տարի⁸ մի մարտեաւ ընդ նմա⁹ այնպիսի դիւական ցնորիւք¹⁰ բղեաշխն: Եւ ոչ ինչ կարաց առնել, այլ առաւել տեսանէր զնա¹¹ ի հանդէս Աստուծոյ կամացն: Եւ յայսմ եւս յամաւթ¹² եւ ծիծաղելի հաւատացելոցն¹³ լինէր¹⁴, եւ ոչ դադարէր¹⁵ ի նանիր խորհրդոցն՝ թեպէտ եւ¹⁶ որպէս մեքենայ¹⁷ ինչ¹⁸ յամուր պարսպէ ի բաց դառնայր յառաքինւոյն¹⁹: Նաեւ

չէր դադարում հավատքին ամուր մնալուց, որին ծառայում էր և ճգնում պահեքով ու աղոթքով, տքնությամբ ու արտասուքով, զոր ու գիշեր անդադար սաղմոսերգությամբ, ծեծված մարմնով ու դառը կապանքներով, գարի հացով ու ջրով գոհանալով, իսկ սուրբ զատկի պահքի շաբաթներին ոչինչ չճաշակելով, բացառությամբ շաբաթ ու կիրակի [օրերին] սակավ ինչ բանջար ճաշակելուց:

ԺԱ. Նրա առաքինության համբավին ի լուր՝ շատերն էին գալիս տեսնելու՝ տղամարդիկ ու կանայք, հոգևորականներ ու աշխարհականներ, լսում նրանից վարք ու բարքի պարկեշտության և արդարության մասին: Իսկ նա շատերին էր հորդորում թողնել այս աշխարհը և ինչ-որ աշխարհային է և անանց կենացը հետևել: Եվ նրա աղոթքների շնորհիվ տերը բազում հոգսավորների օգնության էր հասնում. անգավակներին՝ զավակ, դիվահարներին՝ բժշկություն, ախտաժետների պեսպես ցավերին՝ առողջություն, բոլոր վշտացյալներին՝ մխիթարություն, և երանելին իր սուրբ աղոթքներով յուրաքանչյուր անձնավորության Աստծո խնամքներից բարյաց պարգև էր շնորհում: Ու նրա մոտ եկող ամեն ոք ուրախությամբ լի էր վերադառնում: Ուր և լսելի էր լինում սրբի համբավը՝ նրանով փառավորվում էր տիրոջ անունը: Ուստի մոգերի միջավայրում անվանի պարսիկ մի բորոտ կին, որը պարսիկ բժիշկներից առողջություն չէր գտել, սրբի համբավին ի լուր գալիս է և առաջը ծնրադիր բժշկություն աղերսում: Իսկ երանելին ասում էր. «Թե հավատաս ճշմարիտ Աստծուն և թողնես պարսիկների կրոնքը, աղոթքներով կաղերսեմ տիրոջը, և Աստուծով բժշկություն կստանաս ու կճանաչես մեր Աստծո մեծ զորությունը»: Պարսիկ կինն ասում է. «Յավատում եմ քրիստոնյաների Աստծուն»: [Երանելին] հրամայում է մկրտել նրան, և նա անմիջապես մաքրվեց բորոտությունից ու փառք էր տալիս Աստծուն, օրհնում Աստծուն և ամենասուրբ երրորդություն խոստովանում, հեռանում պարսկական կրոնքից ու հարազատ դառնում Աստծուն, որով եւ բժշկություն գտավ: Ու պատմում էին այս սքանչելիքը ամբողջ երկրում. և այդ կինն ինքն իսկ պատմում էր մոգերին, մոգպետներին և Պարսից մեծամեծերին այն սքանչելիքների մասին, որ Աստված կատարեց երանելի տիկնոջ ձեռքով:

ԺԲ. Այս ամենը լսած բղեաշխը զայրանում էր: Եվ չորս տարի հետո վերադառնում էր հեռավոր ճանապարհից, գալիս՝ ուր տիկինն էր և մեծամեծ տանջանքներ ու հարվածներ թափում պահապանների վրա, ասում. «Պատվիրելով չպատվիրեցի՞ ձեզ զգաստ լինել, ոչ ոքի չթողնել նրա մոտ»: Նրանց ևս մահացու ծեծի էր ենթարկում, իսկ երանելուն առավել ևս նեղում բանտի կապանքներում:

ԺԳ. Այս ամենից հետո էլ անօրեն բղեաշխը չկարողացավ իր կամքին հասնել՝ ինչ մտադիր էր: Այլ հնարքի էր դիմում. ապա գտնում էր մի կախարդ կին և նրա միջոցով ջանում հրաժարեցնել [Շուշանիկին] իր գեղեցիկ հավատքից: Ու կինը հանձն էր առնում: Եվ այսպիսի դիվական ցնորքներով բղեաշխը մեկ տարի պայքարում էր նրա հետ, բայց ոչնչի հասնում, այլ տեսնում էր նրան Աստծո կամքին առավել նվիրված: Այստեղ ևս ամոթանք էր կրում և հավատացյալների ծիծաղը հարուցում, սակայն չէր դադարում նանիր խորհուրդներից, թեպետ և ամուր պարսպին խփվող գործիքի պես ետ էր

գորդիսն եւս²⁰ ուրազուցանէր եւ ի ձեռն մոգպետացն հնազանդեցուցանէր²¹, շնորհուկս առնելով²² արքային²³ Պարսից, զի առաւել պատիւ ընկալցի ի նմանէ²⁴: Եւ զտանջանսն եւ զկապանսն տիկնոջն ի ձեռն հաւատարմաց արքային²⁵ ծանուցանէր²⁶, եթէ²⁷ «Դուպտր Վարդանայ է, որ ընդդիմացաւ արքայից արքային²⁸, եւ վասն այսր աւրինաց՝ կտտեմ եւ տանջեմ զնա²⁹ մինչեւ ի մահ³⁰, զի ոչ հաւանեցաւ պաշտել զաստուածս արքայի, որպէս զհայր³¹ իւր աշխարհաւեր³²»:

ԺԴ. Բայց զի՞նչ եւս պարտ է զնորայսն յիշել¹ զչարիսն², որ յամենայնի կատարեաց զմեղս, բայց³ ոչ ինչ⁴ կարաց յաղթել առաքինւոյ անձինն⁵ եւ մեծախորհրդի⁶: Թէպէտ որպէս զալիս ծովու զվիմաւ հոսեր զվեց ամս եւ կտտէր պէսպէս փորձութեամբք եւ նեղութեամբք⁷ զսուրբն՝ հարուածովք, բանտիւ, սովով, ծարաւով, կախարդիւք, սակայն առաքինւոյն⁸ ոչ ինչ վնասեալ յայնմ ամենայնէ, այլ առաւել եւս ճգնէր վասն անուան⁹ տեառն Աստուծոյ¹⁰: Եւ էր հանդերձ նորա ի մերկոյ¹¹ քուրձ եւ ի վերոյ¹² պարեգաւտ¹³ անտիոքացի, եւ բարձիկ¹⁴ փոքրիկ մաշկեայ¹⁵ ի սնաբոս, եւ աղաւթանոց փոքրիկ, եւ բոկոտն եւս. եւ կերակուր՝ հաց գարեղէն¹⁶ եւ ջուր ըմպելի¹⁷: Մանաւանդ բազում անգամ այն էր, որ առանց կերակրոյ լինէր¹⁸ եւ ամենայնիւ ի բարի աւանդս սուրբ հարցն իւրոց՝ կատարեալ ընդ կատարեալսն¹⁹ արհամարհելով զվտանգս ամենայն, որ մարտեան ընդ նմա: Եւ վերին տեսութեանցն բազում անգամ հաղորդեալ, որ քաջաւերեր զնա զաւրանալ ի մարտսն²⁰:

ԺԵ. Եւ ի մտանել եւթներորդի ամի¹ հարուածոցն² նորա³ եւ կապանացն, եւ բանտին⁴, հիւանդանայր երանելին յանհնարին չարչարանացն⁵ եւ ի սաստիկ⁶ ճգնութեանցն⁷, զոր կրեաց սուրբ աղախինն Քրիստոսի⁸:

ԺԶ. Գայր¹ եղբայր բղեշխին Ջոջիկ² եւ երկրպագէր սուրբ Նշանին, որ առաջի տիկնոջն, եւ անկանէր առաջի³ սուրբ աղախնոյն Քրիստոսի հանդերձ կնաւ իւրով՝ զի աւրինեցին⁴ ի նմանէ⁵. Մաեւ⁶ խոստովան լինէր⁷ զմեղս իւր⁸ եւ խնդրէր զթողութիւն ի նմանէ: Եւ նա ուսուցանէր՝ սիրել զարդարութիւն եւ ատել զանիրաւութիւն, «Եւ զամենայն գործս բարիս, որ ընդդէմ մեղաց է, կատարեսցես, որ ընդունելի է Աստուծոյ, որ է պտուղ ապաշխարութեան⁹, եւ ընկալցիս զաւրինութիւն յԱստուծոյ եւ առաջնորդաց եկեղեցւոյ. եւ այլ մի եւս մեղիցես յետ բարեգործութեանն, զի մի՛ չար եւս ինչ լինիցի քեզ¹⁰»: Եւ այլ բազում յորդորական¹¹ բանիւք խրատէր զնա եւ աւրինէր¹²: Եւ յուղարկէր¹³ ի տեղի իւր¹⁴:

ԺԷ. Գայր եւ գլուխ եպիսկոպոսացն Սամուել եւ Յովհան¹ եպիսկոպոս հանդերձ քահանայիւք եւ սարկաւագաւք, որք² էին քաջաւերիչք եւ կցորդք նեղութեան³ երանելւոյն⁴, զի յուղարկեցեցն⁵ զսուրբն⁶ ի մեծ⁷ աշխատութեանցն⁸ առ⁹ նաւահանգիստն Քրիստոս: Նոյնպէս եւ նախարարք եւ ազատք եւ տիկնայք, եւ այլ¹⁰ սեպուիք աշխարհին Վրաց, զի հաղորդեցին յուղարկման¹¹ եւ¹² աւրինութեան երանելւոյն¹³:

Եւ խնդրէին ամենեքեան¹⁴ զերկաթի կապանսն ի նշխարս առնուլ¹⁵ առ¹⁶ ի յիշատակ սրբոյն: Եւ¹⁷ նա ասէր¹⁸. «Եւ ոչ եմ այդմ արժանի, բայց վասն աստուածասիրութեան ձերոյ եղիցի ձեզ¹⁹ որպէս եւ կամիք»: Եւ աւրինէր²⁰

մղվում առաքինու կողմից: Նա զավակներին ևս ուրանալ էր տալիս և մոգպետների ձեռքով հնազանդեցնում, Պարսից արքային հաճոյանում, որպէս զի առավել պատիվ ստանա նրանից: Հավատարիմների միջոցով կնոջ տանջանքների ու կապանքների մասին հայտնում էր արքային, թէ «Արքայից արքային ընդդիմացած Վարդանի դուստրն է, այդ համոզմամբ եմ կտտում մինչև մահ, որովհետև իր պշխարիավեր հոր պէս չհամաձայնվեց ծառայել արքայի աստվածներին»:

ԺԴ. Բայց այլևս ի՞նչ անհրաժեշտություն կա հիշելու նրա չարությունները, որ ամեն ինչում մեղքեր գործեց, սակայն չկարողացավ հաղթել առաքինու և մեծախորհուրդի անձը: Թեպետ, ինչպես ծովի ալիքներ, վեց տարի ժայռին էր խփվում և տեսակ-տեսակ փորձություններով ու չարչարանքներով կտտում սրբին՝ ծեծերով, բանտով, սովով, ծարավով, կախարդություններով, սակայն առաքինին այդ ամենից ոչնչով չէր վնասվում, այլ հանուն տեր Աստծո առավել ևս էր ճգնում: Եվ նրա հանդերձն էր՝ մերկ [մարմնին]՝ քուրձ, վրան՝ անտիոքյան պարեգոտ, սնարին՝ մաշկյա փոքրիկ մի բարձիկ, [զետմին] փոքրիկ փսիաթ ու նաև բոկոտն, ուտելիքը՝ գարե հաց և ըմպելիքը՝ ջուր: Շատ անգամ էլ նույնիսկ առանց ուտելիքի էր լինում և ամեն ինչով իր սուրբ նախնյաց բարի ավանդներին հավատարիմ, կատարյալներից կատարյալ արհամարհելով իր դեմ հարուցվող բոլոր փորձությունները: Բազում անգամ հաղորդակից էր վերին տեսությանց, որ քաջաւերում էր նրան՝ զորանալու մարտերում:

ԺԵ. Իր կրած ծեծերի, կապանքների ու բանտի յոթերորդ տարին թևակոխելիս երանելին հիվանդանում է այն անտանելի չարչարանքներից ու սաստիկ ճգնություններից, որ տարավ Քրիստոսի սուրբ աղախինը:

ԺԶ. Գալիս էր բղեշխի եղբայր Ջոջիկն ու երկրպագում այն սուրբ նշանը, որ տիկնոջ առջև էր, կնոջ հետ ընկնում Քրիստոսի սուրբ աղախնի նառջ, որպէսզի օրհնություն ստանան նրանից, խոստովանում իր մեղքերը և նրանից թողություն խնդրում: Իսկ նա ուսուցանում էր՝ սիրել արդարությունը և ատել անհրաժեշտությունը: «Եվ ամենայն բարի գործեր, որ ընդդէմ մեղաց են՝ կկատարես, ինչ ընդունելի է Աստծուն, որ ապաշխարության պտուղ է, և կստանաս Աստծո և եկեղեցու առաջնորդների օրհնությունը: Բարեգործությունից հետո այլևս մեղք մի գործիր, որպէսզի քեզ չար բան ևս չպատահի»: Նաև այլ բազում հորդորական խոսքերով էր խրատում նրան ու օրհնում, ապա ուղարկում յուր տեղը:

ԺԷ. Գալիս էր և եպիսկոպոսաց գլխավոր Սամուելը, և Յովհան եպիսկոպոսը՝ քահանաներով և սարկավագներով հանդերձ, որոնք երանելու քաջաւերիչներն ու նեղության կարեկիցներին էին, որպէսզի սրբին մեծ չարչարանքներից դեպի Քրիստոսի նավահանգիստ ճամփա դնեն: Նույնպէս և՛ նախարարներ, ազատներ ու տիկնոջներ և Վրաց աշխարհի այլ սեպուիներ, որպէսզի հաղորդակից դառնան երանելի Շուշանիկի հուղարկմանն ու օրհնությանը:

Եվ բոլորը առ ի հիշատակ սրբի երկաթե կապանքներն իբրև մասունք էին խնդրում: Իսկ նա ասում էր. «Ես դրան արժանի չեմ, բայց հանուն ձեր

զամենեսեան ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան²¹ եւ ասէր երանելին²² «Ամենալին²³ Քրիստոս լի արասցէ զձեզ²⁴ ամենայն²⁵ հոգեւոր արհմութեամբ եւ վայելչութեամբ²⁶»:

ԺԸ. Նաեւ վասն եպիսկոպոսի տանն գոհութիւն մատուցանէր՝ վասն հպատակութեան որպէս հաւր եւ դայեկի, եւ ասէր դնել զինքն ի տեղւոջն, ուստի¹ զառաջինն քարշեցաւ². «Եթէ իցեմ, ասէ, արժանի զայդ առնել³»:

Եւ այսպէս հրաժարեալ յամենեցունց եւ արհմեալ զամենեսեան ի Քրիստոս⁴, գոհութիւն յաղթութեան ամենասուրբ Երրորդութեանն⁵ ի բարձունս վեր առաքեր հանդերձ ամենայն ժողովելովքն⁶ հասանել երկնաւորին, որուն ցանկայր երանելին ելանել նեղութեամբ յերկրէ⁷: Եւ կացեալ յաղաթս սուրբն Աստուծոյ եւ տարածեալ զձեռս իւր ասէ⁸. «Գոհանամ զքէն, տէր Աստուած⁹, որ արժանի արարեր¹⁰ զանարժանութիւնս իմ¹¹, կատարել նեղութեամբ զընթացս իմ: Արդ՝ ընկալ զհոգի իմ, որ ընդունողդ ես հոգւոց եւ արարիչ ամենայն արարածոց, եւ փրկիչ եւ կեցուցիչ. արժանաւորեա՛ զիս ընդ սիրելիս քո հասանել հանգստեան ի խորանսդ յաւիտենից, զոր պատրաստեալ ես սիրելեաց քոց, ուստի մերժեալ եմ ցաւք եւ տրտմութիւնք, եւ հեծութիւնք, եւ ամենայն որ ինչ ըստ աշխարհի բերմանս է: Եւ զփոքր նեղութիւնս, եւ զկապանս, եւ զբանտս¹², որ¹³ վասն անուան քո ընկալայ ի հաճոյս քեզ, ընկալ եւ զիս, սրբոցն հատուցմանցն արժանաւորեա՛ հարցն իմոց՝ սիրելեաց քոց, որք իւրաքանչիւր կարգի պաշտեցին զքեզ, ճշմարիտդ Աստուած, եւ մեռան վասն փառաւորեալ¹⁴ եւ սուրբ անուանդ քո: Եւ արդ՝ ես զի՞նչ եւս բերիցեմ ի համար զիմ նեղութիւնս, այլ ի շնորհս¹⁵ մարդասիրութեան քո յուսացեալ, ի ձեռս քո ականդեմ զհոգի իմ¹⁶»:

Եւ զայս ասացեալ սրբոյն, աւանդեաց զհոգին ի ձեռս¹⁷ Աստուծոյ ամենակալի¹⁸: Եւ ամենեցուն յարտասուս եղեալ լային¹⁹ մեծաւ երկիւղի եւ տային արհմութիւն տեառն²¹ Աստուծոյ մերոյ²²:

ԺԹ. Իսկ¹ եպիսկոպոսն եւ ամենայն ժողովեալքն ամփոփեալ զմարմինն² երանելոյն³ եւ լուացեալ ի ձեռն⁴ պարկեշտ կանանց, եւ իւղովք անուշիւք եւ խնկովք զպետսն բերեալ եւ պատեալ սուրբ կտաւաւք⁵, հանդերձ սաղմոսիւք եւ արհմութեամբք եւ երգովք հոգեւորաւք եւ շնորհաւք⁶ եւ մոմեղինաւք լուցելովք⁷ եղին⁸ ի պատրաստեալ⁹ տեղւոջն, որպէս պատուիրեաց նոցա սուրբ աղախինն Քրիստոսի¹⁰: Եւ զգիշերն ամենայն արհմութիւն¹¹ եւ փառաբանութիւն¹² մատուցանէին տեառն Աստուծոյ¹³ մինչեւ ի ժամ ճաշոյն:

Ի. Եւ ապա¹ պատարագ մատուցանէին եւ տաւն մեծ կատարէին զաւր հանգստեան սրբոյ² Շուշանկանն³ ի տասն եւ եւթն⁴ Քաղոց ամսոյ: Եւ սահմանեցին⁵ ամ յամէ կատարել⁶ գլիշատակ սրբոյն բազմամբոխ ժողովրդովք⁸ ի փառս եւ ի գովութիւն ամենասուրբ Երրորդութեանն⁹: Եւ բժշկութիւնս ոչ սակաւս¹⁰ առնէր տէր¹¹ բարեխաւսութեամբ սրբոյն հաւատացելոց¹²:

աստվածասիրութեամբ՝ թող ձեզ լինի, ինչպէս կամենում եք»: Եվ օրհնում էր բոլորին՝ ըստ յուրաքանչյուրի արժանավորութեան ու ասում երանելին. «Թող ամենալին այն Քրիստոս լիացնի ձեզ ամենայն հոգևոր օրհնութեամբ և վայելչութեամբ»:

ԺԸ. Նաև պալատի եպիսկոպոսի հանդէպ էր գոհություն հայտնում՝ որպէս հոր և դայակի ծառայության համար, և ասում, [որ] իրեն դնեն այնտեղ, որտեղից առաջին անգամ քարշ տրվեց, «Եթե արժանի եմ, - ասում է, - այդ կատարելու»:

Եվ այսպէս՝ հրաժեշտ տալով բոլորին և ամենքին ի Քրիստոս օրհնելով, ամենայն ժողովալների հետ ամենասուրբ Երրորդութեան հաղթության գոհություն էր ի վեր բարձրալն առաքում՝ հասնելու երկնավորին, որին բաղձում էր երանելին, ազատվելու երկրային տառապանքից: Եվ, առ սուրբ Աստված աղոթք անելով ու ձեռքերը տարածելով, ասում է. «Գոհություն քեզ, տէր Աստված, որ անարժանութեանս արժանի արիւր տառապանքով ավարտել իմ ընթացքը: Արդ, ընդունողդ հոգիների և արարիչ ամենայն արարածների, փրկիչ ու կենդանություն պարգևող, ընդունիր իմ հոգին, արժանի արա ինձ քո սիրելիների հետ հավիտենական խորաններիդ մեջ հանգստության հասնելու, որ պատրաստել ես քո սիրելիների համար, ուր չկան ցավեր ու տրտմություններ, հեծեժանք և այն ամենը, ինչ այս աշխարհի արդյունք է: Ես ի սեր քո անվան՝ ի հաճոյս քեզ մասամբ տառապանքներ, կապանքներ ու բանտեր կրեցի, ընդունիր և ինձ, իմ սուրբ նախնյաց՝ քո սիրելիների հատուցումներին արժանի արա, որոնք ամեն կարգով ծառայեցին քեզ՝ ճշմարիտ Աստուծոյ, և հանուն քո փառավորյալ սուրբ անվան մեռան: Եվ արդ՝ ես այլևս ի՞նչ թվարկեմ իմ տառապանքները, այլ քո մարդասիրության շնորհին հուսալով՝ քո ձեռքն եմ ավանդում իմ հոգին»:

Եվ սուրբն այս ասելով՝ ամենակալ Աստծո ձեռքն ավանդեց հոգին: Եվ բոլորը արտասովաթոր երկյուղալի լալիս էին ու օրհնություն հղում մեր տեր Աստծուն:

ԺԹ. Իսկ եպիսկոպոսն ու բոլոր հավաքվածներն ամփոփեցին երանելու մարմինը և լվացին պարկեշտ կանանց ձեռքով՝ անուշահոտ յուղով ու խոնկերով, անհրաժեշտը կատարելով և մաքուր կտավով պատելով՝ սաղմոսներով ու օրհնություններով, հոգևոր երգերով ու շնորհներով ու վառվող մոմերով դրին պատրաստված տեղը՝ ինչպէս նրանց պատվիրեց Քրիստոսի սուրբ աղախինը: Եվ ողջ գիշերը, մինչև ճաշի ժամ, օրհնություն ու փառաբանություն էին կարդում տեր Աստծուն:

Ի. Եվ ապա պատարագ էին մատուցում ու մեծ տոն կատարում սուրբ Շուշանիկի վախճանման օրը՝ Քաղոց ամսի տասնյոթին: Եվ սահմանեցին տարեց տարի բազմամբոխ ժողովրդով կատարել սրբի հիշատակը՝ ի փառս և ի գովություն ամենասուրբ Երրորդութեան: Եվ սրբի բարեխաւսութեամբ տերը հավատացյալներին ոչ քիչ բժշկություններ էր պարգևում:

Այս է սուրբ Շուշանիկի նահատակության եղելությունը, այսպէս՝ ի Հայր, ի Որդի և ի սուրբ Հոգի ընծայված, այսպէս մերձ՝ դարձած Քրիստոսին և այսպէս սուրբ Հոգու օթևան ու կացարան գտած վախճանվեց ի փառս ամե-

Այս է հանդէս¹³ նահատակութեան սրբոյ¹⁴ Շուշանկանն¹⁵, որ ի Հայր եւ յՌրդի եւ ի Սուրբ Հոգին այսպէս¹⁶ ընծայեալ¹⁷, եւ այսպէս Քրիստոսի մերձ լինալ¹⁸, եւ այսպէս¹⁹ Հոգւոյն սրբոյ աւթեան եւ բնակարան գտեալ կատարեցաւ²⁰, ի փառս ամենասուրբ Երրորդութենն²¹ եւ անթառամ փառաց պսակաւն պսակեցաւ ընդ ամենայն սուրբս ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի տէր մեր, որում վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ, հանդերձ Հարբ եւ ամենասուրբ Հոգւովն, այժմ եւ միշտ եւ²² յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

նասուրբ Երրորդութեան եւ ամենայն սրբոց հետ անթառամ փառքի պսակով պսակվեց ի Հիսուս Քրիստոս՝ ի տէր մեր, որին վայել է փառք, իշխանություն եւ պատիվ՝ հանդերձ Հոր եւ ամենասուրբ Հոգու այժմ եւ միշտ հավիտյանս հավիտենից: Ամեն:

ՏԱՐԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

Խորագիր՝ Վկայաբանություն սրբոյն Շուշանկանն՝ թողին սրբոյն Սահակայ, դստեր սրբոյն Վարդանայ, որ յիրմէ (իրմէ A) առնեն կատարեցաւ զանազան տանջանաւք (տանջանօք A) վասն Զրիստոսի հաւատոցն AC

- Ա.
- ¹ թագաւորութեան՝ A
- ¹ Պարսից թագաւորութեանն B
- ¹ ոմն աշխարհին ... անունն] B, անուն C
- ¹ Վաստէն A
- ¹ որ ի դուռն արքունի երթեալ B
- ¹ զքրիստոնէութիւնն AC, զքրիստովնութիւն + եւ B
- ¹ ի կամաց եւ] AB
- ¹ + ոչ AB
- ¹ եւ կին ... Սահականուշայ] էր սմա տուեալ յարինաւոր ամուսնութիւն դուստր սրբոյն Վարդանայ (Վարդանայ) Զայոց սպարապետի եւ Սամիկոնէի, թողին սրբոյն Սահակայ Պարթեի եւ Զայոց վարդապետի, դստեր Սահականուշայ AC
- ¹ ծնողաց A
- ¹ Շուշանիկ ... յԱստուծոյ] Շուշանիկ յետոյ յորջորջանաւք անուանեցաւ: Սա (սայ C) էր բարեպաշտաւն եւ երկիւղած (երիւղած C) Աստուծոյ (յԱստուծոյ C) AC
- ¹ առն AC
- ¹ զհաւատացեալսն B
- ¹ առել B
- ¹ գուցէ] B
- ¹ ամպարիշտն AB
- ¹ + եւ AB
- ¹ երկրպագէր B
- ¹ եւ] C
- ¹ ուխտէր ընդ B
- ¹ + եւ B
- ¹ իւր AC
- ¹ եւ նորա ... կինն] եւ հաւատայր մմա եւ տայր զկնոջ իւրոյ մայրն մմա ի կնութեան, եւ յանձն առնոյր զկինն առաջին B
- ¹ եւս] AB
- ¹ մոգութեան B

- Բ.
- ¹ այսպիսի] B
- ² ամբարշտութեամբ] ամբարտաւանութեամբ A, սմպարշտութեամբ B
- ³ եւ պարգեւաւք] B
- ⁴ յիշխանութիւն] B
- ⁵ պատգամաւորս AC
- ⁶ զգալստեան A, զգալստեանն C
- ⁷ պատգամաւոր ... իւրոյ] յաշխարհի իւր զգալուստ իւր եւ զդառնալն B
- ⁸ որոյ] եւ B
- ⁹ մտեալ] ոմն B
- ¹⁰ + Շուշանկանն B
- ¹¹ զողջոյնն A, առնն] B
- ¹² նորա եւ զաւետիս զալստեանն] զառնեն իւրմէ B
- ¹³ եւ] B
- ¹⁴ նորայ] AB
- ¹⁵ յարտասուս եղեալ ասէ] ասէր արտասուաւք B
- ¹⁶ զքրիստոնէութիւն] զճշմարտութիւնն B, զքրիստոնէութիւնն A
- ¹⁷ ատրշունաց A
- ¹⁸ հաւանեալ ... արիմաց] եւ եղեւ ընդ պարսկական օրինաւքն B
- ¹⁹ իբրեւ [ուաւ բարեպաշտ (բարեպաշտ C)] եւ B
- ²⁰ + եւ A
- ²¹ աւաղէր] եղուկ B
- ²² զուրացեալ B
- ²³ + ասէր B

- ²⁴ եղուկ] աւաղ B
- ²⁵ + իւր B
- ²⁶ նորա երեք որդիք B
- ²⁷ եւ անկանէր B
- ²⁸ + այսպէս B
- ²⁹ + ամենակալ B
- ³⁰ արարող B
- ³¹ այնպիսի B
- ³² բանիւ ... միածնի քո] միածնիւ քո որդւովդ, արհնութեամբ ջանիւ քո B
- ³³ արբանէկաց C
- ³⁴ որոշմեալս B
- ³⁵ աւագանին] աւետարանաւն B
- ³⁶ Զմմտ. Յովհ., Գ, 5
- ³⁶ լինել որդիս ... տուրնջեան] որդիս լուսոյ եւ որդիս տուրնջեան (տրւրնջեան C) լինել եւ անուանել B
- ³⁷ պիտաւոր B, + եւ B
- ³⁸ Ա թեսաղ. Ե, 5, հմմտ. Յովհ. Գ, 6:
- ³⁹ առնէ A, յառն B
- ³⁹ ի] եւ A
- ⁴⁰ Զմմտ. Յովհ., Ժ, 16
- ⁴⁰ միոյ հովուի ճշմարտի Յիսուսի Զրիստոսի
- ⁴¹ եւ իմ ինչ ոչ B, եւ իմ ոչ ինչ C
- ⁴² ծնեալս AC, զծնեալսս B
- ⁴³ + եւ ոչ ասել ինձ B
- ⁴⁴ եւ արդ] B
- ⁴⁵ իմ] B
- ⁴⁶ արժանի A
- ⁴⁷ + ի ճշմարիտ եւ B
- ⁴⁸ ծննդեանն որ] ծննդեանն B
- ⁴⁹ Զոգիդ AC, ի հոգին Սուրբ B, + եւ սնեալ յարդարութեան ի վերայ բազկաց ինոց առաջի քոյոյ տէրութեանդ B
- ⁵⁰ + եւ արդարութեամբ եւ աստուածապաշտութեամբ B, արդարութեամբ C
- ⁵¹ կեալ B
- ⁵² Զմմտ. Առ Տիտոս, Բ, 12
- ⁵² յաւիտեան AC, + ամեն B
- ⁵³ ուրացեալն եւ B
- ⁵⁴ ամբարշտութեամբ] ամբարտաւանութեամբ A
- ⁵⁵ ծնունդս A
- ⁵⁶ վիհ C
- ⁵⁷ զորդիս իմ] զսոսա AC
- ⁵⁸ տէր AC
- ⁵⁹ եւ պատրաստ եմ ես B
- ⁶⁰ չարչարանս ընդունել] չարչարել B
- ⁶¹ անուան A
- ⁶² + եւ ոչ հաւասարել կամաց ուրացողին եւ պիղծ անկողնակցին B
- ⁶³ յաւիտենից] ամեն B
- ⁶⁴ այլ եւս] B
- ⁶⁵ ի կատարել ... երեկոյին] կատարեցին զպաշտաւն երեկորին B
- ⁶⁶ ուխտ B
- ⁶⁷ + եւ B
- ⁶⁸ սգակից AC
- ⁶⁹ մմա] եւ ակնածին խաւսել բան վասն այնորիկ B
- ⁷⁰ տուն A
- ⁷¹ մերձէր B
- ⁷² եւ ողբալով] AC
- ⁷³ եւ ի դառնութենէն ... ճաշակեալ] անհանգիստ, ամենեւին ոչ ինչ ճաշակեալ ի դառնութենէն անձին իւրոյ B
- ⁷⁴ ոք] B
- ⁷⁵ համարձակել C
- ⁷⁶ համարձակիլ ... խաւսել] համարձակ խաւսել բան B

Գ.

- 1 անդ] B
 2 Ափոյ AC, Ափոց] B
 3 ի] AC
 4 երեց դրան B
 5 սփոփեր գնա] սփոփել գտիկինն B
 6 վտանգիցն] վշտակին A, վտանկին C
 7 զի այն ... եւ անհանգիստ] B
 8 եւ] B
 9 նորին AC
 10 յուսով AC
 * Սաղմ., LՂ, 19
 11 արդ] B
 12 զանձն AC
 13 մարտնչելով զբարուք] եւ մարտիր զբարիք B, զբարիք C
 ** Յմնտ. Ա Տիմոթ., 2, 12
 14 որ AC
 15 եւ մխիթարութեամբ] AC
 16 թողլով AC
 17 յուսով AC
 18 ոչ զոք ունիս B
 19 որ] եթե B
 20 ընտանեբար C
 21 հոգայցէ AC
 22 այդաւք B
 23 քաջալերեալ] AC
 24 եւ] AC
 25 գերանելին] գնա B
 26 այնուհետեւ] B
 27 + ընդ նա B
 28 աղաչէին գերանելին] B
 29 նորա] B
 30 ճաշակեալ B, + կերակուր եւ ըմպելի B
 31 յընթերցումն B
 32 աստուածային] B
 33 + փոքր ինչ B
 34 եւ տարակուսեալ եւ խռովեալ B
 35 ապա փոքր ինչ] B
 36 ի կատարել] կատարեալ BC
 37 գառաւաւտին BC
 38 + եւ A
 39 քահանայն դրանն B
 40 զարուցեալ A, որ յարուցեալ է B
 41 պատերազմ B
 42 յուրացող բոցշխն] յուրացողն B
 43 բազում չարեացն զոր գործելոց է] միաւորութեանն իւրոյ վասն դստերն, որ ըստ պարսկաց
 արիւնին հանդերձեալ էր առնուլ իւր ի կնութիւն. եւ յաղագս որդուցն դարձուցանելոյ յԱստուծոյ
 ճշմարտէ, եւ առնել որդիս խաւարի՝ որպէս զինքն. եւ յաղագս ամենայն չարեացն զոր հանդերձեալ
 էր ցուցանել ըստ խրատու մոգուցն եւ ազդման չարին. ատել զարդարութիւն եւ սիրել
 զանաւրեմութիւն եւ զամպարչտութիւն, զի յամենայնի կատարեսցէ զմեղս B
 44 ետ պատասխանի B
 45 կինն B
 46 վտանգէ B
 47 զիմ անձս B
 48 եւ] BC
 49 որդուց] ուստերաց եւ դստերաց B
 50 զառն AC
 51 եւ] C
 52 զտուքս C
 53 արտասուաւք B
 54 եւ ո՞վ B
 55 աղբիւրս AC

- 56 արեւվանս C
 ... Երեմ., Թ, 1-2
 57 անհնարին] վիրաց եւ անբժշկելոյ B
 58 ամբարշտի] C
 59 կորստեան] B
 60 եւ] C
 61 այլնէ A, յայնդէ B
 62 երեւանց] C
 63 լեալ B
 64 աստուածգիտութենէ A
 65 յանաստուածգիտութիւն B
 66 փոխադրեալս B
 67 ողբասցի B
 68 համբաւս B, է որ C
 69 այսպէս] որ լսի B
 70 կորստեանս A
 71 յոյս] մասն B
 72 տարցին B
 73 ունի AC
 74 աղետից B, աղետիցս C
 75 զթշուառութիւնս B
 76 զվտանգս B
 77 մահու B
 Սատթ., Ժ, 28
 78 թողու B
 79 ինչ] B
 80 յերկրի] AC
 81 սակաւ մի] AC
 82 հանդարտեսցէ AC
 83 ո՞վ B
 84 վտանգ AC
 85 այդ B
 86 + գառաւելութիւն հեծութեան իմանալ B
 87 է] B
 88 հանձարեղ եւ իմաստուն եւ B
 89 լուծումն AC
 90 մարդիկք A
 91 նեղութեանս B
 92 տարակուսանացս B
 93 ժամանակիս B
 Սաղմ., Թ, 21 (= Ժ, 1)
 94 որ] զի B
 95 ուրէք AC
 96 իցէ] է B
 97 վերակացու AC, վերայկացուք B
 98 մերձաւոր AC
 99 ոչ ընտանիք] B, ընդանիք C
 100 մատաւորք B
 101 երկնայնոցս A, երկրայնոցս B
 102 հաւատ] AC
 103 հատեալ C
 104 իմ] B
 105 յերկր եւ ի մարդկանէ B
 106 ամենակալէ A
 107 փրկէ AB
 108 տացէ C
 109 զաղանոյ AC
 110 եւ] B
 111 հոգւոյն սրբոյ շնորհաւք B
 112 հեռացեալ դաղարեցից] հասանել եւ դաղարել B
 Սաղմ., ԾՂ, 7-8 (= ԾԵ, 7-8)

- 113 տայցել ընդունել B, տացել C
- 114 ընդունել B
- 115 զսթափել AC
- 116 խռովութենես) սրտնեղութենես եւ վիատութենես B
- 117 որպես) եւ որպես B
- 118 + եւ մարդասիրութեամբն B
- 119 զանձն իմ) զանձն B
- 120 բանդից B
- 121 ամբարիշտն եւ) B
- 122 սուրբ) B
- 123 ընդդիմակցաց A, յնդդիմակց B
- 124 զինուորին AC
- 125 ճշմարտութիւն A
- 126 ամանդից B
- 127 որդի A
- 128 ի հոգին սուրբ) սուրբ հոգին B
- 129 զի հաստատուն եւ) B
- 130 + եւ հաստատուն B, եւ անդորուելի) AC
- 131 մնացից) B
- 132 միաւորեցայց B
- 133 ոչ) B
- 134 այլ) եւ B
- 135 + եւ հպատակ AC
- 136 եղեց) B
- 137 աստուծոյ) B, + եւ ի գովութիւն տեառն մերոյ եւ փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի B
- 138 մարդիք A
- Ա Առ Տիմոթ., Բ, 4
- 139 այդաք B
- 140 ողորմ) A
- 141 առն AC
- 142 պատերազմն AC
- 143 ճշմարտութեան AB
- 144 եւ զինքն յուսովն Աստուծոյ մխիթարէր B
- 145 աճէր B
- 146 որ B
- 147 քէ) B
- Սաղմ., ԴՁ, 8
- 148 + այսպէս քաջալերեալ զինքն B
- 149 գտրտմութիւն C
- 150 փոխարկեալ AC, յուրախութիւն փոխարկեաց B
- 151 եւ այնպէս ... զինքն) B

- Դ.
- 1 Յաշխարհն AB
 - 2 Վրաց) իւր AC
 - 3 եւ) A
 - 4 իւր) AC, + եւ B
 - 5 ողորջանաք B
 - 6 եւ) AC
 - 7 + ասէ AB
 - 8 ասէ) AB
 - 9 յիմէ A, յիմ B
 - 10 + ասէր եւ B
 - 11 եւ) AB

- Ե.
- 1 սկսաւ B
 - 2 եպիսկոպոսին A
 - 3 իսկ տիկինն) եւ մա B
 - 4 ձայնիւ) բանիք B
 - 5 այդպիսեաց) եւ այսպիսեաց B

- 6 իբրել) եւ B
- 7 մխիթարիչ) յորդորիչ B
- 8 զմենգութիւն AC
- 9 ձեռաք A, ձեւք B
- 10 ձեալք) ձեռաք A, ձեալք) B
- 11 զկրուստ ... զինքն) խաբութեամբ B
- 12 խաբւիմ A
- 13 իմաստութեան A
- 14 առաջնորդ եղեալ AC
- 15 լուր B
- 16 բանսն B
- 17 ասէ) B
- Բ Առ Կորնթ., Զ, 17
- 18 եւ յուրացողն) B
- Դմմտ. Ա Առ Կորնթ., Զ, 16-17
- 19 հոգիմ) հոգի տեառն B
- 20 ի) B
- Դմմտ. Բ Առ Կորնթ., Գ, 17
- 21 եւ ես, ասէ ... ամենակալ) B
- Դմմտ. Բ Առ Կորնթ., Զ, 18
- 22 անտիս) ազատութիւն B
- 23 վերակացուք իմ եւ սիրելիք B
- 24 որոշեցէք) n° որոշեցէ B
- 25 եւ միաւորեցայց ... Քրիստոսի) B
- 26 փրկէ) փրկելոցն է B, փրկէն C
- 27 + ի հրոյն յաւիտենից եւ B
- 28 յիւր) ի նորա AC
- 29 որսացելոյն ի սատանայէ յիւր կամսն) B
- 30 վտանգ ընդունել եւ զչարչարանս B, զվտանգս A, վտանկս C
- 31 եւ թշնամին արդարութեան) B
- 32 ասացեալք ի քէն բարիք (բարութք A) եմ) ճշմարիտ են ասացեալք ի քէն B
- 33 պարտ է) AB
- 34 եթէ B
- 35 զուցէ յառաւել բարկութիւն) առաւել ի բարկութիւն B
- 36 յուզի B
- 37 վերայ չարի) C
- 38 այլ) բայց B
- 39 թերեալ) զի AC
- 40 շիջանի B
- 41 բարկութիւն AB, + անարիմին B
- 42 + եւ A, + զերանելին B
- 43 ասէ AC
- 44 + եւ B
- 45 այլ) եւ B
- 46 զնացէք AC
- 47 իմ) AC
- 48 եմ) C
- 49 զի) եւ AC
- 50 ես) B
- 51 զի՞նչ) զի AC
- 52 մարդ) չարն B
- Սաղմ., ԾՁ, 1
- 53 սենեակ B
- 54 տուն A
- 55 եւ) C
- 56 Աստուած) BC
- 57 +եւ B
- Դմմտ. Սաղմ., Է, 1
- 58 ողորմեաց AC, ողորմեայ B
- 59 +եւ B
- 60 +եւ B

- 61 +իրաունք եւ B
- 62 +եւ B
- 63 +հալածելոց B
- 64 +կապելոց արծակիչ B
- 65 նաւելոց (նաւահանգիստ) B
- 66 անազգից AC
- 67 յուսացելոց ... յոյս) ապաւինելոց եւ յուսացելոց B
- 68 տէր] AB
- 69 պնդութեան C
- 70 սրտմտութեան B
- 71 զի պահեցայց] եւ պահեցից զիս B
- 72 հոգիդ AC. +զի B
- 73 ինքն A
- 74 +իմնէ B
- 75 +իմ A
- 76 նարդասէր տեր] B
- 77 եմ զարմ B
- 78 քեզ A
- 79 Աստուածդ A
- 80 ինձ] B
- 81 զի] եւ B
- 82 ընտանաբար A, ընտանեբար C
- 83 եւ ըստ կամաց] B
- 84 +վասն իմ B
- 85 դու Աստուած իմ եւ տեր] այդ դու, տեր Աստուած իմ B, Աստուած իմ եւ տեր C
- 86 ուղեղ A
- 87 խնամոց] կամաց AC
- 88 այլ] եւ B
- 89 մմանել B
- 90 զի] B
- 91 նոցին AC
- 92 +եւ B
- 93 հանգստեանն B
- 94 գտայց] եղեց B
- 95 եմք AC
- 96 Հռիփսիմէ AC
- 97 բազաւորին բռնութենէն AC, բռնութենէ] բարկութենէ B
- 98 +զնա B
- 99 զհսկայազարն] B
- 100 զանարժանս] զանարժան աղախին քո B
- 101 ապլուցո] փրկեա B
- 102 բռնութենէ] բարկութենէ B
- 103 յաղթեցից քեւ B
- 104 +այժմ եւ B
- 105 տանն AC
- 106 անըմբելի C
- 107 առաւելեալ] առլցեալ B
- 108 +եւ աղաւթիք B

Ձ.

- 1 յերկրորդի A
- 2 յնթրիս B
- 3 զՋոցիկն B
- 4 եւ զկին նորին] B
- 5 յնթրիս B
- 6 եւ] AC
- 7 ունէր + եւ AC
- 8 նախնոյն AB, նախնոյն իւրոյ էր B
- 9 գոր] B
- 10 ի ծածուկ զԱստուած աղաչէր B
- 11 էարք AC

- 12 + այնոցիկ B
- 13 ի յիշատակս B
- 14 խոստովանելոց A, խոստացելոցն C
- 15 + ի AC
- 16 մխիթարոյ] B
- 17 առաւել] B
- 18 սրտմտեալ] տրտմեալ AC
- 19 յուզի բարկութեամբ B
- 20 եւ իբրեւ զրաւ եղեւ ընթրեացն եւ] B
- 21 զնացին] անցին B
- 22 իւրաքանչիւր A
- 23 եւ] B
- 24 գալ] զնալ B
- 25 յայնժամ] B
- 26 ինքն երթայր B
- 27 ի տեղին] AC
- 28 աղաղակէր եւ] AC
- 29 զբարկութիւն առնն (առն C)] զբարկութիւնն B
- 30 առնէին] եղեւ AC
- 31 բղեշխին] B
- 32 զբարկութիւն եղբորն] զբարկութիւնն B
- 33 տեղի իւր] բաց B
- 34 բրածեճ A
- 35 + նա B
- 36 եւ ոչ լինէր ... զնա մեռեալ] B
- 37 բղեշխն առաւել զայրացեալ] ինքն զայրագնեալ AC
- 38 սուրբ տիկնոջն] նորա B, + եւ յետ բազում հարուածոցն B
- 39 պարտեցալ] պակասեցաւ B
- 40 անդրէն] AC
- 41 տուն A, տեղի B
- 42 զի] եւ B

Է.

- 1 ի] AC
- 2 թէ AC, եթե B
- 3 իրաման տուեալ] B
- 4 մտանել ... կանանց] յարանց կամ ի կանանց մտանել առ նա C
- 5 տալ] B
- 6 իսկ] եւ B
- 7 կայր վտանգեալ] ոչինչ զանգիտեալ B
- 8 եւ] այդ B
- 9 զտեսնէ] զԱստուծոյ B
- 10 կրել] ընդունել B
- 11 այսպէս] B
- 12 եղելոցս B
- 13 բղեշխն ... կարգեցալ] զնայր ի գործ աշխարհին B
- 14 եւ ապա գայր] գայր ապա AC
- 15 տեսցէ AC
- 16 զերանելի տիկինն] զերանելին B
- 17 եւ ետ բազում ... զնա] B
- 18 + յանենայն B, այտմանէ C
- 19 մածեալն B
- 20 տեսեալ քահանային] B
- 21 + քահանայն B
- 22 ասէ AC
- 23 լայր B
- 24 հանդիսի եւ չարչարանաց B
- 25 եւ նախատանաց] B
- 26 արդարանա B
- 27 եւ] BC
- 28 ոյք AC

- 29 եւ] եւ B
 30 չարչարանաւք AC
 31 ի] A
 32 անկողնոց B
 33 արդ] B
 34 + չարչարանաւքս B
 35 հանդիպեցայց] հանդիսացայց AC
 36 եւ ես վասն ... հատուցի] եւ գոհութիւն վասն այսր ամենայնի հատուցի B
 37 նմայ] AC
 38 քահանայն] B
 39 եւ] A
 40 ապա հազիւ] B
 41 եւ յետ աւուրց ... փոքր մի] B
 42 + գտիւ եւ զգիշեր B
 43 ի տուէ եւ ի գիշերի] B
 44 գարի B
 45 ընդ] եւ ընդ A
 46 ժամանակսն B
 47 տաներ B
 48 ուրեք] AC
 49 անցուցանել B
 50 եւ մի ի մանկանցն գահավէժ լիներ] եւ ի մանկանցն դաւ լիներ B
 51 սուք C
 52 բղեշխին լիներ B
 53 իսկ] եւ B, + երանելի B
 54 իբրեւ լսեր] B
 55 զտեսնուէ եւ ասեր] զԱստուծոյ ասելով B
 56 եւ] B
 57 յորոգայթից B
 58 արդ] B
 59 Աստուծոյ] Զրիստոսի B
 60 փառս AC
 61 իսկ] եւ B
 62 սուքն C
 63 բանտն] զնդանն BC, + յապարանսն եպիսկոպոսին, որ մաւտ էր յեկեղեցին B
 64 կայցէ պահապանաւքն հանդերձ B
 65 դարձցին] զնասցեն B
 66 իւրաքանչիւր A
 67 զիրամանսն AC
 68 առն ամբարշտի] B
 69 նորայ] AC
 70 անդր] B
 71 եւ] B
 72 հանդիսանայր B
 73 ամենեցունց B
 74 վարս սրբոյն] ընդ հանդէս նահատակութեան երանելի կնոջն B
 75 էր ցանկորդեալ B
 76 գործովք B
 77 պարկեշտ] B
 78 բարեւեր] B, բարտեր C
 79 հնազանդ] B
 80 հանդարտ] AC
 81 պահաւ C
 82 տքնող] B, տքնաւ C
 83 + տենչող B, մաղթաւ C
 84 արտասուաւր B, արտասուաւր C
 85 լսաւ C
 86 անարժաթատր] B
 87 այլ] AC
 88 խորիել B
 89 արժանապէս B

- 90 անարատութեամբ ... յաշխարհի] B
 91 վարեալ B
 92 իբրեւ] B
 93 + ի B
 94 իւրաքանչիւր A
 95 կամաց A
 96 աւելի AC
 97 եւ պատիւ] AC
 98 ընդ առն ամբարշտի եւ] այդ ընդ B
 99 այլ] եւ B
 100 զգարոսն B
 101 քէ] B
 102 է] B
 103 միաւորութիւն է] միաբանութիւն B
 104 ընդ] եւ B
 105 պոռնըկի C
 * Զմմտ. Բ Առ Կորնթ., 2, 14-16
 106 արդ ես] որ B
 107 չարչարանաց B
 108 + զոր ատեր ի վերայ իմ B
 109 բնակցութենէ] բարկութենէ B, բնակցութենէն A
 110 միաւորութեանցն B
 111 ես] եւ AC
 112 + զի] AC
 113 ոչ մեծութիւնք, ոչ պարտիւք B
 114 եւ ոչ ինչ] ոչ B
 115 ի] AC
 116 կարիցեն ... Զրիստոսի] B
 117 այլ] եւ B
 118 յաշխարհէ] յերկրէ AC
 119 լցայց B, լրցայց C
 120 զոր B
 121 փոքրն A
 122 զխոստումն] զհոսումն B
 123 շնորհաւք B, + եւ մարդասիրութեամբ տեսնո մերոյ եւ փրկչին B
 124 արդ] B
 125 + հանդերձ B
 126 + եւ ոչ նստայց յաթոռ ժանդից B
 ** Զմմտ. Սաղմ. Ա, 1
 127 կամիս] առնելոց եւ B
 128 վասն անուան ... սրբութեամբ] B
 129 զաւանդութեան B
 130 սուրբ] B
 131 իմից B

Ը.

- 1 + եւ B
 2 զասացեալսն երանելոյն] զոր ինչ ասաց երանելին B
 3 իսկ] եւ B
 4 անաւրէն բղեշխին] ամպարիշտն B
 5 ի] C
 6 բարկութիւն շարժեալ] բարկութիւն ձգեր B, շարժեաց A, է եւ B
 7 չար անցս] չարչարանս B
 8 զոմանս] զբազումս B
 9 ի] A
 10 տաներ եւ] առեալ B
 11 երթեալ] B
 12 զի կայր յաղաթս] B
 13 քրաւք B
 14 զհերացն] զհերաց նորա AC
 15 յեկեղեցոյն ի դուրս B

- 16 ոչ ոք B
 17 ասեր] B
 18 զի՞ այդպես անողորմ չարչարես, ասեր B
 19 զքահանայն] B
 20 + զնա B
 21 ժողովուրդքն B
 22 [ային] AC
 23 յամենեսին AC
 24 + եւ B
 25 եւ ընդ թուփ] B
 26 + ապա B
 27 յապարանսն հրամայեր B
 28 հոսեր] B
 29 ցնդեալ] B

Թ.

- 1 անարեւն] B, անարեւնսն C
 2 եւ] AC
 3 իսկ] եւ B
 4 սուրբ] երանելի B
 5 զչարչարանս A, զչարչարանսն] զքարշելն B
 6 + ոչ B
 7 նանւ] զի B
 8 էր] B
 9 ի քարշանցն] AC
 10 ի բաց զերծոյր] ի բացին A, զերծոյին C
 11 նա] B
 12 զլիտով AC
 13 պատառոտուն BC
 14 զանձնն B
 15 զԱստուծոյ] զտեառնէ B
 16 ի վերայ] վասն B
 17 նմա] B
 18 յարուցեալ] զայրացեալ AC, + իբրեւ զհեղեղատ սաստիկ ողողել զերփել կարծեր զլուսաւոր
 վարս եւ զսրբութիւն երանելոյն եւ B
 19 եւ եկեղեցին] B
 20 քո եւ] B
 21 եւ հարցն քոց B
 22 յուսացեալ B
 23 զոտս եւ զձեռս երանելոյն] զնա AC
 24 տանել] արկանել B
 25 բանդ B
 26 եւ արկանել շղթայս ի պարանոց] A, + նորա AC
 27 հրամայեաց A
 28 եւ վարել հրամայեր երկաթի ցից B
 29 շղթայն A
 30 զկապանսն եւ զշղթայսն B
 31 ահիւ եւ] AC
 32 առ նա] B
 33 + նորա B
 34 գարի B
 35 + լով AC
 36 արդ ուրախ լեր B
 37 ի չարչարանսդ որում C
 38 որում հանդիպեցար չարչարանացդ B
 39 կապանացդ] կտտանաց AC
 40 ետ պատասխանի B
 41 երանելին] տիկինն B
 42 այս] AC
 43 զապականութիւն A
 44 եւ [նում ... սիրոյն Քրիստոսի] B

- 45 ժառանգութեանց A
 46 ի տանջանս AC
 47 առժամեան B
 48 նեղութիւնքս B
 49 պատրաստեայ A, պատրաստե
 ՚ շնմտ. Բ Առ Կորնթ., Դ, 17
 50 ոչն B
 51 յալիտեան] AC
 52 շնմտ. Սաղմ., Եհե, 1
 53 արդարադատն A, արդար դատաստանացն B
 54 համբերութիւն] համարձակութիւն BC
 55 երանելոյն] երանելի տիկնոջն B
 56 զնա] A
 57 + եւ A
 58 յաշխարհն B
 59 բղեաշխն] B

Ժ.

- 1 + եւ B
 2 պահապանացս A
 3 երանելին] երանելի տիկինն B
 4 + եւ համբուրեր զկապանս երանելոյն B
 5 անուանն] B
 6 կրեաց B
 7 տանջանս ... ընդունելով] B
 8 ասէ AC
 9 Ղուկ., Ա, 42
 10 ի] B
 11 արմատոյ AC
 12 շառավիղ A
 13 ցուցար B
 14 անենայն] AB
 15 + բանիւ B
 16 յուսով B
 17 Դիփսիմեայ B
 18 դով B
 19 պսակիս B
 20 եւ ի փրկչէն ... Քրիստոսէ] B
 21 երանելին] երանելի տիկինն B
 22 չեմ AC
 23 ես չեմ ... սրբոյն] ես ոչ եմ արժանի երանութեանց եւ ոչ պսակաց եւ ուրախութեանց սրբոյն B
 24 մերձեցան B, + ի B
 25 այր A
 26 այլ սրբութեամբ կացեալ ... ընկերաւքն հանդերձ] B
 27 + եւ AB
 28 յապականութիւն եւ ի կորուստ B
 29 առն ժամտի] ամպարշտի B, ժանդի C
 30 եւ շնորհեցաւ աւազանն վերստին ծնաւդ AC
 31 յուսացայ B
 32 Աստուած A, Աստուծոյ B
 33 ուսմամբ] իմաստութեամբ B
 34 եղեն] են B
 35 զի] B
 36 ժանդի ABC
 37 զի սերմն ժամտի են] սերմն ժանդի՝ բոյս բարի լինել B
 38 իմս զինչ է AC
 39 սրբեցայց AC
 40 յուրացողին մերձաւորութենէ C
 41 թէ A
 42 իմ էր] մեր A, ի մեր C
 43 այլոց A

- 43 եւ բանտից ... նեղութեանց] B
- 44 որով B
- 45 կտտէին A
- 46 + ուրացեալն յԱստուծոյ AC
- 47 քանզի] այլ AC
- 48 իմ] AC
- 49 եւ] A
- 50 եւ զծեսս եւ ... երկաթիս] B
- 51 դարձուցի B
- 52 զի տեր է] եւ տեր իմ եղիցի B
- 53 երկայց C
- 54 Սաղ., ԾՁ, 11
- 55 արդ] B
- 56 + եւ B
- 57 կարգաւքն A
- 58 կրանիւք եւ կարգաւք B
- 59 մինչեւ իցէ] որչափ է B
- 60 շունչ AC
- 61 հաղորդեցայց] հանդիպեցայց AC
- 62 դասուցն B
- 63 ի] A
- 64 եւ մտից ... լուսեղէնս] B
- 65 իսկ նա] եւ B
- 66 + սուրբ B
- 67 համբերութիւնն B
- 68 դառնայր քահանայն ի վանս իւր եւ արբանեկեր կապանացն ի ճածուկ, ար [ը]ստ, արեւ B
- 69 ճորա B
- 70 չարչարանք C
- 71 + դժնդակ B
- 72 սրբոյն AB
- 73 հասանէին սրբոյ Շուշանկանն] հասաներ սրբոյն B
- 74 աւուրք] ամիսք AC
- 75 զատեցողն Աստուծոյ] B
- 76 այնպէս B
- 77 բանդին B
- 78 ի բանտին կասարեր եւ զվեց ամն] AC
- 79 հանդիսանայր եւ] AC
- 80 + ամղաղար սաղմոնեղութեամբ B
- 81 զարի B
- 82 + լոկ AC
- 83 ի պահս] զպահս B
- 84 զշաբաթն] AC
- 85 + ճաշակեր ի մարմնոյ եւ յարեմէ կենարարին B
- 86 բանջարաճաշակ ինէր] բանջար ճաշակեր B

ԺԱ.

- 1 բազում A
- 2 եւ ուխտաւորք աշխարհականք B
- 3 եւ լսել AC
- 4 նա] B
- 5 զաշխարհ AC
- 6 է] B
- 7 + աղաթից] AC
- 8 առնէր տէր] առնէ B
- 9 + Աստուած B
- 10 ի պէսպէս ցաւոց] B
- 11 + եւ B
- 12 վշտացելոց] վտանգելոց AC
- 13 անձին իւրում B
- 14 յԱստուծոյ] A
- 15 խնամոցն] C

- 16 պարգեւս բարեաց շնորհեր] A
- 17 երանելիք] B
- 18 ի ուրախութեամբ դառնայր] լիութեամբ դառնայր եւ ուրախութեամբ B
- 19 + Աստուծոյ AC
- 20 լսելի ինէր] լսեր AC
- 21 ի մոկաց պարսիկ C
- 22 + էր B
- 23 որոյ չէր ինչ առողջութիւն] եւ ոչ ինչ B
- 24 + էր բժշկութիւն B
- 25 ի բժշկացն պարսից] ի բժշկաց B, ի] C, + եւ ABC
- 26 եւ ի համբաւ սրբոյն գայր B
- 27 + սուրբ տիկնոջն B, + զիւր զաղէտսն AC
- 28 բժշկութիւն A
- 29 իսկ] եւ AB
- 30 ասէ C
- 31 Աստուած A
- 32 յԱստուծոյ B
- 33 մերոյ] իմոյ B
- 34 յԱստուածն AC
- 35 քրիստովնէից B
- 36 հրամայեաց B
- 37 ի բորոտութենէն] բորոտութիւնն B
- 38 + Աստուած A
- 39 պարսից B
- 40 ընտանեմայր] ընդելանայր B
- 41 սքանչելիքս AC
- 42 եւ պատմէին ... երկիրն] B, + զոր B
- 43 կիցն] B
- 44 մոգուցն AC
- 45 մոգպետաց B
- 46 եւ մեծամեծացն ... տիկնոջն] B

ԺԲ.

- 1 զայս ամենայն] զամենայն AC
- 2 բղեշխին AC
- 3 եւ գայր] AC
- 4 էր] A
- 5 + վաղվաղակի B
- 6 + հարուածովք եւ տանջանաւք նեղեր զսուրբն, բարկանայր եւ B
- 7 տանջանս եւ հարուածս ի վերայ] B
- 8 առնէր] B
- 9 ասէ AC
- 10 պատուիրելով] B
- 11 զգոյշ ինել մի] ոչ AC
- 12 մատուցանէր եւ նոցա զան մահու] AC
- 13 + հրամայէր B
- 14 նեղել B
- 15 բանդին B

ԺԳ.

- 1 յետ] իբրեւ AC
- 2 յայտր C
- 3 ոչ լարաց] չկարաց A
- 4 անարեւն բղեշխն] ամպարիշտն B
- 5 յայլ ի B
- 6 ապա] B
- 7 զնա] B
- 8 զտարի C
- 9 մմայ C
- 10 ցնորմամբ AC
- 11 զնա] B

- ¹² ամօք AC
- ¹³ եւ ծիծաղելի հաւատացելոցն] B
- ¹⁴ [եալ B
- ¹⁵ դաղարէր] դառնայր B
- ¹⁶ ել] AC
- ¹⁷ մեքենայ B
- ¹⁸ ինչ] B
- ¹⁹ յառաքինոյն AC
- ²⁰ եւ] B
- ²¹ ի ձեռն ... հնազանդեցուցանէր] B
- ²² առնէր B
- ²³ արքային] թագաւորին B
- ²⁴ ի նմանէ] յարքայէն B
- ²⁵ եւ զտանջանսն ... արքային] B
- ²⁶ + զտիկնոջն B
- ²⁷ թէ AC
- ²⁸ արքային B, արքայի AC, + պարսից B
- ²⁹ եւ տանջեն զնա] AC
- ³⁰ ի մահ] ցմահ B
- ³¹ զհայրն C
- ³² զաշխարհաւեր AC

ԺԴ.

- ¹ ասել զնորայսն B
- ² զչարիսն] զչարաբարոյութիւնսն B
- ³ բայց] զի զվեց ամն թեպէտ եւ բազում ջանաց B
- ⁴ ինչ] AC
- ⁵ առաքինւոյ անծիւն] վասն յուսոյն Քրիստոսի B, առ ի քինոյ անծիւն A
- ⁶ մեծախորհուրդ A, + զի A
- ⁷ նեղութեամբք C
- ⁸ առաքինոյն C
- ⁹ անուանն C
- ¹⁰ եւ մեծախորհրդի ... տեառն Աստուծոյ] B
- ¹¹ մերկուց B
- ¹² վերայ C
- ¹³ պարեգաւտք B
- ¹⁴ բարձր AC
- ¹⁵ մաշկէ B
- ¹⁶ գարի հաց B
- ¹⁷ ըմպելի ջուր B, ըմբելի C
- ¹⁸ մանաւանդ ... կերակրոյ [ինէր] B
- ¹⁹ եւ ամենայնիւ ... ընդ կատարեալսն] եւ յամենայն բարի կարգս յառաջադէմ B
- ²⁰ արհամարհելով զվտանգս ... զաւրանալ ի մարտսն] B

ԺԵ.

- ¹ եւթներորդ ամին B
- ² հարուածոց C
- ³ նորայ B
- ⁴ բանտից AC, բանդին B
- ⁵ չարչարանացն] տանջանսն B
- ⁶ եւ ի սաստիկ] վասն սաստիկ B, սաստիկ] AC
- ⁷ ճգնութեանն B
- ⁸ սուրբ աղախինն Քրիստոսի] յանօրէնէն B

ԺԶ.

- ¹ եւ գայր B
- ² Ջոջիկն B
- ³ առաջի անկանէր B
- ⁴ օրհնեսցի AC
- ⁵ նմանէն B

- ⁶ նաեւ] նայ A, նաեւ] B
- ⁷ խոստովան [ինէր] խոստովանէր եւ B
- ⁸ + բազում ողբովք եւ արտասոււաք B
- ⁹ ապաշխարութեան] արդարութեան A
- ¹⁰ եւ խնդրէր զթողութիւն ... ինչ [ինիցի քեզ] B
- ¹¹ որդորական A
- ¹² եւ այլ բազում ... եւ արհներ] եւ ընդունէր ի նմանէ խրատ բազում յորդորական բանիւք հեռանալ յառաջին չարեացն եւ ատել զչար եւ սիրել զբարի եւ զարդարութիւն B
- ¹³ յուղարկեաց զնա B
- ¹⁴ ի տեղի իւր] տեղիս A

ԺԷ.

- ¹ Յովան A, Յոհան C
- ² որ B
- ³ նեղութեան] AC
- ⁴ երանելոյն] երանելի եւ սուրբ տիկնոջն AC
- ⁵ յղարկեսցեն B
- ⁶ զսուրբն] զնա B
- ⁷ մեծի A
- ⁸ աշխատութենէն B
- ⁹ առ] ի B.
- ¹⁰ այլ եւ AC
- ¹¹ յղարկման B
- ¹² եւ] B
- ¹³ + Շուշանկանն AC
- ¹⁴ ամենեքին AC
- ¹⁵ ի մշխարս առնուլ] մշխարս B
- ¹⁶ առ] B
- ¹⁷ եւ] իսկ B
- ¹⁸ ասէ B
- ¹⁹ վասն աստուածասիրութեան ձերոյ եղիցի ձեզ] կամք Աստուծոյ եղիցին, արարէք B
- ²⁰ արհնեաց B
- ²¹ ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան] B
- ²² երանելի] B
- ²³ ամենալին] AC
- ²⁴ ձեզ A
- ²⁵ ամենայն] B
- ²⁶ եւ վսայելչութեամբ] B

ԺԸ.

- ¹ ուստի] ուր AC
- ² քարշեցին AB
- ³ նաեւ վասն եպիսկոպոսի ... արժանի զայդ առնել] եւ գոհանայր զտանէ եպիսկոպոսին որպէս զղայնկէ կամ զհարէ: Եւ այսպէս հրաժարեալ յամենեցունց եւ արհնեալ զամենեսեան ի Քրիստոս, աղաչէր զնալ յայնմ տեղւոջ, ուստի զառաջինն քարշեցին, եթե արժանի զայն առնել B
- ⁴ ի Քրիստոս] AC
- ⁵ երրորդութեան A
- ⁶ ժողովրդաւքն B
- ⁷ հասանել երկնաւորին ... յերկրէ] B
- ⁸ եւ կացեալ ... ասէ] եւ աղաւթէր գոհանալով այսպէս B
- ⁹ տէր Աստուած] Քրիստոս B
- ¹⁰ արար AC
- ¹¹ զիմ անարժանութիւնս B
- ¹² զբանտս] բանաւոր A
- ¹³ որ] A
- ¹⁴ փառաւորել A
- ¹⁵ շնորհ A
- ¹⁶ նեղութեամբ զընթացս իմ: Արդ ... աւանդեն զհոգի իմ] ի հաճոյս քոյոյ տէրութեանդ եւ այժմ պահեա զհաւատացեալս ընդ ամենազար աջովդ քո. եւ զիմ զչարչարանս ընկալ ի հաճոյս քեզ, բարեխաւսութեամբ հարցն իմոց սիրողաց անուան քո, զի յամենայնի փառաւորեսցի անուն քո սուրբ, եւ ես ի շնորհս քո աւանդեն զհոգի իմ B

- ¹⁷ ձեռն] փառս B
- ¹⁸ ամենակալի] B
- ¹⁹ + եւ AC
- ²⁰ եւ] AC
- ²¹ տեառն] B
- ²² մերոյ] B

ԺԹ.

- ¹ իսկ] եւ B
- ² զմարմին AC
- ³ երանելոյն] B
- ⁴ ձեռս C
- ⁵ խնկօք A, խնզաք C, զպէտսն բերեալ եւ պատեալ սուրբ կտաւաք] AC
- ⁶ հանդերձ սաղմոսիւք ... մոմեղինաւք [ուցելովք] B, [ուցելօք A, [ուցելաւք C
- ⁷ եղին] բերեալ լինէին AC
- ⁸ պատրաստեալ] B
- ⁹ որպէս] յորում B
- ¹⁰ նոցա ... Քրիստոսի] B
- ¹¹ + Աստուծոյ B
- ¹² եւ փառաբանութիւն] B
- ¹³ մատուցանէին տեառն Աստուծոյ] մատուցին B

Ի.

- ¹ ապա] AC
- ² սրբոյն B
- ³ Շուշանկանն] B
- ⁴ եօթն A, յեթն C, + ի A
- ⁵ եւ սահմանեցին] B
- ⁶ կատարելով B
- ⁷ զիշատակ A
- ⁸ ժողովրդօք C
- ⁹ զիշատակ սրբոյն ... երրորդութեան] ի փառս Աստուծոյ B
- ¹⁰ եւ ոչ սակաւ բժշկութիւն B
- ¹¹ տէր] Աստուած B
- ¹² սրբոյն հաւատացելոց] սուրբ տիկնոջն B
- ¹³ հանդէս] A
- ¹⁴ սրբոյն B
- ¹⁵ Շուշանկան AB
- ¹⁶ + Աստուծոյ C
- ¹⁷ որ ի հայր ... այսպէս ընծայեալ] այսպէս Աստուծոյ ընծայեցաւ B
- ¹⁸ մերձաւոր լինի B, մերձ լինեալ A
- ¹⁹ այսպէս] B
- ²⁰ աւթեան եւ ... կատարեցաւ] ընդել եւ ընտանի B
- ²¹ երրորդութեան A
- ²² եւ անթառամ փառաց ... այժմ եւ միշտ եւ] B

Բ. «ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ»
ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վրացագիտության կարևորագույն նվաճումներից մեկը, սուվերապահորեն, պիտի համարել այլևայլ ձեռագրական հավաքածուների հանգամանակի նկարագրությունը: Գիտության դասականների (Ն. Մառ, Ի.վ. Ջավախիշվիլի, Կ. Կեկելիձե, Թ. Ժորդանիա, Ա. Շանիձե, Ի. Աբուլաձե, Ռ. Բլեյկ, Ա. Ցազարելի, Ժ. Գարիտ, Յ. Ասֆալզ և այլք) ավանդներն ու գործը այս մարզում շարունակեցին մերօրյա սերնդի շատ ներկայացուցիչներ՝ հիմնականում Ի. Աբուլաձեի ու Ե. Մետրևելու ղեկավարությամբ: Ինքնին հասկանալի է, որ մասնագիտական նկարագրության առկայությունը նշանակալի չափով դյուրացնում է նյութերի ճանաչումը՝ անկախ նրանց ինքնուրույն կամ թարգմանական լինելուց: Եվ բնավ պատահական չէ նաև վրացական բնագրերի հրատարակության առկա ակադեմիական պատշաճ մակարդակը, քանի որ նրանք արտացոլում են ձեռագրական ողջ ատաղձը և խմբագրվում վրաց լեզվի պատմության տարբեր շրջաններին հատուկ իրողությունների պահպանմամբ:

«Շուշանիկի վկայաբանութեան» վրացական ընդարձակ խմբագրությունն ավանդված է, ըստ առ այսօր եղած նկարագրություն-ցուցակների ու բնագրի վերջին գիտական հրատարակության, տասնմեկ ընդօրինակությամբ՝

A (նախկին Եկեղեցական թանգարանի հավաքածո), № 95, 130, 170, 176,

H (նախկին Պատմական և ազգագրական ընկերության հավաքածո) № 1370, 1672, 2121, 2977,

S (Վրաց մեջ գրագիտության տարածման ընկերության հավաքածո) № 3637,

Q (Կ. Կեկելիձեի անվան Ձերագրերի ինստիտուտի նոր հավաքածո) № 300,

Ռուսաստանյան ԳԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Պետերբուրգյան բաժանմունքի վրացական ձեռագրերի հավաքածո M-21:

Բարեբախտություն է, որ այս տասնմեկ ձեռագրերից գոնե մեկը (A-95) պատկառելի հնության է (ԺԱ դարի սկիզբ) և բուր մնացածներին կանխում 700-800 տարով: Խոսքը վերաբերում է վրացագետներին հայտնի «Պարխալյան ճառընտրիկ», ուր ամփոփված է թարգմանական ու ինքնուրույն 149 երկ: Ձեռագիրը հանգամանորեն նկարագրված ու ծանոթագրված

է,¹ ուստի մենք կգոհանանք «Շուշանիկի վկայաբանության» քննության առթիվ հետաքրքրություն ներկայացնող մի քանի իրողությունների արծարծմամբ: Գրչագիրը մեծադիր է, երկայուն նուսխուրի գրչության, 655 թերթ, մագաղաթյա (երկու թերթ միայն թուղթ), հնությանը բնորոշ վնասվածքներով (այրվածք, կտրվածք, առանձին պրակների կամ թերթերի տեղադրության խախտում, անկազմ և այլն): Բաղկացած է երկու մասից, գրիչն է Գաբրիել Պատարայ (թրգմ.՝ Փոքր), գրչության վայրը՝ Պարխալ: Գրչի բուն հիշատարականը 590v-591r էջերում է: Տարբեր էջերում կան ձեռագրի հետագա ճակատագրին առնչվող զանազան հիշատակագրություններ: Նրանցից մեկում (էջ 52v) ասվում է, որ իշխան Դադիանիի դուստր, թագուհյաց թագուհի Մարիամը ձեռագիրն ազատել է: «Ուռումի երկրից» (թուրքերի երկրից) և նորոգել տվել (հավանաբար ժե դարի կեսերին): «Շուշանիկի վկայաբանությունը» ճառընտիր մուծված 107-րդ ընթերցումն է (էջ 353r-359v), բայց, ցավոք, ժՁ պրակի կորստյան պատճառով այն ընդհատվում է բնագրի ժԲ դրվագի վերջին պարբերության «Եվ քանզի սուրբ եպիսկոպոսը ուտելիք էր [ուղարկել]...» կիսավարտ նախադասությամբ: Գրչության պարագաներին ծանոթացնելու համար ստորև թարգմանաբար բերում ենք Գաբրիել Պատարայի հիշատակարանը.

«Փառք քեզ, սուրբ երրորդություն: Ավարտվեցին սուրբ վկաների վկայաբանության ընթերցումները՝ ԼԸ (38) գլուխ: Գալիք օրհնյալ մարդիկ, որքո մեզանից հետո կլինեք, նախապես, երբ այս գիրքն սկսեցի, այսպես էի մտադիր, որ միայն կանանց վկայաբանությունն ու վարքը գրեն և դրանով ավարտեն: Եվ մեծ աշխատանք ու ջանք թափեցի՝ մայր [օրհնակ] փնտրեցի ու այսքան գտա, հետո այլևս չկարողացա փնտրել: Սույն նահատակ արանց [վկայաբանությունները], որ Պարխալում չկային գրված, իշխանից ստացա ու դրանով ավարտեցի: Կանանց ու աստվածասեր արանց այս վարքերը դասդասամբ սույն վարքի կողմում են գետեղել, թեև նախապես գիտակցում էի՝ սկզբում նահատակ արանց է անհրաժեշտ. սակայն միայն կանանց վարքերով ու վկայաբանություններով էի ցանկանում ավարտել և այստեղ տալ: Ողորմած եղեք, էլի մեծ նեղություններ են քաշել, Աստված թող ձեզ պահի: Ձեր սուրբ աղոթքներում հիշեցեք Գաբրիել Պատարայի հոգին.

Գաբրիել Լասկավցին և Գաբրիել Խորգային մեծապես սատար եղան, Աստված թողություն տա նրանց մեղքերին. երբ նեղության մեջ են՝ նրանց են դիմում, հաց են տալիս: Գովհան Գացուեթելը ամանով գինի բերեց ինձ»²:

Նկատենք, որ «Պարխալյան ճառընտիրում» ամփոփված են նաև այլ հայ-վրացական բանասիրությանը անմիջականորեն զբաղեցնող երկու տասնյակից ավելի հուշարձաններ՝ մասնավորապես հայերենի միջնորդավորմամբ հին վրացերենի թարգմանված հայրախոսական կամ վկայաբանական երկեր, որոնց մի մասը ուսումնասիրվել կամ հրատարակվել է Ի. Աբուլաձեի՝ վրացական ճառընտրի աղբյուրներին նվիրված հոդվածաշարում,³ իսկ մատենագիտական տեղեկանքներ տրված են Կ. Կեկելիձեի «Օտար հե -

¹ «Վրաց. ձեռ. նկարագր.», Ա. հավաքածո, հ. I 1, էջ 361-393: Դմմտ. «Վրաց գրչության մուշններ», էջ 361 - 393:
² «Վրաց. ձեռ. նկարագր.», Ա. հավաքածո, հ. I, 1, էջ 388-389:
³ Տես Ի. Աբուլաձե, Աշխատություններ, հ. 1:

դինակները վրաց մատենագրության մեջ» երկում⁴: Իշխանի ու Պարխալի, ինչպես նաև Շատրեբդի ու Օպիզի, համաձայնի վանքերում տակավին պահպանվում էին վրաց վաղ միջնադարյան մատենագրության երկեր բովանդակող հնավանդ շատ գրչագրեր, ուստի այնտեղի մայր օրինակներից եկած ընդօրինակություններում, որպիսին և է «Պարխալյան ճառընտիրը», նման հուշարձանների ներկայությունն ամենևին պատահական չէ: Սակայն, դատելով «Ափոց» անվան «Ափուտ» սխալագրությունից (շփոթված են տ-ց գրերը), գաղափար օրինակը թերևս նուսխուրի գրչության է՝ եղել, ուրեմն 9-րդ դարից ոչ հին:

Նշեցինք, որ «Շուշանիկի վկայաբանության» բնագիրն այստեղ ամբողջական չէ, ուստի այն լրացվում է ուշ շրջանի ընդօրինակություններով: Մասնավորապես, նախընտրությունը տրվում է 1713 թ. Դավիթ Գարեջայի Գովհան Սկրտչի վանքում վրաց կաթողիկոս Դոմենտիի պատվերով Գաբրիել Սագանաշվիլու ընդօրինակած ձեռագրին (A-130):⁵ Այն վրաց եկեղեցու ազգային սրբերի վարքերի և վկայաբանությունների ժողովածու է՝ «Վարք սրբոց», թղթյա, 339 թերթ, նուսխուրի գրչության: Գրչի հիմնական հիշատակարանը 332 էջում է, ուր, ի թիվս այլ իրողությունների (հիմնականում ավանդական), ասվում է նաև, որ ընդօրինակվել է «երբ Վրաստանում թագավորում էր թագավորաց մեջ հաջողակ Վախթանգը, իսկ պատրիարքական աթոռին կաթողիկոս էր նստած նրա իսկ եղբայր Դոմենտին, որի օրոք ի մի հավաքվեց քայքայված սույն գիրքը...»: Նուսխուրի ընդօրինակությունն ինքնին վկայում է, թե գաղափար օրինակը բավականաչափ հին է եղել, ուստի և բնագրերը համեմատաբար անաղարտ: Պատմական հետաքրքրություն ներկայացնող հաղորդումներից առավել կարևորն այս է. «Այս գիրքը գրելիս Դավիթ Գարեջայի վրա հարձակվեց Լեկի բանակը՝ հուլիսի 2-ին գոտի կազմելով ամենասրբի շուրջը: Աստված, սուրբ Աստվածամայրը և սուրբ Դավիթը վանքը անվնաս պահեցին. [եկերը] ետ ճողոպրած գնացին: Քրոնիկոնի 401 (= 1713)-ին»⁶: «Շուշանիկի վկայաբանությունը» ձեռագրի 99v-107v էջերում է:

Ժամանակով հաջորդ ձեռագիրը գրված է 1733 թ. (A-170) Թիֆլիսում, ավագ սարկավագ Գովհանի ձեռքով և բովանդակությամբ հետևում է նախորդին,⁷ մեզ հետաքրքրող հուշարձանը 60v-65v էջերում է:

Սյուս ութ ձեռագրերը գրված են ավելի ուշ և էական մասնակցություն չեն բերում բնագրի քննությանը: Դրանք են՝ A-176, H-2977, H-1672, S-3637, H-1370, H-2121, Q-300, M-21 (թվարկումը ժամանակագրական է):

ԲՆԱԳՐԻ ԳԻՄՆԱԿԱՆ ԳՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

«Շուշանիկի վկայաբանությունը» վրացագիտության համար բազմաթիվ առումներով ուշագրավ ու առաջնակարգ հուշարձան է. այն, փաստորեն, երկրի, ավելի սուույ՞՝ նրա մի հատվածի Ե դարի երկրորդ կեսի քաղաքական, սոցիալական ու մշակութային-դավանական պատմության առավել հավաստի սկզբնաղբյուրն է՝ գրառված անցուդարձերին մասնակից ժամանակակցի կողմից: Իբրև ազգային եկեղեցու սրբերից մեկը՝ Շուշանիկի հան-

⁴ Տես Կ. Կեկելիձե, Դրվագներ, հ. 5:
⁵ Տես «Վրաց. ձեռ. նկարագր.» Ա. հավաքածո, հ. I², էջ 137-145:
⁶ Անդ, էջ 145: Քրոնիկոնը սխալմամբ 71 (71) է կարդացված:
⁷ Նկարագրությունը տես նույն տեղում, էջ 258-266:

դեպ վրաց հոգևորականության հետաքրքրությունը միանգամայն բնականորեն պիտի նկատել, և այս խնդրում սրբի էթնիկական պատկանելությունը որևէ արգելակիչ նշանակություն չունի: Հիշատակելի է, որ վրաց եկեղեցու վաղ միջնադարյան տոնելի սրբերի շարքում ոչ վրացական ծագում ունեցող վկաների թիվը բավական մեծ է (խոսքը տեղական հանգամանքներում նահատակվածների մասին է), և այս պարագան լիովին բացատրելի է. հանուն քրիստոնեության Վրաստանում իրեն զոհաբերող հայը, պարսիկը, արաբը խթանում էին ազգային եկեղեցու և նրա դավանության հանդեպ մատնացուցելի ջերմեռանդության, հավաստիություն հաղորդում և շահագրգռություն բորբոքում: Սոռանալու չէ նաև վարքերի ու վկայաբանությունների պարզ ու դյուրընկալելի բովանդակությունը, ունկնդրի կամ ընթերցողի վրա թողած զգայական ազդեցությունը և, վերջապես, գրական-գեղարվեստական արժանավորությունը:

Ազգային եկեղեցու սրբերի նկատմամբ հետաքրքրությունն ավելի է մեծանում ինքնաճանաչման զարթոնքի շրջանում: Հենց այն փաստը, որ «Շուշանիկի վկայաբանության» տասնմեկ ձեռագրերից տասն ընդօրինակված է ժԸ-ժԹ դարերում, երբ վրաց մշակույթը ձայնակցում էր քաղաքական զարթոնքին, ինքնին ապացույց է հետաքրքրության ոչ պատահական աճի: Շուշանիկի դրամատիկ կերպարը, նրա նահատակության պարագաները անհամեմատ հասու էին տեղական հասարակայնությանը, ուստի վրաց հոգևոր կյանքի պատասխանատուները վերարժարծում էին դրանք, վերհիշեցնում: ԺԸ դարի վրաց խոշորագույն հեղինակություններից մեկը՝ Անտոն Ա-ն անհրաժեշտ է նկատում վերաշարադրել «Շուշանիկի վկայաբանությունը», օժտել այն ներբողական հավելումով: Մի քանի տասնամյակ անց այդ նույն կերպարի յուրովի անձնավորմանն է դիմում արքայազն Հովհան Բագրատիոնին՝ նրան տեղ հատկացնելով թե իր պատմական («Վրաստանի պատմություն»), և թե հանրագիտական («Կալմասունք») աշխատություններում:

Ուշագրավ է, որ անցյալ դարի կեսերին, երբ Գուգարաց բղեշխության նստոց Ցուրտավի իրական տեղադրությունն իսկ վաղուց արդեն մոռացվել էր, ժողովրդական բորբոքված հետաքրքրությունը փորձում է մոռացությունից փրկել Շուշանիկի շիրիմը և այն մտովին (կամ մեզ այսօր անհայտ ինչ-որ փաստի հիմամբ) տեղափոխում է Թիֆլիս և գետեղում Մետեխի բերդի եկեղեցուն: 1861 թ. «Արծուի Վասպուրականի» թերթում Գ. Սրվանձտյանը գրում է. «Տփղիսո բերդ շինված է Հավլապարու մեջ Կուր գետին ափը... Բերդին մեջն է մի փոքրիկ հնաշեն եկեղեցի գմբեթավոր, որո մեջ կա մի սուրբ նահատակի գերեզման ասեղնագործ սփռոցներով զարդարված. Մամիկոնյան մեծին Վարդանա դուստր սուրբ Շուշանն է այս նահատակ, որ Ե դարում մեջ յուր էրիկ Վազգեն վրաց թագավոր քրիստոնեություն ուրացավ, և մեր Շուշանիկ հաստատ մնալով ի սեր ի հավատս Քրիստոսի, առաքինաբար մարտիրոսացավ, սույն բերդի ապառաժներուն վերա թափելով յուր սուրբ արյունը... Քանի տարի հառաջ բոլորովին անհայտ և աննշան էր այս գերեզման. տփիսիսեցիք առ հասարակ կկարծեին, որ վրացի նահատակի գերեզման է. մինչ անցյալ տարիներ, ինչպես կպատմեն, մի ազգասեր ուսումնական հայ երիտասարդ, քննելով մեր և ուրիշ ազգաց պատմությունները կատուգե, որ սա իսկ Շուշանիկն է եղած...»⁸: Նույն հեղինակի վկայությամբ, ավանդաբար Շուշանիկի ու ս. Սահակի գերեզմաններն են պաշտվում նաև Աշտիշատում

⁸ Գարեգին Արվանձտյանց, Երկեր, հատ. 2, էջ 33-34:

(«... ուր զույգ մը սրբազան ոսկերանց գանձ ունինք, Պարթևին Իսահակա և Շուշանա՝ յուր թռչին գերեզմանք»)⁹:

Ավանդությունը Վարդանի դուստր Շուշանիկ Մամիկոնյանին է վերագրում Արտավազդ Կամսարականի տապանագրում նրա կնոջ՝ Շուշան Մամիկոնենի հիշատակությունը (7-րդ դար) Կարսի մոտ գտնվող Նախճավան գյուղում¹⁰:

Անցյալ դարի 70/80-ական թվականներից սկսած աստիճանաբար աշխուժանում է նաև վրաց գիտական մտավորականությունը և, անշուշտ, այդ հանգամանքի արդյունք է Մ. Սաբինինի կազմած ու հրատարակած «საქართველოს საბოთხე»- «Վրաստանի դրախտ» ժողովածուն (Սանկտ-Պետերբուրգ, 1882 թ.): Այստեղ առաջին անգամ հրատարակվում է, ի շարս վրաց ազգային այլ վարքերի ու վկայաբանությունների, նաև մեզ զբաղեցնող հուշարձանը (էջ 181-192): Այն, ինչ խոսք, իբրև հրապարակում գիտականության չի հավակնում և փաստորեն զուրկ է բնագրագիտական աշխատանքին հատուկ պատմա-բանասիրական քննությունից:

Ի. Աբուլաձեն վաղուց պարզել է, որ Մ. Սաբինինի հրատարակությունը քաղված է մի ժամանակ աշխատասիրողին իսկ պատկանած H-2121 ձեռագրերից (նուսխուրի գրչության, ընդօրինակված 1748 թվականին), բացառությամբ բնագրի հավելյալ պարբերության, որ հրատարակիչը քաղած ու կցած պիտի լինի այլ աղբյուրներից¹¹: Վերջերս այդ աղբյուրների հարցը քննության առավ Բ. Յիսախանյան և մասնավորեցրեց, թե Մ. Սաբինինը իր ընդմիջարկած կամ հավելած ծանոթագրությունների նյութը քաղել է Անտոն Ա-ի «Մարտիրիկայից», Հովհան Բագրատիոնի «Կալմասունքից» և Պլ. Իոսելիանի աշխատություններից և նրանցից քաղած նյութի հարասմամբ շարադրել ու վարքի բնագրին իբրև շարունակություն հարել այն պարբերությունը, ուր պատմվում է Շուշանիկի նահատակությունից հետո նրա ամուսնուն հասած մահապատժի և սրբի նշխարները Վախթանգ Գորգասալի կողմից Ցուրտավ, ապա այնտեղից Կյուրիոն կաթողիկոսի ձեռքով Թբիլիսի տեղափոխելու և Թամար թագուհու կողմից տապանը զարդարելու մասին¹²: Այստեղ պատմությունն ու ավանդությունը խառնված են իրար:

Եվ այնուամենայնիվ, Մ. Սաբինինի հրատարակությունը նշանակալի ծառայություն մատուցեց հուշարձանիս վերաբերմամբ վրաց ընթերցող շրջանակներում հետաքրքրություն սերմանելուն: Ի դեպ, դրանից մեկ տասնամյակ առաջ նույն Մ. Սաբինինը ձեռագրերից քաղելով ռուսերենի էր թարգմանել վրաց եղկեղեցու սրբերի վարքերը՝ "Полное жизнеописание святых Грузинской церкви" վերտառությամբ (ՍՊԲ., 1871 թ.), ուր գետեղված է նաև «Շուշանիկի վկայաբանությունը» (էջ 140-152):

1917 թ. Քութայիսում Մ. Գորգանի աշխատասիրությամբ լույս տեսավ «თავთბ ხუცვის, წამებდა წმ. შუშანკის»- «Հակոբ երեց, Վկայաբա-

⁹ Գարեգին Արվանձտյանց, Երկեր, հատ. 1, էջ 166: Եղել է և մեկ այլ ավանդություն, ըստ որի Շուշանիկի նշխարները հասել են Երուսաղեմ և աղբյուր ծառայել այնտեղի մեկ արձանագրության:

¹⁰ Տես Երեմիա Տևկանց, ճանապարհորդություն, էջ 86: Տապանագրի հրատ. տես Ի. Ա. Օրբելի, Избранные труды, с. 412, Ե. Տևկանցի «ճանապարհորդության» հրատարակիչը անձանոթ է Նախճավանի արձանագրության այս ու նախորդ հրատարակություններին, ուստի Տևկանցի ընդօրինակությունը հրապարակել է հին ու նոր բազում աղավաղումներով:

¹¹ Յակոբ Ցուրտուլեցի, Վկայաբանություն..., էջ 02-03, ծան. 1:

¹² Բ. Գիսախանյան, Առաջին հրատարակության պատմությունից, էջ 169-182:

նությունն ս. Շուշանիկի» գրքույկը՝ բավականաչափ ընդգրկում ու փաստալից քննությամբ (առաջաբան և ծանոթագրություն): Մ. Սաբինինն արդեն նկատել էր (տես նրա հրատ. էջ 172), որ Վկայաբանության հեղինակը հիշատակվում է բուն երկուն՝ Յակոբ (Իակոբ) երեց անունով, թեև ձեռնպահ էր մնացել հեղինակային պատկանելությունը խորագրում արտացոլելուց: Մ. Գորգածեն կատարում է այդ քայլը, առանց, սակայն, պահանջվելիք հիմնավորման, ինչպես այդ արձանագրել է Իվ. Ջավախիշվիլին¹³: Հրատարակությունը անհամեմատ խնամյալ է ու գիտական (համեմատված է չորս ձեռագիր, այդ թվում նաև հնագույնը), քան մինչև այդ եղածը և նույն Իվ. Ջավախիշվիլու գնահատմամբ «Մի երկու սպորյալ վրիպում եթե ուղղվի՝ վերջին հրատարակությունը լավ հրատարակություն պիտի նկատվի»¹⁴:

Բնագրի այս տպագրությանը հաջորդեցին Վկայաբանության վերլուծության և պատմա-բանասիրական քննության կարևոր արդյունքներ, որպիսիք էին Իվ. Ջավախիշվիլու «Վրաց հին պատմական մատենագրություն» և Կ. Կեկելիձեի «Վրաց գրականության պատմություն. հին դարերում» հիմնարար աշխատությունների «Շուշանիկի վկայաբանությանը» հատկացված բաժինները¹⁵:

Այս երկու հմտագույն վրացագետ-արևելագետները, բնական է, իրենց քննությունները չէին սահմանափակելու միայն վրացական խմբագրության շրջանակով՝ քաջ իմանալով արժարժվող հուշարձանի հայկական տարբերակի գոյության փաստը, ինչպես նաև պատմական այն հենքը, որ առկա է երկրում:

Մեկ տասնամյակ անց բելգիացի հայագետ-վրացագետ Պ. Պետերսը լատիներենի թարգմանեց հայերեն և վրացերեն շրջանառող ընդարձակ ու համառոտ խմբագրությունները, նրանց առկցելով ընդարձակ հետազոտություն: Այստեղ մեզ չի զբաղեցնում նրա հիմնական դրույթների ավել կամ պակաս ապացուցվածության հարցը: Կարևորն այն է, որ նա անհերքելի փաստարկունով հիմնավորեց «Շուշանիկի վկայաբանության» հայերեն և վրացերեն խմբագրությունները համադիր և բաղդատական հետազոտության ենթարկելու անհրաժեշտությունը: Համոզված ենք՝ այս պարագան նկատելիորեն խթանեց այդ խմբագրությունները իրապես ակադեմիական, ասել է՝ բնագրագիտության առումով գիտական նոր հրատարակության նախաձեռնումը, որ հանձն առավ կատարել հնուտ բնագրագետ, հայագետ-վրացագետ Ի. Աբուլաձեն¹⁶: Նա համեմատության է առել մինչև 1938 թ. հայտնի բոլոր ձեռագրերը, որ են՝ A-95 (=A), A-130 (=B), A-170(=C), A-176(=D), H-2077(=E), H-1672(=F), S-3637(= S), H-1370(=H), վերականգնել-ուղղել բազում ընթերցումներ ու քերականական ձևեր, առանձին մասնավոր դեպքերում նախընտրությունը տալով ոչ «Պարխայան ճառընտրիլն», որ նրա հրատարակության հիմքն է: Եթե իսկ այստեղ չանդրադառնանք սույն հրատարակության շատ այլ առավելություն-կատարելությունների (բոլոր խմբագրությունների համատեղում, հայերենի գիտական բնագիր ու նրա հին վրացերեն թարգմա-

¹³ Իվ. Ջավախիշվիլի, Երկեր, հ. VIII, էջ 56:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 65:

¹⁵ Իվ. Ջավախիշվիլի, Պատմական մատենագրություն, էջ 13-16: Կ. Կեկելաձե, Վրաց. հին գրակ. պատմություն, էջ 119-124: Սույն գրքերն ունեցան հետագա մի քանի վերահրատարակություն, և մեզ հետաքրքրող բաժիններն էլ լրացվեցին հեղինակային նոր դիտարկումներով:

¹⁶ Յակոբ Ցուրտաւեցի, Վկայաբանութիւն...

նություն, բնագրային բառարան՝ վրացերենի և հայերենի համար և այլն), ապա աղբյուրագիտական-բնագրագիտական հանգամանակի քննությունները մեծապես օժանդակում են վրացերեն բնագիրը ճիշտ հասկանալուն ու գնահատելուն¹⁷:

Ի. Աբուլաձեի կազմած բնագիրը, առանց տարընթերցումների, վերահրատարակվել է «Իջցեո Նայեցց» («Մեր գանձարանը») մատենաշարի առաջին գրքում¹⁸:

Ինչպես արդեն նշել ենք, աշխատությունը նույնությամբ, լուսապատճենման եղանակով, վերահրատարակվել է 1978-ին: Ավելին, Ի. Աբուլաձեի կազմած վրացերեն ընդարձակ բնագիրն այնուհետև բազմիցս, ամբողջական կամ հատվածական տեսքով վերահրատարակվել է ձեռնարկային ժողովածուներում ու դասագրքերում: Ի մասնավորի՝ նման հրատարակություններ են կատարել Ս. Ղուբանեիշվիլին¹⁹, Ի. Իմնաիշվիլին²⁰ (հատվածականները չենք վկայակոչում): 1963 թվականից Կ. Կեկելիձեի անվան Ձեռագրերի ինստիտուտն սկսեց «Վրաց հին գրականության վարքագրական հուշարձաններ» մատենաշարային հրատարակություն՝ նույն Ի. Աբուլաձեի ղեկավարությամբ ու խմբագրությամբ²¹: Շարքը սկսվում է, ինչպես և սպասելի էր, վրաց վարքագրական գրականության հնագույն հուշարձանի՝ «Շուշանիկի վկայաբանության» գիտական բնագրով (էջ 11-29): Խմբագրի ներածականից տեղեկանում ենք, որ այն «բնագրից արտագրել և տարբերակներով օժտել է»²² վրացագետ Ց. Քուրցիկիձեն: Ըստ էության՝ դա Ի. Աբուլաձեի կազմած նույն բնագիրն է՝ որոշ բարեփոխումներով ու լրացուցիչ ձեռագրերի ընթերցումների համեմատությամբ: Քանի որ նախատեսված է եղել մատենաշարի ավարտից հետո կազմել վրաց վարքագրական հուշարձանների լիակատար համաբարբառ-բառարան և պոարկայական ամբողջական մատենագիտություն, ուստի հատոր ընդգրկված երկերը, այդ թվում և մեզ հետաքրքրողը, որևէ ներածական կամ ծանոթագրություն չունեն²³:

Ասել, թե վրացերեն ընդարձակ խմբագրության այս վերջին հրատարակությունից հետո այլևս բնագրական վիճարկելի ընթերցումներ կամ տեղիներ չկան՝ դժվար է: Այսպես, օրինակ, Ի. Աբուլաձեի հրատարակության կապակցությամբ Կ. Կեկելիձեի գրախոսականում առկա բնագրային առանձին դիտողություններ նկատի չեն առնվել, որոշ սրբագրություններ է առաջարկում Ի. Իմնաիշվիլին²⁴: Բայց դիտենք նաև, որ սրբագրական այդ առաջարկները հրապարակվել են գիտական բնագրի լույս տեսնելուց հետո (թեև Կ. Կեկելիձեի դիտողությունները գրվել են 1938-ին) և ապա՝ անվերապահ

¹⁷ Կարևոր դիտողություններ անելով հանդերձ, Ի. Աբուլաձեի աշխատությունը իսկապես ակադեմիական է նկատել ու դրվատական խոսք ասել խստապահանջ ու մշտապես անաչառ Կորնելի Կեկելիձեն (տես նրա «Դրվագներ» X, էջ, 50-55):

¹⁸ «Մեր գանձարանը», 1, էջ 13-27:

¹⁹ Ս. Ղուբանեիշվիլի, Քրեստոմատիա..., I, էջ 34-44:

²⁰ Իվ. Իմնաիշվիլի, Վրաց լեզվի պատմ. քրեստոմատիա, էջ 146-160: Ժողովածուն վերահրատարակվել է 1970 թ. (մեզ զբաղեցնող բնագիր՝ էջ 133-143):

²¹ «Վարքագրական հուշարձաններ», գիրք I:

²² Նույն տեղում, էջ 7:

²³ Հատորների հրատարակությունն արդեն ավարտվել է (հատ. I-IV), բայց, որքան մեզ հայտնի է, սպասելի օժանդակ հատորը (բառարան, ցանկեր, մատենագիտություն և այլն) դեռ լույս չի տեսել:

²⁴ Իվ. Իմնաիշվիլի, «Շուշանիկի վկայաբանության», լիզում, էջ 67-94:

կռվանների բացակայության պարագաներում բնագիր սրբագրելը ոչ ուրիմ քայլ է: Առայժմ, մինչև նոր նյութերի, եթե ոչ նոր ընդօրինակությունների, երևան գալը լիովին կարելի է գոհանալ այս վերջին հրատարակությամբ: Յուշարձանի տեղծման 1500-ամյակի տոնակատարության առթիվ լույս տեսած մեծ ու փոքր տասնյակ հրատարակումներ որևէ էական բնագրական սրբագրում չբերին, ուստի Ի. Աբուլաձեի մասնակցությամբ ու խմբագրությամբ կատարված 1963 թ. հրատարակությունը պիտի համարել առայժմ լավագույնն ու վերջնականը:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

«Շուշանիկի վկայաբանության» վրացական ընդարձակ խմբագրությունը թարգմանությամբ ներկայացնելու խնդրին խթան են ծառայել, թերևս, ոչ այնքան նրա բովանդակության բացառիկությունը կամ գեղարվեստական կատարելությունը (քրիստոնեական վարքագրության պատմությունը բազում նման հուշարձաններ գիտե, թեև հատուկ ընդգծելի է այդ ժամրին բնորոշ սխեմատիզմի և պատկերագրական շրջանակվածության պակասը կամ նույնիսկ բացակայությունն այս երկրում), որքան վրաց ինքնուրույն մատենագրության առաջնեկը լինելու պարագան, որով սկզբնավորվում է արևելաքրիստոնեական հոգևոր մշակույթի կարևոր և հարուստ մի բաժինը՝ միջնադարյան վրաց մատենագրությունը: Այդ թարգմանություններն իրենց հիմքում ունեցած բնագրով, թարգմանիչների հմտությամբ ու նպատակադրումով խիստ տարբեր են, բայց մեկ ընդհանուր և ազնիվ առաքելություն ունեն՝ ծանոթացնել այլալեզու ընթերցողին վրաց մատենագրության երախայրիքին և ընդարձակել հուշարձանի ծանաչելիության շրջանակները: Այլ բան է, թե թարգմանիչներից յուրաքանչյուրն ինչքանով է կարողացել հաղթահարել հին վրացերեն բնագրով պայմանավորված դժվարությունները՝ և ընդունելի կամ մերժելի ի՞նչ մեկնաբանություններով է օժտել այն:

Ստորև ներկայացնում ենք այդ հիմնական թարգմանությունները՝ խմբավորելով դրանք ըստ լեզուների, ուստի նրանց կատարման ժամանակագրական հաջորդականությունն այստեղ չի պահպանվում:

1. Ռուսերեն՝

ա) Полное жизнеописание свягых Грузинской церкви. Составил и перевел с грузинского подлинника Михаил Сабинин, 1871, СПб., стр., 140-152.

Թարգմանությունը կատարված է թարգմանչի իսկ հրատարակության համար ընդօրինակած վրացերեն օրինակից, կանխելով նրա հրատարակումը շուրջ մեկ տասնամյակ: Պարզունակ ու նախնական թարգմանություն է, կարոտ բազում շտկումների ու մշակման: Եվ այնուամենայնիվ՝ առաջին թարգմանությունն է և մատենագիտական առումով արժանի հիշատակություն:

բ) Памятники древнегрузинской агиографической литературы. Грузинский текст перевел, исследованием и примечаниями снабдил академик Академии наук Груз. ССР, проф. К. С. Кекелидзе. Тбилиси, 1956, стр. 17-28.

Բնագրային ճշգրտությամբ, սոցիալական և եկեղեցական տերմինների թարգմանական համագրությամբ, ռուսերենի լեզվա-ոճական կարողությունները գործի դնելու և ենթատեքստը բացահայտելու և թարգմանությամբ մեկնաբանելու առումով հիրավի ակադեմիական հրատարակություն է: Չիմնված է Ի. Աբուլաձեի կազմած բնագրի վրա, բայց օժտված կատարելապես ինքնուրույն, սեղմ և ընդգրկուն ներածական ուսումնասիրությամբ: Կ. Կեկելիձեի թարգմանությունը նշանակալի չափով սատարել է նրան հաջորդած այլալեզու գրեթե բոլոր հրատարակությունները՝ մեծապես ոյուրացնելով հուշարձանի բնագրային ընկալումը:

Վերահրատարակվել է երկու անգամ:

ա) კორნელი კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. XII, თბ., 1974, ვვ. 83-103

[Կորნելի Կեկելիձե, Դրվագներ վրաց հին գրականության պատմությունից, հատ. ԺԲ. Թբիլիսի, 1974, էջ 83-103]:

բ) Иаков Цуртавели, Мученичество Шупаник. Перевод с грузинского Корнелия Кекелидзе. Тбилиси, 1978, стр. 53-72.

Վերջին հրատարակությունը հորեյանական է, խնամյալ ու նկարագարող: Կ. Կեկելիձեի հակիրճ առաջաբանը փոխարինված է Ռ. Սիրաձեի ընդարձակ ներածական ուսումնասիրությամբ (էջ 7-49): Թարգմանությանը կցված են Ռ. Սիրաձեի ծանոթագրությունները (էջ 75-78):

2. Լատիներեն

P. Pfeeters], Sainte Sousanik: Martyre en Arméno-Georgie (+13 Dékembre 482-484).- «Analecta Bollandiana», t. LIII, fasc. III-IV, Bruxelles, 1935, pp. 24-40.

Թարգմանության հիմքում Ս. Գորգաձեի 1917 թ. հրատարակությունն է (տես էջ 6), սակայն միանգամայն քննական մոտեցմամբ, որի բնագրական արդյունքն արտացոլված է ընդհուրով ծանոթագրություններում: Առաջարկում է (որոշ դեպքերում նաև թարգմանության բնագրում արտացոլում) ոչ քիչ թվով սրբագրություններ. օրինակ՝ բնագրի ვითარცა გუელი «իբրև օծ» արտահայտությունը (Բ) թարգմանում է «իբրև սողուն» (veluti serpens) և ծանոթագրում, որ սպասելի էր ვითარცა ერთგული «იბრև ხაქათარი» ընթերցում (էջ 25, ծան. 2), Դ դրվագում երկիցս գործածված ზატი -ն (մատուռ, աղոթարան) սրբագրում է ზახტი - (solium - գահ, արքունիք, էջ 27, ծան. 4): Նույն դրվագում նա արձանագրում է բնագրական պակաս և այլն:

Ինչպես հայկական ընդարձակ խմբագրության առիթով ենք ասել, Պ. Պետերսի այս թարգմանությունը ևս անվանի գիտնականի պատրաստությանն ու հմտությանը պատշաճող գործ է, որի շատ դրույթներ այսօր էլ քննարկման առարկա են՝ անկախ ընդունելի կամ անընդունելի լինելու իրողությունից:

3. ֆրանսերեն՝

«Bedi Kartlisa»- Revue de kartvelologie, vol. XXXVI, Paris, 1978, pp. 57-68.

4. Անգլերեն՝

D.-M. Lang, Lives and Legends of the Georgian Saints, London, 1956, pp. 44-56.

«Շուշանիկի վկայաբանությունը», ինչպես նաև սույն ժողովածո ընդգրկված որոշ այլ երկեր, ոչ այնքան բառացի թարգմանություն է, որքան փոխադրություն-վերապատմում՝ կատարված գիտահանրամատչելի հրատարակության թելադրանքով:

5. Հայերեն

Իակոբ Ցուրտավելի, Շուշանիկի վկայաբանությունը, [թարգմանությունը Տ. Կարապետյանի]։- «Վրաց գրականության ընտիր էջեր», Երևան, 1961, էջ 27-33:

Հատվածական թարգմանություն է, ընդ որում կրճատված են ոչ միայն համարակալված ամբողջական դրվագներ, այլ նաև ներկայացվածի կազմում եղած դժվար թարգմանելի կամ «կրոնական» դիտված հատվածներ՝ առանց այդ մասին մշտն կատարելու: Հին վրացերենին հմուտ չլինելու պատճառով թարգմանության մեջ կան բնագրական ակներև աղավաղումներ օրինակ՝ «խնայիր Քրիստոսի հավատը, չլինի թե թշնամին՝ որպես մեռուկ ճարակ գտնի քեզ մոտ» (Գ) փոխարեն ունենք՝ «պահպանիր հավատը Քրիստոսի, որպեսզի թշնամին Պոոսի կրակի մման քո մեջ չգտնի իր երկրպագուին»): «Պոոս» անձնանունը հին վրացերենի Ձոթն դիմավոր բայի (գտնի) չհասկացված գրադարձումն է:

Թարգմանությունը նույնությամբ վերահրատարակվել է «Վրաց երկինք» ժողովածոյում (Երևան, 1990, էջ 48-57):

Վկայաբանության մի քանի փոքրիկ հատակոտորներ, մասնակիորեն հայերին կամ Հայաստանին առնչվող, Ս. Գորգածեի հրատարակությունից քաղելով ու Մ. Սաբինինի տպագրության հետ համեմատելով՝ համապատասխան ներածությամբ ու ծանոթագրություններով հայերեն է թարգմանել պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկը²⁵: Թարգմանությանը հանդիպադրված է հայերեն ընդարձակ խմբագրության համապատասխան դրվագը: Ցավոք, կես էջ կազմող այդ թարգմանության մեջ կան ակներև թյուրընկալումներ (ճոր-ը (Դերբենդ) հին վրացերեն ճ (դ) վերջածանցի համադրմամբ ընկալվել է իբրև *Տայրում* գտնվող ավան, առնչելով *Չորդուանել* տոհմին):

Ի դեպ, հայերեն ամբողջական թարգմանության չգոյությունը, ինչպես արդեն նշել ենք, թերևս պայմանավորված է հայագիտության մեջ ընդունված այն համոզմամբ, որ վրացերեն ընդարձակ խմբագրությունն ինքը թարգմանություն է հայերենից և ապա՝ գրաբար ընդարձակ բնագրի առկայությունը լիովին գոհացրել է հայագետների հետաքրքրությունը:

6. Հունգարերեն՝

Թարգմ.՝ Մարտոն Իշտվանովիչ: Համառոտված թարգմանություն «Կելետ Կուտոտաչի» էջերում: Ամբողջականը լույս է տեսնելու «Վրաց արձակի անթոլոգիայում»²⁶:

²⁵ Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Վրաց աղբյուրները, հատ. Ա, էջ 7-15 (բնագիրը՝ էջ 11-12):

²⁶ Բուն թարգմանությունը ծեղքի տակ չենք ունենցել: Տեղեկությունը քաղում ենք վրացական մանուկ արձագանքներից:

ՎՐԱՑԵՐԵՆ ԲՆԱԳՐԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՆԵՐԿԱԿ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ

Բնագրում առկա բազմաթիվ դրվագներ վկայում են, որ Վկայաբանության հեղինակը ոչ միայն ժամանակակից է նկարագրվող անցուդարձին, այլև անմիջական մասնակից: Թե որքանով է այդ պատմականորեն ճշմարտացի և հեղինակի ինքնության բացահայտումը ի՞նչ նոր արժանիքներ է հաղորդում քննարկվող հուշարձանին՝ առանձին հարց է, ինչպես որ ինքնուրույն խնդիր է նաև վրացական խմբագրության կառուցվածքի և սյուժեի զարգացման հարաբերումը հայկական համապատասխան խմբագրությանը, որով կարելի է պարզել մեզ հասած տեքստի նախնականության ներքին ապացույցները: Այդ ամենն, անշուշտ, կարևոր է, բայց ներկա դեպքում մեզ զբաղեցնողը բնագրի փաստական վիճակն է՝ ըստ առկա իրողությունների:

ա) 20-ական թվականներից ի վեր Իվ. Ջավախիշվիլու և Վ. Շանիձեի կատարած ձեռագրական վերլուծություններից պարզված է, որ վաղմիջնադարյան բնագրի առանձնահատկություններից կարևորագույնը հավելյալ /ւ-ի (խանմետոբա) գործածությունն է իբրև սուբյեկտի երկրորդ և օբյեկտի երրորդ դեմքերի բայակազմ դիմային ցուցիչ: Այսօր արդեն ունենք այդ կարգի բնագրերի հատորավոր հրատարակություն, ինչպես նաև բառացանկեր²⁷ ուստի 5-րդ դարում գրված մեր հուշարձանին «խանմետության» պահանջ ներկայացնելը բնական է: Անկախ այդ յուրահատկության շուրջ եղած որոշ տարակարծություններից («խանմետություն» և «հայնետություն» հարաբերակցությունը ժամանակագրակա՞ն է, թե՞ տեղային-տարածական), Գուգարաց բղջխության տարածքում նույն 5-րդ դարի ավարտի (493/4 թվական) Բոլմիսի շինարարական արձանագրությունն ապացույց է, որ «Շուշանիկի վկայաբանության» տեքստում ևս այդ հավելյալ /ւ-ն պիտի լիներ, բայց չկա: Ուրեմն, վաղ միջնադարից եկող բազում այլ հուշարձանների մման, այս բնագիրը ևս վերանայվել-սրբագրվել է ըստ լեզվի պատմության ավելի ուշ շրջանի նորմերի: Սցխեթի Սուրբ Խաչ (Ջվարի) տաճարի կտիտորական հիշատակարանային արձանագրությունները վկայում են, որ 7-րդ դ. կեսերին հավելյալ /ւ-ն սկսել էր օտարվել գրական լեզվի մեջ ունեցած գործածությունից²⁸: Հետևաբար՝ 7-րդ դարից հետո «Շուշանիկի վկայաբանությունը» ենթարկվել է մման սրբագրության: Թե այդ միջոցին այն ուրիշ ի՞նչ փոփոխության կարող էր ենթարկվել՝ այսօր անկարելի է ասել, որովհետև պարտադիր չէ, որ լեզվական սրբագրությունը ուղեկցվեր բառագանձի վերանայմամբ կամ բնագրական հավելում-կրճատումներով:

11-րդ դարի ընդօրինակությամբ մեզ հասած բնագիրը մինչ այդ ունեցած արտագրումների: միջոցին պիտի անցներ և անցել է մման սրբագրություն: Հնարավոր է նաև, որ A-95-ի նուսխուրի նախօրինակն արդեն սրբագրված է եղել:

բ) Հետագա սրբագրության հետքեր դիտարկվում են նաև ամսանունների ու առանձին քերականական ձևերի գործածության մեջ: Կ. Կեկելիձեն վաղուց է նկատել և քանիցս արձանագրել, որ «Շուշանիկի վկայաբանության» վերջին դրվագում (Ի) «Հոկտեմբեր» ամսանվան հիշատակությունը

²⁷ Նորագույն հրատարակություններից տես «խանմետյան բնագրեր» I, նաև՝ 2. Սարգվելաձե, Բայաձևեր: Գրականության ցանկը տես մշակ հրատարակություններում:

²⁸ Հմմտ. IT M. Мурадян, Эпиграфика, с. 31-32.

հետագայում կատարված միջամտության արդյունք է: Նախնական բնագրում նույն դրվագում առկա «Ապնիսիի» և «Վարդոբայի» նմանողությամբ պիտի ունենայինք «Սթուկիսայ», ինչպես հայերեն ընդարձակ խմբագրության մեջ է: Գիտնականը կռվան ունի նաև որոշելու այս փոփոխության ժամանակը, քանի որ վրացական խմբագրությունը «Յոկտեմբերի 17»-ը առնչում է Կոզմասի և Դամիանոսի հիշատակի օրվան, իսկ այս սրբերի հիշատակի օրը հոկտեմբեր ամիս է տեղափոխվել 9-10-րդ դարերում²⁹, հետևաբար՝ ոչ միայն ամսանունն է փոխվել, այլև հնավանդ բնագրին ավելացվել է հիշյալ դրվագի *საჯსენებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კოზმას და დამიანესთა* - «սուրբ և երանելի վկաներ Կոզմասի և Դամիանոսի հիշատակի [օրը]» նախադասությունը: Եվ տարօրինակ է, որ Իվ. Իմնաիշվիլին չի անդրադարձել այս համագամանքին և իբրև թվարկվող հատուկ անունների դեպքում առաջին անունը թեք հոլովով չարտահայտելու հին նորմի պրտացույցով վկայակոչել է 9-10-րդ դարերի հենց այս ընդմիջակարկությունը³⁰: Բայց, միաժամանակ, նա նկատել և զարմանք է հայտնել, որ վաղմիջնադարյան այս բնագրում սպասելի *შთამოვედ-ի* փոխարեն (ԺԳ, «դարձիր», «ցած արի», «արի») հնագույն ձեռագրում իսկ ունենք *ჩამოვედ*, ինչ առկա է միջին վրացերենին հատուկ *შთა>ჩა* (չթա-չա) հնչյունափոխություն: Նույն փաստին ենք հանդիպում նաև *ჩაჰვლა* (անորոշ ձևը՝ *ჩაფლა* - խրել, մխրձել) բայի գործածության մեջ (Զ), ուր դարձյալ նորավանդ ու վաղ շրջանին անհարիր հնչյունափոխություն կա (պիտի լիներ՝ *შთაჰვლა*)³¹:

գ) Վաղուց նկատված և մասնագիտական գրականության մեջ բազմիցս արծարծված է Վկայաբանության առաջին իսկ դրվագի անդրանիկ նախադասության մեջ («Պարսից ... թագավորի ութերորդ տարին էր») անվերապահորեն սպասելի արքայանվան պակասը: «Ութերորդ տարին» տիպի թվագրումը, որ հատուկ է վաղ շրջանի հուշարձաններին (ապացույց՝ Բուլնիսի արձանագրությունը և շատ այլ վրացական ու հայկական փմագիր և պատմողական աղբյուրներ), կորցնում է իր թվագրական իմաստը, եթե չի ասվում, թե խոսքը ո՞ր թագավորի «ութերորդ տարվա» մասին է: Հնագույն A-95 ձեռագիրն արդեն չունի սպասելի անունը, որ նշանակում է, թե բնագրի այդ մասի խաթարումը տեղի է ունեցել վաղ շրջանում: Մյուս ձեռագրերի գրիչները զգացել են պակասը և, չիմանալով խոսքը ո՞ր թագավորի մասին է, ավելարցրել են *მთავრ* (H-1370) կամ հապավյալ՝ *მრ* (մյուսները) ընթերցումը, որ ամենևին անհարիր է («անդուստ», «կողմից»), իսկ եթե դրա տակ հատուկ անուն են կարդացվել, ապա այն պատմական իրողությանը չի համապատասխանում, քանի որ խոսքը պարսից արքա Հազկերտ Բ-ի (438-457) որդի, Հորմիզդ Բ-ի (457-459) եղբայր Պերոզի (459-484) թագավորության տարիներին կատարվածի մասին է³²:

Հայերեն խմբագրության «Եւ եղև ի ժամանակս թագաւորութեանն Պարսից» վկայությունը վրացերեն բնագիրը վերականգնելուն չի օգնում, ո-

²⁹ Կ. Կեկելիձե, Վրաց գրակ, պատմություն, I⁴, էջ 117: Նույնի Դրվագներ, I, էջ 120: Հմտտ. նույնի Памятники, с. 9.
³⁰ Իվ. Իմնաիշվիլի, նշվ. աշխ., էջ 83:
³¹ Բառարմատն է օջլ (վլ) և համեմատելի հայերեն *փլիմ*, *փլանամ*, *փլուցանմն*, *փլունն* բառերի հիմքի հետ:
³² Առավել համագամորեն այս հարցին անդրադարձել է վրացագետ-արևելագետ Վալերիան Գաբաշվիլին (տես «Շուշանիկի վկայաբանություն» ժող.):

րովհետև փաստական թվագրության բնույթ չունի: Եթե այդ երկու տեքստերը անպայմանորեն միմյանց հարաբերելու լինենք, ապա կարելի է վարկած առաջադրել, թե՛ կամ հայերեն թարգմանելիս վրացական բնագիրն արդեն խաթարված է, ուստի թարգմանիչը ստիպված է եղել փոխել շարադրանքի եղանակը, կամ, եթե վրացերենն է հայերենից թարգմանված՝ թերևս «ի ժամանակս» արտահայտության Ի-ն ընկալվել է իբրև Ը (ութ): Այս ենթադրությունն էլ նախորդի պես արհեստական է, որովհետև առանց Ի նախորդի նախադասությունը կդառնար անհարթ ու անկապ և հետո՝ հայերենում *ամ* չկա, որ *Վրաց* թարգմանվեր: Փաստն այն է, որ վրացերեն բնագրի այդ մասը պակասավոր է, և ներկա դեպքում մեզ զբաղեցնողն այս է:

Մասամբ նույն կարգի խաթարում կա նաև ավարտական (Ի) դրվագում. *თოვესა ანთისისასა, მეგრესა თოვსასა და დღესა თთხმბათსა* («Ապնիս ամսին, *ութերորդ* ամսին և չորեքշաբթի օրը») թվագրման մեջ «ամիս» բառի երկրորդ գործածությունն անտեղի է (*Ապնիս* վրացական տարվա հինգերորդ ամիսն է և համապատասխանում է Դեկտեմբերին): «Ամիս» բառի փոխարեն այստեղ սպասելի էր «օրը» («ութերորդ օրը»): Ուրեմն՝ կամ այն *დღესა* պիտի սրբագրել, կամ վերականգնել այլ շարադրանք՝ *თოვესა ანთისისასა, მეგრესა დღესა მისვე თოვსასა* - (Ապնիս ամսին, այդ իսկ ամսի ութերորդ օրը...)³³:

դ) Վկայաբանության ներածական միակ նախադասությունը՝ «Իսկ այժմ հաստատապես ձեզ կպատմեն սուրբ և երանելի Շուշանիկի վախճանը» ենթադրել է տալիս, թե մինչ այդ պատմվել է նույն սրբի՝ մարտիրոսությանը նախորդող կյանքը: Այդ տպավորությունը հաստատուն է դառնում առաջին իսկ դրվագի այն տեղեկությունից, թե Շուշանիկը «իր մանկությունից, ինչպես մենք ասինք, երկյուղած էր Աստծո»: Մեզ հասած բնագրում մանկության վերաբերյալ և չարչարանքներին նախորդող շրջանի մասին խոսք չկա: Այս իրողությանն անդրադարձել են գրեթե բոլոր հետազոտողները և առաջադրել տարբեր վարկածներ: Եթե դրանք թվարկելու լինենք ըստ ժամանակագրության, ապա կունենանք.

1. Բնագրին նախորդել է պատվիրատուի և հեղինակի նամակ-ուղերձների ներածական դրվագ, որ չի պահպանվել (Ս. Գորգաձե):
 2. Մեզ հասած բնագիրն իրական «Վկայաբանության» երկրորդ մասն է միայն, իսկ չպահպանված առաջին մասում պատմվել է սրբի մանկությունը (Իվ. Ջավաիշվիլի):
 3. Թերևս հեղինակը Շուշանիկի մասին համառոտակի խոսել է իր մեկ այլ՝ պատմողական բնույթի երկում, որն այսօր մեզ անհայտ է, և ապա, հոգևոր պահանջարկի թելադրանքով՝ առանձին վկայաբանությամբ «հաստատապես պատմել» (Կ. Կեկելիձե):
- Կան և այլ վարկածներ (Ի. Աբուլաձե, Ն. Ջանաշիա, Շ. Օնիանի և այլք), որոնք հիմնականում թվարկվածների տարբերակներ են կամ առանձին հարասումներ, ուստի այստեղ քննության չենք առնի: Կարևորն այն է, որ բոլորն էլ ընդունում են Շուշանիկին վերաբերող մի այլ տեղեկության-պատմության գոյությունը՝ վկայաբանությանը առկից կամ առանձին, որ այսօր

³³ Թվագրության նման օրինակներ քիչ չեն նաև հայ մատենագիրների երկերում: Այսպես, օրինակ, Ուխտանեսը իր և Անանիա Նարեկացու հանդիպումն Ախուրյան գետի ափին այսպես է թվագրում՝ «Եւ եր յաւուրս ամարայնոյ, յամսեանն Տրէ, որ օր տասն ու մին էր ամսոյն, յաւուր կիրակեի յիններորդ ժամուն» (Պատմութիւն Հայոց», 1871, էջ 12):

մեզ հասած Վկայաբանությունը սկզբից թերի է: Այն կարող էր սկզբնապես ընդգրկված լինել մի այնպիսի ժողովածու, ուր նրան նախորդում էր նույն հեղինակի գրչին պատկանող և Շուշանիկին առնչվող մեկ այլ երկ: Վրաց մատենագրության մեջ անկախաբար գոյություն ունեցող «Վկայաբանություն սուրբ Յոնիսիմեի և Գայանեի ու նրանց մտերիմների» երկը ևս նման նախորդող բնագիր ենթադրող սկիզբ ունի («Եվ այդ իսկ ժամանակներում կին էր փնտրում Դիոկղետիանոս կայսրը»): Եթե հայերենում այս սկզբնավորությունը պատճառաբանվում է Ագաթանգեղոսի Պատմության մաս կազմելու համագամանքով, ապա այդ նույնը չի կարելի ասել նրա վրացերեն թարգմանության մասին³⁴:

Հարցի մանրամասն արծածումը թողնենք հայերեն և վրացերեն խմբագրությունների համեմատական քննության բաժին, իսկ այստեղ արծու-նագրենք, որ բնագրագիտական առումով «Շուշանիկի վկայաբանության» ընդարձակ խմբագրությունը, ինչպես նրա ստեղծմանը ժամանակակից հայկական, հունական ու վրացական շատ այլ հուշարձաններ, անկորուստ ու անխաթար չի պահպանվել, ուստի նրա հետ կապված պատմա-բանասիրական պրպտումներ կատարելիս պահանջվելիք զգուշություն պիտի ցուցաբերել³⁵: Մենք առաջին հերթին նկատի ունենք մեր սույն թարգմանությունից օգտվողներին:

Ներկա թարգմանությունը կատարված է բնագրի վերջին գիտական հրատարակությունից³⁶ և բնութագրվում է հետևյալ իրողություններով.

ա) Թարգմանությունը կարելույն չափ հարազատ է վրացերեն բնագրին, տեղ-տեղ նույնիսկ այնքան բառացի, որ հայերենի ընթերցողը կարող է անբավական մնալ լեզվա-ոճական որոշ ձևերից՝ հեշտությամբ առաջարկելով ընտանի այլ կապակցություն: Նույնիսկ ավանդական ճշ շաղկապը (և, ու) հազվադեպ ենք զեղջել, թեև երբեմն խճողում է բնագիրը: Բայց չպիտի մոռանալ, թե առաջարկվող հրատարակությունը գիտական նպատակ է հետապնդում և ոչ՝ գրական-գեղարվեստական: Ներկա և անցյալ ժամանակների անսպասելի փոփոխությունը ևս բնագրային է՝ նույնությամբ պահված:

բ) Վրացերենի բնագրային տարընթերցումներն ավելորդ համարեցինք հայերենի փոխանցել, որովհետև դրանք հիմնականում այլագրություններ են կամ պարզապես վրիպումներ-սխալագրություններ, առավել ևս՝ ԺԸ-ԺԹ դարերի գրչական վկայությունները: Քիչ թե շատ կարևոր իրողություններն աշխատել ենք ներկայացնել ձեռագրերի նկարագրության կամ աղբյուրագիտական քննության հատվածներում:

գ) Եզրային (տերմինային) կիրառություն ունեցող բառերը, եթե նրանք անծանոթ չեն հայ մատենագրությանը, պահպանել ենք նույնությամբ (պիտիաշխի-բղեշխ, սեփե-սեպուհ, ազնաուրի-ազնաուր), նախընտրելով հայկական ավանդական հնչումը, բայց խուսափել ենք նրանց առտնրն թարգմանությունից, եթե այդ կարող է մոլորություն ստեղծել: Այսպես, օրինակ, վրաց. *դեղոփալի*-ն անշուշտ *թագուհի* է նշանակում առհասարակ, բայց եթե այդ եզրի արմատական կիրառությունից ելնենք, ապա ոչ Շուշանիկն էր թագակիր, ոչ էլ նրա բղեշխ ամուսինը, ուստի իրական ու ճիշտը հայ.

տիկին է (դեղա ուփալի), որին եւ հաճախ դիմում ենք: *Ազնաուրը* հայերենից ծանոթ *ազգի*-ն, *ազատ*-ն է, բայց նրա այդպիսի փոխանցումը կվնասեր Քարթլիի՝ վրաց միջավայրի ճիշտ ընկալմանը, մինչդեռ *մթավարի* եզրի *իշխան* թարգմանությունը (և ոչ՝ *նախարար*) նման հեռացում չի բովանդակում:

դ) Թարգմանելիս վրացերենի հնավանդ բառերի ու արտահայտությունների իմաստը ստույգ փոխանցելու համար դիմել ենք զանազան սուրբգրական աղբյուրների, բայց ոչ «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն ընդարձակ խմբագրությամբ՝ արհեստական մերձեցում կամ հեռացում թույլ չտալու նպատակով, ուստի նախընտրել ենք *խուցեսի*-ի *երեց* կիրառությունը և ոչ՝ *քահանա* կամ *ավագ քահանա*: Հայերենի հետ ընդհանուր գործածություն կամ նույնիսկ հայերենից փոխառյալ բառերը թարգմանել ենք ըստ նրանց կիրառության իմաստի և ոչ փոխանցել նույնությամբ (*տաճարի* - պալատ և ոչ՝ *տաճար*, *տարիզի-գառ* և ոչ՝ *տարեկան*): Փոխարենը նույնությամբ ենք պահել *ամբոխի* (ամբոխ), *բունեբա* (բնություն), *սենեկապանի* (սենեկապան) և այլ ընդհանրությունները:

ե) Թարգմանության պահանջով կատարվող որևէ բառային հավելում անկյունավոր փակագծի մեջ է առնված [...], իսկ եթե բնագրի պակասավորությունն է նշվում, որ արդեն նկատված է՝ < >:

³⁴ Տես Պ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 32-33:

³⁵ Արվեստաբան Գ. Արամիշվիլու համոզմամբ ընդմիջարկություն է մաս Շուշանիկի բարեխոսությամբ ցավոց բժշկություն առնելու դրվագը (ԺԱ), տես «ՁԵՆԵՅ», 1970, № 5, էջ 219-222:

³⁶ «Դեղլեզբո...», 11-29:

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿ ՏԻԿՆՈՋ

Յոկտկենքեր ամսի 17*

Իսկ այժմ հաստատապես ձեզ կպատմեն սուրբ և երանելի Շուշանիկի վախճանը:

Ա. Պարսից < > թագավորի ութերորդ տարին էր, թագավորական արքունիք ուղևորվեց Վարքսեն բղջիսը՝ Արշուշայի որդին. նախապես նա և քրիստոնյա էր, ծնված քրիստոնյա հորից և մորից: Նրա կինն էր Չայոց սպարապետ Վարդանի դուստրը, որի մասին ձեզ գրում են այս, հայրանվամբ Վարդան, իսկ նրա փառաբանող անունը՝ Շուշանիկ, իր մանկությունից, ինչպես մենք ասինք, երկյուղած էր Աստծո: Ամուսնու վատաբարոյությունը միշտ մտահոգում էր նրան, և բոլորին աղաչում էր աղոթել նրա համար, որպեսզի Աստված նրան անմտությունից Քրիստոսի ընկալման բերի:

Իսկ ո՞վ կպատմի, թե այս թշվառ և երիցս ողորմելի Վարքսենը՝ ամենայնիվ կորուսյալը, ինչպես թողեց Քրիստոսի երանական հույսը: Կամ՝ ո՞վ չի ողբա նրան, որը ոչ նեղություն տեսավ հանուն Քրիստոսի, ոչ ահ, ոչ սուր, ոչ էլ բանտարկություն, [բայց ուրացավ]: Ուստի երբ նա կանգնեց Պարսից թագավորի առաջ՝ ոչ պատիվ ստանալու համար էր, այլ ճշմարիտ Աստծո ուրացմամբ և կրակը երկրպագելով թագավորի հանդեպ իր անձը զոհաբերելու, ուստի ամենայն կողմով իր անձը վանեց Քրիստոսից: Իսկ թագավորին հաճոյանալու համար այս ողորմելին Պարսից թագավորից կին էր խնդրում և այսպես ասում, թե «Իսկ որ բնիկ կին է և որդիք՝ նրանց նույնպես կդարձնենք ինչպես քո հավատքի, ինչպես որ ես եմ»: Այն էր խոստանում, ինչ Շուշանիկից արտոնում չունեիր: Այնժամ ուրախացավ թագավորը և արքայադստերը նրան ի կնություն տալ հրամայեց:

Բ. Բղջիսը հրաժեշտ տվեց Պարսից թագավորին և երբ Քարթլիի սահմաններին հասավ՝ Յերեթ երկրին, խորհեց իմաց տալ, որ նրան դիմավորեն ազնաուրները և իր որդիք ու ծառաները, որպեսզի նրանց աղագավ՝ որպես հավատարիմ երկիր մտնի: Եվ ձիով դեսպանության ուղարկեց իր ծառային, որպեսզի Ցուրտավ անունով կոչվող ավան գա: Ու երբ հասավ մեր թագուհի Շուշանիկի առաջ ներկայացավ՝ ողջուն տվեց: Իսկ երանելի Շուշանիկը մարգարեի պես ասաց. «Եթե ողջ է նա հոգով՝ ողջ լինեք նա էլ, դու էլ, եթե հոգով մեռած եք՝ քո այդ ողջունը թող քեզ դառնա»: Այդ մարդը, սակայն, չկարողացավ պատասխան տալ հանդգնել: Իսկ սուրբ Շուշանիկը երդվեց-

* Տարընթերցում «Օգոստոսի 28» (Ի):

** Առաջարկված է կարդալ «Օձի պես երկիր մտնի»:

*** Յմմտ. Մատթ., Ժ, 13:

նում էր ու հարցնում հաստապես: Մարդը ճիշտը հաղորդեց ու ասաց, թե «Վարքսենը ուրացավ ճշմարիտ Աստծուն»:

Երբ լսեց երանելի Շուշանիկը՝ գետին ընկավ ու գլխին էր տալիս և դառն արցունքով ասում. «Ողորմելի դարձավ թշվառ Վարքսենը, քանի որ ուրացավ ճշմարիտ Աստծուն և ատրուշան խոստովանեց, միացավ նա անաստվածներին»: Վեր կացավ ու թողեց իր պալատը և Աստծո երկյուղածությամբ եկեղեցի մտավ. հետը տարավ երեք ուսուրերին ու մեկ դստերը, կանգնեցրեց նրանց խորանի առաջ: Եվ այսպես էր աթողում ու ասում. «Տեր Աստված, քո տվածներն են, դու պահպանիր սրանց՝ սուրբ հոգու շնորհով սուրբ ավագանուն՝ մկրտյալներին, մեկ հովվի՝ մեր տեր Յիսուս Քրիստոսի մեկ հոտ լինելու»:

Ու երբ իրիկնային ժամասացությունն ավարտեցին, եկեղեցուն մոտիկ մի տնակ գտավ և կսկիծով լեցուն անդ մտավ. քաշվեց մի անկյուն և դառը արցունքներով արտասվում էր:

Գ. Իսկ բղջիսի տան եպիսկոպոսը, որի անունը Ափոց էր, անդ չէր, այլ մի ոմն սուրբ մարդու կացարան էր գնացել՝ ինչ-որ բան հարցնելու: Եվ ես նույնպես՝ Շուշանիկ տիկնոջ երեցս, սույն եպիսկոպոսի հետ էի: Ու անմիջապես տեղից սարկավազ եկավ հասավ մեզ մոտ և մեզ պատմեց այս ամենը՝ բղջիսի գալուստը ու տիկնոջ վարմունքը: Մենք տխրությամբ համակվեցինք ու վշտացյալ՝ մեծ կոճով լացինք մեր մեղաց սովարացունը:

Իսկ ես շտապ բաժանվեցի ու հասա այն ավանը, ուր էր երանելի Շուշանիկը: Եվ երբ նրան դառնացած տեսա, ես էլ լացի նրա հետ: Ու հարցրի երանելի Շուշանիկին. «Մեծ ճգնություն է քեզ սպասում, թագուհի, խնայիր Քրիստոսի հավատը, չլինի թե թշնամին՝ որպես մեռուկ ճարակ գտնի քեզ մոտ», իսկ սուրբ Շուշանիկն ինձ ասաց. «Երեց, ես էլ պատրաստ եմ մեծ ճգնության»: Ու ես ասի նրան. «Այդպես է, քաջ եղիր, համբերող և մեծահոգի»: Իսկ նա ինձ ասաց. «Այս հոգսերը միայն իմն են»: Ես նրան ասի. «Քո հոգսը մեր հոգսն է, քո ուրախությունը՝ մեր ուրախությունը: Դու ոչ միայն մեր թագուհին ես եղել, այլ և մեզ բոլորիս որպես որդոց ես դիտել»:

Եվ ես երանելուն ծածկաբար ասի. «Ի՞նչ ես մտաբիր, ասա ինձ, որպեսզի իմանամ և նկարագրեմ քո կրածը»: Իսկ նա ինձ ասաց. «Ի՞նչ ես ինձանից հարցնում» : Ես պատասխանեցի ու ասի նրան. «Ամու՞ր ես կանգնած», իսկ նա ինձ թե՛ «Մի լիցի ինձ, թե ես հանկարծ Վարքսենի գործոց ու մեղաց խոստովանակից դառնամ»: Ես պատասխանեցի ու ասի նրան. «Դառն է նրա հակումը, նա քեզ մեծ չարչարանքի ու տանջանքի կենթարկի»: Իսկ նա ինձ ասաց. «Ինձ համար ավելի լավ է նրա ձեռքով մեռնել, քան իմ ու նրա համատեղումն ու իմ հոգու կորուստը, քանզի ընկալել եմ ես Պողոս առաքյալից՝ «Եղբայրը կամ քույրը գերի չեն, այլ թող բաժանվեն» : Ու ես ասի՝ «Այդպես է»:

Դ. Ու մինչ մենք այս խոսակցության մեջ էինք, մի պարսիկ մարդ եկավ և ներս մտավ երանելի Շուշանիկի մոտ ու լացով ասում էր. «Այսպիսի

* Յմմտ. Յովհ., Ժ, 16:

** Առ. Տիմոթ., II, Բ, 17:

*** Յովհ., ԺԸ, 21:

**** Յմմտ. Առ Կորնթ., I, Է, 15:

խաղաղ հարկը ինչպե՞ս ողորմելի դարձավ, և ուրախությունը տխրության փոխարկվեց»: Սակայն Վարքսենի խորհրդով և խարդավանքով էր այս ասում՝ կամենալով որսալ սույն երանելուն: Իսկ սուրբը իմացավ նրա խարդավանքի խորհուրդը և իր անձը հաստատ սահմանագատեց:

Երեք օր անց եկավ Վարքսեն բղեշխը: Պարսիկը գաղտնորեն հաղորդեց ու ասաց. «Ես որքան կռահում եմ՝ կինդ խոռվել է քեզանից: Ու ես քեզ ասում եմ՝ որևէ խիստ խոսք մի ասա նրան, քանզի կանանց բնությունը նուրբ է»:

Եվ հաջորդ օրը բղեշխը հենց վեր կացավ՝ կանչեց երեցներին: Եվ գնացինք. ուրախությամբ դիմավորեց և մեզ ասաց. «Արդ՝ մի քաշվեք ինձանից ու ոչ իսկ խորշեք»: Իսկ մենք պատասխանեցինք ու ասինք. «Կործանեցիր քո անձը և մեզ էլ կործանեցիր»: Այնժամ միայն սկսեց խոսել ու ասաց. «Ինչպե՞ս իշխեցավ կինս իմ հանդեպ նման գործ: Այժմ գնացեք և ասացեք՝ «Ուստի դու քանդել ես իմ խորանը և մոխիր ցանել մահճիս. դու թողել ես քո տեղը ու այլուր գնացել»:

Իսկ սուրբ Շուշանիկն ասաց. «Ոչ թե ես եմ կերտել այդ խորանն ու ես էլ խորտակել, այլ քո հայրը կերտեց վկայարաններ և եկեղեցիներ շինեց, իսկ դու այլանդակեցիր քո հոր գործերը և այլակերպեցիր նրա բարիքները. քո հայրը սրբեր ներս բերեց իր տուն, իսկ դու՝ դևեր: Նա երկնքի ու երկրի Աստծուն խոստովանեց ու հավատաց, իսկ դու ճշմարիտ Աստծուն ուրացար և կրակը երկրպագեցիր: Ու ինչպես որ դու քո արարչին ուրացար, այնպես էլ ես եմ քեզ մերժում: Եվ թե իսկ բազում տանջանքներ հասցնես ինձ, ես չեմ հաղորդվի քո գործերին»: Իսկ մենք այս ամենը հաղորդեցինք բղեշխին. նա սիրտն առավ ու մռնչում էր նրա վրա:

Ե. Դետո ուղարկեց Ջոջիկին՝ իր եղբորը, և Ջոջիկի կնոջը՝ իր եղբոր կնոջն ու իր տան եպիսկոպոսին և ասաց նրանց. «Այսպես ասացեք. վեր կաց և արի քո տեղը և նման մտքով մի տարվիր, եթե ոչ՝ քարշ տալով կբերեմ»:

Ու երբ առաջացան և ձիկնոջ մոտ մտան ու նրան բազում վստահեցուցիչ խոսքեր ասին, այն ժամանակ սուրբ Շուշանիկը նրանց ասաց. «Իմաստուն մարդիկ, դուք լավ եք ասում, սակայն չհավատաք, թե ես այլևս նրա կինը լինեմ: Ես կարծում էի, թե նրան իմ կողմը դարձի կբերեմ, որ ճշմարիտ Աստծուն ընդունի, իսկ այժմ ինձ ստիպում եք ա՞յդ անել: Մի՛ լիցի այդ ինձ: Եվ դու, Ջոջիկ, այլևս իմ տագրը չես, և ոչ էլ ես քո եղբոր կինը, ոչ էլ քո կինն է իմ քույրը, որքո՞ նրա կողմից եք ու նրա գործերը հանդուրժող»: Ջոջիկն ասաց նրան. «Ես գիտեմ, այժմ սպասավորներ կուղարկի և քարշ տալով կտանի քեզ»: Իսկ սուրբ Շուշանիկն ասաց. «Եթե կապկախի ու քարշ տա ինձ՝ կուրախանամ, որովհետև այդ կերպ կկայանա իմ զատումը նրանից»:

Ու երբ նրանից այս լսեցին, բոլորը արցունքոտվեցին: Վեր կացավ Ջոջիկն ու արտասվաթոր դուրս եկավ: Իսկ սուրբ Շուշանիկը եպիսկոպոսին ասաց. «Ինչպե՞ս ես ինձ ասում՝ պահել, քանզի նա ուրացել է Աստծուն»: Իսկ Ջոջիկը աղետում էր ու ասում նրան. «Դու մեր քույրն ես, մի՛ խորտակիր տիրուհուդ տունը»: Սուրբ Շուշանիկը նրան ասաց. «Գիտեմ որ քույր եմ, միասին մեծացած, սակայն այդ չեմ կարող կատարել՝ ինչպես որ արյունահեղություն լինի, և դուք ամենքդ մասնակից դառնաք»:

* Զմմտ. Ծմնդ., ԻԳ, 60:

Ու երբ շատ ստիպեցին նրան, սուրբ և երանելի Շուշանիկը վեր ելավ, հետն առավ իր Ավետարանն ու լացով այսպես էր ասում. «Տեր Աստված, դու գիտես, թե ինչ սրտանց ես մահվան եմ գնում»:

Այսպես ասաց ու գնաց նրանց հետ, հետը տանելով իր Ավետարանն ու Վկայից սուրբ գրքերը: Ու երբ պալատ մտավ, նա չնստեց իր գահավորակին, այլ փոքրիկ սենյակ [անցավ]: Սուրբ Շուշանիկը ձեռքերը երկինք պարզեց ու ասաց. «Տեր Աստված, ոչ քահանաների մեջ գտնվեց գթացող մեկը, ոչ էլ աշխարհական մեկը հայտնվեց այս ժողովրդի մեջ, այլ բոլորը ինձ մահվան հանձնեցին Աստծո թշնամի Վարքսենին»:

Ձ. Երկու օր հետո այդ գայլը պալատ եկավ ու իր սպասավորներին ասաց. «Այսօր ես ու Ջոջիկը և նրա կինը միասին հաց ուտենք, իսկ ուրիշ ոչ ոքի արտոնեք մեզ մոտ մտնել»: Ու երբ երեկո եղավ, կանչեցին Ջոջիկի կնոջը և համեցան միասին հաց ուտելու, ուստի բերին նաև սուրբ Շուշանիկին: Եվ երբ հացի ժամանակը հասավ, Ջոջիկն ու նրա կինը մտան Շուշանիկի մոտ, որպեսզի նրան ևս հաց ուտացնեն, քանի որ այդ բոլոր օրերը առանց ուտելիքի էին անցել: Եվ որովհետև շատ ստիպեցին՝ հարկադրական տարան պալատ, սակայն ոչնչի համը չտեսավ: Իսկ Ջոջիկի կինը բաժակով գինի մատուցեց ու ստիպում էր նրան, որ գոնե խմի: Սուրբ Շուշանիկը գայրացած ասաց. «Ե՞րբ է եղել մինչև այժմ, որպեսզի տղամարդիկ ու կանայք միասին հաց ուտեն»: Վանեց ձեռքն ու բաժակը երեսին ցողեց, և թափվեց գինին:

Այն ժամանակ Վարքսենն սկսեց անպարկեշտ հայիոյել և ոտքերով կոխտել նրան. վերցրեց ակիշն ու զարկեց նրա գլխին, մխրձվեց, և աչքի մեկը ուռեց: Ամխոճորեն բռունցքով էր խփում նրա երեսին և մազերով քարշ տալիս: Կատաղած գազանի պես մռնչում էր և գոռում մուլագար: Այնժամ օգնության ելավ Ջոջիկը՝ նրա եղբայրը, և կռվեցին, մինչև նրան իսկ գանահարեց ու նույնիսկ պոկեց [Շուշանիկի] գլխաշորը, և [Ջոջիկը] դժվարությամբ՝ ինչպես գայլից գառին, վերցրեց նրա ձեռքից: Մահացածի պես Շուշանիկը պառկած էր գետնին, իսկ Վարքսենը նրա ազգատոհմն էր հայիոյում ու տնավեր անվանում: Ապա հրամայեց կապկախել նրան ու ոտքերին կալանդներ հագցնել:

Եվ երբ բարկությունից փոքր-ինչ հանդարտվեց, եկավ այն պարսիկն ու ջերմագին թախանձում էր նրան, որպեսզի այդ կապանքներից ազատի սուրբ Շուշանիկին: Եվ քանզի շատ էր խնդրում՝ հրամայեց արձակել նրան ու մի սենյակում տեղավորել, արգելափակել նրան մեկ սպասավորով, որպեսզի ուրիշ ոչ ոք չմտնի նրան տեսության՝ ոչ տղամարդ, ոչ կին:

Է. Լուսաբացի մոտ նա հարցրեց ու ասաց սպասավորին, թե «Ինչպե՞ս է զգում վերքերից»: Իսկ նա ասաց. «Չի կարողանա փրկվել»: Այն ժամանակ [Վարքսենն] ինքը մտավ ու տեսավ և զարմացավ նրա խիստ այտուցումով: Պատվիրեց սպասավորին ու ասաց. «Դանկարժ ոչ ոք մտնի նրան տեսության»: Եվ ինքը գնաց որսորդության:

Իսկ ես վեր կացա գնացի ու պահապանին ասի. «Միայն մենակ ինձ ներս թող՝ տեսնեմ նրա վիրավորությունը»: Իսկ նա ինձ ասաց. «Մի գուցե իմանա՝ կսպանի ինձ»: Եվ ես ասի նրան. «Անգուր, նրա իսկ սնուցյալը չե՞ս, և հենց թեկուզ հանուն նրա քեզ սպանի՝ ինչ կա»: Այն ժամանակ ինձ թաքուն ներս թողեց, ու երբ ներս մտա՝ տեսա նրա արյունվա և ուռած դեմքը, ձայն

տվի ու լաց եղա: Իսկ սուրբ Շուշանիկն ասաց. «Ինձ համար մի լար, քանզի այս գիշերն իմ ուրախության սկիզբ եղավ»: Ու ես ասի սուրբ Շուշանիկին. «Ինձ հրամանք արա՛ լվամ երեսիդ այդ արյունն ու աչքերդ լցված մոխիրը, քսուկ ու դեղ դնեմ, որ գուցե թե գիշերը լավանա»: Իսկ սուրբ Շուշանիկն ինձ ասաց. «Երեց, այդ մի ասա, որովհետև այս արյունը մեղքերիս մաքրումն է»:

Ես ստիպեցի մի քիչ ուտելիք ընդունել, որ ուղարկել էին Սամուել, եպիսկոպոսն ու Յովհաննը, քանի որ թաքուն էին հոգում ու մխիթարում: Այն ժամանակ սուրբ Շուշանիկն ասաց ինձ. «Երեց, չեմ կարող համը տեսնել, որովհետև ծնոտներս ու ատամներիս կեսը փշրված են»: Ապա վերցրի մի քիչ հաց ու գինի, թրջեցի, և մի փոքր համը տեսավ:

Ես շտապեցի դուրս գալ: Այն ժամանակ սուրբ Շուշանիկն ինձ ասաց. «Երե՛ց, դարձնելի՞ք է նրան այս արդուզարդը: Մի գուցե պահանջի, քանզի ինձ այս կյանքում այլևս պիտանի չէ»: Իսկ ես ասացի. «Շտապելիք չէ, թող մնա քեզ մոտ»:

Մենք մոր էինք այս խորհրդածում, մի տղա եկավ ու ասաց. «Յակոբն այստե՞ղ է»: Եվ ես պատասխանեցի, թե «Ի՞նչ ես կամենում», ու նա ինձ ասաց. «Բղեշխն է կանչում»: Եվ ես զարմացա, թե ինչու՞ է ինձ կանչում այս ժամին: Շտապեցի ու գնացի, և նա ինձ ասաց. «Գիտես, երեց, ես Յոնաց դեմ կռվի եմ գնում և իմ [տված] տարազը նրան թողնելու չէ՛ երբ նա իմ կինը չէ, կգտնվի մեկը, որ կմաշի այն: Գնա և վերցրու նրանից, ինձ բեր ամենը, ինչ էլ որ կա»: Իսկ ես գնացի և ասացի սուրբ Շուշանիկին: Նա հույժ ուրախացավ և գոհություն հայտնեց Աստծուն, ամեն ինչ ինձ մատուցեց, ու ես հանձնեցի բղեշխին: Նա ստացավ ինձանից, զննեց ու ամեն ինչ առկա գտավ: Եվ դարձյալ ասաց. «Յետո էլ կգտնվի մեկը, որը կզարդարվի սրանով»:

Ը. Եվ երբ եկան հասան մեծ պասուց օրերը, երանելի Շուշանիկը գնաց սուրբ եկեղեցուն մոտիկ փոքր խուց գտավ և անդ հանգրվանեց: Խուցը փոքրիկ լուսամուտ ուներ, փակեց այն ու մթության մեջ մնում էր պահքով, աղոթքով ու լացով:

Եվ բղեշխին իր մերձավոր մեկն ասաց, թե «Այս սուրբ պասուց օրերին նրան ոչինչ մի ասա»:

Երբ հասավ գատկական երկուշաբթին, և բղեշխը եկավ Յոնաց դեմ կռվից, նրա սրտում սատանան էր փորփրում: Վեր կացավ ու գնաց եկեղեցի և եպիսկոպոս Ափոցին ասում էր. «Դուրս բեր, ինձ տուր իմ կնոջը, ինչու՞ ես բաժանում ինձանից»: Ու սկսեց սաստիկ հայհոյել և պաղսավել Աստծուն: Իսկ մի երեց ասաց նրան. «Տեր, ինչու՞ ես այդպես վարվում ու այդքան չար խոսք [խոսք] պատում և հայհոյում եպիսկոպոսին ու սուրբ Շուշանիկի [հանդեպ] զայրույթ թափում»: Իսկ նա գավազանով խփեց երեցի մեջքին, և նա այլևս չհանդգնեց խոսել:

Եվ այսպես՝ սուրբ Շուշանիկին քարշելով քարշ տվեց հողերի միջով ու փշերի վրայով եկեղեցուց մինչև պալատ, քարշ տվեց ինչպես մահացածի: Ու տեղ-տեղ գետնին դժնիկ էր փռված, և ինքն էր ոտքերը դժնիկի վրա դնում: Ու Շուշանիկի գլխաշորերն ու մարմինը ծվեն-ծվեն բզկտվում էին դժնիկով: Ու այսպես նրան բերին պալատ: Յրամայեց կապկպել նրան ու ծեծել, չարանում էր ու ասում. «Ահա, այդպես էլ սատար չեղան քեզ քո եկեղեցին և ոչ էլ քո պաշտպան այդ քրիստոնյաներն ու նրանց տերը»:

Եվ երբ գավազանով շուրջ երեք հարյուր անգամ խփեցին, նրա բերանից ոչ վայ, ոչ իսկ հոգոց դուրս եկավ: Այն ժամանակ միայն սուրբ

Շուշանիկն ասաց անհավատ Վարսեմին. «Ով ողորմելի, դու, որ անգամ քո անձը չխնայեցիր ու հրաժարվեցիր Աստծուց, դու այլևս ի՞նձ պիտի խնայես»: Եվ երբ [բղեշխը] տեսավ նրա նուրբ մարմնից հորդող արյունը, այն ժամանակ հրամայեց նրա պարանոցին շղթա դնել ու մի սենեկապանի հրահանգեց, որ սուրբ Շուշանիկին բերդ տանեն ու մութ բանտ մտցնեն, և մեռնի:

Թ. Եպիսկոպոսի մի ոմն սարկավազ էր այդ ժամանակ կանգնած սուրբ Շուշանիկի մոտ, որը դուրս էր բերում նրան պալատից և ուզում էր նրան ինչ որ բան ասել, թե՛ «Ամուր մնա»: Բղեշխը աչքը հառեց, [սարկավազը] ուրիշ ոչինչ չհասցրեց քարբառել, այսքանը միայն ասաց. «Ամու ...»: Եվ այլևս լռեց և շտապ փախչել սկսեց:

Ապա տարան: Ու բերում էին սուրբ Շուշանիկին բոկոտն ու զգզված մազերով՝ որպես արհամարյալ ոմն, և ոչ ոք չհամարձակվեց ծածկել նրա գլուխը, քանի որ բղեշխը հեծյալ հետևում էր նրան ու հայհոյում բազում հայհոյանքներով:

Սրբի հետ գնում էր կանանց ու տղամարդկանց հոծ ամբոխ, անթիվ բազմություն, ուստի հետևում էին, ձայն տալիս ու լալիս և ճանկում իրենց այտերը, ողորմագին արցունք թափում սուրբ Շուշանիկի համար: Իսկ սուրբ Շուշանիկը ետ նայեց ժողովրդին ու ասաց նրանց. «Մի՛ լացեք, իմ եղբայրներ, իմ քույրեր ու իմ որդիք, այլև հաղոթս ինձ հիշեցեք: Ես արդեն բաժանված եմ ձեզանից, ուստի այլևս չեք տեսնի կենդանի բանտից դուրս եկած»:

Ու երբ բղեշխը տեսավ այդ ամբոխն ու տղամարդկանց և կանանց, ծերերի ու մանուկների լացը, ձիով հետապնդեց նրանց և փախուստի մատնեց բուրդին: Երբ հասան բերդի կամուրջին, բղեշխը սուրբ Շուշանիկին ասաց. «Քեզ այդքանն է մնացել քո ոտքով անցնելու, քանի որ այլևս կենդանի դուրս չես գալու, այլ չորսով դուրս կբերեն քեզ»:

Երբ բերդ մտան, ծակային կողմում մի տնակ գտան՝ փոքր ու մութ, և անդ տեղավորեցին սրբին: Իսկ նրա պարանոցին դրված շղթան այդպես էլ կար, և անհավատ Վարսեմը իր կնիքով կնքեց, մինչդեռ սուրբ Շուշանիկն ասաց. «Ես ուրախ եմ այսու, քանզի աստ կտանջվեմ և անդ կհանգստանամ»: Իսկ բղեշխը-նրան ասաց. «Այո, այո, հանգստացիր»:

Այն ժամանակ նրա վրա պահակներ կարգեց ու նրանց պատվիրեց, որ սովով սպանեն նրան: Այսպես էր ասում նրանց. «Չեզ ասում եմ՝ եթե նրա մոտ մեկը մտնի՝ տղամարդ կամ կին, այլևս ձեր գլխի, ձեր կանանց ու որդոց և տների տերը չեք. այլևս մեղավոր չեմ՝ ինչ էլ անեն ձեզ»:

Ժ. Ապա բերդից դուրս եկավ: Երրորդ շաբաթվա ընթացքում կանչեց մի պահակի, հարցրեց ու ասաց. «Տակավին դեռ կենդանի՞ է խղճուկը»: Իսկ նա ասաց. «Տեր, ավելի մահվան կողմն է, քան կենդանության, որովհետև որևէ սնունդ չի ընդունում»: Իսկ նա ասաց. «Ոչինչ, հոգ մի արա, թող մեռնի»:

Իսկ ես բազում աղաչանք արի պահակին և խոստացա մի նվեր նրա համար, ու հազիվ հոժարեց ինձ ներս թողնել և ասաց. «Երբ կմթնի՝ արի ինքդ մեն մեռակ»: Եվ երբ պահակն ինձ ներս տարավ, Քրիստոսի այդ գառնուկին հրաշալի տեսա՝ հարսի պես՝ այդ կապանքներով զարդարուն սիրտս չհամբերեց այլևս ու ես շատ արտասվեցի: Իսկ սուրբ Շուշանիկն

* Յմմտ. Յայտն. Յովհ., ԻԼ, 2:

ասաց ինձ. «Այս բարիքի համա՞ր ես լալիս, երեց»: Իսկ պահակն ասաց ինձ. «Այդպես թե իմանայի՞ քեզ ներս չէի թողնի»: Ես սկսեցի խոսել և ամրապնդել նրան, որքան Աստված ինձ խոսեցու կարողություն տվեց: Բաժանվեցի նրանից ու շտապ գնացի իմ կացարան:

Բղեշխը ճոր ուղևորվեց, իսկ Ջոջիկը՝ նրա եղբայրը, բացակայում էր՝ երբ այս եղելությունը տեղի ունեցավ սուրբ Շուշանիկի հետ: Ու երբ եկավ հասավ Ջոջիկը, հետևեց բղեշխին և նրան հասավ Յերեթի սահմաններին և հույժ աղերսում էր, որպեսզի հրամայի ազատել նրան կապանքներից: Եվ երբ շատ ստիպեց՝ հրամայեց ազատել միայն կապանքներից: Ջոջիկը երբ եկավ, հանեց նրա պարանոցի շղթան, իսկ կալանդները սուրբ Շուշանիկը չթողեց հանել՝ մինչև նրանցով վախճանը: Ուստի վեց տարի բերդում անցկացրեց և աստվածային կարգով էր մնում՝ պահքով, միշտ արթնությամբ, հոտնկայս, անձանձրույթ երկրպագությամբ և գրքերի անդադրում ընթերցանությամբ, իր հոգևոր քնարանքով պայծառացրեց ու զարդարեց այդ ողջ բերդը:

ԺԱ. Այդուհետև սույն եղելությունը հայտնի դարձավ ողջ Քարթլիում: Ու գալիս էին տղամարդիկ ու կանայք՝ ուխտածները գտնելու և ով ինչ բաղձում էր՝ շնորհվում էր երանելի Շուշանիկի սուրբ աղոթքով, որ նրան տալիս էր մարդասերն Աստված՝ ազնվականներին զավակ, հիվանդներին գուրթ, բժշկություն, կույրերին՝ աչքով տեսնել:

Մի ոմն պարսիկ մոգ կին կար, որը բորոտության հիվանդություն ուներ: Ու եկավ նա՝ սուրբ Շուշանիկի մոտ: Իսկ նա խրատում էր, որպեսզի թողնի մոգությունն ու քրիստոնյա դառնա: Կինն անմիջապես համաձայնեց: Իսկ նա խրատում էր կնոջն ու ասում, թե՝ «Գնա Երուսաղեմ և մաքրվիր քո այդ բորոտությունից»: Ու նա ստի՛ մտոք ընդունեց և հանուն մեր Աստված Յիսուս Քրիստոսի ուղևորության դիմեց ու բուժվեց այդ հիվանդությունից: Իսկ երբ ուրախությամբ ետ վերադարձավ ու նույն տեղը հասավ՝ նա եկավ սուրբ Շուշանիկի մոտ շնորհակալություն հայտնելու ու առողջացած ուրախությամբ գնաց յուր տեղի:

ԺԲ. Իսկ սուրբ Շուշանիկը ձեռագործի փոխարեն մեծ սրտառուչությամբ ձեռքն առավ Դավթի գիրքն ու քիչ օրեր անց՝ սերտեց հարյուր հիսուն սաղմոսները, որոնցով զոր ու գիշեր երկնային տիրոջը պատշաճ ներբող էր արտասվալից մատուցում:

Երանելի Շուշանիկին հայտնեցին, թե «Քո որդիներին մոգության դարձրեց»: Այնժամ սկսեց անբավ լացով առ Աստված երկրպագել և գլուխն ի վար տալ, հոգոց հանեց ու ասաց. «Գոհություն քեզ, տեր իմ Աստված, քանզի նրանք ոչ իսկ իմն էին, այլ քո տվածներն էին: Ինչպես կամենաս՝ թող լինի քո կամքը, տեր, և պահպանիր ինձ թշնամու արարքներից»:

Ես գնացի ու սուրբ Շուշանիկին խոցված ու լացից ուռած տեսա: Եվ քանզի սուրբ եպիսկոպոսը ուտելիք էր ուղարկել՝ երբ շատ ստիպեցի՝ մի քիչ համը տեսավ, ու փառք տվինք Աստծուն: Եվ մինչև այդ ժամանակը նրա որդիները գալիս էին իրենց մորը տեսնելու, սակայն երբ նրանց դարձի ենթարկեցին, և ուրացան Աստծուն՝ այլևս չհամարձակվեցին տեսնել նրան. նրանց անունն իսկ [մայրը] խորշում էր լսել:

ԺԳ. Եվ այնուհետև բղեշխը միջնորդներ ուղարկեց ու ասաց. «Կամ իմ կամքը կատարիր և պալատ արի, [իսկ] եթե տուն չգաս՝ ճոր կքշեմ քեզ, կամ՝ [արքունի] դուռ՝ գրաստով»: Իսկ սուրբ Շուշանիկն այսպես պատասխանեց նրան. «Ով ողորմելի և անմիտ, իսկ թե ինձ Դուռ կամ ճոր քշես, ով գիտե, զուցե անդ ինչ-որ բարու պատահեմ և խուսափեմ այս չարությունից»: Բղեշխը սրտում մտորում էր այդ խոսքերի մասին (ինչպես որ ասաց նրան, թե «Ով գիտե, զուցե ինչ-որ բարու պատահեմ»), թե «միզուցե իշխաններից ինչ-որ մեկը կնության առնի»: Եվ այնուհետև նրա մոտ այլևս ոչ ոքի չէր ուղարկում: Իսկ սուրբ Շուշանիկը կրած չար տանջանքների մասին էր մտորում, որպեսզի հաճո լինի Աստծուն:

Բղեշխն ընտրեց նրա անձնական դայակին, որպեսզի նրան պալատ բերի: Ու երբ այդ մարդն ասաց. «Ինձ լսիր, դարձիր պալատ ու մի ավերիր ձեր տունը», սուրբ Շուշանիկը պատասխանեց. «Ասա այդ անաստվածին, թե դու սպանեցիր ինձ և ասիր ինձ՝ Կենդանի ոտքով դու դուրս չես գա այդ բերդից: Իսկ արդ, եթե զորու ես մեռածին հարություն տալու՝ նախ քո մորը հարություն տուր, որը Ուրդում է թաղված, իսկ եթե նրան զորու չես կենդանացնելու՝ ոչ էլ ինձ կարող ես դուրս բերել՝ առանց քարշելով քարշ տալու»: Իսկ երբ բղեշխին հայտնեցին այդ խոսքը, նա ասաց. «Իրոք ասել եմ այդ»:

Յաջորդ օրը ներս մտավ ինչ-որ մեկը և սուրբ Շուշանիկին ասաց. «Լավ պատասխանեցիր նրան այդ խոսքով, քանզի այդ կերպով մտադիր էր խաբելու քեզ, և նա սրտում քո հանդեպ չարության այլ խորհուրդ ուներ»: Սուրբ Շուշանիկն ասաց նրան. «Եվ դու Աստծուն քնած մի կարծիր՝, նա նախապատրաստում է մարդու բերանի խոսքերը՝, քանզի ինքը տերն ասում է՝ Ես տամ պատասխանի՝ փոխանակ ձեր:

ԺԴ. Բանտում լինելու վեցերորդ տարին էր լրանում, երբ հուժկու ճգնության խիստ հոգնածությունից հիվանդություն վրա հասավ, որի մասին ես բարբառում և ասում էի նախապես նրան, թե «Ոչ չափազանց, քանզի կծանրացնես մարմնիդ վիճակը, ուստի այն չի դիմանա և հետո այլևս անկարող կլինես այդքան սաստիկ պահքով, մշտապես արթնությամբ ու ողջ գիշերը հոգնությամբ, սաղմոսերգությամբ և ներբողումով որևէ բարի գործ կատարել»: Նա նույնիսկ մի փոքր հանգիստ չէր տալիս իր մարմին, և մոխրի պես հալվեց ու մարեց:

Իսկ զատկական մեծ պահքի հիսնակի օրերին վեց տարվա ընթացքում ոչ ցերեկը, ոչ գիշերը չէր մստում, ոչ իսկ քնում, ոչ էլ ուտելիք ընդունում, բայց կիրակի օրը միայն նշխար առնում մեր Քրիստոս աստծու մարմինն ու արյունը, և մի քիչ միայն բանջարի քամածո հյութ ընդունում, այն էլ սակավ, իսկ հացի համը չէր տեսնում մինչև զատիկ: Եվ այն օրից, երբ նրան բանտարկեցին բերդի մեջ, գլուխը բարձին չէր դնում, այլ բարձի տեղ աղյուս դնում: Ներքնակը մի հին փսիաթ էր և մարդկանց ի տես՝ սնարի կողմում մորթե բարձ ի ցույց: Ծնրադրության համար մի փոքր խսիր էր փռած, ու տեղում անհամար լուս և ոջիլ լցված:

Ամառ ժամանակ կրակի պես այրող արևի ջերմություն էր, խորշակ քամիներ ու վնասող ջրեր, ուստի տեղիս բնակիչները հիվանդությամբ լեցուն էին, ջրով վքնած և դեղնած, ցանավոր ու թոշնած, վերքոտ, քորոտ, այտուցա-

* Յմտ. Սաղմ., 6Ի, 4:

** Յմտ. Դուկ., ԺԲ, 12:

դեմ և սակավակյաց. այդ վայրերում ոչ ոք կա ծերացած: Եվ այսպիսի բերդում էր վեց տարի բանտարկված ու այդ ծանր կապանքների մեջ փառաբանում էր Աստծուն:

ԺԵ. Եվ յոթերորդ տարին սկսվելիս սուրբ ու երիցս երանյալ Շուշանիկի մարմնին խոց բացվեց, և անդարար չարչարանց պատճառով ուռեցին նրա ոտներն ու տեղ-տեղ թարախ էր դուրս գալիս: Խոցերը մեծ-մեծ էին, իսկ վերքերը նույնիսկ որդերով բռնված, որ նա իր ձեռքով վերցրեց ու ինձ էր ցույց տալիս, գոհություն հայտնում Աստծուն ու ասում. «Երեց, թող քեզ ծանր չթվա այս, քանզի այնտեղի որդը ավելի մեծ է ու կենսունակ»: Ու ես երբ տեսա որդը, անասելի շատ տխրեցի և անչափ լաց եղա: Բարկությամբ դարձավ ինձ ասաց. «Երեց, ինչու՞ ես տխրում, քան այն անաստակ որդերն ուտեն. ավելի լավ է այս սատակելիներն ուտեն այս իսկ կյանքում»: Ես պատասխանեցի ու ասի. «Քուրձի հագուստը քի՞չ համարեցիր որպես խարազան և այդ որդերի համա՞ր ես ուրախ»: Եվ նա ինձ աղերսալի ասաց. «Կենդանությանս քուրձի հագուստի մասին ոչ ոքի մոտ մի ասա՛ քանզի շուտով թողնելու եմ իմ այս ողորմելի մարմինը»: Ներքուստ քուրձ էր նրա հագին, և ոչ ոք գիտեր՝ բացի ինձանից, իսկ արտաքուստ, մարդկանց ի տես՝ անտիրոջյան պարեգոտ էր հագել:

ԺԶ. Երբ լսեց Ջոջիկը, թե երանելի թագուհի սուրբ Շուշանիկը մերձ է մահվան, գնաց ու հեռը տարավ կնոջն ու երեխաներին և իր ծառա-աղախիններին: Ու գնաց բերդ՝ երանելի նահատակ Շուշանիկին տեսնելու: Եվ երբ հասավ, ուժով միայն ներս մտավ ու երկրպագեց պատվական խաչը և բարևեց սուրբ Շուշանիկին: Մոտը մտեց և հիվանդությունների մասին էր բարևեց սուրբ Շուշանիկին: «Լավ եմ՝ ինչպես Աստված է կամենում, այլև հարցնում: Իսկ սուրբն ասաց. «Լավ եմ՝ ինչպես Աստված է կամենում, այլև բոլորի անցնելիք ճանապարհը ես էլ եմ անցնում»: Իսկ Ջոջիկը շտապ ոտքի ելավ, իր նախկին անկարգ գործերն էր խոստովանում և աղերսում սուրբ Շուշանիկին ու ասում. «Հարս և աղախին Քրիստոսի, խնդիր Աստծուց, որպեսզի թողություն տա իմ բազում մեղքերին»: Իսկ սուրբ Շուշանիկն ասաց նրան. «Թե դու այլ կերպ, քան տղայական ոչինչ ես արել՝ թող Աստված թողություն տա քեզ»: Եվ Ջոջիկն ասաց. «Այդ կերպի պատճառով եմ ես քեզ մոտ եկել, որպեսզի այն, ինչ հաճո է Աստծուն՝ չկատարեմ»: Սուրբ Շուշանիկն ասաց. «Եթե այդպես կատարես դու՛ խոսքովդ, կանմահանաս ինձնով, և Աստված կավելացնի քո կենաց օրերը»:

Այնուհետև, երբ կռահեց Ջոջիկը, որ սուրբն այդ օրը կթողնի մարմինը, ասաց. «Օրհնիր ինձ ու իմ կնոջը՝ քո աղախնին, և որդիներիս ու ծառա-աղախիններին, և եթե որպես անցավոր կյանքի մարդիկ և աշխարհ սիրողներ քո հանդեպ որևէ մեղք եմ գործել՝ թողություն տուր ու մի հիշիր իմ անփութությունները»: Իսկ սուրբ Շուշանիկը Ջոջիկին ու նրա կնոջն ասաց. «Խորշեցիք իմ այս արարքը, ուստի մարդկանց մեջ ոչ ոք գտնվեց, որը գեթ զուրկ ու ցավ ունենար իմ հանդեպ, որը գոնե ետ պահեր անաստված անցագուր ու ցավ ունենար իմ հանդեպ, որը գոնե ետ պահեր անաստված անցավոր ամուսնուս»: Իսկ նրանք պատասխանեցին. «Մենք սռանց քեզ շաղկապում ենք, սակայն ոչ լսել եղավ, ոչ էլ խոսք»: Այն ժամանակ սուրբ Շուշանիկն ասաց. «Ես ու Վարսքեն բղեշխը անդ կդատվենք, ուր չկա աչառություն

* Հմմտ. Մարկ., Թ, 47:
** Հմմտ. Գ. Թադ., Բ, 2:

այն դատավորաց դատավորի և տերերի՝ տիրոջ առաջ, ուր չկա տղամարդու և կնոջ ջոկողություն, ուր ես ու նա հավասար խոսք կասենք մեր տեր Հիսուս Քրիստոսի առաջ: Թող Աստված հատուցի նրան, ինչպես որ նա անժամանակ չաղեց իմ պտուղները և մարեց իմ ճրագն ու թորշոմեց իմ ծաղիկը, մթազնեց իմ բարետեսության գեղեցկությունը և նվաստացրեց իմ փառքը: Իմ ու նրա միջև թող Աստված դատ անի: Իսկ ես արդ գոհություն եմ հայտնում Աստծուն, որովհետև նրա տված տանջանքով ես խնդություն կգտնեմ և նրա ծեծերի ու քարշքշոցների դիմաց հանգստության կհանդիպեմ, իսկ նրա անմտության ու անգթության համար ես իմ տեր Հիսուս Քրիստոսից ողորմածություն եմ սպասում»:

Նրա բոլոր այս խոսքերի վրա նրանք դառնորեն լաց եղան ու ասացին. «Թողություն տուր մեր մեղքերին և օրհնիր մեզ, ով սուրբ վկա և Քրիստոս Աստծու երանելի նահատակ»: Իսկ սուրբ Շուշանիկն ասաց. «Թող Աստված ձեզ թողություն տա՛ ինչ որ ունեք»: Այն ժամանակ արդեն օրհնեց Ջոջիկին ու նրա կնոջը և նրա որդիներին ու նրա ծառա-աղախիններին, նրա ողջ գերդաստանն ու պալատը: Եվ խրատում էր Աստծու ճանապարհով գնալ ու անում, թե «Այս ամբողջ կյանքը, ինչպես դաշտանց ծաղիկ, անցողական է՝, անմնայուն, ով ցանեց՝ քաղեց՝ և ով փռեց՝ աղբատների համար՝ հավաքեց, և ով կգոհաբերի իր անձը՝ նա կգտնի՝ իրեն փառավորողին»: Եվ հրաժեշտ տվեց ու ուղարկեց նրանց խաղաղությամբ:

ԺԷ. Ապա, Ջոջիկից հետո եկան հասան եպիսկոպոսաց գլուխ: Սա-մուելն ու նրա իսկ օժանդակ Հովհանն եպիսկոպոսը, որոնք սատարող և մեծապես հոգածու էին, ընտանեոք համսկից ծառա և մասնակից էին ու հաղորդ նրա նեղություններին, գոհությամբ ճանապարհ դնելու Քրիստոսի այն հանգրվանը: Նույն կերպ եկան մեծամեծ ազնաւորներ և սեպուհ կանայք, Քարթլյան երկրի ազգիք ու անազգիք, ինչպես նաև ուլքեր սրտառուչ երանու-թյամբ մասնակից էին եղել նրա չարչարանքներին, իբրև քաջ նահատակի հանձնելու Քրիստոսին: Եվ բոլոր եպիսկոպոսներն ու ազնաւորները միաս-նաբար նրանից մի խնդրանք ունեին՝ որ ոտքերի կալանդը տա իբրև ողորմա-ծություն և օրհնություն ամենեցուն, ուստի սուրբ Շուշանիկն ասաց, թե «Ես ի՞նչ եմ, անարժանս: Իսկ ձեր այդ կերպ աստվածասիրության համար թող ե-րեցը կատարի ձեր բաղձանքը: Իսկ ես ինչ՞ ի՞նչ եմ կարող, սակայն թող ամե-նալին Քրիստոս լիացնի ամենայն բարվոք ձեզ, որ նախանձախնդիր եք ու հաղորդակից իմ այս տվայտանքներին, նեղություններին ու տանջանքներին: Իսկ ես, սիրելիներ, ահա այս է՝ նախապատրաստյալ հավիտենական ճա-նապարհ եմ գնում: Նեղությանս փոխարեն թող Քրիստոս ինձ խնդություն շնորհի, այս տանջանքների դիմաց՝ հանգստություն, կրածս գանա-հարության, քարշանքների ու անարգանքի փոխարեն երկնից անվերջ փառ-քի ու պատվի հանդիպեմ»: Արցունքով լեցուն բաժանվածները նրա հաղ-թության համար առ Աստված փառք էին տալիս: Դուրս եկան բերդից ու գնա-ցին:

* Հմմտ. Առ. Գաղատ. Գ, 23:
** Հմտ. Սաղմ., 69, 15:
*** Հմտ. Առ. Գաղատ. 2, 8:
**** Մատթ., Ժ, 39:

ԺԸ. Եվ հասավ նրա կոչման օրը. կանչեց իր տան եպիսկոպոս Ափոցին և շնորհակալ էր լինում՝ իր հանդեպ նրա սրտացավության համար, [ու] ինձ՝ այր մեղավոր և խեղճիս, իբրև հոր և տղամարդ՝ սնուցողի նրա [հոգածությանը] վստահում: Նրան էր ավանդում իր ոսկերաց նշխարները և հորդորում դնել այն տեղում, որտեղից նրան նախապես քարշ տվեցին, և ասում. «Եթե ես վերջին՝ տասնմեկերորդ այգեմշակս, ինչ-որ արժան եմ: Օրհնյալ մնացեք ամենքդ հավիտյան ժամ»: Գոհությամբ էր հայտնում Աստծուն և ասում. «Օրհնյալ է տերն իմ Աստված, ուստի խաղաղությամբ առ նա կպառկեմ ու կքնանամ»: Եվ իր հոգին ավանդեց ամենայն հոգացող տիրոջը:

ԺԹ. Այնժամ արդեն երանելի եպիսկոպոս Հովհաննը շտապ վերցրեց մաքուր կտավ՝ փաթաթելու նրա սուրբ ու պատվական նշխարները: Եվ այսպես, մյուսներս վերցրինք նրա հույժ հոգնաբեկ ու որդակեր մարմինը, մաքրեցինք այն երկրային որդերից ու թարախից և պատանեցինք: Այա այլևս երկու եպիսկոպոսները՝ Հովհանն և Ափոց, որպես երկնային արժեքի լծված հզոր լծկաններ՝ ամենայն ժողովրդով հոգելի սաղմոսներով ու վառված մոմերով ու բուրավետ խունկով վերցրինք նրա պատվական նշխարներն ու հանեցինք սուրբ եկեղեցի: Սուրբ Շուշանիկի սուրբ ու փառավորյալ, պաշտելի նշխարները ամփոփեցինք նախապատրաստյալ տեղում: Եվ այդ գիշերը հրեշտակների պես՝ գիշեր լուսացրինք՝ Դավթի քնարով ամենակարող Աստծուն ու նրա որդուն՝ մեր տեր Հիսուս Քրիստոսին էինք փառաբանում, որը ամենայնիվ բոլորի վերաբերմամբ է գորու և արիացնում է թե տղամարդկանց, թե կանանց և ամենայն յուրայնոց իր զորության հաղթանակ է շնորհում, ովքեր հուսում են նրան հավատարմորեն:

Ի. Սուրբ Շուշանիկի չարչարանաց սկիզբը Ապնիս անսի ութին է, չորեքշաբթի օրը, նրա կրկին գանահարումը՝ հարության զատկից հետո, երկուշաբթի օրը և վերստին չարչարանքը՝ Վարդաբա անսի տասնիննին, և նրա վախճանը՝ հոկտեմբեր անսի տասնյոթին՝ սուրբ և երանելի վկաներ Կոզմասի ու Դամիանոսի հիշատակի [օրը]: Օրը հիգշաբթի էր, երբ իսկ կարգեցինք սուրբ Շուշանիկի հիշատակը՝ ի փառս և ներբողումն Աստծու՝ հոր և Որդու և Սուրբ հոգու, որին և վայել է փառք հավիտյանս հավիտենից, ամեն:

* Հմտտ. Մատթ., Ի, 6:
** Սաղմ., Դ, 8:

Գ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՎ ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓԱՍՏԱԿԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

«Ս. Շուշանիկի վկայաբանության» հայկական և վրացական ընդարձակ խմբագրությունների բովանդակային-սյուժետային կառույցը ընդհանուր է, նույնական. երկուսն էլ սկսվում են բղջիխ պարսից արքունիք գնալու և կամոփին հավատափոխ լինելու փաստով, այսպես նկարագրվում է Շուշանիկի հեռացումն անուսուց, կրած չարչարանքները (բանտ, ծեծ, կապանքներ), խարդավանքներից դիմակայելը և, ի վերջո, կենդանի սրբի համառում ստանալն ու նահատակությունը: Խնդիրների այս շրջանակում կարող ենք ասել, թե գործ ունենք հայերեն և վրացերեն՝ եզուներով ավանդված մեկ վկայաբանական հուշարձանի հետ: Այդ պարագայում, սակայն, պիտի պատասխան գտնել այն հարցադրումներին, որ առաջադրում են այդ երկու խմբագրությունների փաստական բնույթի տարբերությունները, որպիսիք քիչ չեն: Իհարկե, կանխավ նրանցից մեկին առաջնություն վերապահելիս կարելի է մյուսի հեռացում-տարբերությունները որակել իբրև հետագա ընդմիջարկում կամ խմբագրման ընթացքում կատարած հավելում, կամ կրճատում: Բայց այս դեպքում էլ բացատրություն պիտի գտնել՝ ե՞րբ և ի՞նչու՝ են կատարվել հիշյալ միջամտությունները:

Նախ փորձենք խմբավորել այդ տարբերությունները.

1. Հայերենում առկա և վրացերենում բացակայող իրողություններ.

ա) Բղջիխ ուրացության դրդապատճառներից մեկն էլ «ըստ պարսկական արիմացն» է՝ «որսալ ի կորստեան վիին մեղաց ուրացութեամբ եւ պղծութեամբ զուստերս եւ զդստերս» (Գ):

Ինչպես երևում է՝ ակնարկը միայն կրակապաշտության դարձի բերելուն չի վերաբերում: «Պղծութիւն» եզրի գործածումը հուշում է, որ հեղինակը կամ խմբագիրը նկատի ունի *սեփական դստերը* տիրանալու ցանկությունը: Հայկական խմբագրության գրչագրերից մեկում (Ե) վկայվում է, որ բղջիխի հավատափոխության դրդապատճառը «վասն դստերն» էր, «որ ըստ պարսկաց արիմին հանդերձեալ էր առնուլ իւր ի կնութիւն» (Գ., ժան. 43): Հայկական այս թե մեկ այլ ընդարձակ տարբերակից կատարված համառոտության մեջ ևս բառացիորեն ասված է, որ «վասն դստերն իւրոյ եմուտ ընդ զրադաշտական օրինօք մոզութեան»:

բ) Ինչ որ վտանգից խուսափելու համար Շուշանիկի որդիներին «տանելին յամուրս ուրեք՝ անցուցանելով ընդ Կուր գետ: Եւ մի ի մանկանցն գահավեժ լինէր»: Բղջիխն ու տիկնոջը մխիթարելու են գալիս «մարգպանն և

նախարարքն Վրաց»: Շուշանիկը վերադառնում է պալատ և մնում մինչև սգակիցների վերադարձը «յիւրաքանչիւր տեղիս» (Է):

Այս դրվագը, Կ. Կեկելիձեի գնահատությամբ, «անսուտ եղելության տպավորություն է թողնում, որ նույնպես հայկական բնագրում է պահպանվել»¹:

զ) Չորս տարվա բացակայությունից վերադարձած բղեշխը «մեծամեծ տանջանս ու հարուածս ի վերայ պահպանացն առնէր... եւ գերանելին առաւել եւս նեղէր ի կապանս բանտին» (ԺԲ):

Սա հաջորդականությամբ չարչարանքի երրորդ դրվագն է, որ ներկայացված չէ վրացական խմբագրությունում, բայց հաստատապես իրապատում է, որովհետև այդ նույն վրացերեն բնագրում ասվում է, որ նախորդ երկուսից հետո «վերստին չարչարանքը Վարդոբա ամսի տասնիննին» է տեղի ունեցել (նախորդ երկուսը՝ «Ապնիս ամսի ութին, չորեքշաբթի օրը» և «գատկի հարությունից հետո, երկուշաբթի օրը»)՝²:

դ) Բղեշխը «ի ձեռն հաւատարմաց» պարսից արքային տեղյակ է դարձնում «զտանջանս և զկապանսն տիկնոջն» և պատճառաբանում՝ «Դուստր Վարդանայ է, որ ընդդիմացաւ արքայից արքային, և վասն այսր արհինաց կտտեն և տանջեն զնա մինչև մահ, զի ոչ հաւանեցաւ պաշտել զաստուածս արքայի, որպէս զհայր իւր աշխարհաւեր» (ԺԳ):

2. Վրացերենում առկա և հայերենում բացակայող իրողություններ.

ա) Շուշանիկին է այցելում խարդավանող մի պարսիկ և բղեշխին խորհուրդ է տալիս «խիստ խոսք չասել» (Դ):

բ) Ի պատասխան Վարքսենի հանդիմանության Շուշանիկը թվարկում է բղեշխի հոր աստվածհաճո գործերը և ամուսնուն խորան ավերող համարում (Դ):

գ) Հացկերույթի ժամանակ գինին ցողում է Ջոջիկի կնոջ երեսին՝ իբրև պատասխան տղամարդկանց և կանանց սեղանակից լինելու անսովորության: Ձայրացած բղեշխը հայիոյում է, կոխկրտում և ակիշով խփում գլխին և աչքի մեկը ուռեցնում (Ձ):

դ) Ձատկական երկուշաբթի օրը բղեշխը վերադառնում է հոների դեմ կռվից, գնում եկեղեցի և եպիսկոպոս Ափոցից պահանջում «դուրս բեր, ինձ տուր իմ կնոջը, ինչու՞ ես բաժանում ինձանից» (Ը):

ե) Բերդի կամուրջ հասած Շուշանիկին ասում է. «քեզ այդքան է մնացել ուտքով անցնել, քանի որ այլևս կենդանի դուրս չես գալու, այլ չորսով դուրս կբերեն քեզ» (Թ):

զ) Բանտարկության երրորդ շաբաթվա ընթացքում բղեշխը կանչում է իր կարգած մի պահակի և հարցնում. «Դեռ կենդանի՞ է խղճուկը» (Ժ):

է) Բանտարկված Շուշանիկը «ձեռագործի փոխարեն մեծ սրտառուչությամբ ձեռքն առավ Դավթի գիրքն ու քիչ օրեր անց՝ սերտեց հարյուր հիսուն սաղմոսները» (ԺԲ):

ը) Դարձի բերած որդիները այլևս չեն այցելում մորը, իսկ Շուշանիկը խորշում է նրանց անունը լսելուց (ԺԲ):

թ) Բղեշխը երկմտում է, թե զուցե ճոր կամ արքունի դուռ «գրաստ նստեցրած» արտաքսելիս կինը որևէ իշխանավորի հանդիպի՝ երջանկանա (ԺԳ):

¹ Կ. Կեկելիձե, Վրաց գրակ. պատմություն, I, էջ 122:

² Հմտտ. անդ, էջ 118, 122:

ժ) Շուշանիկն իրեն այլևս նահատակ է համարում և դայակի միջնորդությամբ պատասխանում. «Եթե զորու ես մեռածին իարություն տալու՝ նախքո մորը հարություն տուր, որը Ուրդում է թաղված...» (ԺԳ):

Ճա) Բանտարկության տեղանքի, բնության սաստկության և բնակիչների հիվանդության նկարագրություն (ԺԴ):

Փորձեցինք ամփոփ ներկայացնել առավել ակնառու և հիմնականում սյուժետային կամ կառուցվածքային տարբերությունները: Թերևս կարելի կլիներ մտածել, թե նրանք բոլորը հապավման-հավելման արդյունք են՝ եթե առկա տարբերությունը հանգեր միայն այս կամ այն դիպվածի, եղելության լինել-չլինելուն: Սակայն կան և այլ կարգի տարբերություններ, մասնավորապես՝ երբ նույնն է փաստական կողմը, բայց տարբեր է նրա մեկնաբանման հանգամանքը, պատճառաբանությունը կամ բացատրությունը: Հիշենք այդ կարգի օրինակներից մի քանիսը.

ա) Ըստ հայկական խմբագրության Պարսից արքան Վազգենին կնության է տալիս «զմայր կնոջ իւրոյ», մինչդեռ վրացականում խոսքը «արքայադստեր» մասին է (Վ): Ահարոն Վանանդեցու ձեռքին եղած վրացական բնագրում նույնպես խոսքը կնոջ մոր մասին է:

բ) Հայերենում աշխարհագրական միջավայրը հազվադեպ է մասնավորեցվում, մինչդեռ վրացական խմբագրությունը բացի Քարթլիից հիշատակում է Հերեթը, Հոների երկիրը, բղեշխի մոր գերեզմանատեղի Ուլոը, բղեշխի նստոց Ցուրտավը: Կուր գետի հիշատակություն կա միայն հայկական ընդարձակում:

գ) Հայկականը գրեթե զուրկ է ժամանակագրական մասնավորեցումից, ուստի վրացականի «Պարսից < > թագավորի ութերորդ տարին էր» ժամանակագրման դիմաց ունենք «ի ժամանակս թագաւորութեանն Պարսից» (Ա), իսկ «Մեծ պասուց օրերը», «գատկական երկուշաբթի» (Ը), «գատկական մեծ պահքի հիսնակի օրերին» (ԺԴ) և երիցս կրած չարչարանքների օրերի դիմաց (Դ) որևէ ժամանակային ցուցում չունի: Միակ փաստական և վրացերենի հետ ընդհանուր մատնացուցումը սրբի վախճանման օրն է (քաղոց=հոկտեմբեր տասնյոթ) (Ի) և «ի պահս սրբոյ գատկին զշաբաթսն ոչ ինչ ճաշակեալ»-ը (Ժ):

դ) Հայկականը «Բայց զինչ ևս պարտ է զնորայսն յիշել զչարիսն» սկզբունքով (ԺԴ) խիստ համառոտում է և մյուս մանրամասնությունները (ճգնակեցությունն ամփոփվում է «գարե հացով ու ջրով» գոհանալով, մինչդեռ վրացերենը պատմություններ է հյուսում): «Հիւանդանայր երանելին յանհնարին չարչարանացն և ի սաստիկ ճգնութեանցն» (ԺԵ) կարճառոտ տեղեկության դիմաց վրացերենը նկարագրում է մարմնի վրա խոցեր բացվելը, ոտքերն ուղելը, թարախակալվելը, որդակուր լինելը և այլն (ԺԵ), ապա և նշխարներն ամփոփելիս «երկրային որդերից ու թարախից մաքրելը» (ԺԹ): Այս վերջին տեղեկության փոխարեն հայերենն ունի «լուացեալ ի ձեռս պարկեշտ կանանց» (ԺԹ):

ե) Կենդանության օրոք իսկ սրբի համարում ստանալն ու հրաշագործություն կատարելը (պարսիկ կնոջ բուժումն ու դարձի բերելը) ընդհանուր է հայկական և վրացական բնագրերում, սակայն տարբեր են կերպավորման միջոցները: Հայկականում Շուշանիկը Հոփիսիմեի նմանակն է, նրա պես է ընդդիմանում բռնությանը (Ե), նրան այցելության եկած քահանան քաջալերում է «...զի յուսովն Աստուծոյ վանեցեր զամբարիշտն եւ զանուն եւ զոգի ժառանգեցեր ըստ նմանութեան սրբոյն Հոփիսիմեի, ընդ նմին եւ դու պա-

կեսցիս յամենեցունց տեառնէն...» (Ժ): Շուշանիկը վերապատմում է Հռիփսիմեի «ընդդիմամարտութիւնը» և ասում. «Ես ոչ եմ արժանի պսակաց եւ երանութեանց սրբոյն» (անդ): Այս ամենը անժանոթ է վրացական խմբագրությանը և, ինչպես իր տեղում կտեսնենք, քաղված է Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմութիւնից»:

զ) Շուշանիկի՝ «Հայոց սպարապետ Վարդանի ոռւտոր» լինելն ու մանկութիւնից «զմեղս ատելը» գիտեն երկու բնագրերն էլ, սակայն հայերենում այդ թեման ստանում է յուրովի զարգացում: Իր աղոթքներում ու մտորումների մեջ նահատակության պատրաստ Շուշանիկը բազմիցս հիշեցնում է իր նախնայց ով լինելը, ապավինում նրանց սուրբ հիշատակին ու բարեխոսությանը. «Եւ ոչ թողից զաւանդութիւն սուրբ հարցն իմոց՝ լուսաւորչացն Հայոց» (Գ), «Յիշեա՛, մարդասէր տէր, զժառայսս քո՛ զհարսն իմ, որոց ես զարն եմ, որք սիրեցին զքեզ ճշմարիտոյ Աստուած, եւ նոցա բարեխաւութեամբ ակազմեա ինձ ի պատերազմիս» (Ե), «Տուր ինձ զաւրութիւն կատարել զընթացս իմ նեղութեամբ՝ նմանութեամբ հարցն իմոց, զի եւ նոցա մասին հանգստեան ժառանգորդ գտայց» (անդ), «Ես ուրախ եմ ընդ չարչարանս, որ եհաս ինձ, զի այսու հանդիպեցայց բարի ժառանգութեան հարցն իմոց, որ ի Քրիստոս Յիսուս» (Է), «Ես պատրաստ եմ մեռանել վասն անուանն Քրիստոսի սրբութեամբ, քան թէ անցանել զաւանդութեամբ սուրբ հարցն իմոցն» (անդ), «Ձի արժանաւորեցայց ժառանգութեան սուրբ հարցն իմոց» (Թ), «Երանելի ես դու ի կանայս,- ասում է քահանան,- արդարեւ ի բարի արմատոց բարի շահաւեղ ցուցեալ» (Ժ), «Ընկալ եւ զիս. սրբոցն հատուցմանցն արժանաւորեա հարցն իմոց՝ սիրելեաց քոց, որք իւրաքանչիւր կարգի պաշտեցին քեզ» (ԺԸ):

է) Շուշանիկին նեցուկ կանգնող, սփոփող «դրան երեցի» մասին խոսվում է երկու բնագրերում էլ: Նա է առաջինը ներկայանում տիկնոջն ու հարցնում. «Ձի՞նչ եղիր ի մտի եւ զի՞նչ ունիս առնել զյարուցեալ պատերազմս ի վերայ քո յուրացող բղէշիւն յաղագս բազում չարեացն զոր գործելոց է» (Գ), աղաչում պահապաններին և այցելում այտուցված ու արյունվա տիկնոջը, հանդգնում նրան «առնուկ կերակուր» (Է), պահակներին կաշառելով («տայր ինչս») բանտ գնում և «տեսանէր զնա կապանաւքն՝ լի ուրախութեամբ եւ զաւրութեամբ... եւ երանէր զնա...» (Ժ), «Աւր ըստ սուրէ արբանակէր կապանացն» (անդ) և այլն:

Վրացական խմբագրության բնագրում այդ ամենի հետ միաժամանակ կան մի շարք դրվագներ, ուր հիմնական գործող անձը այդ նույն քահանան է: Նա ուղեկցում է եպիսկոպոս Ափոցին, լսելով եղելությունը՝ «շտապ վերադառնում», Շուշանիկին «իբրև մայր դիտում», պատրաստվում նկարագրել նրա չարչարանքները (Գ), մյուս քահանաների հետ մասնակցում է բղէշիսի հետ զրույցին (Գ), Շուշանիկին հաղորդում ամուսնու խոսքը (անդ), դեղ դնում նրա վերքին, լվանում, բղէշիսին հանձնում Շուշանիկի վերադարձած նվերները (Է), բազմիցս ստիպում «մի քիչ ճաշակել» (ԺԲ) և, ի վերջո, իր հոգին ավանդելիս Շուշանիկը եպիսկոպոս Ափոցի հոգածությանն է հանձնում այդ քահանային, որը նաև թագուհու նշխարները հանգստարան տանողներից մեկն է:

Վրացական բնագիրը գիտե և այդ քահանայի անունը՝ Հակոբ (Է), ավելին՝ նա ամբողջ զրույցը վարում է առաջին դեմքով, մասնակից է բոլոր եղելություններին, հեղինակ ոչ միայն տվյալ «Վկայաբանության», այլև նրա մեկ այլ տարբերակի կամ մեկ այլ գործի, որի մեջ Շուշանիկի մանկությունն է պատմվել:

Սեր խմբավորած տարբերությունների այս քանակությունից թերևս առանձին իրողություններ կարող են պատճառաբանվել իբրև ազգային խմբագրման արդյունք: Օրինակ, այդպես կարելի է որակել հայկական խմբագրության այն տեղիները, որոնք Շուշանիկի նախնիների հիշատակությանն են վերաբերում: Նրանց ոգեկոչումը ընթերցողին անընդհատ հիշեցնում է թե՛ Սահակ Պարթևի, թե՛ Մամիկոնյան տոհմերի քաջ ծանոթ ազգանվեր ծառայությունները և բնական հիմք ստեղծում Շուշանիկի անձնավորման: Սակայն ոչ այդ և ոչ էլ եկեղեցական-դավանական այլ պատճառաբանությամբ կարելի է բացատրել սյուժետային-կառուցվածքային, փաստական հեռացումները միմյանցից: Նրանց որակական կշիռը մեզ հնարավորություն չի տալիս խմբագրություններից մեկը մյուսի ուղղակի թարգմանություն կամ նույնիսկ փոխադրություն համարել: Թերևս ավելի մոտ կլինի իրականությանը, եթե կատարված համեմատության հիմամբ եզրակացնենք, որ *հայկական և վրացական խմբագրությունները նույն բնագրական աղբյուրից առաջ եկած, անկախաբար ճշակված ու զարգացում ապրած երկեր են, որոնք պահպանել են նյութի և բովանդակության ընդհանրություն, բայց միանգամայնի յուրովի մեկնաբանելով ու մատուցելով այդ նյութը*:

Առկա տարբերությունները «Շուշանիկի վկայաբանության» ուսումնասիրմամբ զբաղված գիտնականները, մանավանդ Ի.Վ. Ջավախիշվիլին, Կ. Կեկելիձեն, Ի. Աբուլաձեն, Ն. Ջանաշիան և Շ. Օնիանին, զանց չեն առել: Եվ այնուամենայնիվ՝ նրանք անվերապահորեն համոզված են, որ առաջնայինն ու նախնականը վրացական տարբերակն է, իսկ հայերենը նրա թարգմանական վերամշակումը: Վրացերենը հիրավի պատմական միջավայրը, նիստ ու կացը, բարքերն ու սովորությունները մասնավորեցնող ոչ քիչ դրվագներ ունի, որոնց դիմաց հայերենում գերազանցապես բարձրալին ուղղված դիմում-ալոթքներ են, վկային ներկայացնող ներբողական բնութագրումներ: Բայց մոռանալու չէ, որ քննարկվող հուշարձանը ամենից առաջ «Վկայաբանություն» է և ոչ «ժամանակագրություն», «Տեղագրություն» կամ «Պատմություն», ուստի հիշյալ հատկանիշով ժամանակային հարաբերակցություն որոշելը անվրեպ չէ: Մենք, իհարկե, հիմք չունենք պնդելու, թե վրացերենում առկա մասնավորեցումները ընդմիջարկություններ են կամ բնագրի հետագա վերամշակման-հարստացման արդյունք, բայց և չենք կարող մոռանալ, որ վարքագրական գրականությանը ոչ հետագա կրճատում-հապավումն է խորթ, ոչ էլ հավելում-լրացումը: Հեռուն չգնալու համար կարելի էր հիշեցնել այն ակնբեր տարբերությունը, որ գոյացել է «Պետրոս Վրացու վարքի» ասորերեն տեքստի և նրա վրացերեն թարգմանության միջև³: Խնդիրը միայն այն չէ, որ ասորական վարքի խսնդոտ ու հետևողական միաբնակ Պետրոս եպիսկոպոսը վրացերեն թարգմանչի ու վերամշակողի գրչի տակ դարձել է նույնքան հետևողական քաղկեդոնականության ջատագով, որը հանդիպում ու զրուցում է իրենից առաջ ապրած Կյուրեղ Աղեքսանդրացու հետ, այլ այն, որ ասորական բնագրին անժանոթ ուն Ջաքարիա այստեղ ներկայանում է իբրև Պետրոս Վրացու աշակերտ և գրում. «քանզի հետամուտ եմ նկարագրելու ոչ ուրիշների պատմածը կամ ուրիշներից լսածը, այլ ինչ անձամբ աչքով եմ տեսել՝ այն եմ գրելու, որովհետև իբրև հավատարիմ որդի մանկությունից

³ Ասորական խմբագրության գերմաներենից կատարված վրացերեն թարգմանությունը տես «Վարք Պետրոս Իբերացու»: Վրացական խմբագրության գիտական հրատարակությունը տես «Վարքագրական հուշարձաններ», գիրք II, էջ 213-263:

են հետևել սրբին՝ ուր նա է և ուր էլ գնացել է» (I): Ու պատմում է, թե սրբին երեք տարեկանում դպրություն ուսանելու են հանձնել, և նա սերտել է ս. Գիորքը (II): Մինչդեռ ըստ ասորական բնագրի՝ վարքի անանուն հեղինակը Պետրոսի կենաց վերջին տարիներին է արժանացել (482-ի մոտ շրջանում) սրբին աշակերտելու պատվին և վկա եղել նրա մահվան, ուստի պատմում է գերագանցապես ուրիշներից լսածը, և պատմում է հիմնականում երրորդ դեմքով: Վրացական տարբերակը կերտողը, իբրև «մասնակից ու ականատես», հաճախ չի վարանում և առաջին դեմքով պատմելուց:

Բնավ չենք ուզում ասել, թե «Շուշանիկի վկայաբանութեան» նման տեղիները (Ժամանակակից ու ականատես հեղինակ, հեղինակային Յակոբ երեց անուն, առաջին դեմքով կատարվող պատմություն, հավելյալ մանրամասնություններ և այլն) արդյունք են նպատակային հերյուրման: Ոչ: Պարզապես, ինչպես մեզ թվում է, պետք է հաշվի նստել գրական նման իրողության հնարավորության հետ և բնագիր-թարգմանության հարաբերությունը չկառուցել այդ կարգի տարբերությունների հիման վրա: Ի դեպ, 1921 թ., երբ Իվ. Ջավախիշվիլու «Վրաց պատմական մատենագրություն» ուսումնասիրության երկրորդ հրատարակությունն էր լույս տեսնում, «Շուշանիկի վկայաբանութեան» վրացական խմբագրությունը առաջնային ու սկզբնական համարելու ավելի շատ կովաններ ու փաստարկներ կային, քան այսօր: Անվանի գիտնականը Ս. Գորգաձեի հրատարակած գիտական բնագիրը ստիպված էր համեմատության մեջ դնել «Սուփերք հայկականը»-ում եղած Ղ. Ալիշանի տպագրության հետ և արձանագրել վրացերենում առկա նախնականության վստահելի ապացույցներ: Մասնավորապես՝ այդպիսին էր վկայաբանության ժամանակագրություն մատնանշող առաջին իսկ նախադասությունը, ուր վրացերենի «Պարսից < > թագավորի ութերորդ տարին էր, թագավորական արքունիք ուղևորվեց Վարսքեն բղեշխը Արշուշայի որդին» ցուցման դիմաց հայերենում ունենք. «Եւ եղև ի ժամանակս թագաւորութեանն Պարսից բղեաշխ ոմն աշխարհին Վրաց, որոյ անունն Վազգեն՝ որդի Աշուշայ բղեշխի, որ երթեալ ի դուռն արքունի...»⁴: Իվ. Ջավախիշվիլին լիովին իրավացի էր եզրակացնելու, թե հայկական խմբագրության կազմողի ձեռքին եղած բնագրում Պարսից թագավորի անունն արդեն բացակայել է, ուստի այդ տեղեկությունը ամենևին կորցրել է իր նշանակությունը և նրա զանցառումը լիովին բնական է⁵: Յետևաբար՝ հայերենն է կախված վրացական մայր օրինակից և ոչ հակառակը: Նման հետևությունը առավել ևս ամրապնդվում է, երբ, ի թիվս բազում այլ մանրամասնությունների, սուփերքյան հրատարակությունը չգիտե նույնիսկ բղեշխի դռան եպիսկոպոսի (Ափոցի) անունը⁶: Բայց այս համոզիչ կովանները աստիճանաբար վերանայելի դարձան: «Վկայաբանության» հայկական խմբագրության գիտական-համեմատական բնագիր կազմելիս, Իվ. Ջավախիշվիլու վերոհիշյալ դրույթների հրապարակումից մեկ ու կես տասնամյակ անց, Ի. Աբուլաձեն Երևանի մատենադարանի ձեռագրում (A) ի հայտ բերեց հայկական խմբագրության նոր ընդօրինակություն, ուր Ափոցը հիշատակվում է, ինչպես որ հիշատակվում է նաև մեր կողմից շրջանառության մեջ դրվող Երուսաղեմյան ավելի վաղ ընդօրինակված ձե-

⁴ «Սուփերքում» (ասել է թե մեր B ձեռագրում) ունենք «Եւ եղև ի ժամանակս Պարսից թագաւորութեանն բղեաշխ Վազգեն, որդի Աշուշայ բղեշխի, որ ի դուռն արքունի երթեալ ուրացաւ...» («Սուփերք», Թ, էջ 11):
⁵ Իվ. Ջավախիշվիլի, Երկեր, VIII, էջ 62:
⁶ Անդ:

ռագրում: Ավելին, նրա անվանն ենք համոզվում նաև Ն. Ալիսյանի ու Ա. Սյուրմեյանի հրապարակած Ահարոն Վանանդեցու «Պատմութիւն սրբոյ Նշանին Նունեի Վրաց առաջնորդի» երկում՝ Անդրեաս երեցի աշխատությունից բերված դրվագում: Այստեղ ասված է. «Իսկ Ափոց եպիսկոպոս դրանն արքունի եւ Անդրեաս վանական, որ զերիս որդիս եւ զմի դուստր բղեշխին կնքեալ էր եւ որդիացեալ, այր երկիւղած յԱստուծոյ, որ եկեալ էր զկնի տիկնոջն յաշխարհէն Մամիկոնեաց, վանական ի Ղազարու վանից ի յերկրէ Տարաւոյ...»: Ինչպես տեսնում ենք՝ այս աղբյուրը ևս գիտե «դրան եպիսկոպոսին», բայց նաև բղեշխի երեխաների կնքահոր անունը (Անդրեաս վանական), որ բացակայում է «Վկայաբանության» վրացական խմբագրության տեքստում:

«Վկայաբանության» սկզբի Պարսից արքայի ժամանակագրության առեղծվածը ևս լուծվում է նույն Ահարոն Վանանդեցու երկի օգնությամբ: Մատենադարանի №1885 ձեռագրում, իբրև շարունակություն ս. Նունեի խաչի պատմության, Ի. Աբուլաձեն բացահայտեց «Շուշանիկի վկայաբանութեան» վրացական խմբագրության հայերեն թարգմանության մի դրվագ, հենց մեզ հետաքրքրող սկիզբը, ուր կարդում ենք: «Յուրեորդի ամի Յազկերտի որդոյ Վռամայ Պարսից արքայի գնացեալ ի դուռն արքային Վազգեն Վրաց բղեշխ...»: Նշանակում է՝ 10-րդ դարի առաջին տասնամյակներին վրացական բնագիրն ունեցել է պարսից արքայի անունը, և նրա հիշատակությունը Ջուանշերի մոտ ամենևին պատահական չէ: Իվ. Ջավախիշվիլու այն ենթադրությունը, թե հայկական խմբագրության կազմողի ձեռքի տակ եղած վրացական մայր օրինակում այդ նախադասությունն արդեն խաթարված է եղել, ուստի նա ստիպված էր յուրովի հարդարել այն, չի արդարանում: «Շուշանիկի վկայաբանութեան» վրացական և հայկական խմբագրությունների գիտական բնագրերն ու նրանց նվիրված ուսումնասիրությունը հրատարակելիս (1938 թ.) Ի. Աբուլաձեն դեռ ծանոթ չէր այս աղբյուրին, ուստի և քննության առնել չէր կարող⁷, սակայն 1944 թ. լույս տեսած (ընդամենը 150 օրինակ) «Վրաց և հայոց գրական հարաբերությունները 9-10-րդ դարերում», գրքում նա հատուկ գլուխ է նվիրել Ահարոն Վանանդեցուն (էջ 0172-0181) և մեզ հետաքրքրող վկայության կապակցությամբ անցողակի գրել. «Վանանդեցին սխալի մեջ է ընկնում այն առումով, որ Շուշանիկի վկայությունը դնում է ոչ որդու՝ Պերոզի թագավորության, այլ նրա հոր՝ Յազկերտ Վռամ որդու օրոք (438-457 թթ.): Երևում է՝ թագավորի անունը որոշակի ոչ էլ վրացական հուշարձանի այն գրչագրում է եղել ներկայացված, որը օգտագործել է հայ հեղինակը» (էջ 0180)⁸: Բայց սա ըստ էության բացատրություն չէ, որովհետև Վանանդեցին թարգմանել է այն, ինչ կարդացել է վրացերեն բնագրում, ուստի նրա, ինչպես նաև Ջուանշերի թույլ տված սխալի պատճառը վրացական խմբագրության տեքստում պետք է փնտրել: Բայց սա արդեն բարդացնում է խնդիրը, որովհետև *անցուդարձին ժամանակակից ու մասնակից Յակոբ երեցը*, եթե նա իրոք այդպիսին է, չէր կարող չիմանալ, որ նահատակությունը տեղի է ունեցել Պերոզի թագավորության տարիներին, իսկ Յազկերտի օրոք Գուգարաց բղեշխը Աշուշան էր: Ի դեպ, նման մի վրիպում կա և

⁷ Իսկ վերահրատարակությունը կատարվել է 1978 թ., և լուսապատճենման եղանակով:
⁸ Այս բացատրությանը նոր բան չի ավելացնում նաև Ն. Ջանաշիան, որին անծանոթ են Ն. Ալիսյանի և Ա. Սյուրմեյանի հրապարակումները (տես նրա «Շուշանիկի վկայաբանությունը», I, էջ 115):

«Վկայութիւն սրբոյն Գրիգոր Պարսկի» երկուն (տես «Արարատ», 1901, էջ 473), ուր Որմզդի որդի է կոչված Խոսրով Անուշիրվանը:

Որ Վանանդեցու տրամադրության տակ եղած վրացական խմբագրությունը ինչ-ինչ կետերում տարբերվել է այսօր մեզ հայտնի օրինակից՝ երևում է նաև նույն այդ սկզբի մեկ այլ ընթերցումից՝ արքան «գիր կնոջ մայրն տայր նմա ի կնութիւն», մինչդեռ Հակոբ երեցի մոտ կնության առածը արքայադուստրն է: Այս ամենը չի՞ նշանակում, թե Վանանդեցուց հետո, բայց մինչև մեզ հասած հնագույն ընդօրինակությունը, վրացական խմբագրությունը «սրբագրման», վերանայման է ենթարկվել, որի ընթացքում էլ նկատվել է արքայանվան վրիպյալ լինելը, և որովհետև խմբագիրը դժվարացել է իրականը գտնել՝ պարզապես այն հանել է բնագրից⁹: Սա, իհարկե, հիմնավորված բացատրություն է, բայց եթե այն գումարվի վրացական բնագրի կրած մյուս այլայլումներին, որպիսիք չեն մերժում ոչ Իվ. Ջավախիշվիլին, ոչ էլ Կ. Կեկելիձեն, ապա կարելի է եզրակացնել, որ առկա հայերեն և վրացերեն խմբագրությունները նկատելիորեն հեռանում են այն մայր օրինակից, որ նրանց հիմքում է ընկած: Համենայն դեպս՝ այսօր մեզ հայտնի վրացական և հայկական խմբագրությունները սյուժեի-կառուցվածքի առումով մեկը՝ մյուսի թարգմանությունը կամ փոխադրությունը դիտվել չեն կարող: Խնդիրն այն է, որ Իվ. Ջավախիշվիլու դրույթները, այդ թվում և այս խմբագրությունների առնչակցության վերաբերյալ, մեծ և ճշմարիտ գիտնականի միանգամայն արդարացի համարումի պատճառով, հետագայում վերաքննության չեն առնվել: Ավելին, Իվ. Ջավախիշվիլին խոսել է վրացական բնագրի առաջնության և սկզբնականության մասին և հայերենի վերաբերմամբ բնավ չի գործածել «թարգմանություն» եզրը, մինչդեռ մերօրյա վրացագիտական գրականության մեջ հայկականը իբրև այդպիսին է ընկալվում: Ի դեպ, Կ. Կեկելիձեն առանձին դեպքերում նախնականության հավաստումներ է գտնում հայերենում և ըստ այնմ քննարկում վրացականի բնագրական վիճակը: Նա Իվ. Ջավախիշվիլու աշխատության վրա հենվելով ու հղելով ասում է, թե հայկական ընդարձակ խմբագրությունը «վերակերտված է Հակոբի աշխատանքից»¹⁰:

«Վկայաբանության» այս խմբագրությունների համեմատությունը թերևս այլ հունով ընթանար, եթե՝

ա) Իվ. Ջավախիշվիլու եզրահանգումները սկզբունքորեն չկանխորոշեին հարցի հետագա ուսումնասիրությունը և ելակետային չդառնային:

բ) Բավարար չափով ուշադրության առնվեր այդ խմբագրությունների ժանրային խորթացումը իրարից. հայկականը վարքագրական կանոնների նորմերով մշակված հուշարձան է, իսկ վրացականը, Կ. Կեկելիձեի բնութագրմամբ «չի տեղավորվում եկեղեցական նպատակով գրված, այն էլ վարքագրական, երկի շրջանակներում և մաքուր պատմական-վիպագրական արձակի բնույթ ունի»¹¹:

գ) Պ. Պետերսի կատարած հանիրավի գերքննադատությունը չստիպեր վրացագետներին այդքան ուշադրություն կենտրոնացնել նրա եզրակացությունները միանշանակ մերժելուն:

⁹ Կարելի է վարկած առաջադրել, թե որոշ գրչագրերի ՅՊ հապավյալ ընթերցման մեջ «մրգլովանի» գրչությամբ «Յագկերտ» անունն է թաքնված, բայց վրացերենում այն ՅՅՅՅՅՅՅՅ պիտի գրվեր, իսկ Պ և Գ գրերը դյուրին շփոթելի չեն:

¹⁰ Կ. Կեկելիձե, Վրաց գրակ. պատմություն, I⁴, էջ 119:

¹¹ Անդ, էջ 116:

դ) Ժամանակին հետազոտողներին հայտնի լինեին Անդրեսս երեցի և Ահարոն Վանանդեցու երկերը:

ե) «Շուշանիկի վկայաբանութեանը» նախորդող կամ նրան ժամանակակից վրացերենով գրված մեկ այլ *ինքնուրույն* գրական հուշարձան պահպանված լիներ (ժամանակով հաջորդ վարքագրական երկը «Եվստաթես Սցխեթացու վարքն» է, գրված Շուշանիկի նահատակությունից շուրջ մեկ դար հետո): Վրացագիտության մեջ երկիս նկատմամբ դիտվող խանդի կամ ավելի ճիշտ՝ խանդադատանքի զգացումը այս պարագայով է բացատրվում և ոչ «արժանապատվության թելադրանքով», ինչպես գերքննադատության ներկայացուցիչներն են փորձում բացատրել (ի մասնավորի՝ Պ. Պետերս):

ՀԱՅՎԱԿԱՆ ԵՎ ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼԵՁՎԱ-ԲԱՆՈՎԱՆՁԱՅԻՆ ԱՌՆՁԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անկասկա երկու լեզվով գոյություն ունեցող ընդարձակ խմբագրությունների միջև եղած փաստա-սյուժետային տարբերություններից ու նրանցից յուրաքանչյուրին ինքնահատուկ պատմելաճից, առանձին դրվագների հավելում-կրճատումներից, ընդհանրություններն այնքան շատ են ու ակնբեր, որ անկարելի է այդ բնագրերը չհարաբերել միմյանց և կանխապես չենթադրել, թե նրանցից մեկը թարգմանության բնագիր է ծառայել մյուսին: Գուգարքը հայ-վրացական խառը բնակչություն ունեցող սահմանային գոտի էր, եկեղեցին՝ ընդհանրական, ուր, ինչպես Կյուրիոն կաթողիկոսն է ասում, «եպիսկոպոսունք ի Ցուրտաւ լեալ են ի սրբոյն Շուշանկանէ և այսր Ափոց, Գառնիկ, Սահակ, Եղիշայ, Յակոբ, Յոհան, Ստեփանոս, Եսայի, Սամուէլ, Ստեփանոս, Յոհան և այլ եպիսկոպոսունք ի Հայոց և ոմանք ի Վրաց էին՝ ի Հայս ուսեալք գիտունք և վարդապետք»¹², ինքը Շուշանիկը՝ հավասարապես ճանաչված սրբուհի և այլն, ուստի ասել, թե նախապես ինչ լեզվով պիտի «Վկայաբանությունն» ստեղծվեր՝ անկարելի է: Եվ եթե նույնիսկ ենթադրենք, թե նրա հեղինակը Կյուրիոնի թվարկած անձանցից որևէ մեկն է, հայ կամ վրացի, դարձյալ պիտի կռվան չունենանք ասելու, թե հայը հայերեն պիտի գրեր և վրացին՝ վրացերեն, որովհետև վրացին «ի Հայս ուսեալ» էր, հայը՝ անշուշտ «ի Վիրս»: Պարզ է, սակայն՝ որ լեզվով էլ այն ստեղծվեր՝ անմիջապես պիտի վերածվեր և մյուսի, որովհետև այդ էր միջավայրի էթնիկական, մշակութային ու դավանական պահանջը: Ուրեմն՝ մնում է, որ բնագրագիտական քննությունը պարզի, թե առկա տեքստից ո՞րն է մայր օրինակը: «Շուշանիկի վկայաբանության» ուսումնասիրությամբ զբաղված գիտնականներից շատերը բանասիրության ճշմարիտ դասականներ են (Իվ. Ջավախիշվիլի, Կ. Կեկելիձե, Պ. Պետերս, Ն. Ակինյան, Ի. Աբուլաձե), և չենք կարող ասել, թե որևէ հիմնավոր ապացույց կամ կռվան վրիպել է նրանց ուշադրությունից:

Եվ այնուամենայնիվ, արդյունքում ունենք արմատապես իրարից տարբերվող, միանգամայն հակադիր երկու եզրակացություն: Միամիտ ու ցավալի կլիներ այդ երախտավորներին կանխակալություն վերագրել: Հակասականության բուն հարուցիչը բնագրերում վճռորոշ լեզվական իրողությունների պակասն է, կամ ավելի ստույգ՝ նրանց մասնակի ներկայությունը մերթայս, մերթ այն լեզվում, որոնք չեն համերաշխվում:

¹² ԳԹ, էջ 178-179:

Քանի որ «Վկայաբանության» ուսումնասիրմամբ առավելապես վրացագիտությունն է զբաղվել, և այսօր իշխող համոզմունքի համաձայն հայերենը թարգմանություն է վրացերենից (անկախ տեղայնացման-ազգայնացման հետագա բնագրական զարգացումից), նախ քննության առնենք լեզվա-բանագանձային այն կովանները, որոնք այդ եզրակացության օգտին են խոսում:

1. «...այլ չարչարանաւք փոխեցայց յաշխարհէ եւ մեծի թագաւորին մերձ կացից, եւ անտի լուսովն առլցայց, գորոյ փոքր ինչ գխոստումն աստէն ընդունին շնորհաւքն Յիսուսի Քրիստոսի» (Է): Ընդգծված «խոստում» բառի փոխարենն ձեռագրերից մեկը (B), որի «Սովերբյան» հրատարակությունից օգտվում է Պ. Պետերսը, տալիս է «*խոսումն*» ընթերցում: Թարգմանչին (Պ. Պետերս) անոարիր է թվացել այդ բառը, ուստի կարծել է, թե այն վրացերեն շամոջցն բառի (հալածել, հետապնդել) շամոջցն, (բխել, հոսել) ընկալման արդյունքն է և համապատասխան ուղղում է կատարել տեքստում (insectatio)¹³: Պ. Տեր-Պողոսյանն արդարացիորեն նկատել է, որ խոսքը ոչ թե «հալածանքին», այլ «լույսի հոսքին» է վերաբերում (այդ է վկայում «գորոյ... գիտումն» խնդրառությունը), հետևաբար այստեղ վրացաբանություն փնտրելն անտեղի է¹⁴: Այժմ գիտենք, որ B-ի «խոսումն» ընթերցման դիմաց երկու ձեռագիր «գխոստումն» է տալիս, որը և ավելի նախնական է, և ամենևին հեռու կասկած հարուցելու հնարավորությունից¹⁵:

2. «Վասն որոյ եւ կին մի Պարսիկ ի մոզացն անուանի, բորոտ ... գայր ի համբաւ ւրբոյն...» (ԺԱ): Պ. Պետերսը ընդգծված բառակապակցությունը թարգմանել է de genere magorum («մոզերի ընտանիքից», «սերմամբ մոզ»), ենթադրելով, թե հայ թարգմանիչը շփոթել է վրացերենի սախջլօ (անուն) և սախլօ (տուն, ցեղ, ընտանիք) եզրերը¹⁶: Պ. Տեր-Պողոսյանի առարկությունն այստեղ էլ իրավացի է՝ «սակայն այստեղ անուանի կնոջ մը մասին է խոսքը և ոչ թե մոզերու գեղն»¹⁷: Ձեռագրերը տարընթերցում չունեն: «Անուանին» իր բուն նշանակությամբ է ընկալել և թարգմանել նաև Ի. Աբուլաձեն՝ սախջլօցն, ընդ որում մասնավորապես նկատելով «կին մի պարսիկ» և ճեղճաճեց յերոսի սախլօ արտահայտությունների լիակատար համապատասխանությունը միմյանց¹⁸:

3. «... եւ տան մեծ կատարէին զաւր հանգստեան սրբոյ Շուշանկանն ի տասն եւ եւթնն Քաղոց ամսոյ» (Ի): Վրացերեն բնագրում ընդգծված ամսաթվի դիմաց ունենք տօջցն օթնցն յերոսի «Յոկտեմբեր ամսի տասնյոթին...»: Ի. Աբուլաձեն տեղին նկատում է, թե հայոց տարին շարժապատասխանություն չափտի ունենայինք: Եվ որովհետև «Յոկտեմբերի 17-ը» նույնությամբ կրկնված է վրացական «Վկայաբանության» խորագրից առաջ՝ իբրև տոնի և ընթերցելիքի օր, ապա նաև նույնը «Երուսաղեմյան կանոնագրքի» վրացերեն թարգմանության մեջ և այլուր առհասարակ, մնում է եզրակացնել, որ գործ ունենք non sens-ի բնույթի իրողության հետ, երբ հայ թարգմանիչը, ըստ Ի. Աբուլաձեի, ճշտել է Յոկտեմբերի համապատասխան

¹³ P. Peeters, Sainte Sousanik, p. 17.
¹⁴ Ն. Ակինյան, Պ. Տեր-Պողոսեան, Մատ. հետազ., էջ 285-286:
¹⁵ Ի. Աբուլաձեն և նախընտրությունն այս ընթերցմանն է տվել (տես նրա հրատ., էջ 25):
¹⁶ P. Peters, նշվ. աշխ., էջ 21, նամ. 1:
¹⁷ Ն. Ակինյան, Պ. Տեր-Պողոսեան, նշվ. աշխ., էջ 285, 286:
¹⁸ Յակոբ Յուրտաւեցի, Վկայաբանութիւն..., էջ 34:

նությունը «Քաղոց»-ին, բայց չի հաշվարկել օրերի տարբերությունը և նույնությամբ հայերեն բնագիր է փոխադրել ամսաթիվը՝ «տասն և եւթն»¹⁹: Ի դեպ, քրիստոնեական վարքագրությանը նման ոչ քիչ «մեքենական» փոխանցումներ են հայտնի, այդ թվում և հայ-վրացական թարգմանական մատենագրությունից²⁰:

Այս ուշագրավ դիտարկումը, սակայն, կարոտ է հիմնավոր վերանայման, որովհետև՝

ա) 5-րդ դարի հուշարձանում, ինչպես Կ. Կեկելիձեն է երկիցս արձանագրել, «Յոկտեմբեր» հռոմեական ամսանունը հիշատակվել չէր կարող: Այն վրաստանում գործածական է դառնում 8-րդ դարի վերջերից²¹, ուստի սկզբնական վրացական բնագրում, դարձյալ Կ. Կեկելիձեի հավաստմամբ, պիտի ետջլօնս (Քաղոց) ունենայինք:

բ) Վրացական վարքի հաշվարկներ բովանդակող ավարտամասը հետագա ընդմիջարկումից զերծ չի մնացել: Կ. Կեկելիձեն ճշտել է, որ Կոզմասի և Դամիանոսի հիշատակի օրը Յոկտեմբերի 17 է հաստատվել 9-10-րդ դարերից ոչ վաղ, իսկ «մինչև այդ այն այլ ամիսների էր կարգված»²², ուստի «Երուսաղեմյան կանոնագիրքն» ու մյուս հիշատակությունները ևս նախնականության երաշխիք չունեն:

գ) Վրացական խմբագրության ավարտամասում հատկապես նշվում է, որ Շուշանկի հիշատակի օր է կարգվել «հինգշաբթի օրը», իսկ մահը տեղի է ունեցել «Յոկտեմբերի 17-ին», որ Կ. Կեկելիձեի հաշվարկումով ուրբաթ է եղել: Այս փոփոխությունը գիտնականը բացատրում է եկեղեցական վաղնջական ավանդույթով, երբ չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիրակի օրերին չէր կարելի սրբի հիշատակ կարգել²³: Եթե այդպես է նշանակում է վարքի խորագրից առաջ նշանակված ընթերցանության (=հիշատակի) օրը «Յոկտեմբեր 17» ունենալը չի համապատասխանում ավարտամասի «հինգշաբթին» (պիտի լիներ «Յոկտեմբեր 16»):

դ) Ի. Աբուլաձեի աշխատասիրության հրատարակության ժամանակ դեռևս լույս չէին տեսել վրացական տոմարի հետազոտությանը նվիրված Կ. Կեկելիձեի հիմնարար աշխատությունները²⁴, ուստի նա տեղեկանքը քաղում է Պ. Ինգորովայի ոչ ակադեմիական հրապարակումից²⁵, այդ հիմքի վրա էլ Շուշանկի նահատակության օրվա հիշատակությունը կապում շարժական (հայոց) և անշարժ (վրաց) տարիների հարաբերակցության հետ: Մինչդեռ Կ. Կեկելիձեն պարզեց, որ վրաստանում մասամբ զուգահեռաբար, մասամբ փոխարինելով գործածվել են տոմարական մի քանի համակարգեր՝ Օգոստոսի 6-ին, Սեպտեմբերի 1-ին, Մարտի 1-ին և ծննդյան նախատոնին (Պեկտեմբեր 21-ին) սկսվող տարիներ: Նրանցից մեկը՝ սեպտեմբերյան տարին կոչվում էր նաև «իմդիկտոնյան», որն իր հետ բերում էր նաև հռոմեական ամսանունների

¹⁹ Անդ, էջ 031-033:
²⁰ Այս կարգի օրինակներ տես Կ. Կեկելիձե, Տոմարը, էջ 108-118: Անդրադառնալով Ծղիսի վիճակի թվականին, ուր «Նոյեմբեր» ամսանունն է վկայված, գիտնականը որոշ երկմտանքով ավելացնում է, որ եթե այն հետագա հավելում չէ, ապա հռոմեական ամսանունների գործածության սկիզբը վրաստանում 7-րդ դարի առաջին տասնամյակներն են (անդ, էջ 121):
²¹ Անդ, էջ 120: Հմտտ. նույնի՝ Վրաց. գրակ. պատմություն, էջ 117:
²² Անդ, էջ 117:
²³ Անդ, էջ 118: Ծանոթագրության մեջ մասնավորապես հիշեցնում է, որ բնագրի «հինգշաբթին» «պիտի հասկանանք իբրև նրա հիշատակի տոնի օր և ոչ վախճանման» (անդ, ծան. 3):
²⁴ Տես նրա՝ Դրվագներ..., I, 99-124, 125-132, II, 325-341:
²⁵ Յակոբ Յուրտաւեցի, Վկայաբանութիւն, էջ 031-032:

հաճախադեպ գործածում: Այս համակարգում նորամուտ «Յոկտեմբերն» իրողը համապատասխանում էր հռոմեական Յոկտեմբերին: Մասնավորելով խոսքը, գիտնականը «Շուշանիկի վկայաբանության» վրացական խմբագրության ավարտամասի առթիվ ասում է. «Այս դեպքում (իմա Յոկտեմբեր ամսին հիշատակելիս - Պ. Մ.) մենք ունենք հետագա ժամանակի ուղղում - ընդմիջարկում, որը տասներորդ դարից վաղ չէի կարող տեղի ունենալ: Ընդմիջարկողը, որը ամիսների հին անուններն ու նրանց համապատասխանությունը այլևս չէր հասկանում, երևում է՝ մեքենայորեն է վարվել: Բնագրում ամսաթիվը անպայման 17 է եղել, որ և նա մեքենայորեն արտագրել է և վերագրել հռոմեական Յոկտեմբերին»²⁶: Ուրեմն՝ մեկ թյուրիմացությամբ երկրորդ թյուրիմացություն բացատրել անկարելի է:

Ե) Ուշագրավ է, որ 8-րդ դարից առաջ, ըստ ամենայնի հայ-վրացական եկեղեցական միասնության շրջանում, հայերենից վրացերեն թարգմանված «Յոկիսիմյանց վկայաբանության» տեքստում հայերենի «ի քսան եւ վեց ամսոյն Յոռի կատարեցաւ սուրբն Յոկիսիմէ» թվագրման դիմաց²⁷ վրացերենում ունենք «Քաղոց (Սթուլի) ամսի քսան վեցին»²⁸: Այստեղ ոչ միայն ամսաթվերն են համընկնում, այլ նաև ամիսները՝ ըստ հաջորդականության («Յոռին» հայոց տոմարի երկրորդ ամիսն է, «Սթուլին»՝ վրաց): Արդյո՞ք պատահականություն է: Կարծում ենք՝ ոչ: 353-552 թվականների ընթացքում հայոց եկեղեցին տերունական տոներն անխաթար կարգավորելու ստիպմունքով գործածում էր Անդրեաս Բյուզանդացու կազմած 200-ամյա գատկական աղյուսակը, որի հիմքում հուլյան անշարժ տոմարն էր²⁹: Այն լիովին իմաստագուրկ կդառնար, եթե այլ երկրներում, այդ թվում և Վրաստանում անշարժ լիներ, իսկ Յայաստանում՝ շարժական: Եթե նա *գատկական* էր («վասն սրբոյ Պասեքին յետ եւ յառաջ խաղալոյ»), ապա նպատակը՝ «ծռագատիկ» չունենալն էր, ուրեմն և գործածող երկրներում ու եկեղեցիներում միասնական տարեսկիզբ ունենալը: Որ այդ աղյուսակը հաստատապես կիրառելի է եղել նաև Վրաստանում՝ երևում է նաև նրա ավարտից հետո, 552 թվականից, այստեղ ևս 532 պարբերաշրջան ընդգրկող համակարգին անցնելու փաստից³⁰: Յայ-վրացական եկեղեցական միության շրջանում, նույնիսկ որոշ ժամանակ նրանից հետո ևս, եկեղեցական տոները միասնական էին, որի լավագույն օրինակը Կարթագոնի Յոկիսիմյանց Մարտիրոսաց, Վարդավառի և Աթանազիոսի տոների օրվա նույնությունն է³¹: Այլևս բնական է եզրակացնել, թե Յոկիսիմյանց նահատակության օրը երկրորդ ամսի նույն 26-ին հիշատակելը պատահական չէ: Յետևաբար «Շուշանիկի վկայաբանության» վրացական բնագրում նույնպես սկզբնապես «Քաղոցին» (5-րդ ա-

²⁶ Կ. Կելեկիձե, Դրվագներ...I, էջ 120: Նախնական է համարում *հայերենում պահպանված «Քաղոցը», սակայն վերջինս էլ վրացական վերականգնելի Նոյջեօնս -ի փոխանցում է նկատում, քանի որ այն հայոց տոմարի հինգերորդ ամիսն է, մինչդեռ գրված է «սեպտեմբերյան տարվա» երկրորդ ամսի դիմաց:
²⁷ Ագաթ., էջ 122 (§ 210):
²⁸ Ագաթ., Յին վրաց., էջ 70, 71:
²⁹ Ա. Գ. Աբրահամյան, Յայոց գիր, էջ 102-104: Անդրեասի աշխատությունը պահպանվել է 421 թ. հայերեն թարգմանությամբ: Բնագրի հրատարակությունն ու քննությունը տես է. Աղայան, Անդրեաս Բյուզանդացու երկուհարյուրամյա տոնացույցը և նրա հայերեն թարգմանությունը, ԲԵՅ, 1979, № 2, էջ 122-139:
³⁰ Ավելի մանրամասն տես Կ. Կելեկիձե, Դրվագներ, II, էջ 328-331:
³¹ Տես Կ. Կեկելիձե, К вопросу, Դրվագներ, VII, էջ 259-264: Նաև՝ հատ. I, էջ 125-132: Յմտ. Н. Я. Марр, ТРАГФ, I, с. 9-3.

միս) համապատասխանող «Ապմիս» պիտի ունենայնիք: Ուստի «Քաղոց տասնյոթը» մեքենական փոխանցում համարելու Ի. Աբուլաձեի վարկածը բնագրագիտական հիմք չունի:

5-րդ դարի հայոց թարգմանական մատենագրությունը տոմարական տարբեր համակարգեր զուգակշռելու բազմաթիվ օրինակներ է տալիս³²: Կարելի է վստահ ասել, թե եկեղեցական տարին ուներ կայուն տոներ, ուրեմն և քրիստոնյա Արևելքի եկեղեցիները հետևում էին հիմքում անշարժ մի համակարգի, այլապես Երուսաղեմյան ճաշոցի գործածությունը Յայաստանում ու Վրաստանում գործնականում անիմաստ ու անհնար կդառնար:

Ի վերջո, դեռ պետք է պարզաբանել՝ Շուշանիկի հիշատակի օրը Ցուրտավի նրա իսկ վկայարանում ըստ հայոց տոմարի էր նշվում, թե՞ ըստ վրացականի՝ եթե անգամ ընդունենք, որ այդ տոմարները շարժական ու անշարժ լինելու պատճառով տարբերակվում էին:

գ) «Յոկտեմբերի 17-ի» և ենթադրվող Նոյջեօնս «Քաղոց-17»-ի անհամապատասխանությունը միմյանց հաստատվում է «Յոկիսիմյանց վկայաբանության» վրացերեն թարգմանության օրինակով: Այստեղ բնագրում եղած «26 Սթուլիսասա»-ին, իբրև հիշատակի օր խորագրից առաջ նշանակված է Նեյջեօնս լա (Սեպտեմբեր 30): Եթե նման փոխանցումը ելակետ ունենաք, ապա «Շուշանիկի վկայաբանության» վրացական բնագրում պիտի լիներ «Սեպտեմբերի 21» և ոչ «Յոկտեմբերի 17»:

Ի դեպ, տեքստում շաբաթվա օրերի ներկայությունը ևս նախնականության բավարար երաշխիք չէ: Ոմն Յակոբ քահանայի անունով հայտնի «Պատվական խաչի մասին» երկը 9-րդ դարից առաջ հորինված լինել չի կարող, բայց հեղինակը ոչ միայն Նիհոյի ժամանակից է ներկայանում ու առաջին դեմքով պատմում, այլ նույնիսկ ամսաթիվ ու շաբաթվա օր է նշում՝ «Այս [ծառը] կտրեցինք Մարտ ամսի 25-ին, ուրբաթ օրը»³³: Նման փաստեր կան ուզածո մատենագրության մեջ, և նրանց հանդեպ դյուրահավատություն ցուցաբերելը մեզ կհեռացներ պատմական իրականությունից:

Այսպիսով, «Շուշանիկի վկայաբանության» հայկական ընդարձակ խմբագրության տեքստում վրացաբանության հետքեր չենք գտնում: Այդ բնավ չի նշանակում, թե այն իբրև հուշարձան չէր կարող թարգմանված լինել, բայց պիտի այդ թարգմանությանը համապատասխանող վրացական բնագիր ցույց տալ, որ չունենք, և ապա, անկախ թարգմանական կամ ոչ-թարգմանական երկ լինելուց, անհրաժեշտ է հետամուտ լինել հայկական բնագրի կրած զարգացմանն ու փոփոխությանը, բովանդակային միտվածությանը, կրած ու թողած ազդեցություններին, «ազգայնացման» հետքերին ու հնարքներին: Այդ նույնը վերաբերում է և վրացական խմբագրությանը: Փաստն այն է, որ առկա երկլեզու խմբագրությունները, անկախ իրարից կամ ընդհանուր աղբյուրից սերելուց, ինքնուրույն զարգացման ու մշակման տևական ճանապարհ են անցել և վերածվել նույն թեման ներկայացնող ինքնակա ստեղծագործությունների: Նման հետևության անբռնազբոսիկ լինելը ցույց տալու համար քննության առնենք հայկական խմբագրության տարբերակիչ դրվագներից մեկը՝ Յոկիսիմյանց կույսերի կրկին հիշատակությունը: Արարչին դիմող Շուշանիկն ասում է. «Եւ արդ, ի քեզ եմ յուսացեալ, որ զսուրբն Յոկիսիմէ փրկեցեր ի բռնութենէ թագաւորին եւ յամաւթ արարեր զհսկայազաւրն» (Ե):

³² Նրանց հավաքական քննությունը տես Հ. Ն. Ակիմեան, Զննութիւն... հատ. Ա, էջ 79-94:
³³ «Վարքագրական հուշարձաններ», I, էջ 148:

Դրան քահանան Շուշանիկին հորդորում է. «... յայսմ հետէ երանիցեն քեզ ամենայն հաւատացեալք արդարապէս, զի յուսովն Աստուծոյ վանեցեր զամբարիշտն եւ զանուն եւ զոգի ժառանգեցեր ըստ նմանութեան սրբոյն Զոհիփսիմէի, ընդ նմին եւ դու պսակեսցիս...» (Ժ) և ի պատասխան լսում. «Ես ոչ եմ արժանի պսակաց եւ երանութեանց սրբոյն (Զոհիփսիմէի), որ ոչ մերձեցաւ յայր ամբարիշտ, այլ սրբութեամբ կացեալ եւ վասն սրբութեան ընդդիմամարտեալ յաղթեաց չարին եւ սրբագոյն եւս լինէր սուրբ արեամբն իւրով սուրբ ընկերաւքն հանդերձ» (Ժ):

Կասկած չկա, որ «Վկայաբանության» հեղինակը կամ խմբագիրը քաջ ծանոթ է Ագաթանգեղոսի գիրք մտած կամ առանձին շրջանառող «Զոհիփսիմյանց վկայաբանությանը» և ընդհանրություններ է գտնում Շուշանիկի ու Զոհիփսիմի կեցվածքների միջև: Այս ամենը անծանոթ է վրացական խմբագրությանը, բայց ներկա դեպքում կարևորն այդ չէ, այլ այն, որ հայերենի շարադրանքի ու ոճի մեջ նկատելի է Ագաթանգեղոսի երկի բնագրական ազդեցությունը: Սույն իրողությունը չի վրիպել Մ. Աբեղյանի ուշադրությունից³⁴, իսկ Պ. Տեր-Պողոսյանը հատվածների հանդիպադրմամբ հավաստել է այն³⁵:

Ագաթանգեղոս

Տեր ամենակալ, որ պսակես գյուսացեալս ի քեզ եւ կատարես զկանս երկիւղածաց քոց, արժանի արա զիս, տէր, զի պահեցից գոյսն իմ որ ի քեզ, եւ զերկիւղն զմեծ՝ զոր ածելոց ես առ դիմադարձ ամբարշտեալսն ի քէն, եւ ինձ տուր համբերութիւն կատարել զընթացս իմ նեղութեամբս՝ յոր կանս:

Բժիշկ ցաւոց մերոց, ողջացուցիչ բեկեւոց, անդորրիչ նեղեւոց և արձակիչ կապեւոց, մխիթարիչ սգաւորաց, յոյս անյուսից, խոնկեւոց հանգիստ, աշխատեւոց նաւահանգիստ...

...Տուր ինձ, տէր, առնուլ պսակ ընդ այնոսիկ, զորս արժանիս արարեր մեռանել վասն անուան քոյ, որոց փառաւորեալ են մահք իւրեանց առաջի քո... (էջ 54-55)

³⁴ Մանուկ Աբեղյան, Երկեր, Գ, էջ 381:
³⁵ ՀԱ, 1970, էջ 287-288:

Քաղումը, ինչպես տեսնում ենք, հաճախ բառացի է և ուշագրավ մի քանի առումով: Նախ, Շուշանիկի «մենախոսությունը» կազմված է Գրիգոր Լուսավորչի խոսքի հիման վրա, ընդ որում՝ «Վկայաբանութեան» տարբեր դրվագներում, որոշ կրճատում-հավելումով: Նշանակում է՝ հայկական այս խմբագրության հեղինակի թե հարդարողի ձեռքի տակ ոչ միայն «Զոհիփսիմյանց վկայաբանություն», այլև ամբողջական Ագաթանգեղոս է եղել: Հարկավ, նման դեպքերում վրացաբանություն փնտրելն ավելորդ է: Ապա, եթե չունենայինք Ագաթանգեղոսի վաղմիջնադարյան թարգմանությունը, կարող էինք ենթադրել, թե վկայակոչված հատվածը հետագա ընդմիջարկում է, որպիսիք այդ բնագրին իրոք խորթ չեն, բայց ներկա դեպքում այն կա և հունարենում³⁶: Այդ նշանակում է, թե ավանդական ձևով չենք կարող Ագաթանգեղոսը մինչև 8-րդ դար տեղափոխել և «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայկական այս տարբերակի ձևավորումն էլ նրանից հետո դնել:

Պ. Տեր-Պողոսյանի այն եզրակացությունը, թե «Շուշանիկի վկայաբանութեան» «լեզուն դասական չէ, առտնին հայերենի նկարագիրն ունի» և քանի որ մինչև 9-րդ դար ապրած հայ հեղինակները նրան ծանոթ չեն, ուրեմն «իններորդ դարու երկրորդ կիսուն յօրինած պիտի ըլլայ, ուստի իր վկայութիւնն այդ շրջանին համար կարժէ»³⁷, ավելի Պ. Պետերսի քննության տպավորության արդյունք է, քան սեփական հանգամանալի ուսումնասիրության: Ներկայացվող գիտական հրատարակությունը լավագույնս ապացույց է, որ «առտնին հայերեն» կոչված բնագիրը անժխտելիորեն ազատ է հունարեն հայերենով մուտք գործած և «առտնին գործածական» դարձած շատ նախամասնիկներից, սրբուհին կոչված է «Վարդենի»՝ ոչ «Վարդանուհի», ինչպես պիտի հորջոջվեր ետդասական շրջանում, - աւղ (օղ) վերջավորություն ունեցող ենթակայական դերբայ գրեթե չի հանդիպում, «ային» վերջածանցի փոխարեն սիրում է «կան» գործածել (մարդկան) և այլն:

«Առտնին» կամ «պարզախօս հայերենը», որով հիրավի գրված է «Շուշանիկի վկայաբանութիւնը», հատկորոշ է հայոց լեզվի պատմության «արժաթե դարին» կամ «հետդասական շրջանին», որ Ն. Ակինյանը ժամանակագրում է 450-572 թվականներով³⁸: «Առտնին բարբառ մը երեւան կու գայ այժմ նոր մատենագիրներուս գրչին տակ, որ ազդուած է ժողովրդական բարբառէն: Ունինք այս բարբառին ուսումնասիրութեան համար հաստատուն կռուաններ Ղ. Փարպեցոյ Պատմութեան եւ Թղթին մէջ, որոնք գրուած են իբր 500-504-ին եւ Բարգէն կաթողիկոսի 506-ին առ «Ուղղափառ ի Պարսս» ուղղած Ա թղթին մէջ: Լեզուի պարզութիւնը, յստակութիւնը, զուտ հայկական նկարագիր՝ խառն ժողովրդական տարրներով երեւան կու գան նաև Ներսէս Բ, Յովհաննէս Բ կաթողիկոսներու, ինչպէս նաեւ Արդիշոյի, Մակար Երուսաղէմացոյ, Յովհաննէս Երուսաղէմացոյ թղթերու մէջ, որոնք գրուած են 548-570 տարիներուն: Այս բարբառը կիշխէ նաեւ է դարուն Մովսէս Ցուրտաւի եպիսկոպոսի եւ Կիրիոն Վրաց կաթողիկոսի եւ ժամանակակից ուրիշ քանի մը առտընին թղթակցութիւններու մէջ»³⁹: Այլևս հասկանալի է, թե լեզվաոճական ինչ հատկանիշներ նկատի ունեն Ն. Ակինյանը, երբ ասում էր, թե «Շու-

³⁶ Stv La version greque..., p. 208 (§ 41).
³⁷ ՀԱ, 1970, էջ 285-286:
³⁸ Ն. Ակինյան, Դասական հայերենը... էջ 57-82:
³⁹ Ամդ, էջ 73:

շանիկի վկայաբանութիւնը» «ընտիր է իր բովանդակութեամբ եւ լեզուով եւ կիսանդիսանայ համանիւթ գրականութեան մէջ գլուխ գործող»⁴⁰:

Բնականաբար, հարց պիտի ծագի՝ եթե հայկականը վրացերենից թարգմանված լինելու ապացույցներ չի տալիս, այդ չի՞ նշանակում, թե վրացական ընդարձակ խմբագրությունը կարող էր հայերենից թարգմանվել, մանավանդ որ հայագիտական որոշ շրջանակներում գրեթե ապացույց չպահանջող նման մի համոզմունք կա: Փորձենք մեկ առ մեկ ներկայացնել վրացական խմբագրության այն բոլոր ոճերն ու միավորները, որոնք հայերենին ինչ-որ առնչություն կարող են ունենալ:

1... Րամբեթյ զօղջոտ յերթոջ տաջո տջո յիօնցՅեզան զանազո - «ուստի ամենայն կողմով իր անձը վանեց Քրիստոսից» (Ա): Նման համապատասխանություն ունենք նաև Մարկ. Ա, 45: «Ամենայն կողմանք» արտահայտությունը հաճախակի է հին ու նոր հայերենում, բայց խորթ չէ նաև վրացերենին, թեև Ը-ն (Ադիշի ավետ.) փոխարինում է ջոնաջո -ով: Հմտոտ. Նոյեմբեր 1970 թ. - մահուան կողմ:

2. ... Րոմբելո-օջո ճրա ճխեղձ յեղտո շոյՅանօջոնաջան - «ինչը Շուշանիկից արտոնում չունեն» (Ա): Այսօր եղած բառարաններով ու համաբարբառներով չի ստուգվում ընդգծված արտահայտությունը որքանով է հարազատ վաղ շրջանի վրացերենին ու գործածական: Յեղո - ձեռ(ք) բառը հետագայում իրոք իրավական տերմինային իմաստ է ձեռք բերում և «արտոնություն», «արտոնագիր», «իրավունք» նշանակում է (ուշագրավ են «ձեռք», «աջ» պատկերող քանդակները). հայերենում «սատար լինելու», «օգնական», «միջնորդ» ծառայելու իմաստ ունեն «ի ձեռնէ», «ձեռնտուութիւն» և նույն այդ «ձեռն» բաղադրիչ ունեցող այլ բառեր ու արտահայտություններ (ՆՀԲ, I, 150-154): Վրացերենի Յեղտո հոգնակի գործածությունը կարող է պատճառաբանության (ի ձեռաց, ի ձեռս), թերևս սպասելի էր Յեղտո (ի ձեռն) կամ Յեղտոջան շոյՅանօջոնո (ի ձեռաց Շուշանկայ):

3. ... Րամբեթյ ճեղտո ծոյնեթ յօրո ճրս - «քանզի կանանց բնությունը նուրբ է» (Դ): Այս նախադասությունը ոչ հազվադեպ այլևայլ մեկնաբանություն է ստացել, որի պատճառը ընդգծված արտահայտությունն է: Որ «բնությունը» «խառնվածք, բնավորություն, էություն» է նշանակում՝ ինք-Որ «բնությունը» «խառնվածք, բնավորություն, էություն» է նշանակում՝ ինք-նին հասկանալի է, բայց վեճ է հարուցում օրո «նեղ» բառը (հմտոտ. «նեղ-միտ»): Մ. Ռոբաքիձեի հոդվածից տեղեկանում ենք, որ այդ արտահայտության մեկնաբանությանը նվիրված անտիպ հոդված ունի Ի. Աբուլաձեն⁴¹, իսկ ինքը Մ. Ռոբաքիձեն զանազան վկայակոչություններով ու վերլուծումներով գալիս է այն եզրակացության, թե օրո-ն «ենցիղնալ, դյուրաբորբոք» է նշանակում⁴²:

Կարծում ենք երկար քննության հարկ չէր լինի, եթե նկատի առնվեր հայերեն «նուրբ» բառի իմաստը: Ուխտանեսի մոտ, օրինակ, կարդում ենք. «... եւ ի նեղութենէ նեղ եւ նուրբ կենաց ծովածուկի կենցաղոյս արտաքս բերելով»⁴³, ուր այդ բառերը նույնամիշ են: Ինչպես երևում է, օրո-ն բովանդակում է և «նուրբ» բառի ստույգ համապատասխանությունը:

⁴⁰ ՀԱ, 1970, էջ 267-268:

⁴¹ Տես Մ. Ռոբաքիձե, Մի տեղի ընկալման մասին, էջ 131:

⁴² Նույն տեղում, էջ 140:

⁴³ Ուխտանես, էջ 10: «Շուշանիկի վկայաբան.» (Հոր ժող.), էջ 70-71:

4. ... Րամբեթյ մոտ Նախոտ օյոտ զանհոնեթ իցմո մոնջան - «որովհետև այդ կերպ կկայանա իմ գատումը նրանից» (Ե): Շուշանիկի այս արտահայտությունը հաջորդում է Ջոջիկի այն կանխագուշացմանը, թե Վազգենը «այժմ սպասավորներ կուղարկի և քարշ տալով կտանի քեզ»: Նահատակության պատրաստ հերոսուհին ուրախությամբ պատրաստ է այդ «քարշ տալուն», որ և վերջ է համարում:

Արդ, Ի. Աբուլաձեն և Կ. Կեկելիձեն զանհոնեթ ընկալում են զանգոտջո - (դատ, դատաստան) նշանակությամբ, Մ. Շաբաշվիլին հարցականի տակ է դնում այդ իմաստը, իսկ Ի. Իմնախչվիլին ի մասնավորի քննության է առնում սույն գործածությունը և գտնում, որ զանհոնեթ -ն նույնն է, ինչ զամոնեթ - զամոնեթ -ն (երևան գալ, երևան հանել, հայտնի դառնալ, ի հայտ բերել, ցածրանալ -ն (երևան գալ, երևան հանել, հայտնի դառնալ, ի հայտ բերել, ակներև և այլն)⁴⁴: Սակայն նման մեկնաբանությունը անհարիր է բնագրին, որովհետև կատարվածն արդեն գաղտնիք չէր և ապա՝ այդ պարագայում մոնջան (նրանից) չպիտի ունենայինք: Շուշանիկի միտ բանին ուրացյալ ամուսնուց ազատվելն էր, ուստի զանհոնեթ բառի տակ գրաբարյան «որոշումն» պիտի հասկանալ (զատվել, բաժանվել): Ճիշտ այդ նշանակությամբ բառս գործածված ենք գտնում «վկայաբանութեան» հայկական ընդարձակ բնագրում՝ «որոշեցեք զիս ի նմանէ» (Ե): Հիշենք բանաձևային անձեքը՝ «որոշեալ լիցի»: Այլ պարագայում զանհոնեթ -ի հայերեն համապատասխանությունը «վճիռն» է, որ փաստորեն առկա է Ի. Աբուլաձեի և Կ. Կեկելիձեի մոտ:

5. Նոյեթ, յեր ձալմոց յեթոն իջոլջո - «Երեց, չեն կարող համը տեսնել» (Ե): Հին վրացերենում քանիցս վկայված արտահայտություն-դարձվածք է, որին գրաբար բնագրերում հաճախ «ճաշակել» կամ «ճաշակելով ճաշակել» է համապատասխանում: Հետաքրքիր կլիներ պարզել, թե «համը տեսնել», «համտեսել», «համը առնել» բարդությունները մեզանում ե՞րբ են սկսում գործածական դառնալ և ե՞րբ գրավոր խոսք մուտք գործում: Համենայնդեպս՝ նրա ներկայությունը վրացերենում և հայերենում լեզվամտածողության ընդհանրության հետաքրքիր օրինակ է:

6. ... ճա օթոջ յոջեղո յեթոլջո - «ու ամեն ինչ առկա գտավ» (Ե): geba -ն վրացերենում բազմաթիվ կիրառումներ ունի և այստեղ գործածված իմաստը ևս տեղին է՝ զննել է ետ ստացած առարկաները (գրաբարյան «կարասիներն» ու «գարդերը») և անպակաս, տեղում գտել: Եթե այս հատվածի գրաբար համապատասխանությունն ունենայինք, ապա այնտեղ պիտի որ «եղեալ» լիներ: Նախորդի նման լեզվամտածողության ընդհանրություն է:

7. ... Նալա օջո ճրս ճրս տոլջոլջո Վոնաջո մնաջոլջոնա մոն մնաջոլջոնա ճա մեջոլջոնա մոն մեջոլջոնա - «ուր չկա աջառություն դատավորաց այն դատավորի և տերերի տիրոջ առաջ» (ԺԶ): Ընդգծված բառը հանդիպում է գերագանցապես սուրբգրական բնագրերում իբրև համապատասխանություն հայերենի «ակնառութեան»: Նույնքան ստույգ բառապատճենում է, ինչպես «արեգակ-ն մոնտոլջոլջո»-ն է: «Շուշանիկի վկայաբանության» տեքստում «Գործք առաքելիցի» արձագանքն է (Ժ, 34):

8. ճա օթոն օթոն յեթոլջոնա, ցրեթոլջոնա Նաջեթո, ճեթոնա մոնտոլջոնա ճալջոնա մոնտոլջոնա մոնտոլջոնա յեթոլջոնա - «եվ նրանք արցունքով լեցուն բաժանվելով, նրա հաղթության համար առ Աստված փառք էին տալիս» (ԺԷ):

⁴⁴ «Շուշանիկի վկայաբան.» (Հոր ժող.), էջ 70-71:

բ) *Ֆոֆնայեցի* - *Ճաճանաւուխտ*: Նշանակության ճշտմամբ ի մասնավորի զբաղվել է. Արուլաձեն⁴⁵ և վաղ շրջանի հուշարձաններում գործածության երկու դեպք վկայակոչել (Եզեկ. ԺԶ, 13 և «Հարանց վարք»): Եզեկիելի գիրքն այժմ ունի գիտական հրատարակություն, որից պարզվում է, որ այս տերմինն առկա է միայն Գելաթյան կոչվող խմբագրություններում, իսկ Օշկերուսաղենյանում ոչ⁴⁶, ուստի չենք կարող ասել, թե Հակոբ Երեցի երկից առաջ այս բառը հայտնի է վրաց մատենագրությանը: Եփրեմ Կրտսերի բացատրության փաստն էլ արդեն ապացույց է, որ հազվադեպ կիրառություն գտած միավոր է⁴⁷: «Հարանց վարքը» ևս թարգմանական է և չի նախորդում Հակոբ Երեցին: Վրացերենի *Ֆոֆնայեցի* տերմինին, ինչպես արդեն նշեցինք, անդրադարձել է նաև Պ. Պետերսը և անհրաժեշտ նկատել այն սրբագրել «ճգնաւոր» («ճիճնաւոր», ենթադրյալ մեկնաբանությամբ), ուստի թարգմանել է *ascetico*⁴⁸: Ինչպես երևում է, այս սրբագրությունից ելնելով Պ. Տեր-Պողոսյանը համոզմունք է ունեցել, թե այն «աղաւաղում մըն է հայերէն *ճգնաւորին*, ճգնաւոր տընութեամբ՝ quasi pro ascetico labore»⁴⁹:

Տերմինիս հայկաբանությունն լինելն աներկբա է, սակայն այն սրբագրության ենթակա չէ, որովհետև հստակ նշանակությամբ է կիրառված: Այնուամենայնիվ՝ բավարար կռվաններ չունենք ասելու, թե Հակոբ Երեցը իր ձեռքի տակ եղած գրավոր տեքստից է այն վերցնում: Գոնե «Վկայաբանութեան» այսօր մեզ ծանոթ հայերեն խմբագրությունները չունեն այդ բառը:

գ) *Յալլեյարճի* - *պարեզաւտ*: Ստույգ համապատասխանությունը գտնում ենք նաև հայկական ընդարձակում՝ «*պարեզաւտ* անտիոքացի» (ԺԴ): Վերջին բառը, անշուշտ, «անտիոքեան» է նշանակում, ինչպես որ կա վրացերենում՝ ანტიოქიისა (XV): Դատելով կրած հնչյունափոխությունից, վրացական հեղինակային ինքնագրում (հարկավ «մրգլովանի» գրչության) պիտի լիներ *Յալլեյարճի*, ապա, ձեռագրից-ձեռագիր փոխանցվելով գրչական հիմքի վրա տեղի է ունեցել երկաթագիր (ասոմթավրուլի) Վ-Ռ գրերի շփոթ, իսկ այնուհետև՝ նախադիր ճ-ի լու հնչյունափոխում: Հետագա վրացական աղբյուրները հիմնականում գիտեն արդեն հնչյունափոխված տեսքով⁵⁰: Յիգտիբուզիտի վկայության վրացերեն թարգմանության *Յալլեյարճի* անխաթար ընթերցումը հայերենից զրադարձելու արդյունք է⁵¹ և ապացույց նախնական ձևի մեր վերականգնման: Բայց այդ չի նշանակում, թե փոխառությունը չէր կարող կատարվել պահլավերենից, և ոչ հայերենից⁵² (*աւ* երկբարբառի ներկայությունը վրացերենում հայերենի միջնորդավորում է հուշում):

դ) Վրացական թարգմանական հուշարձանների «բառային հայկաբանությունների» խնդիրը քննարկելիս Ն. Մառը առանձնացնում է բառերի մի խումբ, որոնք «քաղաքացիության լայն իրավունք են ստացել վրաց գրական»

⁴⁵ Յակուբ Ցուրտաեցի, Վկայաբանութիւն, էջ 98:

⁴⁶ Եզեկիելի գրոց խմբ., էջ 50: Հմտտ. «Սցխեթյան գրչագիր», էջ 307:

⁴⁷ Հղումը ըստ Ի. Արուլաձեի:

⁴⁸ P. Peeters, Sainte Sousanik, p. 34.

⁴⁹ ՀԱ, 1970, էջ 285-286:

⁵⁰ Տես Ի. Արուլաձե, Բառարան, էջ 337: Մեզ զբաղեցնող տերմինը *Յալլեյարճի* հոգնակի կիրառմամբ ներկա է նաև Ռոմանոս Նորի վկայաբանության թարգմանության տեքստում: Տես H.Mapp, Матеріалы..., ч. I, с.66.

⁵¹ Տես Ի. Արուլաձե, Վրաց և հայոց... էջ 120: Զննությունը տես էջ 086-088:

⁵² Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, IV, 59:

նության մեջ, նաև ոչ թարգմանական», իբրև ոչ բնորոշ այդպիսին նկատելով երկուսը՝ *Յեյեյարճի* (սենեկապան) և *Յան* (վան, վանք)⁵³: Ինչպես տեսանք՝ այս երկու բառն էլ ներկա է քննարկվող բնագրում, սակայն նրանք ևս հայերենից թարգմանված լինելու ապացույց չեն կարող ծառայել, որովհետև վկայված են վաղմիջնադարյան վրացական այլ բնագրում նույնպես⁵⁴:

⁵³ Н. Мapp, Из поездки..., стр. 23.

⁵⁴ Ի. Արուլաձե, Բառարան, էջ 153, 387:

ՁԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության հավաքածո, ձեռ. №. 225 (ճառընտիր Ի2, հին թիվ՝ 731): Հանգամանալի և ծանոթագրյալ նկարագրությունը կատարել է Հ.Բարսեղ Սարգիսյանը³: Նրա իսկ տեղեկությամբ՝ «Ձեռագիրս յիշեալ տարիներուն (իմա 1846-1852 թթ. - Պ.Ս.) մէջ մտեր է հաւաքմանս մէջ. Հ.Ներսէս Վ.Սարգսեան ի Հայս ըրած բազմամեայ ճանապարհորդութեան միջոցին՝ Կարին գտնուող բոլորգիր և անթուական ճառընտրէ մը գաղափարած է, բաղդատած և յղած ի Վենետիկ»⁴: «Շուշանիկի վկայաբանութիւնը» ձեռագրի 36-րդ էջերում է և առկից ունի հետևյալ տեղեկությունը. «*է եւ այլ պատմութիւն սրբոյն Շուշանկանն, որ Վարդանի անուանեալ ի հօրէն իւրմէ սրբոյն Վարդանայ (Մամիկոնենոյ), որ զկարգ բանիցն մանրամասնաբար ցուցանէ զվեց ամացն չարչարանաց եւ զմառախդաւ ծածկիլն ուրացելոյն Վազգենայ եւ զքսան եւ չորս ժամու աղօթսն անխափան, եւ զբազում եւ զազգի ազգի նեղութիւնսն որ կրեաց, զոր թէ խնդրես՝ ի Մարտիրոզոքն գտանես և առնուս զխնդրելիսն*»⁵: Այս ձեռագրից է կատարված Ղ.Ալիշանի հրատարակությունը՝ վերջընթեր տեղեկությամբ համդերձ⁶: Հ.Ներսէս Սարգիսյանը վերահասու է եղել իր իսկ ընդօրինակած բնագրերի գաղափար օրինակին և ի մասնավորի ծանոթագրել՝ «ի բոլորգիր անթուական ճառընտրէ ի Կարին» (էջ 1r): Ցավոք, առկա ձեռագրացուցակներում այդ մայր օրինակի հետքեր չեն երևում:

Հ.Նորայր եպս.Պողոսյանի նկարագրության համաձայն⁷, *Սրբոց Հակոբյանց միաբանության հավաքածոյի №. 454 ձեռագրում*, մասնավորապես նրա 862-863 էջերում (ընթերցում ճժԲ) կա Շուշանիկին վերաբերող նյութ («Քաղոց ժէ. սրբուհւոյն Շուշանկայ՝ դստերն Վարդանայ»): Մենք հակված էինք կարծելու, թե եղածը վարքի համառոտ խմբագրությունն է, սակայն պրոֆ.Ս.Սթոունի սիրալիկ միջնորդությամբ ստացված ընդօրինակությունից պարզվեց, որ այնտեղ ընդամենը հիշված է Քաղոց ամսի 17-ին կատարվող Շուշանիկի տոնը և բերված են այդ կապակցությամբ հանձնարարվող ընթերցելիքները՝ «Ընթերցոյ յԱռակաց. Յուսացեալ Քրիստոսի տեառն իմասցին Ճշմարտութիւն: Եւ հաւատարիմք սիրով ակն կալցին նմա, զի շնորհք եւ ողորմութիւն ի վերայ սրբոց նորա, եւ այցելութիւն ի վերայ ընտրելոց նորա: Իսկ ամպարիշտք ըստ խորհրդոց իւրեանց ընկալցին զպատիժս, որ անփութ արարին զիրաւանց եւ եղեն ապստամբք ի տեառն: Որ զիմաստութիւն եւ զխրատ անարգէ՝ թշուառական է, եւ ընդունայն է յոյս նորա, եւ վաստակք նորա անաւգուտք, եւ անպիտան գործք նորա: Երանելի է ամուլ, որ ոչ գիտաց զանկողինս յանցանաց, ընկալցի պտուղ յայցելութեան ոգւոց ի տեառնէ»:

Ռժվար չէ կռահել, որ ընթերցումը ընտրելիս նկատի է առնվել Շուշանիկի վկայաբանության բովանդակությունը: Հաջորդ ընթերցումը քաղված է Հովհանն առաքյալի առաջին թղթից. «Սիրելիք, այժմ որդիք Աստուծոյ եմք...» (Գ, 2):

³ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց ի Վենետիկ», Բ, էջ 389-402:

⁴ Անդ, էջ 389:

⁵ Անդ, էջ 397:

⁶ «Սովետք», Թ, էջ 49-55:

⁷ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», Բ, էջ 421-432:

Դ. «ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ» ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՎ ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկական գույգ խմբագրությունների առաջին հրատարակիչը (Ղ.Ալիշան), ինչպես արդեն ասել ենք, բնագրագիտական մասնավոր քննությամբ չի զբաղվել, բայց, ելնելով նրանց ընդհանուր բովանդակությունից, նկատել է թե համառոտը նույն հատորում տպված ընդարձակի կրճատյալ վերապատմումն է («ի նախակարգեալ պատմութենէ սրբոյն համառօտեալ»)՝ Այս հարցում, սակայն, մասամբ այլ տպավորություն է ունեցել Ն.Մառը: Նրա համոզմամբ՝ այդ երկու խմբագրությունները վիճարկում են առաջնությունը և որ սույն հարցը պարզաբանելուն կնպաստի հին վրացերեն թարգմանությունը:²

Վարքագրական գրականությանը, անշուշտ, անծանոթ չեն ոչ համառոտից ընդարձակ ստեղծելու (դրա լավագույն ասպարեցը կիմենյան խմբագրությունների վերամշակումն է մետափրասյանի), ոչ էլ հակառակը՝ ընդարձակը համառոտելու հաճախադիպությունը (լավագույն օրինակ կարող է ծառայել Կորյունի երկի համառոտ տարբերակը, որ հայագիտական գրականության մեջ երբեմն կոչվում է «Սուտ Կորյուն»): «Շուշանիկի վկայաբանութեան» դեպքում ակներև է ընդարձակի համառոտումը, քանի որ սյուժետային զարգացման շղթայից պահպանված է երկու իրողություն՝ ծագումնաբանությունը և վախճանը, զանց առնելով դեպքերի ու դեմքերի ամբողջականությունը:

Այս առումով հարկավ ճիշտ պիտի նկատել Ղ.Ալիշանի դիտարկումը, բայց այլ հարց է, թե համառոտման ենթարկված ընդարձակ խմբագրությունը արդյո՞ք նույնական է եղել Ղ.Ալիշանին ու այսօր մեզ հայտնի ընդարձակ բնագրին, թե՞ նրա այլ տարբերակ է ներկայացրել: Անհիմն ու անտեղի չպիտի համարել նաև Ն.Մառի հարցադրումը, քանի որ ընդհանուր առմամբ վրացերեն թարգմանությամբ պահպանվել են հայ-վրացական եկեղեցական միության շրջանում գործածվող ինքնուրույն կամ թարգմանական հայկական հուշարձաններ և իբրև այդպիսին «Շուշանիկի վկայաբանութեան» վրացական համառոտ խմբագրությունը նախնականության ժամանակագրական երկրաչափ է բովանդակում: Սակայն այս ու այլ խնդիրներ քննարկման առնելուց առաջ ներկայացնենք հիշյալ բնագիրը բովանդակող ձեռագրերն ու հրատարակությունները:

¹ «Սովետք», Թ, էջ 50:

² Н.Март, Գշվ. աշխ., էջ 19:

Ասենք, ի վերջո, որ ձեռագիրն ընդօրինակած է Սկևռայուն 1299 թվականին (առաջին մաս), ստացողն է Կոստանդին եպիսկոպոսը: Շուշանիկի հիշատակությունը «այլոց ոճանց» ընդօրինակված երկրորդ մասում է:

Այսպիսով, համառոտ խմբագրությունը կորստից փրկվել է Յ.Ներսես Սարգիսյանի՝ Կարինում կատարած ընդօրինակության շնորհիվ:

«Սոփերքից» քաղելով, այս համառոտ խմբագրության հայերեն տեքստը Լ.Մելիքսեթ-Քեկը վերահրատարակել է ուսումնական նպատակով կազմած «Հին հայերենի քրեստոմատիա բառգրքով» (Օռդկաքաղ բանից նախնի հայերեն) ձեռնարկում (Թիֆլիս, 1920, էջ 100-103, բացատրությունները վրացերեն):

«Սոփերքյան» համառոտ խմբագրությունը երկիցս վերահրատարակվել է Ի.Աբուլաձեի «Յակոբ Ցուրտալեցի, Վկայաբանութիւն Շուշանկայ» գրքում (Տփղիս, 1938, էջ 49-53, 1978, էջ 122-126):

ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՁԵՌԱԳԻՐՆ ՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Աթոսի Իվերոն վանքի վրացական ձեռագրերի հավաքածոյի ուսումնասիրության պատմությանը անդրադառնալու առիթ մենք արդեն ունեցել ենք և, քաղելով Ն.Մառի և Ռ.Բլեյկի նկարագրություններից, ներկայացրել այդ հավաքածոյի №8 (= № 57) գրչագիրը⁸: Կրկնենք, որ այն ընդօրինակված է «երկաթագիր» (մրգլովանի) գրչության ձեռագրից՝ 10-րդ դարում և բովանդակում է հայ-վրացական բանասիրության համար բազում ուշագրավ նյութեր: Հիմնականում արդարացի է Ն.Մառի այն կռահումը, թե «այն վրացերենով կազմված գրական հուշարձան է՝ վրաց ուղղափառ եկեղեցու հետ միաբանած հայերի համար նախատեսված»⁹: Այս ձեռագրի 247 v-249 r (Ն.Մառի համարակալությամբ՝ թերթ 249 v-250 r) էջերում է գտնվում «Շուշանիկի վկայաբանության» վրացերեն համառոտ խմբագրությունը, բավական ընդարձակ խորագրով՝ «Վկայաբանություն սուրբ Շուշանիկի՝ սուրբ Վարդանի դատեր, որը սուրբ Սահակի աղջկա որդին էր: Այս սուրբ Շուշանիկը նահատակվեց Քարթլիում իր ամուսնու ձեռքով, որը Քարթլիի անթապատրոսն ու առաջնորդն էր»¹⁰: Միաժամանակ նկատենք, որ ձեռագրում, «ճառք վկայության սուրբ Ոսկիի և նրա մերձավորների» բնագրի խորագրին կից կա հետևյալ հիշատակագրություն-ժանոթությունը. «Այս վկայաբանությունները հայերենից են թարգմանված» (էջ 349 r): Թե ժողովածու ընդգրկված 61 ընթերցումներից քանիսի՞ն է սույն տեղեկությունը իրականում վերաբերում՝ ճշգրտելի է ձեռագրի բոլոր նյութերի մասնագիտական ուսումնասիրմամբ: Մի բան պարզ է՝ «Շուշանիկի վկայաբանության» համառոտ խմբագրությունը հաստատապես

⁸ Ազաթ. հին վրաց., էջ 112-123: Վերջին տարիներին Կ.Կեկելիձեի անվան Ձեռագրերի ինստիտուտը ձեռնամուխ է եղել այդ հավաքածոյի ի նորո նկարագրությանը՝ ըստ մանրաթափանցների և լուսապատկերների: Ել.Մետրևելու խմբագրությամբ լույս է տեսել նկարագրության առաջին պրակը («Վրաց ձեռ. նկարագր. Աթոսի հավաքածու» I): Մեզ հետաքրքրող №8 (=57) ձեռագիրը պրակում ներկայացված է:

⁹ Le Synaxaire géorgien..., pp.637-638. Գիտնականը մտադիր էր այս ձեռագրի քննությամբ ի մասնավորի զբաղվել, որ ցավոք, չհասցրեց կատարել (տես նրա՝ Агиографическіе материалы... ,с.47,Հուշարձանիս վերաբերող Ն.Մառի նախնական դրույթները տես նրա «Из поездки»-հոդվածում, էջ 19-20):

¹⁰ R.Blake, Catalogue, p.325-326: Նկարագրողը չի անդրադարձել սույն բնագրի՝ ընդարձակից տարբեր խմբագրություն կիսելուն, ուստի իբրև հրատարակված նյութ հղում է կատարել Սարինիսի և Գորգածի աշխատությունների վրա:

հայերենից թարգմանվածների շարքին է պատկանում, որ եւ արձանագրվում է վարքին վերաբերող բոլոր հետազոտություններում:

Բնագիրն ունեցել է երկու հրատարակություն.

1. Материалы по грузинской агнологии по рукописям X в. С предисловием издаѣ А.Хаханов. Москва, 1910, стр.49-51.

Ուսերեն խորագիր կրող այս գրքում հրատարակված են բացառապես վրացերեն բնագրեր, առանց թարգմանության և հետազոտության: Հրատարակիչը 1902 թ. եղել է Աթոսում, ծանոթ է ձեռագրին, սակայն ընդօրինակությունը անձամբ չի կատարել, ուստի ոչ այն և ոչ էլ տպագրությունը, վրացագիտության մեջ ընդհանրացած կարծիքի համաձայն, խնամյալ չէ: Այդ վերաբերում է նաև արժարժվող հուշարձանին¹¹:

2. იაკობ ცურტაველი, მარტულთა შუშანიკისი, გამოსცა... ილია აბულაძემ, ტფ.1938, გვ.49-53.

Հրատարակումը կատարված է հիշյալ միակ ձեռագրի լուսապատճենի հիմամբ, հայերեն համապատասխան բնագրին առդիր, նրանց հարուցած բնագրագիտական, պատմա-բանասիրական խնդիրների հանգամանակի քննությամբ (տես հատկապես 019-050 էջերը): Արդեն քանիցս նշել ենք, որ Ի.Աբուլաձեի աշխատասիրությունը նույնությամբ վերահրատարակվել է 1978 թվին: Ավելացնենք նաև, որ սույն համառոտ խմբագրությանը գիտնականը վերստին անդրադարձել է իր «Վրաց և հայոց գրական հարաբերությունը 9-10-րդ դարերում» դոկտորական աշխատության մեջ¹²:

«Շուշանիկի վկայաբանութեան» համառոտ խմբագրության վրացերեն բնագրի ուրիշ ձեռագիր կամ հրատարակություն մեզ ծանոթ չէ¹³:

ՀԱՄԱՌՈՏ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԲՆԱԳԻՐԸ

Արդեն նշեցինք, թե համառոտ խմբագրությունը փաստորեն «Շուշանիկի վկայաբանութեան» երկու դրվագ է ներկայացնում՝ սրբի տոհմաբանությունը և վախճանը: Այնուամենայնիվ, կասկած չկա, որ համառոտողը ձեռքի տակ ունեցել է ընդարձակ խմբագրություն, որտեղից գիտե «Եւ նա բազում համբերութեամբ ընդունել է փառս Աստուծոյ, զոր ոչ է կարող բերան պատմել զերանելոյն Շուշանկան»՝ զտարեաց կամ զամսոց կամ զշաբաթուց կամ զաւուրց կամ զժամուց չարչարանս, զոր կրեաց յառնէն իւրմէ վասն անուամն տեառն»: Ընդ որում՝ գրեթե բառացի պահպանել է ընդարձակի այն դրվագը, ուր Շուշանիկի նախնյաց առաքինության և մվիրումի մասին է խոսում՝ «զի հաւասարեցից եւ ես հարցն ինոց սրբոց, որք սիրեցին զքեզ եւ հաճոյ եղեն տէրութեան քում, որոց փառաւորեալ են մաիք իւրեանց առաջի աստուածութեան քում»: Նշանակում է՝ համառոտման ենթարկված նախաբընագիրը կրել է հայկական ընդարձակ խմբագրության բնորոշ ազգային մշակման կնիք, որով այն ակներևորեն տարբերվում է վրացական խմբագրությունից: Եւ սակայն, չի կարելի ասել, թե այդ նախաբնագիրը բացարձակորեն մույնական է եղել այսօր մեզ հայտնի հայկական ընդարձակի հետ: Շուշանի-

¹¹ Հմմտ. Յակոբ Ցուրտալեցի, Վկայաբանութիւն..., էջ 04:

¹² Ի.Աբուլաձե, Վրաց և հայոց..., էջ 0153-0156:

¹³ Պարզ թյուրիմացության արդյունք պիտի համարել Պ.Տեր-Պողոսյանի հայտարարությունը, թե վրացերեն «Այս համառոտը պահուած է բազմաթիւ ձեռագիրներու մէջ» (ՀԱ, 1970, էջ 260): Ան այսօր Աթոսի № 57-ից բացի այլ ընդօրինակություն հայտնի չէ:

կի նախնյաց հիշատակության մեկ նախադասության դիմաց («եւ կին ունէր զդուստր Վարդանայ Յայոց սպարապետի Մամիկոնէի՝ թոռն սրբոյն Սահակայ Պարթեւի եւ Յայոց հայրապետի ի դստերէն Սահականուշայ») համառոտը պահպանել է բավական ծավալուն տոհմաբանություն՝ ամբողջությամբ քաղված Մովսես Խորենացու «Յայոց պատմության» երրորդ գրքից: Յիմք չունենք մտածելու, թե այն չի եղել նախաբնագրում և համառոտողի կատարած հարասման արդյունք է: Այլ դրվագներում նման միջամտության, մանավանդ հավելման հետքեր չեն դիտվում: Քանի որ հարցը կարող է հետաքրքրել նաև խորենացիագիտությանը՝ ամբողջությամբ հանդիպադրենք այդ հատվածը.

Համառոտ խմբագրություն

Սուրբք ոմանք երեւելիք, առաջինք ի նախարարացն վերադիտողք աշխարհիս Յայոց լուսաւորութեան պատճառք, որդեծնութեամբ իջեալ ցմեծն սուրբն Սահակ, որդի մեծին Ներսեսի, որդւոյ Աթանազենի, որդւոյ Յուսկանն, որդւոյ Վրթանայ, որդւոյն սրբոյն Գրիգորի: Սա առաքինութեամբ ամենայն հարցն նմանեալ *եւ* աղաթից մասամբ առաւելեաց: Քանզի ստացաւ աշակերտս վաթսուն արս կրաւնաւորս, բոկագնացս խարագնազգեացս, որք յար ընդ նմա շրջէին. որովք մշտնջենաւոր պաշտաւնն *եւ* զկանոնն հանապազ կատարէր, որպէս զայն, որ յանապատսն՝ երանելին սուրբն Սահակ *եւ* առաւելոյր: *եւ* ի սա հասեալ դադարունն եղև ուստերաց նորա, բայց ունէր դուստր մի Սահականոյշ կոչեցեալ, որ տուաւ յամուսնութիւն Յամագասպայ Մամիկոնէից: *եւ ի նմանէ սուրբն Վարդան...*

Մեր ընդգծած տարբերությունները խիստ աննշան են, արդյունք կապակցող նախադասության կամ բառի անհրաժեշտության¹⁴: Ինչ վերաբերվում է հոլովական փոփոխություններին, ապա դրանք ապացույց են համառոտողի կազմած բնագրում ստացած նոր համաձայնության («արք կրաւնառոտողի կազմած բնագրում ստացած նոր համաձայնության («արք կրաւնառոտողի կազմած բնագրում ստացած նոր համաձայնության») և իբրև այդպիսին ոչ թե նախորդում, այլ հաջորդում են խորենացու տեքստին: Այլ կերպ ասած՝ խորենացին է աղբյուր ծառայում և ոչ հակառակը¹⁵:

¹⁴ Թերևս խորենացու «ըստ նմանութեան մայրաքաղաքացն սպուղէից» համեմատությունն ու «եկաթապատք» բառը հետագա ընդմիջարկության արդյունք կարող են լինել:
¹⁵ Հմմտ. տողերիս հեղինակի «Մովսես Խորենացու բնագրական հետքերը...» հոդվածը, էջ 94:

Համառոտ խմբագրությունն ունի ընդարձակից զանազանվող այլ տեղիներ ևս, մասնավորապես՝ վերջին դրվագում: Ընդարձակը խոսում է «ի ձեռս պարկեշտ կանանց» սրբի մարմինը լվանալու և ամփոփելու մասին, մինչդեռ համառոտը մանրամասնում է՝ «բերին կտաւս բարակս և լուացեալ զմարմին սրբոյն *յորդանցն եւ ի թարախացն, զոր ունէր ի բանտէն եւ ի չարչարանացն*»: Չի կարելի ասել, թե սա համառոտողի աշխատանոցում գոյացած «մանրութեան» է, որովհետև ճիշտ այդպիսի տեղեկություն վկայված է վրացական ընդարձակ բնագրում: Ուրեմն նույնը եղել է նաև համառոտի նախաբնագրում: Ի վրույծ են հանդիպադրել է հայկական և վրացական ընդարձակ խմբագրությունների ընդհանուր տեղիները մեզ հետաքրքրող համառոտի հետ և ուշագրավ դիտարկումներ կատարել: Մասնավորապես՝ պարզվում է, որ առանձին բառային միավորների շրջանակներում հայկական համառոտը ավելի մոտ է վրացական ընդարձակին, քան այսօր մեզ հայտնի հայկականին¹⁶: Այսպես, օրինակ՝

Վրաց. ընդարձակ	Հայկ. համառոտ	Հայկ. ընդարձակ
Նույն կերպով եկան մեծամեծ ազնաւորներ եւ սեպուհ կանայք, քարթւայան երկրի ազգիք ու անազգիք, ինչպէս նաեւ ուլքեր սըրնաւորեալք <i>երանութեամբք, որպէս զքաջ մասնակից էին եղել ճարտարանքներին, վանող Քրիստոսի աւանդէին եւ փառաւորէին զԱստուած սին (Ժէ):</i>	Ըստ նմին օրինակի նախարարք եւ սեպուհ տիկնայք, ազատք եւ անազատք աշխարհին Վրաց, նոյնպէս մասնաւորեալք <i>երանութեամբք, որպէս զքաջ մասնակից էին եղել նահատակ եւ խոստոնրա չարչարանքներին, վանող Քրիստոսի աւանդէին եւ փառաւորէին զԱստուած սին (Ժէ):</i>	Նոյնպէս եւ նախարարք եւ ազատք եւ տիկնայք, այլ եւ սեպուհք աշխարհին Վրաց, զի հաղորդեսցին յուղարկման եւ աւրիւնութեան երանելոյ Շուշանկանն (Ժէ):

Սա, անշուշտ, ուշագրավ իրողություն է և մատնացուցում է նախաբնագրի որոշակի մերժություն վրացական ընդարձակի հետ: Հիշյալ առումով ավելորդ չենք նկատում բերել ևս մեկ օրինակ, որը կարելի է նույնիսկ վրացաբանություն դիտել. հայկական ընդարձակի՝ «եւ *ասէր* դմել զինքն ի տեղւոջն» արտահայտության դիմաց համառոտը տալիս է «եւ հրամայէր զնշխարս ոսկերացն դմել ի տեղւոջն» ընթերցում: «Հրամայէրը» վրացական ընդարձակի «*շծծծեշծծ*» բայի պատճենյալ համապատասխանությունն է և սակավ է պատշաճում նվաղած Շուշանիկի վիճակին, առավել նախըմտրելի է «ասէր»-ը, որ դարձյալ համագոր է վրացերենին:

Եթե այս կարգի՝ օրինակներին համադրենք վրացերենից տարբերվող լրացուցիչ տեղիներ, ինչպիսին է, օրինակ, «*վասն դասերն իւրոյ*» եմուտ ընդ գրադաշտական օրինօք մոգութեան», որպիսին հատուկ է հայկական ընդարձակին և անծանոթ վրացականին, ապա կարող ենք եզրակացնել, թե *չպահպանված ընդարձակ նախօրինակը այսօրվա հայկական և վրացական ընդարձակ խմբագրությունների արանքում միջօղակային դիրք է ունեցել*,

¹⁶ Յակոբ Յուրտաւեցի, Վկայաբանութիւն..., էջ 021-030:

այսինքն՝ «Շուշանիկի վկայաբանութեան» այն վիճակն է ներկայացրել, որից աստիճանաբար հեռանալով ձևավորվել են ազգայնացվող ընդարձակ խմբագրությունները:

Այս հարցում այլ կարծիք ունի Կ.Կեկելիձեն. առարկելով Ի.Աբուլաձեի եզրակացությանը, ըստ որի հայկական համառոտի նախաբնագիրը այլ խմբագրություն է եղել, քան այսօր մեզ հայտնի ընդարձակը, նա համոզմունք է հայտնում, թե «համառոտ խմբագրության հեղինակը ձեռքին ունեցել է Սովսես Խորենացի, այսօր հայտնի հայերեն ընդարձակ խմբագրության և նաև Զակոբ [Երեցի] վրացերեն աշխատությունը (կամ բնագրով, կամ նրա համար պատրաստված թարգմանությամբ): Այս աղբյուրների հիմամբ նա կազմել է իր համառոտ կոմպիլացիան: Այնպես որ՝ ինչպես վրացերեն լեզվով գոյություն չի ունեցել այլ ընդարձակ, բացի Զակոբից, Շուշանիկի վկայաբանություն, այդպես էլ ոչ իսկ հայերեն է եղել այլ, ցայսօր հայտնից դուրս, ընդարձակ խմբագրություն»¹⁷: Նա հակված է նման խմբագրության գոյություն ենթադրել անգամ համառոտի վերջընթեր հիշատակագրության տեղեկության պարագայում: Որքան էլ ծանրակշիռ լինի Կ.Կեկելիձեի կատարած ամեն մի դիտարկում, այս դեպքում անկարելի է համաձայնել, որովհետև այդ խմբագրություններում եղած դիպվածներն ու փաստական հիշատակումները չեն համատեղվում և ապա՝ իրականում սյուժետային կառույց չունեցող համառոտ խմբագրությունը չէր կարող նման համադրման արդյունք լինել: Ի.Աբուլաձեի եզրահանգումը բավարար ապացույցներ ունի:

Արդ, ե՞րբ է գոյացել մեզ զբաղեցնող համառոտ խմբագրությունը: Զարկավ՝ ավելի վաղ, քան այն թարգմանվել է վրացերենի: Ն.Մառը թարգմանության ժամանակ է համարում «ոչ ուշ, քան 7-րդ դարի վերջը կամ 8-րդ դարի սկիզբը»¹⁸, այսինքն՝ վրաց մատենագրության նոր հոսանքի նախօրեին, երբ տակավին շարունակվում էր հայոց ու վրաց փաստական հոգևոր սերտությունը, թեև եկեղեցական բաժանումն արդեն տեղի էր ունեցել¹⁹: Ի.Աբուլաձեն սկզբնապես հակված էր 9-10-րդ դարերով թվագրել «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայկական խմբագրությունների գոյացումը, միաժամանակ նշելով համառոտի համեմատական հնությունը ընդարձակի նկատմամբ²⁰: Զետագայում, սակայն, նա վերանայեց իր եզրակացությունը. նկատի ունեցնելով համառոտի խորագրում ու բնագրում «բղեաշխ» տերմինի փոխարեն նախաբանական «անթիպատրոս» տիտղոսի գործածությունը²¹, որ բյուզանդական ազդեցության շրջան է թելադրում, ինչպես նաև վրացերեն թարգմանության փաստը առնչելով վրացախոսականացող հայ քաղկեդոնականության փաստը առնչելով վրացախոսականացող հայ քաղկեդոնականության թարգմանական գործունեությանը Տայքում, որպիսին չէր կարող լինել 8-րդ դարի կեսից առաջ, հայերեն համառոտ խմբագրության առաջացու-

¹⁷ Կ.Կեկելիձե, Դրվագներ..., X, էջ 52:

¹⁸ Н.Март, Из поездки..., с.20.

¹⁹ "Возникновение нового течения грузинской литературы в последующую эпоху стоит в связи не только с церковными явлениями, как, например, автокефальность грузинской церкви, полученную в половине восьмого века, но и с политическими событиями этой эпохи, с борьбою арабов и византийцев" (Из поездки, с.20).

²⁰ Յակոբ Ցուրտալեցի, Վկայաբանութիւն, էջ 038:

²¹ Ն.Ակինյանի ծանոթագրմամբ «բղեաշխ ըստ NÖldeke-ի հավասար է ----- արքայի» (ZDMS, XXXIII, էջ 159, ծան.): Դայ «փոխանակ բղեշխին» կը համապատասխանէ յուն. ---- -ի» (Ն.Ակինյան, Աշուշայի կնիքը, ԳԱ, 1907, էջ 123, ծան.2): Պ.Տեր-Պողոսյանը համառոտի խորագրում առկա «անթիպատրոսը» հետսամուտ է համարում, որ «կը ձգտի բացատրել «Բղեաշխ վրաց» ասութիւնը յետոց ընտել բառով» (ԳԱ, 1970, էջ 269):

մը զետեղում է 7-8-րդ դարերում, վրացերեն թարգմանությունը՝ 9-10-րդ դարերի միջոցին²²: Նրա իսկ բացատրությամբ՝ ավելի որոշակի թվագրումը հնարավոր կլիներ՝ եթե «հայտնի լիներ Մովսես Խորենացու անունով հայտնի Պատմության ստեղծման ժամանակը», որտեղից համառոտը քաղումներ է կատարում²³: Խորենացու Պատմության ժամանակի հարցին մենք արդեն անդրադարձել ենք²⁴ և բնագրորեն հավաստել նրա 5-րդ դարին պատկանելը, ուստի համառոտի գոյացման terminus a quo -ն դարձյալ բաց է մնում: Ի.Աբուլաձեի աշխատությունը գրախոսելիս Կ.Կեկելիձեն մերժում է այն դրույթը, թե հայկական վարքերի, այդ թվում «Շուշանիկի վկայաբանութեան» համառոտ խմբագրության վրացերեն թարգմանությունը կատարվել է քաղկեդոնական հայոց ձեռքով՝ հայ քաղկեդոնականների գործածության համար: Նա հավաստի չի համարում նաև այդ թարգմանությունների կատարումը 840-960 թվականների արանքում զետեղելը, քանի որ շարժական ու անշարժ տոմարների համապատասխանեցումը ոչ միշտ է արդարացված (այս հարցում Ի.Աբուլաձեն հետևում է Պ.Պետերսին)²⁵: Կ.Կեկելիձեն կասկածներ ունի նաև հիշյալ վարքերի հայերեն բնագրերի ստեղծման Ն.Մառի և Ի.Աբուլաձեի առաջարկած ժամանակագրության հարցում, մանավանդ Խորենացու խնդրին աղերսելիս: Կարծում ենք՝ Կ.Կեկելիձեի առաջարկած բացատրությունները խոսում են հօգուտ Ն.Մառի այն դրույթի, թե վրացերեն թարգմանությունները (զեթ նշանակալի մասով) կատարված պիտի լինեն մինչև «վրաց մատենագրության նոր հոսանքի» ձևավորումը 7-րդ դարի ավարտից կամ 8-րդի սկզբից ոչ ուշ²⁶: Արդ, եթե հիշյալ դարերում արդեն գոյություն ուներ վրացերենի թարգմանվող հայկական համառոտ խմբագրություն, ապա նրա նախաբնագիր ընդարձակը ավելի վաղ պիտի ստեղծված լիներ, ասել է՝ 6-7-րդ դարերի սահմանագծում: «Անթիպատրոս» տերմինը առավել գործածական էր մինչարաբական շրջանում, ուրեմն համառոտ խմբագրությունը 7-րդ դարի վերջերից ետ բերելու կռվան չունենք, մինչդեռ նախօրինակում, դատելով մեզ հայտնի ընդարձակից, սպասելի էր վաղմիջնադարին քաջ ծանոթ «բղեաշխ»-ը:

Ինչ վերաբերվում է հայկական համառոտ խմբագրության և նրա վրացերեն թարգմանության բնագրական առնչությանը, այստեղ նոր ապացույցներ փնտրելու անհրաժեշտություն չկա: Ն.Մառը հիմնականում արդարացի էր, երբ գրում էր, թե վրացերենը «հայերեն համառոտ խմբագրության ճշգրիտ թարգմանությունն է» և որ, «Վրացի թարգմանիչը. ինչպես սովորաբար, այն աստիճան հարազատ է բնագրին, որ առանց դույզն իսկ փոփոխության փոխանցում է Դայաստանի լուսավորիչներին վերաբերող ներածական արտահայտությունը»²⁷:

Եվ այնուամենայնիվ, ինչպես Ի.Աբուլաձեն է դիտարկել, այս խմբագրության բնագրի ու նրա հին վրացերեն թարգմանության մեջ ևս որոշ հեռացումներ կան՝ հիմնականում բառային հավելում-կրճատումների տեսքով, իսկ

²² Ի.Աբուլաձե, Վրաց և հայոց..., էջ 0155-0156:

²³ Անդ:

²⁴ «Էջմիածին», 1992, Զ-Է, էջ 85-98:

²⁵ Մանրամասնորեն տես. Կ.Կեկելիձե, Դրվագներ, X, էջ 122-131:

²⁶ Ի դեպ, համառոտի հայերենից վրացերեն թարգմանությունը Պ.Պետերսը թվագրում էր 10-րդ դարով (940-944 թթ.): Այստեղից քաղելով է, որ Պ.Տեր-Պողոսյանը վստահորեն կրկնում է այդ թվականը (տես «Դանդես ամսօրեայ», 1970, էջ 382, 386):

²⁷ Н.Март, Из поездки..., с.19

լանութեան անկողնոյն: Եւ բազում չարչարանաւք նեղէր գերանելին Շուշանիկ՝ բանիւք եւ հարուածովք, սովով եւ ծարաւով եւ ազգի տանջանաւք եւ կտտանաւք ամս վեց նեղէր զնա, որով կտտեաց գերանելին ամբարիշտն եւ ատարացեալն յԱստուծոյ եւ յամենայն ակնկալութենէ յուսոյն կենաց, որ պահի յուսացելոցս ի Քրիստոս: Եւ նա բազում համբերութեամբ ընդունէր ի փառս Աստուծոյ, զոր ոչ է կարող բերան պատմել գերանելոյն Շուշանկանն՝ զտարեաց կամ զամսոց կամ զշաբաթուց կամ զաւուրց կամ զժամուց չարչարանս, զոր կրեաց յառնէն իւրմէ վասն անուանն տեառն:

Բ. Իսկ իբրեւ եհաս ժամ կատարման եւ հանգստեան եւ փոխմանն ի Քրիստոս, առ որ անձկացեալն էր, առաքէր եւ կոչէր զգլխաւոր եպիսկոպոսացն զՍամուէլ եւ զՅոհանն նորին ընկերն, որ քաջալերիչն եւ մեծավաստակք հանդերձ ընտանեալքն լեալ էին. որք եկեալք եւ մասնաւորեալ արհնութեամբ՝ յուղարկէին առ նաւահանգիստն Քրիստոս, որ հանգուցանէ զաշխատեալսն: Ըստ նմին արհնակի նախարարք եւ սեպուհք տիկնայք, ազատք եւ անազատք աշխարհին Վրաց նոյնպէս մասնաւորեալք երանութեամբք՝ որպէս զքաջ նահատակ եւ խոստովանող Քրիստոսի արանդէին եւ փառաւորէին զԱստուած: Եւ խնդիր ի մէջ առեալ ամենեցունց եպիսկոպոսացն եւ զաւրավարացն զի զկապանս ոտիցն յարհնութիւն առցեն, զոր տիկնոջն ծանուցեալ՝ պատասխանի առնէ, թէ «Ես անարժան եմ այդմ ամենայնի, բայց ըստ աստուածասիրութեան ձեր եղիցի որպէս եւ կամիք, եւ ես զի՞նչ բերեմ ի համար զիմ նեղութիւնս զոր կրեցի. այլ որ տէրն է եւ յոյսն իմ Քրիստոս Աստուած՝ ընկալցի զիս, եւ զձեզ զամենեսեան արհնեսցէ եւ հատուցէ պարգևս բարեաց ըստ իւրաքանչիւր վաստակոց»:

արարքին է վերաբերում: Այրը չէր համաձայնում, այլ հանդիմանութեան և ամուսնական մերժման հանգամանքով ավելի ևս ի բարկություն էր բորբոքվում: Բազում չարչարանքներով նեղում էր երանելի Շուշանիկին՝ խոսքով ու հարվածներով, սովով ու ծարավով, և տեսակ-տեսակ տանջանքներով ու կտտանքներով վեց տարի հալածում էր նրան, կտտում երպնելուն այդ ամբարիշտը և Աստծուն ու Քրիստոսին հուսացողներին պահող կենաց հույսի ամենայն ակնկալությունից օտարացյալը: Իսկ նա ի փառս Աստուծո բազում համբերությամբ տոկում էր, [այնքան], որ հանուն տիրոջ անվան իր ամուսնուց երանելի Շուշանիկի կրած տարիների կամ ամիսների, շաբաթների կամ օրերի և կամ ժամերի չարչարանքները անկարելի է բերանով պատմել:

Բ. Իսկ երբ հասավ վախճանի և հանգստի՝ իր բաղձած ի Քրիստոս փոխման ժամը, [մարդ] է ուղարկում և կանչում եպիսկոպոսաց գլխավոր Սամուէլին ու նրա օժանդակ Յովհանին, որոնք նրա քաջալերիչներն ու ընտանյոք հանդերձ մեծ երախտիք ունեցողներն էին եղել:

Գալով ու օրհնությամբ մասնակից դառնալով, նրանք ճանապարհ էին դնում դեպի Քրիստոսի նավահանգիստը, ուր հանգուցանում է նա չարչարանք կրածներին: Նույն օրհնակով՝ նախարարներ և սեպուհ տիկիներ, Վրաց աշխարհի ազատներ ու անազատներ նույնպէս երանությամբ հաղորդվում էին և որպէս քաջ նահատակի և Քրիստոս խոստովանողի՝ ավանդում ու փառավորում էին Աստծուն: Բոլոր եպիսկոպոսներն ու զորավարները փորձում էին որպէս օրհն

տոս Աստուած՝ ընկալցի զիս, եւ զձեզ զամենեսեան արհնեսցէ եւ հատուցէ պարգևս բարեաց ըստ իւրաքանչիւր վաստակոց»:

Գ. Եւ հրամայէր զնշխարս ոսկերացն դնել ի տեղուջն՝ ուստի զառաջինն քարշեցին՝ «Եթէ իցեմ արժանի, ասէ, այդմ ամենայնի»: Եւ հրաժարեալ յամենեցունց արտասուաւք փառաբանութիւն յաղթութեան Աստուծոյ մատուցանէր. «Փառք քեզ Աստուած, փառք քեզ ամենասուրբ Երրորդութիւն, որ արհնեալ ես յամենայն արարածոց յերեւելեաց եւ յաներեւութից, ընկալ զիս բարերարութեամբ քո ընդ փառաբանիչս անուան քո սրբոյ ի կեանսդ յաւիտենից, զի հաւասարեցից եւ ես հարցն իմոց սրբոց, որք սիրեցին զքեզ եւ հաճոյ եղեն տէրութեան քում, որոց փառաւորեալ են մահք իւրեանց առաջի աստուածութեան քում: Քրիստոս յոյս և ապաւեն, որ զաւրացուցէր զիս յամենայն նեղութիւնս եւ ի չարչարանս համբերել վասն անուանդ քո եւ հաստատուն պահեցեր զյոյսն որ ի քեզ, տուր ինձ մասն եւ բաժին ընդ սիրելիս քո յանանց եւ յանվախճան կեանսդ, զի քո է տէրութիւն եւ իշխանութիւն եւ փառք յաւիտեանս յաւիտենից»:

Եւ ասացեալ ամենեցուն զամենն, արանդեաց զհոգին երանելին սուրբն Շուշանիկ բարի խոստովանութեամբ ի Քրիստոս, եւ ամենեքեան փառս մատուցանէին Աստուծոյ, որ ետ զայնպիսի համբերութիւն երանելոյն:

Դ. Եւ անդէն վաղվաղակի բերին կտաւս բարակս եւ լուացեալ զմարմին սրբոյն յորդանցն եւ ի թարախոյն, զոր ունէր ի բանտն եւ ի չարչարանացն: Եւ եպիսկոպոսացն երկոցունց առեալ զմարմին

նութիւն նրա ոտքերի կապանքներն առնել: Իմանալով այդ, տիկինը պատասխանում է. «Ես անարժան եմ այդ ամենին, բայց թող լինի ըստ ձեր աստվածսիրութեան՝ ինչպէս կամենում եք, սակայն ես համարում չունեմ կրածս նեղութիւնների հանդեպ, այլ՝ իմ տեր ու հույս Քրիստոս Աստված թող ընդունի ինձ, իսկ ձեզ բոլորիդ թող օրհնի և յուրաքանչյուրի կրած նեղութեան դիմաց բարյաց պարգևներ հատուցի»:

Գ. Եվ պատգամում էր ոսկերաց նշխարները դնել այն տեղում, որտեղից նրան առաջին անգամ քարշ տվեցին՝ «Եթէ այդ ամենին, - ասում է, - արժանի եմ»: Ու բոլորին հրաժեշտ տալով, արտասվելով՝ Աստծուն հաղթության փառաբանություն էր մատուցում. «Փառք քեզ, Աստված, փառք քեզ ամենասուրբ Երրորդություն, որ օրհնյալ ես ամենայն երևելի և աներևույթ արարածներից, քո սուրբ անունը փառաբանողների հետ բարերարությամբը ընդունիր ինձ ի կյանս քո հավիտենից՝ որպէսզի ես ևս հավասարվեմ իմ սուրբ նախնյաց, որոնք սիրեցին քեզ և արժանացան քո տերութեանը, փառավորեցին իրենց մահը քո աստվածության առաջ: Յույս ու ապավեն Քրիստոս, զորացնող ինձ՝ հանուն քո անվան բոլոր նեղություններն ու չարչարանքները կրելիս, որ հաստատուն պահեցիր իմ հույսը քո հանդեպ, սիրելիներիդ հետ անանց ու անվախճան կենացդ մասն և բաժին տուր ինձ, քանզի քոնն է տէրություն, իշխանություն և փառք հավիտյանս հավիտենից»:

Եվ բոլորին այս ամենն ասելով, երանելին այն սուրբ Շուշանիկ բարի խոստովանությամբ ի Քրիստոս ավանդեց հոգին: Ու ամենը փառք էին տալիս Աստծուն, որ

սրբոյն՝ պատեալ եւ խնկեալ բերին ի սուրբ եկեղեցին հանդերձ սուրբ քահանայիւք եւ սարկաւազաւք եւ ժողովովք, սաղմոսիւ եւ երգաւք հոգեւորաւք, մոմեղինաւք լուցելովք եւ անուշահոտ խնկաւք, եւ ամփոփէին ի պատրաստեալ հանգիստ փառաւորապէս: Եւ երանելի եպիսկոպոսունքն Սամուէլ եւ Յոհան ամենայն ժողովրդովք զգիշերն ամենայն հանդերձ բազմութեամբն, արհնէին զԱստուած հրեշտակական արհնութեամբ եւ դաւթեան սաղմոսերգութեամբ, եւ այսպէս գոհութեամբ փառաւերէին զամենայադթն Աստուած, որ տայ յաղթութիւն սիրողաց իւրոց եւ անաւթալից արարեալ դատապարտ զընդդիմադարձս եւ զամբարշտեալս:

Ե. Եւ կատարեցաւ երանելին սուրբն Շուշանիկ որ ար տասն եւ եւթն էր Քաղոց ամսոյ, գովութեամբ ի գովութիւն յուղարկեալ ի Քրիստոս Յիսուս տէր մեր: Եւ արհնադրեցին զար յիշատակի նորա տաւնախմբելով բազմամբոխ ժողովրդովք ամ յամէ՝ փառաւորելով զամենասուրբ զերրորդութիւնն:

Երանելուն այդպիսի համբերութիւն տվեց:

Դ. Եվ անմիջապէս շտապ նուրբ կտավ բերին ու բանտից և չարչարանքներից եղած որդերից ու թարախից սրբի մարմինը լվացին: Ապա երկու եպիսկոպոսը սրբի պատյալ ու խնկյալ մարմինը առան և սուրբ քահանաներով, սարկավազներով ու ժողովրդով, սաղմոսներով ու հոգևոր երգերով, վառվող մոմեղենով և անուշահոտ խունկերով բերին սուրբ եկեղեցի ու փառավորապէս ամփոփեցին պատրաստված. տապանում: Սամուէլ և Յովհան երանելի եպիսկոպոսները բոլոր ժողովրդի՝ բազմության հետ միասին, ողջ գիշերը հրեշտակական օրհնությամբ ու դավթյան սաղմոսներգությամբ օրհնում էին և այսպէս գոհությամբ փառավորում ամենահաղթ Աստծուն, որն իրեն սիրողներին հաղթություն է տալիս, իսկ ընդդիմադարձներին և ամբարիշտներին անոթալից անելով՝ դատապարտում է:

Ե. Երանելի սուրբ Շուշանիկի վախճանման օրն էր Քաղոց ամսի տասն և յոթը՝ գովությամբ ի գովություն դեպի մեր տէր Յիսուս Քրիստոսը ճանապարհ դնելով: Եւ հիշատակի օր օրհնադրեցին տարեց-տարի բազմամբոխ ժողովրդի տոնախմբությամբ՝ ամենասուրբ երրորդությունը փառավորելով:

[ԿՐԱՅԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿ]

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ՝ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԴԱՆԻ ԴՍՏԵՐ, ՈՐԸ ՍԱՅՎԱԿԻ ԴՍՏԵՐ ՈՐԴԻՆ ԷՐ: ԱՅՍ ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԸ ՆԱԴՏԱՏԱԿԵՑ ՔԱՐԹԼԻՈՒՄ ԻՐ ԱՍՈՒՍՆՈՒ ԶԵՌՔՈՎ, ՈՐԸ ՔԱՐԹԼԻԻ ԱՆԹԻՊԱՏՐՈՍՆ ՈՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆ ԷՐ

Ա. Սուրբ ու երանելի ոմանք՝ նախարարաց մեջ առաջինները և քահանայական կարգով Յայոց երկրի վերադիտողները, մեր լուսավորության պատճառներն [էին], որոնք որդեծնությամբ, առաքինի կենոք հասան մինչև սուրբ Սահակ, որը սուրբ Գրիգորի որդի Վրթանես Մեծի որդու՝ երանելի Յուսիկի որդու՝ Աթենագենեի որդի Ներսես Մեծի որդին էր: Սա ամենայն առաքինությանը իր նախնյաց նման էր և աղոթքով ավելի ևս առավելյալ, քանզի իր մոտ ուներ յոթանասուն կրոնավոր՝ խնամածու և պահք պահող այրեր, մաշկեկ հագած, ձորձազգեստ, բոկոտն, որոնք հար նրա հետ էին շրջում և հանապազ կանոն կատարում՝ ինչպես անապատում գտնվողները, և սուրբ Սահակը միշտ գերազանցում էր: Սրա օրոք ավարտվեց երանելի հարց որդեծառանգությունը: Նա միայն մի դուստր ուներ, որին Սահականուշ կոչեց, [և] որը կնության տրվեց Մամիկոնյանց տէր Յամազասպին: Սրանից ծնվեց սուրբ Վարդանը, իսկ Վարդանից՝ սուրբ Շուշանիկը, որին կնության տվեցին Վրաց անթիպատրոս առաջնորդին: Նա մարդկային երկյուղով կամ թե յուր կամքով՝ հանուն իր դստեր, մոգության մտավ և զրադաշտյան կրոն խոստովանեց, որին չինազանդվեց սուրբ Շուշանիկը, ուստի հանդիմանում էր նրան և վկայակոչում Աստծուն ու չարագործաց սպասող դատաստանը: Իսկ [ամուսինը] նրա հանդիմանության և [իր] անօրեն անկողնու պատճառով ավելի ևս բորբոքվում էր: Բազում չարչարանք հասցրեց երանելի Շուշանիկին. զանազանությունով, բանտով, սովով ու ծարավով և տեսակ - տեսակ տանջանքով վեց տարի այդ անաստվածն ու Աստծուց և քրիստոնեից հույսից ամենևին հեռացյալը նեղում էր նրան: Իսկ երանելի Շուշանիկը ամենայն ինչ տանում էր համբերությամբ ու գոհունակությամբ. լեզուն անկարող է պատմել, թե երանելի այդ կինը քաջությամբ ինչեր կրեց իր ամուսնուց:

Բ. Իսկ երբ նրա վախճանման ժամը հասավ, [մարդ] ուղարկեց և կանչեց քահանայապետ Սամուէլին ու Յովհանին, որոնք քաջալերում և մխիթարում էին նրան իր նեղությունների միջոցին ու մեծապես հոգածու էին նրա հանդեպ՝ հանդերձ ընտանյոք: Իսկ նրանք եկան և օրհնությամբ ու գոհունակությամբ ուղարկում էին նրան առ Քրիստոս՝ ամենեցուն նավահանգիստ, որը հանգրվանում է հանուն իրեն տվյալանք կրողներին: Եվ նրանց հետ գալիս էին իշխաններ և տիկիներ, Քարթլյան երկրի ազնաւորներ ու անագգիք, որպեսզի մասնավորվեն նրա երանությանը՝ իբրև Քրիստոսով խիզախի և երևելու: Եվ բոլորը փառաբանում էին Աստծուն, և բոլոր եպիսկոպոսներն ու իշխանները աղերսանքով խնդրում նրանից, որպեսզի իր ոտքերի կապանք-

ները նրանց ի բժշկություն տա, որը և ծանուցեցին տիկնոջը: Իսկ նա պատասխանեց և ասաց նրանց, թե «ես արժանի չեմ այդ ամենին, սակայն ձեր աստվածսիրության համար թող լինի ինչպես կամենաք: Կամ՝ այլևս ինչ համարեմ այս նեղությունները, որ հասան ինձ, այլև՝ ով բոլորի հույսն է և տեր՝ Դիսուս Քրիստոս, թող ընդունի մեզ բոլորիս միասին իր արքայություն և օրհնի ձեզ ու հաստատուն պահի և պարզև հատուցի ձեր վաստակոց:

Գ. Եվ հրամայեց իր մարմնի մասունքները դնել այն առաջին տեղը, որտեղից նրան քարշելով հանեցին, «Եթե պատշաճ համարեք»: Եվ արցունքով բաժանվեց բոլորից ու աստվածային շնորհով զորացած՝ ասում էր. «Փառք քեզ, սուրբ Երրորդություն, որ փառաբանվում ես ամենայն երևելի և աներևույթ արարածներից, ընդունիր ինձ քո սիրելյաց հետ, որպեսզի հասնեմ ես իմ սուրբ հայրերի մոտ, որոնք սիրեցին քեզ և հաճո եղան տերությանդ առջև, որոնց մահը պատվական է քո առաջ¹: Տեր իմ Քրիստոս և իմ ապավեն, որդ զորություն տվեցիր ինձ իմ ամենայն նեղությունների մեջ՝ հանուն քո չարչարանքներ կրելու և ամուր պահեցիր իմ հույսը քո հանդեպ, և արդ՝ սիրելիներիդ հետ քո ամանց արքայությանդ մասն տուր ինձ, քանզի քո է տերություն և իշխանություն հավիտյանս հավիտենից»²: Ու բոլորն ասացին՝ ամեն: Եվ ավանդեց հոգին բարի խոստովանությամբ, ու բոլորը փառաբանեցին Աստծուն, որը նրան այսպիսի համբերություն տվեց:

Դ. Եվ արագ-արագ մաքուր կտավ վերցրին ու լվացին սրբի մարմինը որդերից և թարախներից, որ կրում էր բանտում, երկու եպիսկոպոսներով վերցրին նրա սուրբ մարմինն ու ժողովրդյան, քահանաների և սարկավազների բազմությանը, խնկով ու սաղմոսով, հոգևոր երգով, մոմերով ու հոտավետ խունկերով տարան սուրբ եկեղեցի և ամփոփեցին: Եվ երանելի քահանայապետներ Սամուելն ու Դովիանը ամենայն ժողովրդի հետ փառաբանեցին Աստծուն և այդ գիշերը լուսացրին արթնությամբ:

Ե. Եվ փառաբանությամբ ու ժողովրդյան բազմությամբ նրա հիշատակը կարգեցին տարեց-տարի՝ ի փառս Դոր և Որդու և Սուրբ հոգու այժմ և միշտ և հավիտյանս հավիտենից: Ամեն:

Ե. «ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՎԿԱՅԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ» ԲՆԱԳՐԱԿԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ

«Ս.ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՎԿԱՅԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ» ԱՅԱՐՈՆ ՎԱՆԱՆԴԵՑՈՒ ԱՂԲՅՈՒՐ

Ահարոն Վանանդեցին հայագիտությանը ծանոթ է «Մցխեթայի սուրբ Նշան» կամ «Նունեի սուրբ Նշան» միջնադարյան գրուցախառն պատմությանը¹: Այս հուշարձանը բավական երկար ժամանակ մասնագետներին հայտնի էր Ղ.Ալիշանի կատարած վկայակոչումներով ու առանձին դիտարկումներով²: 1902 թ. Երուսաղեմի սրբոց Դակոբյանց մատենադարանում պրպտումներ կատարելիս Ն.Մառը ուշադրության է առնում երկի բովանդակած «պատմական հետաքրքիր տեղեկությունները», ինչպես նաև Ագաթանգեղոսի Պատմությանն առնչվող հաղորդումները և, ինչպես երևում է, առաջիկայում կատարելիք հրապարակման համար ընդօրինակում բնագիրը³: Ցավոք, Ն.Մառի կռահումները այդպես էլ անհայտ մնացին: Տարիներ անց, Լ.Սելիքսեթ-Բեկը ստանում է Երուսաղեմի հավաքածոյի №1731 ձեռագրի (էջ 1949-1950) բնագրական ընդօրինակությունը և համառոտ ներածականով հրապարակում այն⁴: Գիտնականը անուշադիր է եղել Ղ.Ալիշանի կատարած վկայակոչություններին ու ծանոթագրումներին, ուստի կարծել է, թե իր ձեռքին եղածը Ահարոն Վանանդեցու ամբողջական գործն է, մինչդեռ նրա հրապարակումը ներկայացնում է «Նունեի սուրբ Նշանի պատմության» միայն սկզբի հատվածը, հիմնականում խորենացու Պատմությունից քաղված:

9-10-րդ դարերի վրաց-հայկական գրական փոխառնչություններն ուսումնասիրելիս Ահարոն Վանանդեցու երկը պրպտելու պատշաճ ջանքեր գործադրեց Ի.Աբուլաձեն և Երևանի Մատենադարանի №1885 ձեռագրում ի հայտ բերեց Նունեի խաչի պատմությանը հաջորդող մի նոր հատված, դժբախտաբար, գաղափար օրինակի պակասավորության պատճառով խիստ կարճառոտ, բայց հիրավի կարևոր՝ «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայկական ու վրացական խմբագրությունների համեմատության առումով⁵:

1947 թ. «Արբուհի Նունե» մենագրական աշխատությամբ հանդես եկավ բազմահմուտ Ն.Ալիյանը, միաժամանակ հրատարակելով Երուսաղեմի

¹ Տես ԴՍ, Ա, էջ 513-517:

² Այրարատ, էջ 104, նույնի՝ «Հայապատում», մասն Ա, 11,

³ Н.Март, Предварительный отчет, с.36.

⁴ Л.М.Меликсет-Бек, История Креста Нины, с. 59-63: Ն.Եպս. Պողարյանի նկարագրությամբ №1731 ձեռագիրը «Տոնացոյց» է, բաղկացած 316 էջից (տես նրա՝ «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հատ.Վ, էջ 43): Մնում է ենթադրել, թե Լ.Սելիքսեթ-Բեկի հրատարակածը հիշյալ ձեռագրի էջ 10-127-ում գտնվող Սահակի սահմանած «Տոնացոյց եւ անտարանացոյց եւ կարգաւորութիւն եւ հրահանգ տէրունական տօնից» երկի կազմում է (?), կամ պարզապես ձեռագրահամարի շփոթ կա:

⁵ Տես Ի.Աբուլաձե, Վրաց և հայոց..., էջ 0178-0179:

¹ Դմմտ. Սաղմ., ԵԺԵ, 15

² Դմմտ. Սաղմ., ԵԽԵ, 13:

Ի վերջո, որքան էլ ընդարձակ պատկերացնենք Գուգարաց բղեխության տարածքը, Մցխեթան նրա մեջ մտնել չէր կարող, քանի որ այն Վախթանգ Գորգասալի գահանիստն էր, ուրեմն և բղեխության իրավասությունից դուրս:

Մնում է եզրակացնել, որ Նինոյի (Նունեի) խաչին է վերագրվել ինչ որ մեկ այլ խաչի հետ կապված պատմություն: Քանի որ Վանանդեցին խաչը Հայաստան բերելու ավանդությունը քաղում է Շուշանիկի չորս զավակները կնքած և «որդիացուցեալ», «զկնի տիկնոջն» Տարոնից եկած Անդրեաս վանականի «ասացեալից», ապա, թերևս նախնական պատումում խոսքը վերաբերել է «Շուշանիկի վկայաբանութեան» տեքստում ակնարկվող «առաջի տիկնոջն» եղած խաչին, որին երկրպագում է Ջոջիկը՝ տիկնոջն այցելելիս: Բոլոր պարագաներում՝ առկա պատմությունը ըստ էության Նունեի խաչին չի վերաբերում:

Որ Անդրեաս վանականը կամ երեցը Շուշանիկին վերաբերող ինչ-որ երկի հեղինակ է՝ կասկածից դուրս է: «Սրբոյն Անդրեասի ասացեալ» խորագրի տակ բերվում են այնպիսի իրական մանրամասնություններ, որոնք միայն մեզ մի աշխատությունից կարող էին քաղված լինել: Թվում է՝ կարելի էր հարցը լուծված համարել, հղելով «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն կամ վրացերեն ընդարձակ խմբագրությունը, առավել ևս՝ երբ Վանանդեցին ինքն է ասում, թե «բազում աշխատութեամբ եւ խուզիս» քննել է հայոց ու վրաց «բազում մատյաններ»: Սակայն այդպես չէ. աղբյուրների թվարկումից պարզ երևում է, որ Վանանդեցին Անդրեասին «Շուշանիկի վկայութեան» հեղինակ չի համարում, այլապես նրանց գոնե կողք-կողքի կհիշատակեր: Հստակության համար նորից բերենք բնագրի այդ հատվածը. «...եւ ստուգեալ հասեալ գտի յԱզաթանգեղայ պատմագրէ եւ *ի վկայութենէ Շուշանկան* եւ *ի Վարուց սրբոյն Սահակայ եւ *ի ճգնաւորէն Անդրեասայ**»: Ուրեմն Անդրեասի գործը «Շուշանիկի վկայաբանութիւնից» տարբեր երկ է: Հիրավի, մեզ ծանոթ խմբագրություններից ոչ մեկում չի ասվում, թե նա կամ մեկ ուրիշը «եկեալ էր զկնի տիկնոջն յաշխարհէն Մամիկոնեաց», «սնեալ առ ոտս Սահակայ» էր, թե «զերիս որդիս եւ զմի դուստր բղեչխին կնքեալ էր» կամ «սուրբ տիկինն Շուշանիկ աղաչէր զԱնդրեաս, զի փութանակի առցէ զսուրբ Նշանն Նունեի եւ զայլ եւս բազում ոսկերս սրբոցն՝ *ի սրբոյն Գրիգորէ առ նա հասեալ նշխարքն եւ սպասս եկեղեցեաց եւ բազում խաչեր*», «իսկ Ջոջիկ, եղբայր բղեչխին, ազնկան լինէր տիկնոջն եւ Անդրեասու»: Բայց և հիմք չունենանք կարծելու, թե այս ամենը հետին հնարանք է, որովհետև այդ իսկ դրվագում, բացի Ջոջիկից, հակառակ-հանվանե հիշատակված է «Վկայաբանութեան» խմբագրություններից ծանոթ Ափոց եպիսկոպոսը, Անդրեասը կոչված է տիկնոջ ու բղեչխի զավակներին «որդիացուցեալ» հոգեւորական, իսկ վրացերեն ընդարձակում երեցն ասում է Շուշանիկին. «Դու ոչ միայն մեր թագուհին ես եղել, այլև մեզ բոլորիս որպես որդոց ես դիտել» (Գ):

Այս ամենը նշանակում է, թե Վանանդեցին հարազատորեն, թեև համառոտակի, վերարտադրել է Անդրեասի գործի գեթ մի հատվածը: Նման եզրակացության ապացույց կարող է ծառայել Ազաթանգեղոսից (= Խորենացուց) քաղած դրվագի աննշան միջամտված լինելը: Եվ ապա՝ «սրբոյն Անդրեասի ասացեալ» հատվածն սկսվում է ոչ սովորական ու սպասելի ձևով, առանց ներածող նախադասության, սկզբնագրի նախադասության կեսից.

տե, որ Մցխեթայի այրումն ու Նունեի խաչի գերեվարումը տեղի է ունեցել 10-րդ դարի կեսերին, սարակիներին ձեռքով, ուրեմն և Ահարոն Վանանդեցուց հետո (տես ԶԾ, Ա, էջ 265):

«...Իսկ Ափոց եպիսկոպոս դրանն արքունի եւ Անդրեաս վանակսն, որ զերիս որդիս եւ զմի դուստր բղեչխին կնքեալ էր եւ որդիացուցեալ...»: Փաստորեն Ափոցի հիշատակությունը անհասկանալի է՝ առանց «իսկ»-ից առաջ եղած տեքստի, մանավանդ որ շարունակությունը միայն Անդրեասին է վերաբերում¹⁵:

Հնարավոր է երկու եզրակացություն. կամ Վանանդեցին է Անդրեասի երկից անհաջող քաղել, կամ, ավելի հավանական է, Երուսաղեմի ձեռագրում պահպանվածը Ահարոն Վանանդեցու ամբողջական աշխատությունը չէ, այլ նրանից քաղված երկու ինքնակա դրվագ: Այս վերջին հետևությանն է մղում և այն, որ Երևանի մատենադարանի №1885 ձեռագրում (էջ 359v-362r) Նունեի խաչը կանգնելու Խորենացուց քաղված դրվագը բերվում է բնագրական որոշակի հավելումներով (Երուսաղեմի ձեռագրի համեմատությամբ) և ապա՝ այստեղ Անդրեասից վերցրած պատմությունը և խաչի հետագա ճակատագիրը առիասարակ ներկայացված չէ: Ազաթանգեղոսի հիշատակությունից հետո (էջ 361v) ասված է. «Բայց մեք դարձցուք անդրէն ի նոյն պատմութիւն սրբոյ խաչին», որին հաջորդում է «Շուշանիկի վկայաբանութեան» սկիզբը՝ «Յութերորդ ամի Յազկերտի...»: Իսկ վերջինս Երուսաղեմի ձեռագրում առհասարակ ներկայացված չէ:

Ն.Ակինյանը այլևայլ վարկածներ է առաջադրում, թե Վանանդեցին վրացերեն ինչ մատյաններից կարող էր օգտված լինել: Նա մերթ «Ս.Նունեի վարք» («Վրաց դարձի պատմություն») է ենթադրում, մերթ Ազաթանգեղոսի վրացերեն ենթադրելի խմբագրություն¹⁶ և այլն: №1885 ձեռագրի բովանդակած դրվագը կասկած չի թողնում, որ Վանանդեցու երկը շարունակություն է ունեցել, ուր ներկայացված է եղել «Շուշանիկի վկայաբանութեան» քաղած շարադրանք (այն ընդհատվում է գաղափար օրինակի պակասության պատճառով: Գրիչը բաց էջեր է թողել լրացնելու համար, (էջ 362v-365v, որ, ցավոք, չի կատարվել): Ի.Աբուլաձեի բացահայտածը այդ շարադրանքի սկզբի պատահիկն է: Գիտնականն արդեն արձանագրել է, որ քննարկվող հատվածը, որոշ տարբերություններով հանդերձ, քաղված է Հակոբ Երեցի «Շուշանիկի վկայաբանութեան» վրացերեն բնագրից: Պահպանված պատահիկի շրջանակներում համապատասխանություններն այնքան ակներև են, որ Ի.Աբուլաձեի եզրակացությունը ի նորո ապացուցելու անհրաժեշտություն չունի¹⁷:

Բայց այդ պատահիկում արդեն կան և առկա վրացերեն տեքստով չբացատրվող տեղիներ, որոնք նույնպես չեն վրիպել հրատարակչի ուշադ-

¹⁵ Հիշենք, որ «իսկ»-ով է սկսվում նաև վրացերեն ընդարձակ խմբագրությունը, բայց այնտեղ նախադասությունն ամբողջական է և իմաստակիր:

¹⁶ Ն.Ակինյան, Զրիստոնեության մուտքը... էջ 298-300:

¹⁷ Տես Ի.Աբուլաձե, Նշվ. աշխ., էջ 170-181: Վերապահելի է հեղինակի այն ենթադրությունը, թե Վանանդեցին վրացերեն բնագրի յՅժձձ-ն շփոթել է յՅԺձձ-ի հետ, ուստի և «մասն» բարգմանել: Վանանդեցին կարող էր մակարեթել գեթ.Ղ.Ալիշանի բերած քաղված հատվածը, որի գոյությունը կարելի էր մակարեթել գեթ.Ղ.Ալիշանի բերած վկայություններից: Գոհանալով միայն Ի.Աբուլաձեի տված տեղեկանքով, Ն.Ջանաշիան այնուամենայնիվ, գտնում է, որ ոչ Ահարոնը և ոչ էլ նրանից հետո Ուխտանեսը «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117): Ինչպես երևում է, վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117): Ինչպես երևում է, վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117): Ինչպես երևում է, վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117): Ինչպես երևում է, վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117):

Ի.Աբուլաձեի դիտարկումներն ու գնահատությունները վերապատմված են Ն.Ջանաշիանի գրքում («Շուշանիկի վկայաբանությունը», էջ 112-118): Վերջինիս անծանոթ են մնացել Ն.Ակինյանի և Արտ.Սյուրմեյանի հրապարակումները, ուստի նաև Անդրեաս Երեցի աշխատանքից քաղված հատվածը, որի գոյությունը կարելի էր մակարեթել գեթ.Ղ.Ալիշանի բերած վկայություններից: Գոհանալով միայն Ի.Աբուլաձեի տված տեղեկանքով, Ն.Ջանաշիան այնուամենայնիվ, գտնում է, որ ոչ Ահարոնը և ոչ էլ նրանից հետո Ուխտանեսը «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117): Ինչպես երևում է, վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117): Ինչպես երևում է, վկայաբանութեան» հայերեն որևէ խմբագրության ծանոթ չեն (էջ 117):

րությունից: Մասնավորապես՝ խոսքը վերաբերում է հատվածի առաջին և վերջին նախադասությունների բովանդակությանը:

Հակոբ երեց

Պարսից < > թագավորի ութերորդ տարին էր, թագավորական արքունիք ուղևորվեց Վարսքեն բղեշխը...
...Այնժամ ուրախացավ թագավորը և *արքայադասերը* նրան ի կնություն տալ հրամայեց:

Ահարոն Վանանդեցի

Յուրերորդ ամի *Յազկերտի որդւոյ Վռամայ* Պարսից արքայի գնացեալ ի դուռն արքային Վազգէն Վրաց բղեշխի...
...Իսկ թագավորն շնորհակալութիւն մատուցանէր նմա, զիւր *կնոջ մայրն* տայր նմա ի կնութիւն:

Ինչպե՞ս բացատրել այս տարբերությունները: Քանի որ պատահիկն ամբողջության մեջ թարգմանություն է վրացերենից, ուրեմն պարսից թագավորի անունը նույնպես այնտեղից է գալիս, որ չի պահպանվել, բայց անվերապահորեն եղել է: Սակայն, խնդիրն այն է, որ այդ պարագային ժամանակագրական անհամապատասխանության աղբյուր է դառնում վրացերեն ընդարձակ խմբագրությունը: Եթե Հակոբ երեցը իրոք ժամանակակից ու ակամատես է, ինչպե՞ս կարող էր չիմանալ, որ իրոք պարսից արքան Պերոզն էր (459-484 թթ) և ոչ Հազկերտ: Երկրորդը (438-457թթ)՝ Վռամի որդին: Ինչպես արդեն ասել ենք, Ի. Աբուլաձեի բացատրությունն այսպիսին է. «Երևում է՝ թագավորի անունը հստակ ներկայացված չի եղել և այն գրչագրում, որը հայ հեղինակն է օգտագործել»¹⁸: Բայց գրչական հիմքի վրա Պերոզն ու Հազկերտը շփոթվել չէին կարող, առավել ևս՝ երբ հիշատակվում է և նրա «որդին Վռամայ» լինելը: Վանանդեցին, իհարկե, այդ կարող էր իմանալ Ղազար Փարպեցու «Պատմությունից» կամ հենց իր օգտագործած «ի վարուց սրբոյն Սահակայ» երկից, բայց ինչու՞ պիտի Հազկերտի հիշատակությամբ խաթարել վրացերենում եղած ճիշտ ժամանակագրությունը (եթե, իհարկե, այն կար): Ուրեմն՝ կամ վրացերենում «Հազկերտ...» է եղել, (Ջուլանշերի երկում Չորմիզդ է, հետևաբար այն պատահական չէ և կարող է ապացույց ծառայել Հակոբ երեցի ոչ-ժամանակակցության), կամ պարզապես վրացերենում բացակայող արքայի անունը Վանանդեցին քաղել է հայկական աղբյուրներից, վերահասու չլինելով պատմական անստուգությանն ու գայթակղվելով Հազկերտի ու Շուշանիկի՝ Սահակ Պարթևին ունեցած առնչությամբ:

Երկրորդ տեղեկության տարբերությունը, ըստ Ի. Աբուլաձեի բացատրության, պայմանավորված է «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայկական ընդարձակ խմբագրությունից օգտվելու պարագայով, ուր ասված է. «.նորայ (իմա Պարսից արքայի-Պ. Մ.) հավանեալ՝ տայ նմա ի կնութիւն *զմայր կնոջ իւրոյ*» (Ա): Բայց խնդիրն այն է, թե արդյո՞ք Վանանդեցին իր իսկ թարգմանած վրացական բնագիրը այդքան հաճախ կարող էր սրբագրել ըստ հայկական օրինակի և ո՞րն էր դրա դրդապատճառը: «Վարսքենին» «Վազգէն» կոչելը անշուշտ հայկական աղբյուրի թելադրանքով է կատարված (այդպես է նաև Ղազար Փարպեցու մոտ):

¹⁸ Նշվ. աշխ., էջ 180:

Այսպիսով, Շուշանիկին վերաբերող տեղեկությունները Ահարոն Վանանդեցին քաղում է երեք աղբյուրից՝

1) Անդրեաս կրոնավորի չպահպանված երկից, որ հավանաբար պիտի կոչվեր «Վասն Շուշանկայ խաչի» կամ՝ «Յաղագս Շուշանկայ Մամիկոնեցի եւ խաչին իւրոյ»¹⁹:

2) «Վկայաբանութիւն սրբոյ Շուշանկայ, դստեր սրբոյն Վարդանայ... հայկական ընդարձակ խմբագրությունից»²⁰:

3) «Վկայաբանություն սուրբ Շուշանիկ տիկնոջ» խորագիրն ունեցող վրացերեն բնագրից (Հակոբ երեց):

Վանանդեցին հիրավի «բազում աշխատութեամբ և խուզիւ քննեալ ի բազում մատենից Հայոց և Վրաց» ստեղծել է շատ առումներով ուշագրավ մի աշխատություն, որի ամբողջական բնագրի հայտնաբերումը հայագիտությունը կհարստացներ տասներորդ դարի առաջին տասնամյակներում գրված և նախորդող շրջանի աղբյուրները խղճնտորեն օգտագործած կարևոր հուշարձանով: Վստահ կարելի է ասել, որ Վանանդեցու երկը միջնադարում աննկատ չի մնացել և իբրև սկզբնաղբյուր նյութ է մատակարարել իրենից հետո Շուշանիկով հետաքրքրվող հեղինակներին (Ուխտանես, Խլաթեցի)²¹:

Վերադառնալով Նունեին վերաբերող հատվածի և Ազաթանգեղոսի Պատմության աղբյուրին, որի պարզաբանման հետ Ն. Մառը հույսեր էր կապում, պիտի նկատենք, թե Վանանդեցին հաստատապես քաղում է Մովսես Խորենացու երկից: Ազաթանգեղոսից օգտվելու պարագայում մենք այստեղ չէինք ունենա «որպէս ուսուցանէ քեզ Ազաթանգեղոս» հղումը, որ Խորենացուն է պատկանում:

* * *

Արդեն նշեցինք, որ Ն. Ակինյանի, Ա. Սյուրենյանի, Գ. Հովսեփյանի և Լ. Մելիքսեթ-Բեկի հրատարակությունները փաստորեն հանգում են նույն գրչագրին (Երուսաղեմի հավաքածո, նո. 1գ) և եթե նրանց տպագրած բնագրերում տարբերություններ կան, ապա դրանք վերծանության, ավելի ճիշտ՝ բառանջատման և սրբագրության արդյունք են: Ա. Սյուրենյանը նույնությամբ բառանջատման և սրբագրության արդյունք են, Ն. Ակինյանը կատարում է անհրատալիս է բուն ձեռագրական ընթերցումը, Ն. Ակինյանը կատարում է անհրատալիս է բուն ձեռագրական ընթերցումը, տողատակին նշեժշտ սրբագրումներ ու բնագրական միջամտություններ, տողատակին նշեժշտ սրբագրի ընձեռած տարբերակը, Լ. Մելիքսեթ-Բեկը տեքստը չի միջամտում, բայց երբեմն սխալ բառանջատմամբ այլ կերպ է ընկալում ու թարգմանում:

Ահարոն Վանանդեցու երկը, ինչպես վերևում առիթ ունեցանք ասելու, իր ամբողջական տեսքով մեզ չի հասել: Առկա բնագիրը եթե ոչ ընդմիջարկություններ (Ն. Ակինյանը այդպիսիք է համարում Թ և ԺԱ դրվագները), ապա գոնե ետևառաջությունից գերծ չի մնացել: Անշուշտ տրամաբանական կլիներ Ժ և ԺԱ հատվածները միմյանց փոխանակած հերթականությամբ տես-

¹⁹ Ն. Ակինյանը մտադիր է եղել ի մասնավորի անդրադառնալ «Շուշանիկի ս. Նշանի» խնդրին (նշվ. աշխ., էջ 79):

²⁰ Թերևս ընդարձակ խմբագրության մի այլ տարբերակ, որը դեռ երևան չի հանված (հմմտ. Ն. Ակինյան, նշվ. աշխ., էջ 79):

²¹ Վանանդեցու գործին, հավանաբար, ծանոթ է եղել նաև Մխիթար Այրիվանեցին (Պատմութիւն Հայոց..., Մոսկվա, 1860, էջ 55):

նել: Հայտնի չէ նաև, թե Երևանի №1885 ձեռագրում եղած լրացուցիչ հատվածը Վանանդեցու հեղինակային դրվագում ի՞նչ դիրք է ունեցել: Հետևելով նշված ձեռագրի ավանդույթին, մենք այն վերջում ենք զետեղում, իբրև ԺԳ դրվագ:

Այսպիսով, մեր գրաբար տեքստը կազմված է երկու ձեռագրական ընդօրինակության համեմատությամբ՝ Երուսաղեմի օրինակը A, իսկ Երևանյանը՝ B ցուցիչով: Մի քանի դեպքում դիմել ենք նաև Ա. Սյուրմեյանի հրապարակմանը՝ C ցուցիչով: Գ. Հովսեփյանի հրապարակումից մեկ ընթերցում ենք քաղել՝ *ըստ Գ. Հ.* հղմամբ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻՆ¹ ՆՈՒՆԷԻ² ՎՐԱՅ ՏԱՆ³ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ

Հաւր Ահարոնի Վանանդեցւոյ⁴, թողիմ⁵ Ղեւոնդայ երիցու յիջաւանից⁶, գեղջէ, որ ի Վանանդ,⁷ յոյժ⁸ աշխատութեամբ եւ խուզիւ քննեալ ի բազում մատենից Հայոց եւ Վրաց, յաղագս սրբոյ Խաչին Սծխիթայի¹⁰, որ այժմ բնակեալ է յերկրիս մերում¹¹ ի տեսչութենէ խաչելոյն Քրիստոսի:

Ա. Կին ոմն անուն¹ Նունի, յընկերաց² սրբոց³ Հռիփսիմեանց⁴ ի ցրուելոցն⁵, փախստեամբ հասեալ⁶ յաշխարհն⁷ Վրաց ի Սծխիթայ⁸ նոցա քաղաքն նախագահ՝ յոյժ ճգնութեամբ ստացալ⁹ շնորհս¹⁰ բժշկութեան, յորում¹¹ եւ զբազում ատխտածետս բժշկէր, եւ¹² գլխովին զկինն¹³ Միհրանայ Վրաց առաջնորդի¹⁴: Վասն որոյ հարցեալ ցնա Միհրան¹⁵, թէ՛ Որո՞վ զաւրութեամբ¹⁶ առնես զսքանչելիսդ¹⁷ եւ ուսաւ զքարոզութիւն աւետարանին եւ զհաւատս¹⁸:

Խորագիր.

- ¹ Նշանին] խաչին B
² Նունէ+ որ այժմ Վանանդի կոչի B
³ տուն A
⁴ Վանանդացոյ A, Վանանդեցոյ B, Վանանդեցո C
⁵ թողն A թողին B
⁶ Ղեւոնդ երիցի Իջաւանից A, սրբոյն Ղեւոնդեանց յիջեանի B
⁷ որ ի Վանանդ] A
⁸ յոյժ] բազում A
⁹ ի] A
¹⁰ Սցխիթայի B
¹¹ է. յերկրիս մերում] առ մեզ B

- Ա.
¹ անուն] C
² յընկերաց A
³ սրբոյ B
⁴ Հռիփսիմեանց C
⁵ ի ցրուելոցն] A
⁶ հասեալ] B
⁷ +Հայոց եւ B
⁸ ի Սծխիթայ] եւ Մըցխիթայ ի B
⁹ ստացեալ B
¹⁰ շնորհս] վարս A
¹¹ որում B
¹² եւ] A
¹³ զկինն] ազգին B
¹⁴ առաջնորդին B
¹⁵ Միհրանայ զնա B
¹⁶ զաւրութեամբ] իշխանութեամբ A
¹⁷ զայս զսքանչելիսն B
¹⁸ եւ ուսաւ... զհաւատս] եւ նա աւտ զքարոզութիւն աւետարանին Քրիստոսի B

*Եւ ախորժելով ընկալաւ, պատմեաց իւրոց նախարարացն հանդերձ գովեստի: Եւ իսկոյն եհաս առ նա լուր սքանչելեացն, որ եղեն ի Յայս ի թագաւորն¹⁹ եւ ի նախարարսն. ընդ որ հիացեալ երանելոյն Նունէ²⁰, յորմէ²¹ ստուգագոյն²² եւս տեղեկացաւ²³ զամենայն ոճով:

Եւ եղեն ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելանել Միհրանայ յորս, մուրեցաւ ի դժուար վայրս²⁴ եւ²⁵ խաւարեալ աւդով, այլ ոչ տեսանելեալ²⁶ ըստ այնմ՝ եթէ կոչէ զմեզ բարբառով, եւ դարձեալ թէ զսիւ ի գիշեր մթացուցանէ: Այսպէս²⁷ եւ²⁸ Միհրանայ²⁹ ըմբռնեալ խաւարաւ, որ եղև նմա առիթ մշտնջենաւոր լուսոյն, քանզի զարիւրեալ յիշեաց զոր լուսն վասն Տրդատայ³⁰, թէ³¹ յորս կամեցաւ ելանել³² հասին նմա հարուածք ի տեառնէ, զոր համարեցաւ³³ թէ եւ³⁴ նմա այսպիսի ինչ դիպելոց է: Եւ երկիւղիւ մեծաւ պաշարեալ՝ խնդրեաց աղաւթիւք լուսաւորիլ աւուրովն³⁵ եւ դառնալ խաղաղութեամբ եւ պաշտել զԱստուածն Նունէի³⁶ խոստանայր. որուն հանդիպեալ՝ կատարեաց զասացեալսն :

Իսկ երանելոյն Նունէի³⁷ խնդրեալ արս հաւատարիմս՝ յղեաց³⁸ առ սուրբն Գրիգոր, թէ զի՞նչ հրամայեսցէ նմա գործել այնուհետեւ, քանզի յաւժարութեամբ ընկալան Վիրք զքարոզութիւն աւետարանին³⁹:

Եւ հրաման ընդունի^{39a} ի նմանէ⁴⁰ կործանել զկուռսն, որպէս եւ⁴¹ ինքն արար, եւ զպատուական կանգնել զնշան սուրբ⁴² խաչին մինչեւ զաւրտալոյ նոցա հովիւ յառաջնորդութեան⁴³: Եւ իսկոյն⁴⁴ կործանեաց⁴⁵ զամպրոպային⁴⁶ պատկերն Արամազդայ⁴⁷, որ կայր մեկուսի ի քաղաքէն, գե-

19 թագաւորսն B
20 երանելոյն Նունէ] գրուցեաց երանելոյն Նունեայ (Մ.Խ.)
21 + եւ (Մ.Խ.)
22 ստուգագոյնս A
23 տեղեկացեալ B, + երանելոյն Նունէ B
24 դժուարս լերանց (Մ.Խ.)
25 եւ] (Մ.Խ.)
26 տեսանելովք B
27 այսպիսեալ(Մ.Խ.)
28 եւ] (Մ.Խ.)
29 Միհրան (Մ.Խ.)
30 Տրդատայ B
31 եթէ (Մ.Խ.)
32 յորս կամեցաւ ելանել] ճանապարհ ելեալ՝ կամելով յորս գնալ (Մ.Խ.)
33 հրամայեցաւ B
34 եւ] B
35 օղոյն (Մ.Խ.)
36 Նունէ B
Աստղանիշերի միջեւ եղած հատվածը A-ն չունի: B-ի ըմբռնումները համեմատվում են հորենացու գիտական հրատարակության բնագրին, զանց առնելով վերջինիս ընդոտոյա տարբերակները, ցուցիչը՝ Մ.Խ.
37 Նունեա B
38 խնդրեալ... յղեաց] յղեալ A
39 թէ զի՞նչ... աւետարանին] A
39a ընգալեալ A
40 ի նմանէ] B
41 եւ] B
42 սուրբ] B
43 մինչեւ... յառաջնորդութեան] A
44 իսկոյն] անդրէն A
45 կործանեալ A
46 զամբարաւային B
47 Արամազդեայ A

տոյն հզաւրի ընդ մեջ անցանելով, զոր սովոր էին երկրպագել այգոյն յիրաքանչիւր տանեաց, զի հանդէպ նոցա երեւիր⁴⁸: Իսկ եթէ ոք զոհել կամեր՝ անցեալ ընդ գետն առաջի մեհենիցն զոհեր⁴⁹: Իսկ⁵⁰ Նունէի կործանեալ զկուռսն՝ յարեան⁵¹ ի վերայ նորա⁵² նախարարք քաղաքին, թէ ո՞ւմ արդեաւք փոխանակ կոռցն երկրպագեմք⁵³, եւ⁵⁴ ուսան եթէ⁵⁵ նշանի⁵⁶ խաչին Քրիստոսի: Չոր արարեալ կանգնեցին ի վերայ վայելուչ բլրոյ⁵⁷ յարեւելից կուսէ, ի քաղաքէն⁵⁸ մեկուսի եւ բաժանելով⁵⁹ զնա⁶⁰ փոքրագոյն գետովն: Եւ⁶¹ երկրպագեցին ընդ առաւաւտն յիրաքանչիւր տանեաց⁶² ամենայն բազմութիւնն⁶³: Բայց յորժամ ելին ի բլուրն՝ տեսին փայտ կոփեալ⁶⁴ ոչ ճարտարաց ինչ գործ⁶⁵: Յոլովք⁶⁶ քան⁶⁷ զսակաւ արիւմարիեալ⁶⁸ ի բաց գնացին⁶⁹, որպէս⁷⁰ թէ այնպիսեալ⁷¹ լի իցէ⁷² անտառն նոցա⁷³:

Իսկ բարերարին Աստուծոյ նայեցեալ ի գայթակղութիւն նոցա՝ առաքեաց յերկնից սիւն ամպոյ⁷⁴, եւ լցաւ⁷⁵ լեառն բուրմամբ⁷⁶ անուշա-հոտութեամբ. եւ ծայն բազմութեան⁷⁷ սաղմոսերգուաց⁷⁸ լսելի եղել քաղցր⁷⁹ ձայնի⁸⁰: Եւ ծագեաց լոյս տպաւորութեամբ խաչին⁸¹ ըստ ձեւոյ եւ ըստ չափոյ փայտեղիմին. եւ կալով⁸² ի վերայ նորա հանդերձ⁸³ երկոտասան աստեղաւք:

48 երկրպագել...երեւիր] այգոյն ի տանէ իւրաքանչիւր ոք երկրպագել, զի հանդէպ նոցա անցանք B
49 իսկ եթէ... զոհեր] A
50 իսկ] բայց B
51 Նունէի ... յարեան] B
52 նորա] նոցա յօժարէն B
53 երկիր պագանիցեն B
54 եւ] B
55 թէ B
56 նշան B
57 բլրն B
58 քաղաքին B
59 եւ բաժանելով] բաժանել B
60 զնա] եւ նա B
61 եւ] B
62 ընդ առաւաւտն յիրաքանչիւր տանեաց] B
63 + նոյնպէս ի տանեաց իւրաքանչիւր ոք B
64 կոփել B
65 ինչ գործ] գոլովք B
66 Յոլովք] B, յոլովիցս A
67 քանակս A
68 արիւմարիեցին B
69 ի բաց գնացին] B
70 որպէս] իբր B
71 այնպիսեալք A, այսպիսեալ B
72 լիցէ A
73 անտառն նոցա] նոցա անտառն: Եւ թողեալ ի բաց գնացին B + եւ փողոցամէջն քանզի մի ի փայտից խանթից էր փայտն մայր զի յայնմ ժամանակի յուրով էր եւ յետո սպառեցաւ. եւ հրամայեաց երանելին Նունի ձեւացուցանել զփրկական եւ փորուածովք խանթին յաջ եւ յահեակ անցանք: Եւ զայն տեսեալ դեռահաւատիցն ի բաց գնացին, թողեալ զփրկանն A
74 ամպոյ A B
75 լցեալ A
76 բուրմամբ] A
77 բազմութիւն B
78 սաղմոսերգութեան B
79 քաղցրութեամբ A
80 ձայնի] B
81 խաչին] B, + եւ B
82 կացեալ B

Յոր ամենեցուն⁸⁴ հաւատացեալ երկրպագեցին նմա: Եւ յայնմհետ⁸⁵ բժշկութիւն զաւրութեան⁸⁶ կատարէին ի նմանէ⁸⁷:

*Իսկ երեմալին⁸⁸ Նունէ⁸⁹ գնացեալ⁹⁰ անտի⁹¹ աշակերտել⁹² զայլ եւս զաւառս⁹³ վրաց յանապակ լեզուէն, շրջելով անպաճոյճաբար⁹⁴ եւ առանց յաւելորդաց⁹⁵ ատարացեալ աշխարհի⁹⁶ եւ որ ի սմայ⁹⁷ կամ թէ ճշմարտագոյն ասել՝ ի խաչ ելեալ⁹⁸ կրթութիւն մահու զկեանս⁹⁹ առնելով, բանիւ վկայ Բանի¹⁰⁰ Աստուծոյ եւ յաւժարութեամբ իւրով որպէս արեամբ պսակեալ¹⁰¹, զոր համարձակիմ ասել¹⁰² առաքելուի եղեալ քարոզեաց ի Կղարջոց¹⁰³ սկսեալ առ դրամբ¹⁰⁴ Ալանաց¹⁰⁵ մինչեւ ի սահմանս Մազքթաց¹⁰⁶, որպէս ուսուցանէ քեզ Ազաթանգեղոս: Բայց մեք դարձցուք անդրէն ի նոյն¹⁰⁷ պատմութիւն սրբոյ Խաչին¹⁰⁸:

Չայս մինչեւ ցայս վայր յԱզաթանգեղայ պատմագրէ ուսաք¹⁰⁹:

Բ. Սրբոյն Անդրեասու ասացեալ^{}:**

Իսկ Ափոց եպիսկոպոս դրանն արքունի եւ Անդրեաս վանական, որ զերիս որդիս եւ զմի դուստր՝ բղեշխին կնքեալ էր եւ որդիացուցեալ, այր երկիւղած յԱստուծոյ, որ եկեալ էր զկնի տիկնոջն յաշխարհէն Մամիկոնեաց, վանական ի Ղազարու վանաց, ի յերկրէն Տարաւնոյ. եւ ինքն խարագնագ-զէստ եւ բոկագնաց եղեալ, սնեալ առ ոտս սրբոյն Սահակայ, եւ յաւերմանէն Յայոց անդ հասեալ՝ խաղաղեալ կայր: Քանզի բազում կործանուան էր հասեալ աշխարհիս Յայոց, յառ եւ յաւար, ի սով եւ ի գերութիւն մատնեալ Պարսից: Եւ նախարարաբք Յայոց սպառեալ էին. եւ Յոյնք ոչ փախստեան տեղի տային գերեացն Յայոց. եւ ամուրք ոչ պահէին զտագնապեալսն, զի աստո-

⁸³ հանդերձ] A
⁸⁴ ամենեցուն] A
⁸⁵ յետէ A
⁸⁶ բժշկութիւն զաւրութեան] զաւրութիւնք եւ բժշկութիւնք ոչ սակաւ A
⁸⁷ ի նմանէ] ի ձեռն սրբոյ նշանին A
⁸⁸ երանելոյն B
⁸⁹ + ել (Մ.Խ.)
⁹⁰ գնաց (Մ.Խ.)
⁹¹ անդի B
⁹² աշակերտեալ B, + եւ (Մ.Խ.)
⁹³ զաւառսն (Մ.Խ.)
⁹⁴ անպաճոյճաբար B
⁹⁵ աւելորդաց (Մ.Խ.)
⁹⁶ աշխարհէ (Մ.Խ.)
⁹⁷ սմայ B
⁹⁸ + ի (Մ.Խ.)
⁹⁹ զկեանսն (Մ.Խ.)
¹⁰⁰ բանին (Մ.Խ.)
¹⁰¹ պսակել B
¹⁰² + առ B
¹⁰³ Կղարջաց (Մ.Խ.)
¹⁰⁴ դրամբք (Մ.Խ.)
¹⁰⁵ + եւ Կասբից (Մ.Խ.)
¹⁰⁶ Մասքթաց (Մ.Խ.)
¹⁰⁷ նոյն] (Մ.Խ.)
¹⁰⁸ սրբոյ խաչին] Տրդատայ յարձակմանն ի Պարսս (Մ.Խ.)
¹⁰⁹ Չայս ... ուսաք] B

** Բ-ԺԲ դրվագները չիք B

ւածասաստ¹ էր բարկութիւնն: Եւ զինչ եւս ասացից զբազում նեղութիւնս եւ զաղետս տարակուսանաց աշխարհիս Յայոց: Այլ դարձայց անդրէն ի կարգս իմոյ² պատմութեանս:

Իսկ երանելի այրն Անդրեաս ջանայր զսուրբ Նշանն Նունէի գերծուցանել ի նախատանաց անաւրէն այլազգեացն: Եւ սուրբ տիկինն Շուշանիկ աղաչէր զԱնդրեաս, զի փութանակի առցէ զսուրբ Նշանն Նունէի եւ զայլ եւս բազում ոսկերս սրբոցն՝ ի սրբոյն Գրիգորէ առ նա հասեալ նշխարքն եւ սպասըս³ եկեղեցեաց եւ բազում խաչեր: Չայս ամենայն առեալ եւ երթեալ բառնայր զԽաչն Նունէի ի բլրէն: Քանզի եկեալ մոզք⁴ տագնապէին զտունն տուն կրակի կացուցանել: Իսկ Ջոջիկ, եղբայր բղեշխին⁵, աւզնական լինէր տիկնոջն եւ Անդրեասու. եւ սպիտակափառ զարդուք զարդարէր զսուրբ Նշանն եւ բառնայր ի սպիտակ ջորիս եւ ի ձիս եւ յղարկէր յարեւմուտս կոյս:

Ղաղարէր յամուրս Խաղտեաց: Իսկ սուրբն Անդրեաս ոչ հաւանեաց դադարել ի մեջ ամբոխին: Առեալ զԽաչն Նունէի եւ բնակեցաւ ի Սպեր գաւառի ի խորշ մի լերինն Պարխարու: Եւ կացեալ անդ ամս եւթն, մինչև լուաւ զվաղճանն սրբոյն Շուշանկանն: Ապա այնուիւետեւ ի տարակոյս եղեալ տագնապէր, եթէ զի՞նչ արասցէ զսուրբ Նշանն Նունէի եւ զայլ ոսկերս սրբոցն:

Յայնժամ յարուցեալ տեղեկանայր ի տունն Մամիկոնից, եթէ ո՞ր արդեալք իցէ կենդանի, եւ ոչ զոք յընտանի նախարարացն գտանէր: Ապա գտեալ զոմն մանուկ, որդի Յմայեկի, եղբար Վարդանայ, անուն Գրիգոր, որ բռնացեալ ունէր մանուկն զամուրս Կապուտայ լերինն եւ զՉորն Երասխայ] եւ զՓոքր Բասեան, որ այժմ կոչի Վանանդ, եւ զփոքր ամրոցն Կարնենեաց: Չայս իմացեալ Անդրեասու⁶ ուրախ եղեւ յոյժ: Ապա յղէ առ նա զմի յաշակերտաց իւրոց եւ զգացուցանէ նմա զամենայն:

Իսկ երանելի մանուկն Գրիգոր ուրախացաւ յոյժ. եւ համարեալ զգաւր իւր առն եւ ձիոյ երեք հազարաց, ոչ զանգիտեալ ի զաւրացն Յունաց, որք կային ի Թեոդոսուպաւլիս, այլ առիւծաբար յարձակեալ ընդ մուտ ձորոցն Տայոց, պատճառելով զիւր հաւրն Յմայեկի զնշխարս գտանել, եւ անցեալ ի յամուրսն Պարխարու՝ հանդիպի իւրում տենչանացն: Եւ երանելի առն ծերոյն բացեալ զգանձս աստուածայինս՝ աւանդեաց Գրիգորոյ զամենայն, զի էր այրն մերձ ի վախճանել: Եւ համբարձեալ զձեռս իւր աւրինեաց զնա եւ զաշխարհ նորա. եւ աղաչէր զԳրիգոր աստուածապաշտութեամբ եւ հայրենի ուղղութեամբ կալ: Եւ ինքն փառս տուեալ Աստուծոյ՝ աւանդեաց զհոգին. զի էր այր ծերացեալ եւ անցեալ ժամանակաւք եւ բազում վիշտս յաղագս կործանման աշխարհիս Յայոց կրեալ:

Գ. Իսկ Գրիգորի առեալ զսուրբ Նշանն և զամենայն նշխարսն՝ փութով դառնայր իւր աշխարհն: Ապա զաւրացն Յունաց տեղեկացեալ մի ըստ միոջէ՝ հասին ի Վանանդ Փոքրն կոչեցեալ: Յայնժամ քաջին Գրիգորի կարողացեալ զսուրբ Նշանն Նունէի՝ զտեղի առեալ զմարտի եւ ընդդիմանայր զաւրացն Յունաց. զի զաւրն Յունաց բազում էր, ոչ զանգիտացեալ նորա ի բազմութե-

Բ.
¹ Աստուածասատ A
² իմու A
³ սպաս A
⁴ մոզք A
⁵ +Անդրիասու A
⁶ Անդրիասու]A

նէն, այլ առնաբար յարձակեալ՝ սակաւութիւն զբազումս փախստական առնէր: Քանզի Նշանն սուրբ Խաչին փայլատակածէ եղեալ զմարտուցեալսն խաւարեալ կուրացուցանէր. մանաւանդ [զ]գաւրավար գաւրուն իւրեանց, որուն անունն թէոդորոս ճանաչիւր: Եւ նորա յերկիր անգեալ՝ աղաչէր զԳրիգոր եւ խնդրէր զխաղաղութիւն եւ զառողջութիւն բժշկութեան: Եւ նորա ոչ առեալ յանձն առանց կայսեր, այլ զխաղաղութիւն հանդգեալ՝ յղարկէ զնոսա: Յայնժամ հրամայէր կոչել զՓոքր Վանանդ՝ Կարմիր Փորակ: Եւ ինքն եւ իւրքն ամենայն եկեալ հասին յամուրս Կապուտայ լերինն:

Ապա յայնժամ դեսպանս արձակէ Գրիգոր առ Լեւոն կայսր մեծ Հռոմայեցոց եւ զգացուցանէ նմա՝ զաղէտս աշխարհիս եւ զիւր գալն ի նորա աշխարհն. քանզի բազում վնասս արարեալ էր գաւրացն Յունաց: Եւ հրմայեաց բազաւորն գաւրավարին թէոդորոսի² զնալ առ սուրբ Նշանն Քրիստոսի եւ զբժշտութիւն ընդունել ի նմանէ: Իսկ գաւրավարին եկեալ բազում ընծայիւք եւ խոնարհութեամբ անգեալ առաջի սրբոյ Նշանին եւ արտասուագոչ հառաչմամբ խնդրէր զխաղաղութիւն [եւ զառողջութիւն] բժշկութեան: Եւ ի նմին ժամու խաւարեալ աչք նդրա բժշկեցան եւ լուսաւորեցան: Եւ ընգալեալ զբժըշկութիւն դառնայր խաղաղութեամբ յաշխարհն իւր եւ փառս ամենատեառն մատուցանէր:

Դ. Իսկ յամենայն ատուրս սիւն լուսոյ նման փողայ երեւեալ յաւուրս քառասուն: Եւ ի նմին ժամու առաւ Հռոմ քաղաք ի Վաղենտիանացոց¹ գաւրաց: Եւ սաստիկ պատերազմունք եղեալ, եւ բազումք մեռան սպանմամբ յաւուրսն յայնոսիկ:

Ե. Իսկ Գրիգոր որդի Հմայեկի, եղբար Վարդանայ, խաղաղացեալ¹ ամս բազումս առնէր ուխտ եկեղեցեաց սրբոց. բազում խնդութեամբ եւ ուրախութեամբ նուիրս կատարէր: Եւ լինէր տաւն սրբոյ Նշանին ի տասն եւ չորսն սեպտեմբերի ամսոյ. քանզի յայնմ ատուր հանգեալ խաչն Նունէի ի Կապուտամարոցին: Եւ լինէր ոչ սակաւ բժշկութիւն անտաժետաց. եւ գային յամենայն կողմանց բազում հիւանդք եւ բժշկէին յամենայն անտաժետաց. եւ դիւահարք առողջանային եւ այսոց² չարաց հալածունն լինէր գաւրութեամբ սուրբ Նշանին. եւ անունն Աստուծոյ փառաւորէր ի մէջ հաւատացելոց իւրոց:

Զ. Իսկ ի ժամանակս¹ արեգակնային երկրորդ եղանակի՝² հասելոյ ի կէտ ամարայնոյ ի³ խորածորն Արշարունեաց սաստիկ ջերմամբ. եւ բազում

Գ.
¹ նմայ A
² թէոդոսի A:

Դ.
¹ Վաղենտիանացոց A:

Ե.
¹ խաղացեալ A
² յայսոց A

Զ.
¹ ժամանակ A
² եղանակն A

ուխտականաց գային ի կողմանց կողմանց, կիսամեռք լինէին ի ջերմութենէն. այլ ի գաւրութենէ հրաշիցն զանցեալ վիշտսն մոռանային. եւ ջերմութեանն ոչ հանդուրժեալ սպասաւորքն սրբոյ Նշանին:

Է. Իսկ ի շինել աշխարհիս Հայոց եւ ի վախճանել Լեւոնի կայսեր եւ ի բազաւորելն Ջենոնի կայսեր, անկասկած եղեալ Հայք՝ փոխեն զխաչն ի Վանանդ, մաւտ առ ամրոցին Կարնենեաց¹ ըստ հիւսիսի Ախուրեան գետոյն յարեւելից, որ անուանի Խաչի վանք եւ սրբոյ Նշանին Վանանդայ՝ Սուրբ Խաչ, զի մոռացումն լինիցի հնոյն: Եւ արս ճգնաւորս միանձանց դասուց, որ սպասաւորէին նմա² եւ զտեղին անուանեն Խաչի վանք. եւ շուրջ զնովա գեաւոք եւ ագարակք երկուտասանք սպասաւորեն նմա³: Ջայս բարեպաշտ ոմն ի տոհմիցն Բագրատունեաց ընծայս պարգեւեաց սրբոյ Նշանին եւ ի ծառայութիւն կրաւնաւորաց, որ բնակեալ են ի Խաչի վանքն ի յանդադար փառաբանութեան: Եւ առաւել քան զառաւել գաւրանային դասք պաշտաւնէից. եւ շնորհք բժշկութեան եւ խաղաղութեան աշխարհիս Հայոց եւ այսոց⁴ չարաց հալածունն լինէր ի սուրբ Նշանէն Քրիստոսի. եւ բազումք բժշկէին ի նմանէ:

Ը. Եւ այսպէս ձգեալ գայր հասանէր մինչև ի սպառունն Մամիկոնեան ազգին, զոր այժմ Տարան կոչեն: Եւ տիրէր Հայոց տոհմ Բագրատունեաց: Եւ ի բռնակալութենէ հարաւային գաւրացն բազում տանջանք եհաս ի ժամանակին յայնմիկ:

Եհաս ոմն ի գաւրացն հարաւոյ ոստիկան, այր չար եւ անաւրէն եւ բազմահնար, որում անուն կոչիւր Սպքի: Որոյ եկեալ յաշխարհս Հայոց եւ տեսեալ զուխտ եկեղեցեացն պայծառացեալ եւ զդասս պաշտաւնէից եւ զհոյս կրաւնաւորաց բազմացեալ եւ զսպասաւորութիւն տէրունական խորհրդեանն: Խանդացեալ ընդ իրսն եւ մրմռեալ իբրեւ զգազան վայրենի, յարձակեալ իբրևեւ զչարաղէս, սեւագունդ գաւրքն¹ Պարսից՝ բազում ուխտս աներէին. եւ զսպասս² եկեղեցեաց անհուն բազմութեամբ խաղացոյց ի Բաբելոն: Եւ զմեծ մենաստանն, որ կոչի Բագուամու վանք, բազում ոսկովք³ եւ ակամբք պատուականաւք եւ արծաթեղէն սպասուք եւ մեծագին հանդերծիւք, զայն ամենայն յաւար առեալ. եւ զսուրբ Կաթողիկէն ի Վաղարշապատ քաղաքին, որ կոչի Շողակաթ, եւ զսուրբ Գրիգորն եւ զվանքն Եղիվարդու եւ զվանքն Վահանայ յաւար առեալ. եւ [զ]վանքն Շապիոյ եւ զբազում ուխտս եկեղեցեաց յաւարի առեալ խաղացոյց ի Բաբելոն եւ խաւար գործեաց աշխարհիս Հայոց, մինչեւ եկն եհաս առ մեզ, որ կոչի Խաչի վանք, եւ յափշտակեալ զսպաս[ս] եկեղեցեացս: Եւ ձեռնամուխ եղեալ ի սուրբ Նշանն տէրունական՝ ոչ կարացին յափշտակել չարին սպասաւորքն: Յայնժամ ի բարկութիւն շարժեալ անաւորէնն Սպքի՝ իբրև չար գազան յարձակեալ ի վերայ սուրբ Խաչ-

³ ամարամոյ իսկ A (ըստ Գ.Բ.)

Է.
¹ Կարնենեաց A
² նմա] սրբոյ Նշանին A
³ եւ զտեղին ... նմա] C
⁴ յայսոց A

Ը.
¹ զօրսն A
² զսպաս A
³ ոսկովք A

չին՝ եհար գթել սուրբ Նշանին սուսերաւ: Իսկ բարերարին Աստուծոյ նայեցեալ ի նախատինս խաչին իւրոյ սրբոյ՝ առաքեաց այս⁴ չար սաստիկ եւ ըմբռնեաց զանաւրէն Սպքի. եւ անգեալ ի յերկիր կործանէր եւ չարաչար հարեալ ի դիվէն յերկիր թաւալէր եւ փրփրայի: Իսկ խոցուածք սուրբ Նշանին եռացեալ որպէս զմետղինի՝ սպիանայր: Յայնժամ բարկութիւն Աստուծոյ շարժեալ առ անաւրէնն Սպքի. եւ ըմբռնեալ ի սպասաւորացն արքունի՝ պահանջէին ի նմանէ զհարկ եւ զհաս: Եւ յայս պիղծ չարէ ըմբռնեալ լլկէր եւ նեղէր ի տուէ եւ զիշերի: Իսկ սասավորացն արքունի արկեալ տոռունս ի պարանոց նորա՝ փութով հասուցանէին ի դուռն արքունի, եւ պահանջէին ի նմանէ զաւերունն աշխարհիս եւ զհարկ. եւ անհնարին տանջանաւք տագնապ հասուցանէին անաւրէնին:

Յայնժամ նախանձախնդիր⁵ եղեալ սուրբ Նշանն տէրունական հալածեաց զանաւրէն ազգն հարաւային եւ հաստատեաց յաշխարհիս մերուն զազգն Բագրատունեաց: Եւ եղեւ աշխարհիս խաղաղութիւն. եւ տիրէ Աբլաբաս Բագրատունի:

Թ. Եւ զկնի նորա Աշոտ, որ եւ թագաւորեաց իսկ. եւ որդի Աշոտոյ՝ Սմբատ, որ եւ Մեծն կոչեցաւ: Ապա յերեքհարիւր վաթսուն եւ մէկ թուականին Յայոց, ի կատարման Սմբատայ, մեծ կործանումն եղեւ աշխարհիս Յայոց. եւ առ հասարակ երկրիս աներեւալ¹ կործանեցաւ:

Ժ. Իսկ <ես> , հայր Ահարոն, զարմն Ղեւոնդ երիցու յիջաւանից¹ գեղջէ, սպասաւոր սրբոյ խաչին, <բազում աշխատութեամբ եւ խուզիւքնեալ ի բազում մատենից Յայոց եւ Վրաց յաղագս սրբոյ խաչին Մծխիթայի, որ այժմ բնակեալ է յերկրիս մերուն ի տեսչութենէ խաչելոյն Քրիստոսի>, թէ ուստի՞ կամ որպէս² առ մեզ լեալ է, եւ ստուգեալ հասեալ գտի յԱզաթանգեղայն՝ պատմագրէ եւ ի Վկայութենէ Շուշանկանն եւ ի Վարուց սրբոյն Սահակայ եւ ի ճգնաւորէն Անդրեասայ³: Գտի եւ զսրբոյն Հմայելի զՎկայաբանութիւն քառասուն արամբք ի տանն Տայոց, որ այժմ Քառասնի վանք կոչի: Գտի եւ այլ բազում յիշատակ սրբոց, որոց մոռացունք եղեալ ի տագնապ լինելոյ աշխարհիս:

ժԱ. Իսկ մեծ Նշան սուրբ խաչին ի ժամանակս Սմբատայ¹ Բագրատունւոյ՝ կրանաւորացն ձանձրացեալ վասն բազում ուխտականացն, հրա-

⁴ այսս A
⁵ նախախնդիր A

Թ.
¹ աներեւալ] C

Ժ.
Անկյունավոր փակագծերի մեջ առնվածները նախաբանից թաղել և այս դրվագ է մուծել Հ.Ն. Ալկինյանը:
¹ Իջաւանից A, ի Ջաւանից C
² որպէ՞ս] զի՞ արդ C
³ Անդրեասու A, Անդրեասու C

ժԱ.
¹ Սմբատ Բագրատունոյ A

մանաւ Գեորգայ² Յայոց կաթողիկոսի փոխեն ի մի յիւրոց գեաւդիցն, զոր եւ Սուրբ խաչն կոչեն յարևմուտս ամրոցին Կարնենեաց. եւ կարգեն պաշտանեայս եւ սպասաւորս խաչին, որ զտիւ եւ զգիշեր անխափան կատարի առաջի սրբոյ Նշանին: Եւ վանականացն հաստատեալ յառաջին տեղւոջն³ կան հանապազ եւ փառաբանութիւն սրբոյ Երրորդութեանն մատուցանեն: Եւ պէտք նոցա վճարին յընծայից սրբոյ խաչին:

ԺԲ. Այս է ստոյգ պատմութիւն սրբոյ խաչին Նունէի, որ այժմ բնակեալ է յերկրիս Վանանդայ՝ բարեխաւս վասն մեր եւ ամենայն ի Քրիստոս հաւատացելոց՝ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս. ամէն:

ԺԳ. [Վկայաբանութիւն սրբոյն Շուշանկայ]*

Յութերորդի ամի Յազկերտի որդւոյ Վռամայ Պարսից արքայի զնացեալ ի դուռն արքային Վազգէն Վրաց բղէշիս. յառաջն քրիստոնեայն էր, որդի հաւր եւ մաւր¹ քրիստոնէի: Եւ կին ունէր զդուստր Վարդանայ Յայոց սպարապետի², վասն որոյ գրեմ ստուգութեամբ. սորա անուն էր ի հաւրէ³ Վարդանու[ի]ի եւ ի գգուանաց Շուշանիկ անուանեցաւ՝ աստուածասէր եւ բարեպաշտ եւ երկիւղած⁴ յԱստուծոյ:

Իսկ բղէշաշխն իբրեւ եհաս ի դուռն արքունի եւ յանդիման լինէր թագաւորին Պարսից՝ ոչ զիշխանութիւն յաւել եւ ոչ ի կապանս մտեալ, եւ ոչ նեղութիւն իմիք պատահեալ, այլ համակար մտաւք⁵ ինքնայաւժարութեամբ՝ զինքն ընծայ⁷ թագաւորին մատուցանէր՝ ուրանալով զճշմարիտ հաւատս երկրպագութիւն կրակի մատուցանէր⁸, եւս առաւել, դաշն ուխտի ընդ սատանայի դներ եւ ամենեւին զինքն ի Քրիստոսի մասնէն հեռացուցանէր: Եւ կին պարսիկ առեալ ի թագաւորէն՝ որպէս թէ զիւր բնիկ կինն եւ զորդիսն իբրեւ զինքն ի պաշտան կրակի զինքն եւ զայլն մատուցանէ: Իսկ թագաւորն շնորհակալութիւն մատուցանէր նմա, զիւր կնոջ մայրն տալոյ՝ նմա ի կնութիւն:

Եւ նորա ուխ...

² Գեորգայ] Գրիգորի AC
³ տեղոջն A

ԺԳ.
¹ հոր եւ մոր B
² ասպարապետի B
³ հորէ B
⁴ երկեւղած B
⁵ ԺԳ դրվագը պահպանել է միայն B-ն (տջ 361v-362r)
⁶ մտոք B
⁷ ինքնայաւժարութեամբ B
⁸ ընծա B
⁸ մատուցանէին B

ՎՐԱՑ ՏԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՆՈՒՆԵՒ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆԻ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ

Խաչյալ Քրիստոսի տեսչությամբ այժմ մեր երկրում հաստատված Մցխեթայի սուրբ Խաչի մասին՝ Հայոց ու Վրաց բազում գրքերից հույժ աշխատությամբ և որոնումով քննված Ղևոնդ Երեցի թոռ հայր Ահարոն Վանանդեցու կողմից, Վանանդի Իջավան գյուղից.

Ա. Սուրբ Հռիփսիմյանց ցրված ընկերներներից Նունի անունով մի կին, փախուստով հասնելով Վրաց աշխարհ, նրանց մայրաքաղաք Մցխեթա, մեծ ճգնությամբ բժշկության շնորհ առավ և որպես այդպիսին շատ ախտաժեւեր էր բժշկում և անձամբ Վրաց առաջնորդ Միհրանի կնոջը: Ուստի Միհրանը նրան հարցնում է, թե ի՞նչ գորությամբ ես կատարում այդ սքանչելիքները: Եվ սովորեց Ավետարանի քարոզն ու հավատքը: Ախորժելով՝ ընկալեց, գովեստով պատմեց իր նախարարների: Շուտով նրան հասավ Հայաստանում թագավորի ու նախարարների միջավայրում կատարված սքանչելիքների լուրը, որոնցով հիացավ երանելի Նունեն, [և Միհրանը] նրանից առավել հավաստիորեն տեղեկացավ ամենայն հանգամանալիությամբ:

Այդ օրերին պատահեց՝ Միհրանը որսի դուրս եկավ. դժվարանցանելի տեղերում մոլորվեց և խարխափեց մթան մեջ, սակայն ոչ թե աչքերը բռնվելու, այլ մեզ կոչվածի [պատճառով], որ ցերեկը գիշերվա պես մութ է դարձնում: Այսպես՝ Միհրանը ևս խավարով բռնվեց, որ նրա մշտնջենավոր լույսի առիթ դարձավ, որովհետև զարհուրելով՝ հիշեց այն, ինչ ասել էր Տրդատի մասին, թե կամեցավ որսի ելնել՝ տիրոջից. նրան հարվածներ հասան, ուստի կարծեց, թե իրեն ևս այդպիսի դեպք պիտի պատահի: Մեծ երկյուղով պաշարված՝ աղոթքով խնդրեց, [որ] շրջապատը լուսավորի և խաղաղությամբ վերադառնա ու խոստանում էր պաշտել Նունեի Աստծուն. հանդիպելով նրան՝ կատարեց ասածները:

Իսկ երանելի Նունեն հավատարիմ մարդիկ գտավ, ուղարկեց սուրբ Գրիգորի մոտ, [հարցնելով]՝ թե ի՞նչ է նա հրամայում կատարել այսուհետև, քանի որ վրացիները հոժարությամբ ընդունեցին Ավետարանի քարոզությունը:

Եվ նրանից հրահանգ ստացավ կործանել կուռքերը, ինչպես որ ինքն արեց, և սուրբ Խաչի պատվական այն նշանը կանգնել՝ մինչև նրանց առաջնորդության հովիվ տալու օրը: Եվ անմիջապես կործանեց միջով հզոր գետ անցնող քաղաքից մեկուսի կանգնած Արամազդի պատկերը, որին սովոր էին այգաբացին երկրպագել յուրաքանչյուր տանիքից, քանի որ նրանց դիմաց երևում էր, իսկ եթե մեկը զոհ էր կամենում մատուցել, անցնում էր գետը, մեհյանի առաջ զոհում:

Երբ Նունեն կործանեց կուռքերը, նրա վրա հարձակվեցին քաղաքի նախարարները՝ թե արդյոք ու՞մ պիտի երկրպագեն կուռքերի փոխարեն, և սովորեցին՝ Քրիստոսի Խաչի նշանին: Խաչ պատրաստելով՝ կանգնեցին վա-

յելուչ բլուրի վրա, արևելյան կողմից, քաղաքից առանձնացած և բաժանված փոքրագույն գետով: Եվ առավոտյան յուրաքանչյուր տանիքից ամբողջ բազմությունը երկրպագեց այն: Սակայն երբ բլուր բարձրացան՝ տեսան ոչ վարպետ [մարդկանց] ձեռքով կոփված փայտ. շատերը, ոչ թե քչերը, արհամարհելով հեռացան՝ որպես թե այդպիսի [փայտերով] լեցուն է նրանց անտառը:

Նրանց գայթակղությունը տեսած բարերարն Աստված երկնից ամպի սյուն առաքեց. անուշահոտությամբ լցվեց լեռը, և սաղմոսերգողների բազմության ձայնը քաղցրությամբ լսելի դարձավ: Ձևով ու չափով փայտեղեն խաչի նմանությամբ լույս ծագեց՝ այն պատելով տասներկու աստղով: Բլուրը հավատացին ու երկրպագեցին նրան: Եվ այնուհետև նրանից բշտկության զորություն էր կատարվում:

Իսկ երանելի Նունեն այնտեղից գնաց՝ անապակ լեզվով Վրաց այլ գավառներ ևս ուսուցանելու, անպաճուճաբար շրջելով և առանց ավելորդությունների աշխարհից և նրանում եղածից հրաժարված կամ առավել ստույգ ասած՝ մահվան խաչ ելնելու սովորությամբ կյանք համարելով, Աստծո խոսքին բանիվ վկա դառնալով և իր հոժարությամբ՝ ինչպես արյամբ պակված: Համարձակվում են ասել՝ առաքելուհի դարձած քարոզեց Կղարջքից սկսած, Ալանաց դռների մոտով, մինչև Մագքուտների սահմանը, ինչպես Ագաթանգեղոսն է քեզ ուսուցանում: Սակայն մենք դառնանք վերստին սուրբ Խաչի նույն պատմությանը:

Սույնը մինչև այստեղ Ագաթանգեղոս պատմագրից իմացանք:

Բ. Սուրբ Անդրեասի պատմածից.

Իսկ արքունի դրան Ափոց եպիսկոպոսն ու բղեշխի երեք ուստրերն ու դուստրը կնքած և որդիացրած, Շուշանիկից հետո Մամիկոնյաց աշխարհից եկած, Տարոնո երկրի Ղազարու վանից վանական, Աստծո երկյուղած այր Անդրեասը [այնտեղ էին]: [Անդրեասը] խարազնագգեստ և բոկագնաց էր սուրբ Սահակի մոտ մեծացած, Հայաստանի ավերումից հետո այնտեղ էր հասել, խաղաղվել: Մեր Հայոց աշխարհին բազում կործանում էր հասել՝ առ ու ավարի, սովի և գերության մատնվել պարսիկներից: Հայոց նախարարները վերջացել էին, և հույները հայ գերիներին փախստյան իսկ տեղ չէին տալիս, իսկ ամրոցները չէին պահում պաշարվածներին՝ որովհետև բարկությունը աստվածասաստ էր: Ել ի՞նչ պատմեն Հայոց աշխարհիս բազում նեղություններն ու աղետների հոգսերը, այլ անմիջապես դառնան իմ այս պատմությունն անելուն:

Երանելի այր Անդրեասը ջանում էր անհավատ այլազգիների նախատինքներից ազատել Նունեի սուրբ Նշանը: Եվ սուրբ տիկին Շուշանիկն աղաչում էր Անդրեասին, որ փութանակի վերցնի Նունեի սուրբ Նշանը, ինչպես նաև սուրբ Գրիգորից նրան հասած նշխարները՝ սրբերի բազում ոսկորներ, եկեղեցական սպաններ ու բազում խաչեր: Այս բոլորն առած, [Անդրեասը] գնում բլուրից հանում է Նունեի խաչը, որովհետև մոգերը եկել սպանում էին [բղեշխի] տունը կրակի տուն դարձնել: Իսկ բղեշխի եղբայր Ջոջիկը օգնական էր լինում տիկնոջն ու Անդրեասին և սուրբ Նշանը սպիտակափառ զարդերով զարդարած՝ բարձում էր սպիտակ ջորիների ու ձիերի և ուղարկում դեպի արևմուտք:

[Սուրբ Նշանը] դադարում էր խաղտեաց ամրոցներում, իսկ սուրբ Անդրեասը չհավանեց մնալ ամբոխի մեջ: Նունեի սուրբ Խաչն առած բնակվեց Սպեր գավառում՝ Պարխար լեռան մի խորշում: Եվ մնաց այնտեղ յոթ

տարի՝ մինչև սուրբ Շուշանիկի վախճանը լսելը: Ապա տարակուսանքի մեջ ընկած տագնապում էր, թե ի՞նչ անի Նունեի սուրբ Նշանն ու սրբերի ոսկորները:

Այն ժամանակ ելավ տեղեկություն առնելու Մամիկոնյան տոհմի մասին, թե արդյոք ո՞վ կա կենդանի, և նախարարներին ընտանի ոչ ոքի չէր գտնում: Ապա գտավ Գրիգոր անունով մի մանուկ՝ Վարդանի եղբայր Զմայեկի որդի, որը տիրում էր Կապուտ լեռան ամրոցները, Երասխաձորը, այժմ Վանանդ կոչվող Փոքր Բասենը և Կարնենյաց փոքր բերդը: Այս իմացած Անդրեասը շատ ուրախանում է, ապա իր աշակերտներից մեկին ուղարկում է նրա մոտ և ամեն ինչ իմաց տալիս:

Իսկ երանելի մանուկ Գրիգորը շատ ուրախացավ և գունարեց իր երեք հազար տղամարդ ու ձի ունեցող զորքը, չվախենալով Թեոդոսոպոլսում եղած հունական զորքերից, այլ առյուծաբար հարձակվեց Տայոց ձորերի մուտքի մոտ՝ իր հայր Զմայեկի նշխարները գտնելը պատճառաբանելով: Պարխարի ամրոցներն անցնելով, նա հասնում է իր տենչանքին. երանելի ծեր այրը բացեց աստվածային գանձերը և բոլորը հանձնեց Գրիգորին, որովհետև այն այրը վախճանի մոտ էր: Ձեռքերը վերև բարձրացրած՝ [Անդրեասը] օրհնեց նրան ու նրա երկիրը: Աղաչում էր Գրիգորին՝ մնալ աստվածապաշտության և տոհմիկ ավանդին հետևել: Իսկ ինքը փառք տվեց Աստծուն [և] ավանդեց հոգին, քանի որ ծերացած ու տարեց այր էր, Զայոց աշխարհիս կործանման պատճառով բազում վշտեր կրած:

Գ. Սուրբ Նշանն ու բոլոր նշխարներն առած Գրիգորը փութով դառնում է իր երկիր: Ապա հանգամանքին տեղեկացած հունական զորքերը [նրան] հասան Փոքր կոչված Վանանդում: Նունեի սուրբ Նշանին ապավինած քաջն Գրիգորը մարտատեղի բռնեց և դիմադրում էր հունաց զորքերին: Դունաց զորքը բազում էր, և նա անտեղյակ չէր այդ բազմությանը, այլ առնաբար հարձակվելով՝ քչով բազմություններին փախստյան էր մատնում, որովհետև սուրբ Խաչի նշանը փայլատակ դարձած մարտ մտածներին խավարելով կռուցնում էր, մանավանդ նրանց զորքի զորավարին, որի անունը Թեոդոկուս էր: Եվ նա գետին ընկած աղաչում էր Գրիգորին և խաղաղություն ու բժշկման առողջություն էր խնդրում: Սակայն նա առանց կայսեր հանձն չէր անում, այլ խաղաղություն հորդորելով ուղարկում է նրանց: Այն ժամանակ առնում, այլ խաղաղություն հորդորելով ուղարկում է նրանց: Այն ժամանակ [Գրիգորը] հրամայեց Փոքր Վանանդը կոչել Կարմիր փորակ: Եվ ինքն ու բոլոր յուրայինները եկան հասան Կապուտա լեռան ամրոցները:

Այնուհետև՝ ապա Գրիգորը ղեսպաններ է ուղարկում. հռոմեացիների մեծ կայսր Լևոնի մոտ և տեղեկացնում նրան մեր աշխարհի աղետներն ու իր գալը նրա երկիր, քանզի հունաց զորքը մեծ վնաս էր պատճառել: Թագավորը հրամայեց Թեոդորոս զորավարին գնալ առ սուրբ Նշանը Քրիստոսի և բժշկություն գտնել նրանից: Եվ բազում ընծաներով եկած զորավարը խոնարհությամբ սուրբ Նշանի առաջ ընկած արտասովոր հառաչանքով խաղաղություն և բժշկման առողջություն էր խնդրում: Նույն ժամին նրա կուրացած աչքերը բժշկվեցին ու լուսավորվեցին: Ու բժշկություն ընկալած՝ խաղաղությամբ դառնում էր իր երկիրը և փառք տալիս ամենակալին:

Դ. Իսկ լույսի սյունը ամեն օր ավետման տեսքով երևում էր քառասուն օր [շարունակ]: Նույն ընթացքում Դոռն քաղաքը վերցվեց Վաղենտիանոսա-

կան զորքերից: Եվ սաստիկ պատերազմներ եղան, ու այդ օրերին սպանմամբ շատերը մեռան:

Ե. Վարդանի եղբայր Զմայեկի որդի Գրիգորը շատ տարիներ խաղաղված սուրբ եկեղեցիներ էր ուխտի գնում և ուրախությամբ նվերներ տալիս: Սուրբ Նշանի տոնը սեպտեմբեր ամսի տասնչորսին էր տեղի ունենում, որովհետև Նունեի խաչը այդ օրը հանգրվանեց Կապուտ ամրոց: Եվ ախտաժեղների ոչ սակավ բժշկություն էր լինում. բոլոր կողմերից բազում հիվանդներ էին գալիս ու բժշկվում իրենց ամենայն ախտից. և՛ դիվահարներն էին առողջանում, և՛ սուրբ Նշանի զորությամբ չար ուժերն էին հալածվում, և՛ Աստծո անունն էր իր հավատացյալների մեջ փառավորվում:

Զ. Իսկ արեգակնային երկրորդ եղանակի ժամանակ, [երբ] ամառվա կետին էր հասնում, Արշարունյաց խորածորը սաստիկ է տաքանում, և տարբեր կողմերից եկած բազում ուխտավորներ ջերմությունից կիսամեռ էին դառնում, սակայն հրաշքների զորության շնորհիվ մոռանում էին անցյալ վշտերը: Եվ այդ տապին չէին դիմանում [անգամ] սուրբ Նշանի սպասավորները:

Է. Ապա, Զայոց աշխարհի շենության և Լևոն կայսեր վախճանման ժամանակ, Ձենոն կայսեր թագավորման օրոք վստահ դարձած հայերը Խաչը փոխադրում են Վանանդ, Կարնենյաց ամրոցի մոտ՝ Ախուրյան գետից դեպի հյուսիս արևելք, որ կոչվում է Խաչի վանք և սուրբ Նշանը՝ Վանանդա սուրբ Խաչ, որպեսզի հնի մոռացում լինի: Եվ միանձնյաց դասի ճգնավոր այրեր սպասավորում էին նրան, իսկ տեղին կոչում Խաչի վանք: Շրջակայքի տասներկու գյուղ ու ազարակ ծառայում են նրան: Այս իբրև ընծա սուրբ Նշանին պարգևեց Բագրատունյաց տոհմից բարեպաշտ մեկը՝ ի ծառայություն Խաչի վանք բնակած կրոնավորաց և հանուն անդադար փառաբանության: [Վանքին] ծառայող կրոնավորների դասը շատ ու շատ ավելանում էր, սուրբ Նշանի զորությամբ մեր Զայոց աշխարհին բժշկության շնորհ ու խաղաղություն, իսկ չար դևերին հալածումն էր լինում: Ու նրանով շատերն էին բժշկվում:

Ը. Եվ այսպես երկարելով, գալիս հասնում էր մինչև Մամիկոնյան տոհմի վերացումը՝ այժմ Տարոն կոչվող [գավառում]: Զայաստանին տիրում էր Բագրատունյաց տոհմը: Զարավային զորաց բռնությունների պատճառով այդ ժամանակ բազում տանջանք հասավ: Զարավային զորքերից եկավ ոմն ոստիկան՝ այր չար ու անօրեն, խաբեբա, որի անունը Սաքի էր: Գալով Զայոց աշխարհի և տեսնելով եկեղեցական ուխտերը պայծառացած, կրոնավորների դասը՝ բազմացած ու տերունական խորհրդի սպասավորումն [անխափան], խանդով լցվեց այդ ամենի դեմ, մոնչաց վայրենի գազանի նման, հարձակվեց որպես չարաղև (պարսից սևագունդ զորքերը բազմաթիվ ուխտեր էին ավերում) և եկեղեցիների անհուն բազմության սպասները տարավ Բաբելոն: Եվ Բագ[ա]վանի վանք կոչվող մեծ մենաստանը՝ բազում ոսկով ու պատվական ակներով, արծաթե սպասքներով ու մեծագին հանդերձներով, այս ամենայնով ավարի առավ, և Վաղարշապատ քաղաքում Շողակաթ կոչվող սուրբ Կաթողիկեն և սուրբ Գրիգորը, և Եղվարդի վանքը, և Վահանավանքը, և Շապիովանքը և եկեղեցական բազում [այլ] ուխտեր ավարի ենթարկեց ու տարավ Բաբելոն: Խավար գործեց մեր Զայոց աշխարհում, եկավ հասավ մինչև մեզ

մոտ՝ Խաչի վանք ու հափշտակեց եկեղեցական սպասները: Չարի սպասավորները ձեռնամուխ եղան նաև տերունական սուրբ Նշանը հափշտակելուն, բայց չկարողացան: Այդ ժամանակ բարկացած անօրեն Սպքին չար գազանի պես հարձակվեց սուրբ Խաչի վրա, սուսերով հարվածեց սուրբ Նշանի թևին: Իր սուրբ Խաչի կրած նախատինքը տեսած բարերարն Աստված սաստիկ չար դև ուղարկեց և բռնեց Սպքին: գետին ընկած կործանվում էր, դևից չարաչար խփված թավալվում գետնին ու փրփրում: Մինչդեռ սուրբ Նշանի վերքը մարմնի պես իրար գալով՝ սպիանում էր: Այնժամ Սպքիի հանդեպ շարժվեց Աստծո բարկությունը. արքունի սպասավորների կողմից բռնված՝ նրանից հարկ ու հասեր էին պահանջում, պիղծ չարքից այսահար՝ լլկվում ու նեղվում էր օր ու գիշեր: Ապա արքունի սպասավորները նրա պարանոցին պարան հագցրին ու փութով արքունի դուռ հասցրին: Նրանից պահանջում էին մեր աշխարհի ավերման [հատուցում] և հարկ ու անհնարին տանջանքների ենթարկում անհավատին:

Այն ժամանակ տերունական սուրբ Նշանը նախանձախնդիր եղավ, հալածեց հարավային անհավատ ցեղին, և մեր աշխարհում Բագրատունյաց տոհմը հաստատեց: Խաղաղություն եղավ մեր աշխարհին, և տիրում է Աբլաբաս Բագրատունին:

Թ. Նրանից հետո՝ Աշոտը, որ և իրոք թագավորեց, և Աշոտի որդի Սմբատը, որը և Մեծ կոչվեց: Ապա, Հայոց երեքհարյուր վաթսուն և մեկ թվականին (=912) Սմբատի վախճանման ժամանակ, մեր Հայոց աշխարհի մեծ կործանում եղավ, և ընդհանրապես մեր երկիրն ավերյալ կործանվեց:

Ժ. Իսկ <ես> հայր Ահարոն, զարմ Ղևոնդ երեցի, Իջավան գյուղից, սպասավոր սուրբ Խաչի, <բազում աշխատությամբ ու քննությամբ գրեցի>, թե որտեղից և ինչպես է մեզ մոտ հայտնվել <Նունեի սուրբ Խաչը>: Եվ պրպտելով հասա՝ գտա Ազաթանգեղոս պատմագրի <երկից>, Շուշանիկի վկայությունից, սուրբ Սահակի վարքում և Անդրեաս ճգնավորից: Գտա նաև սուրբ Հմայելի վկայությունը՝ քառասուն արանց հետ Տայոց տանը, որ այժմ Քառասունի վանք է կոչվում: Գտա սրբերի այլ բազում հիշատակներ ևս; որոնք մեր աշխարհի տազնապահարության պատճառով մոռացության են տվել:

ԺԱ. Իսկ սուրբ Խաչի մեծ Նշանը Սմբատ Բագրատունու ժամանակ, ուխտավորների բազմությունից ձանձրացած կրոնավորները Գևորգ Հայոց կաթողիկոսի հրամանով իրենց գյուղերից մեկից, որ Սուրբ Խաչ են կոչում, փոխում են Կարենյաց ամրոցից արևմուտք և Խաչի պաշտոնյաներ ու սպասավորներ կարգում, որ գիշեր-ցերեկ անխափան պատարագ մատուցեն: Առաջին տեղում հաստատված վանականները ևս հանապազ փառաբանություն են մատուցում սուրբ Երրորդությանը: Նրանց կարիքները հոգում են սուրբ Խաչի ստացած ընծաներից:

ԺԲ. Այս է Նունեի սուրբ Խաչի ստույգ պատմությունը, որ այժմ գտնվում է Վանանդա մեր երկրում՝ ի բարեխոսություն մեզ և ամենայն Քրիստոս հավատացողների՝ այժմ և միշտ հավիտյանս հավիտենից: Ամեն:

ԺԳ. [Սուրբ Շուշանիկի Վկայաբանությունը]

Վռամի որդի Հազկերտ Պարսից արքայի ութերորդ տարում արքայի դուռ գնացած Վրաց Վազգեն բղեշխը առաջ քրիստոնյա էր, քրիստոնյա հոր և մոր որդի: Նրա կինն էր Հայոց սպարապետ Վարդանի դուստրը, որի մասին գրում են ստուգությամբ: Հորից առած նրա անունը Վարդանուհի էր և գգվանքով Շուշանիկ անվանեց, սուսվածասեր [էր] և բարեպաշտ, երկյուղած Աստծո:

Իսկ բղեշխը երբ հասավ արքունի դուռ և Պարսից թագավորի առաջ կանգնեց՝ ոչ իշխանությունն ավելացնելու [համար էր], ոչ կապանքների մեջ էր և ինչ-որ նեղություն պատահած, այլ համակար մտքով հոժարությամբ իրեն թագավորին ընծա էր մատուցում. ուրանալով ճշմարիտ կրոնքը՝ կրակին էր երկրպագություն անում, առավել ևս՝ սատանայի հետ ուխտի դաշն կապում և իրեն ամբողջությամբ հեռացնում Քրիստոսի կողմին [պատկանելուց]: Եվ թագավորից պարսիկ կին առնելով՝ խոստանում էր նաև իր բնիկ կնոջն ու զավակներին և այլոց իր նման՝ կրակապաշտության դարձնել: Իսկ թագավորը շնորհակալություն էր հայտնում նրան, իր կնոջ մորը նրան ի կնություն տալիս: Եվ նա ուխտած...

ԱՆՂՐԵԱՍ ՎԱՆԱԿԱՆԻ ԵՎ ՀԱԿՈՒԲ ԵՐԵՅԻ ԵՐԿԵՐԻ
ԲՆԱԳՐԱԿԱՆ ԱՌՆՉԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անդրեաս վանականի մասին խոսք եղավ տարբեր առիթներով, մանավանդ Ահարոն Վանանդեցու երկի հետ կապված աղբյուրագիտական հարցեր քննարկելիս: Հայոց մատենագրության պատմությանը քիչ ծանոթ այդ գործչի ինքնությանն ու ժառանգությանը հարկ ենք նկատում նորից անդրադառնալ՝ փորձելով այդ ճանապարհով լուսաբանել «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայկական և վրացական ընդարձակ խմբագրությունների գոյացման հանգամանքներին վերաբերող մի քանի խնդիրներ:

Միջնադարյան աղբյուրներից Անդրեասին հիշատակում են Վարդան Արևելցին¹ և Մխիթար Այրիվանեցին², սակայն հիմքեր չկան ենթադրելու, թե այդ պատմիչները ծանոթ են Անդրեասի բուն երկին: Արևելցին, օրինակ, հիշատակում է Նունեի խաչի մուտքը Անի (11-րդ դարի վերջ), որի մասին, բնականաբար, չէր խոսվի ոչ Անդրեասի և ոչ էլ Վանանդեցու բնագրերում: Հետևաբար՝ նա տեղեկությունը քաղում է Հայսմավուրք կամ ճառընտիր ընդգրկված և շարունակությամբ օժտված տարբերակից: Այրիվանեցու տեղեկությունն այնքան կարճառոտ է («Սուրբ Շուշանիկ նահատակեցաւ և Անդրեաս զՆունեայ խաչն ի Սպեր տարաւ»), որ դժվար է ասել՝ քաղում է իր ժամանակագրության մեջ միայն 5-րդ դարում տեղադրելիքը (472-500 թվականների միջոցին), թե՞ գիտե նաև խաչի շարունակական պատմությունը:

Այսպիսով, Ահարոն Վանանդեցու վկայակոչած դրվագի բովանդակած տեղեկություններին ավելացնող որևէ նոր փաստ պատմիչների մոտ չենք գտնում: Հնարավոր է, որ Անդրեասի երկասիրության բնիկ տեքստը 13-րդ դարում արդեն կորած էր, ուստի նրան հիշատակելիս մատենագիրները աչքի առաջ ունեն Վանանդեցու հաղորդումը: Ի դեպ, այդ նույնը վերաբերում է և Անդրեասի ինքնությանը ի մասնավորի անդրադարձած հայագետներին: Միք. Չամչեյանն, օրինակ, Նունեի խաչը կոչում է նաև «Շուշանկայ խաչ», և վերապատմում Վանանդեցու բերած դրվագը³, իսկ Գ. Ջարբիանայանը Անդրեասին համարում է առաջին թարգմանչաց «երկրորդ աշակերտներից» և ընդարձակ քաղվածքներ բերում, իրեն ծանոթ գրչագրից, ուր հիրավի Ահարոն Վանանդեցու մեզ ծանոթ աշխատությունն է եղել⁴:

Ղ. Ալիշանը Նունեի խաչի պատմությանն ու Անդրեաս վանականի ինքնությանն առաջին անգամ անդրադարձել է «Շուշանիկի վկայաբանութեան» սովետական հրատարակության ծանոթագրություններում՝ աղբյուր ունենալով «Յասմավուրքը» (Արեգ ամսոյ ԻԲ)⁵ և հենց՝ հայսմավուրքյան

¹ Վարդան, էջ 111:

² Մխիթար Այրիվանեցի, էջ 62:

³ Միքայել Չամչեյանց, էջ 87:

⁴ Գ. Ջարբիանայան, ԳԳԴ, էջ 296-298:

⁵ «Սովետը», էջ 58-60 (ծան. 10):

տեքստի թվագրական իրողություններից ելնելով եզրակացրել՝ «Ըստ այսմ հաշուի՝ նահատակութիւն Շուշանկան երեւի հանդիպեալ լամի տեառն 474 կամ 476»⁶: Շուշանիկին նվիրված հաջորդ հրապարակման մեջ նա այլևս չի հիշատակում Անդրեասին, թեև իր ասելիքը կառուցում է Շուշանիկի մասին խոսող բոլոր աղբյուրների վրա («Վկայաբանութեան» համառոտ և ընդարձակ խմբագրություններ», «Գիրք թղթոց», Ուխտանեսի Պատմություն, Հայսմավուրք»)⁷: Որ նա Անդրեասին մեզ զբաղեցնող «Վկայաբանութեան» հեղինակ չի համարում՝ ակնհայտ է այդ իսկ աշխատության մի ծանոթագրությունից, ուր ասված է. «Պատմիչ վարուց Շուշանկան, ոտ եթ՛ չէ իր դրան երեցն կամ Յովհան եպիսկոպոսն, ուրիշ ականատես ժամանակակից մը պիտի ըլլայ»⁸: Ինչպես գիտենք, ճիշտ այդպիսի ժամանակակից ու ականատես է ներկայանում վրացական խմբագրությունից հայտնի Հակոբ երեցը, որն անբաժան է Շուշանիկից ու նրա միակ կարեկիցն ու մխիթարիչն է, նաև խոստովանահայրը:

Ահարոն Վանանդեցու երկում եղած դրվագի որոշ տեղեկությունների վերապատմումով Ղ. Ալիշանը համառոտակի ներկայացնում է Անդրեասին, նրան կոչելով «թե՛ գիտնական աշակերտ (սրբոյն Սահակայ-Պ.Ս.) և թարգմանիչ», «թե՛ սրբակեաց և ճգնազգեաց արեղայ մի»⁹, որը «տեսածին և եղածին» պատմությունն է գրել: Մի վերջին անգամ Ղ. Ալիշանը նրան հիշատակում է Ահարոն Վանանդեցուն վերաբերող տեղեկանքում՝ իբրև Շուշանիկի պատվիրանը կատարողի¹⁰:

Այսպիսով, Անդրեասի գրած Պատմությունը, անկախ նրանից՝ այն իրականում Նունեի խաչին է վերաբերում թե՛ Շուշանիկի, չի պահպանվել, ուստի անհիմաստ է խորհրդածել՝ թարգմանչաց կամ աշակերտաց ինչ դասի է նա պատկանել, դասական հայերենի որ թե՛ն հարել և այլն: Մնում է, որ փորձենք Վանանդեցու «Սրբոյն Անդրեասու ասացեալ» հատվածից մակաբերել թե՛ հեղինակի կենսագրությունը և թե՛, մանավանդ, նրա երկի նախնական բնիկ տեքստը:

Առաջին իսկ պարբերությունից ակնհայտ է, որ Անդրեասի շարադրանքը բովանդակել է հեղինակին ներկայացնող ոչ քիչ դրվագներ: Վանանդեցին այնտեղից միայն կարող էր քաղել իր բերած տեղեկությունները, ըստ որոնց Անդրեասը Տարոնո երկրից է, Ղազարու վանից վանական, «սնեալ առ ոտս սրբոյն Սահակայ» և Գուգարաց բղեշխության մայրաքաղաք էր հասել «յաւերմանէ Հայոց», որ հարկավ Վարդանանց պարտությունից հետո Հայաստանում կատարված անցուդարձերին է վերաբերում՝ «քանզի բազում կործանումն էր հասեսլ աշխարհիս Հայոց՝ յառ եւ յաւար, ի սով եւ ի գերութիւն մատնեալ [ի] Պարսից»: Եթե այս տվյալներին գումարենք նաև Անդրեասի տարիքին վերաբերող հիշատակումները՝ «այր ծեր», «գի էր այրն մերձ ի

⁶ Անր, էջ 60: Հաշվումների հիմքն այս է՝ Վանանդի ս. խաչի վանքում Նունեի խաչը մնում է 459 տարի, ապա Կարսում՝ 164, որտեղից տարվում է Անի, ուր մնում է 142 տարի, մինչև «ցառումն քաղսփին ի թաթարաց յամի տեառն 1239, եւ յետ այնորիկ անյայտ լինի»: Հետևաբար՝ 1239-ից պիտի հանենք 765 (459+164+142), որով կունենանք 474: Տարիներ հետո Ղ. Ալիշանը մասամբ սրբագրել է իր այս թվագրումը. «Այս հայադիր յիշատակս նշանակուի ի 17 Քաղոց ամսոյ, որ է դեկտեմբերի 25, բայց գործոյն հանդիպած տարին (473-5) Հայոց շարժական տօմարով Քաղոցի 17-ն հանդիպի 14 դեկտեմբերի» (Հ. Ղևոնդ Ալիշան, Յուշիկը հայրենեաց Հայոց, հատոր Ա, Վենետիկ, 1869, էջ 373, ծան. 1):

⁷ Ղ. Ալիշան, Յուշիկը, Ա, էջ 373-404:

⁸ Անր, էջ 403, ծան. 1:

⁹ Հայապատում, մասն Ա, էջ 44 (§ 11), (§ 66), (§ 28):

¹⁰ Անր, էջ 78-79:

վախճանել», «զի էր այր ծերացեալ եւ անցեալ ժամանակաւք եւ բազում վիշտս յաղագս կործանման աշխարհիս Յայոց կրեալ», և այն, որ նա յոթ տարի մնացել է «ի խորշ մի ի լերինն Պարխալու» «մինչեւ լուաւ զվաղճան սրբոյն Շուշանկանն», ապա կարող ենք կռահել կորած Պատմության շարադրանքի առանձնահատկությունները: Լման փաստեր ու մանրամասներ հաղորդելու համար նա պիտի գրեր *առաջին դեմքով՝ իբրև մասնակից, կատարող, հեղինակ*: Այս տպավորությունն սովելի է հաստատվում, երբ նկատի ենք առնում բղեշխի ընտանիքին վերաբերող նրա հաղորդումը: Անդրեասը «զերիս որդիս եւ զմի դուստր բղեշխին կնքեալ էր եւ որդիացուցեալ», մտերիմ ու գործակից էր բղեշխի եղբորը՝ Ջոջիկին, որի օգնությամբ է նա ստանում ու ապահով պահպանության տանում հանձնարարված ս. Նշանը և «զայլ եւս բազում ոսկերս սրբոցն՝ ի սրբոյն Գրիգորէ առ նա (Շուշանիկը) հասեալ նշխարքն և սպասս եկեղեաց եւ բւսզում խաչեր»: Անդրեասը մտերիմ է նաև բղեշխի դրան եպիսկոպոսին՝ Ափոցին, որին հիշատակված ենք գտնում առկա դրվագում:

Թվարկված հանգամանքներն իրենց զուգորդություններն ունեն Յակոբ երեցի երկում: Վերջինս նույնպես անբաժան է Շուշանիկից, նրա խոստովանահայրն է, երեց, մտերիմ բղեշխի տան եպիսկոպոս Ափոցին, որին նաև ուղեկցում է այցելություններից մեկի ժամանակ: Եթե Անդրեասը «որդիացուցեալ» էր բղեշխի զավակներին, ապա Յակոբ երեցը ինքն էր «որդիացեալ» Շուշանիկին, որը հոգին ավանդելուց առաջ եպիսկոպոսին է հանձնարարում այդ երեցի հանդեպ հոգածությունը: Այս ամենին եթե գումարենք առաջին դեմքով պատմելու փաստը ևս, ապա կարող ենք հետևեցնել, որ Անդրեաս վանականն ու Յակոբ երեցը ոչ միայն Շուշանիկի կենսագիրներ ու բղեշխի տան պատմիչներ են, այլ նաև գրական-ստեղծագործական նույն ժանրի ներկայացուցիչներ, որոնք գրում են իրենց մասնակցությամբ տեղի ունեցած անցքերի մասին, և գրում վկայագրողի-հուշագրողի անմիջականությամբ:

Սակայն ուշագրավ է, որ նրանց երկերը Շուշանիկի կենաց տարբեր շրջաններն են ընդգրկում: Անդրեաս վանականը Տարոնից սկսած ուղեկցում է վկային, բոլոր չորս զավակների կնքողն է, ուրեմն Շուշանիկի ամուսնությունից մինչև չարչարանքների սկիզբն ու բանտարկությունը, շուրջ երկու տասնամյակ, անբաժան է վկայից, ուստի նրա երկը կարող էր բովանդակել սրբի մանկությունից մինչև վազգենի հավատալուցությունը, բայց ոչ այն վեց տարիները, որ Շուշանիկն անցկացրեց բանտախցում, որովհետև այդ տարիներին Անդրեասը Սպերում էր, այնտեղ էլ լսեց սրբի մահատակությունը:

Յակոբ երեցի գործն սկսվում է հենց այն դրվագով, որով պիտի վերջանար Անդրեասի գրածը, և ամբողջությամբ նվիրված է վեց տարիների՝ Շուշանիկի չարչարանաց նկարագրությանը: *Փաստողեն այս հեղինակներից մեկի գործը մյուսի շարունակությունն է*: Իբրև այդպիսին նրանք կարող էին ընկալվել որպես մեկ ամբողջություն՝ թեև տարբեր հեղինակների կողմից գրված, սակայն միասնական նաև պատմելաոճով, որ ամենից շատ *առաջին դեմքով նկարագրելուն է վերաբերում*: Այս պարագայում մենք հեշտությամբ կկռահեինք վրացական խմբագրության անսովոր սկզբի («Իսկ այժմ հաստատապես ձեզ կպատմեմ սուրբ և երանելի Շուշանիկի վախճանը») պատճառա-

բանվածությունը¹¹, ինչպես նաև առաջին իսկ դրվագում եղած հղումի՝ «իր մանկությունից, ինչպես մենք ասինք, երկյուղած էր Աստծո» փաստական հասցեն: Մեր օրերում, յիարկե, նման վարկածը զարմանք կարող է առաջացնել, որովհետև մեկ ամբողջության մասեր ենք ենթադրում երկու տարբեր հեղինակների երկու տարբեր լեզուներով գրված երկասիրություններ: Սակայն, նկատի պետք է ունենալ, որ հուշարձանի ստեղծման ժամանակ և ցուրտավայան երկլեզվյան միջավայրում նրանք հավասարապես հասկանալի պիտի լինեին թե տեղական հոգևորականությանը, թե համայնքի անդամներին և ապա՝ ամենևին բացառված չէ, որ երկի մախաուկզբնական տարբերակը կարող էր այդ լեզուներից մեկով լինել, իսկ հետո, նույնիսկ այդ իսկ հեղինակների (ավելի ստույգ՝ հեղինակներից մեկի) ձեռքով վերաշարադրվել կամ թարգմանվել մյուս լեզվի:

Արդյո՞ք պատահական է, որ Շուշանիկի չարչարանաց պատմության առանձին դրվագներ պահպանվել են միայն այս կամ այն տարբերակում, սակայն կասկած չկա, թե նրանք իրողություններ են և մախասկզբնական ու ընդհանրական խմբագրությունից քաղված: Բնականաբար, հետագայում, մանավանդ ազգային խմբագրություններ ձևավորելիս հեռացումը կարող էր վերաբերել և փաստական նյութին, և պատմելաոճին ու մախատակադրմանը:

Ի դեպ, եթե Անդրեաս վանականի գրած Պատմությունը բովանդակելու նաև Շուշանիկի կյանքի վերջին տարիների և մահատակության նկարագրությունը, ապա Վանանդեցին առիթ ու ստիպմունք չէր ունենա «բազում աշխատութեամբ» որոնելու և գտնելու Յակոբ երեցի վրացերեն երկը, որի թարգմանության առաջին դրվագը հասել է մեզ:

¹¹ Չարձանալի զուգորդությամբ նույնքան անսպասելի սկիզբ ունի նաև Անդրեաս վանականի երկից պահպանված հատվածը. «Իսկ Ափոց եպիսկոպոս դրանն արքունի և Անդրեաս վանական...»:

«ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ» ՈՒՍՏԱՆԵՍՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿԸ

«Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն և վրացերեն ընդարձակ խմբագրությունների փոխառնչության հարցի կապակցությամբ բաժանմանը վաղուց նկատել են Ուխտանես եպիսկոպոսի «Պատմութիւն բաժանման Կրաց ի Դայոց» երկուն եղած վկայությունների կարևորությունը: Պատմիչը Ցուրտավին վերաբերող տեղեկությունները ամփոփում է հետևյալ խոսքերով. «[Ցուրտավը] ի սկզբանէ արքունի բնակատեղի էր և սուրբ Շուշանիկի հանգստարանը, ուր դեռևս կան նրա նահատակության չարչարանաց տեղերը և նրա նուրբ ու պատվական մասունքների հանգստարանը, ուր մենք բազում անգամ ենք գնացել և համբուրել սրբության տեղին: Նրա նահատակության հանգամանքները հետո այլ տեղում կպատմեն» (զլ. ԺԸ):

Այստեղից նախ հետևում է, որ 10-րդ դարի ավարտին Շուշանիկի նշխարներն ու գեղեզմանը հրեց տեղում էին, ուստի անցյալ դարում գրականություն մտած այն ավանդությունը, թե վրաց Կյուրիոն կաթողիկոսի օրոք (է դար) դրանք տեղավորվել են Թբիլիսի Մետեխի եկեղեցի, պարզապես պատմական հիմք չունի: Կարևորը, սակայն, այդ չէ, այլ այն, որ պատմիչը բազում անգամ է եղել Ցուրտավում (=Գաջենքում) և «համբուրել սրբության տեղին», ասել է՝ նրա վկայությունները պատահական բնույթ չունեն: Ավելին, «Սուրբ Շուշանիկի մասին» հատվածի (զլ. ԿԷ) առաջին հսկ նախադասությունից հայտնի է դառնում, թե պատմիչը իր ուսուցիչ-պատվիրատուից՝ Անսնիա Նարեկացուց հանձնարարություն է ունեցել ի մասնավորի տալու Շուշանիկի նահատակության պատմությունը, որ և նա կատարում է («Արդ, այսուհետև յղծալին քո ժամանեալ՝ հասանիցիմք պատմութիւն, որ յաղագս յաղթող եւ սուրբ նահատակիս Շուշանկայ...»): Եվ քանի որ գիտենք Ուխտանես-պատմիչի՝ իր աղբյուրներին հարազատ մնալու պատմագրական մեթոդն ու նրա կիրառման հետևողականությունը, վստահաբար կարող ենք քննության շրջանակ ներառել նրա Պատմության այդ հատվածները: Ի դեպ, նման մոտեցում ցուցաբերողներից առաջինը Պ. Պետերսն է: Շուշանիկի մասին պատմող հայկական և վրացական աղբյուրների թարգմանական համահավաքում նա լատիներենի է թարգմանել ու հրատարակել Ուխտանեսի երկի վերոհիշյալ «Յաղագս սրբոյն Շուշանկայ» գլուխը¹, ապա և անդրադարձել նրա աղբյուրագիտական նշանակությանը²: Պիտի ընդունել, որ ուսումնասիրության այդ բաժնում անվանի գիտնականը սպասելի հանգամանակություն չի ցուցաբերում և ելնում է իր այն կանխադրությից, թե Դակոբ երեցի անունով հայտնի վրացական ընդարձակ վկայաբանությունը Ուխտանեսի դարաշրջանից հետո գոյացած հորինվածք է, որի հեղինակը ծանոթ է Ուխտանեսի երկի այդ հատվածին աղբյուր ծառայած հայերեն մի բնագրի, որն այսօր անհայտ է: Իբրև ապացույց նա մատնանշում է Ուխտանեսի աղբյուրում եղած Ուփրե-

¹ P. Peeters, Sainte Sousanik, p. 47-48.
² Նույն տեղ, fasc. IV, pp. 293, 302-303.

թի բերդի նկարագրության որոշ հատկանիշներ և Դակոբ երեցի շարադրանքում Ցուրտավին վերագրելու հանգամանքը: Այստեղից քաղված է համարում վրացերենում առկա, բայց հայերեն «վկայաբանության» մեջ բացակայող որոշ իրողություններ:

Ոչ Ուխտանեսի մոտ եղած վկայաբանական տարբերակը և ոչ էլ Պ. Պետերսի վարկածը չեն վրիպել վրացագետների ուշադրությունից: Ի. Աբուլաձեն բնագրով ու վրացերեն թարգմանությամբ բերել է ամբողջ ԿԷ գլուխը³, ապա և զբաղվել նրա վերլուծությամբ⁴: Նա մերժում է Դակոբ երեցի անունով հայտնի խմբագրության ետուխտանեսյան ծագումը և գտնում, որ Շուշանիկի պատմությունը «գրով ու անգիր» ուսանած Ուխտանեսը բացի «վկայաբանութեան» հայերեն խմբագրությունից ձեռքի տակ ունեցել է այլ աղբյուր ևս, որպիսին, է նրա կարծիքով, Դակոբ երեցի երկը «կան նրա նման ինչ-որ բան, ավելի շուտ ենթադրելի է Դակոբինը՝ վրացերեն»: Գիտնականը համոզված է, որ վրացերեն բնագրին Ուխտանեսը ծանոթացած պիտի լինի վրացերենի լավ գիտակ Կիրակոս քահանայի օգնությամբ, որին նա դիմել էր Աբրահամ և Կյուրիոն կաթողիկոսների փոխադարձած թղթերը վկայակոչելիս⁵:

Ի. Աբուլաձեի դրույթների հիմնավորումն ու մասամբ զարգացումը, Ուխտանեսի Պատմության երկրորդ մասի վրացերեն թարգմանության և հետազոտության առիթով, ստանձնել է Ջ. Ալեքսիձեն⁶: Պ. Պետերսի եզրակացությունը մերժելուց և Ուփրեթի հիշատակությունը իր ուղեկիցներից քաղած տեղեկություն համարելուց հետո, նա վկայակոչում է Ի. Աբուլաձեի ողջ եզրակացությունը և անցնում երեք բնագրերի (Ուխտանես, «Շուշանիկի վկայաբանություն», վրացերեն և հայերեն ընդարձակ խմբագրություններ) զուգահիշ համեմատության: Նրա կատարած հետևությունն այս է. «Շուշանիկի նահատակությունը նկարագրելիս Ուխտանեսի գլխավոր աղբյուրը Դակոբ երեցի երկն է: Կարող ենք նաև ենթադրել, որ պատմիչը գիտե Շուշանիկի վկայաբանության հայերեն ընդարձակ խմբագրությունը ևս: Այս վերջին եզրակացությունն անկասկած չէ, քանի որ մանությունների պատահականության հնարավորությունը բավական մեծ է: Ուխտանեսի կողմից օգտագործված «բանավոր» նյութը նահատակության տեղերը սեփական աչքով տեսնելու տպավորություններով և Շուշանիկի բանտարկության բերդի անվան իմացությամբ պիտի սպառվի»⁷:

Ուխտանեսը շարադրանքի ընթացքում թվարկում է այն աղբյուրները, «որ ինչ գրով և անգիր մեզ եղել ուսանել»: Դրանք են՝

- ա) «Գիրք թղթոց»- «ի Գիրս թղթոցն գտաք մեք յիշատակեալ ի սրբոց հարցն եւ ի վարդապետացն զնորա քաջութիւն եւ զպահպանութիւն պատուիրանի հարցն արիւնաց...»:
- բ) «Շուշանիկի վկայաբանութիւն» - «...թողում ասել զայն, որ ի չուէ եւ յորդանցն ի վերայ հասեալ նմա նեղութիւնք, զոր ասի իսկ յիւրում պատմութեանն»:
- գ) Գրավոր ու բանավոր այլ աղբյուրներ. - «գտաք մեք յիշատակեալ զհաստատութիւն հաւստոյն եւ զպաշտաւն, զոր կարգեալ էր յեկեղեցւոջ անդ

³ Յակոբ Ցուրտաւեցի, Վկայաբանութիւն, էջ 016-017 (նոր հրատ. էջ 26-27):
⁴ Նույն տեղում, էջ 044-045 (նոր հրատ. էջ 54-55):
⁵ Ուխտանես, Պատմութիւնս, էջ 14:
⁶ Ուխտանես, Պատմութիւն, էջ 382-393:
⁷ Նույն տեղում, էջ 392:

«ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ» ՈՒՒՏԱՆԵՍՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿԸ

«Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն և վրացերեն ընդարձակ խճբագրությունների փոխառնչության հարցի կապակցությամբ բանասերները վաղուց նկատել են Ուխտանես եպիսկոպոսի «Պատմութիւն բաժանման վրաց ի Գայոց» երկում եղած վկայությունների կարևորությունը: Պատմիչը Ցուրտավին վերաբերող տեղեկությունները ամփոփում է հետևյալ խոսքերով. «[Ցուրտավի] ի սկզբանէ արքունի բնակատեղի էր և սուրբ Շուշանիկի հանգստարանը, ուր դեռևս կան նրա նահատակության չարչարանաց տեղերը և նրա սուրբ ու պատվական մասունքների հանգստարանը, ուր մենք բազում անգամ ենք գնացել և համբուրել սրբության տեղին: Նրա նահատակության հանգամանքները հետո այլ տեղում կպատմեն» (գլ. ԺԸ):

Այստեղից նախ հետևում է, որ 10-րդ դարի ավարտին Շուշանիկի նշխարներն ու գերեզմանը հրենց տեղում էին, ուստի անցյալ դարում գրականություն մտած այն ավանդությունը, թե վրաց Կյուրիոն կաթողիկոսի օրոք (է դար) դրանք տեղավորվել են Թբիլիսի Մետեխի եկեղեցի, պարզապես պատմական հիմք չունի: Կարևորը, սակայն, այդ չէ, այլ այն, որ պատմիչը բազում անգամ է եղել Ցուրտավում (=Գաջենքում) և «համբուրել սրբության տեղին», ասել է՝ նրա վկայությունները պատահական բնույթ չունեն: Ավելին, «Սուրբ Շուշանիկի մասին» հատվածի (գլ. ԿԷ) առաջին հսկ նախադասությունից հայտնի է դառնում, թե պատմիչը իր ուսուցիչ-պատվիրատուից՝ Անունիա Նարեկացուց հանձնարարություն է ունեցել ի մասնավորի տալու Շուշանիկի նահատակության պատմությունը, որ և նա կատարում է (՝«Արդ, այսուհետեւ յղծալին քո ժամանեալ՝ հասանիցիմք պատմութիւն, որ յաղագս յաղթող եւ սուրբ նահատակիս Շուշանկայ...»): Եվ քանի որ գիտենք Ուխտանես-պատմիչի՝ իր աղբյուրներին հարազատ մնալու պատմագրական մեթոդն ու նրա կիրառման հետևողականությունը, վստահաբար կարող ենք քննության շրջանակ ներառել նրա Պատմության այդ հատվածները: Ի դեպ, նման մոտեցում ցուցաբերողներից առաջինը Պ. Պետերսն է: Շուշանիկի մասին պատմող հայկական և վրացական աղբյուրների թարգմանական համահավաքում նա լատիներենի է թարգմանել ու հրատարակել Ուխտանեսի երկի վերոհիշյալ «Յաղագս սրբոյն Շուշանկայ» գլուխը¹, ապա և անդրադարձել նրա աղբյուրագիտական նշանակությանը²: Պիտի ընդունել, որ ուսումնասիրության այդ բաժնում անվանի գիտնականը սպասելի հանգամանալիություն չի ցուցաբերում և ելնում է իր այն կանխադրույթից, թե Գայոց երեցի անունով հայտնի վրացական ընդարձակ վկայաբանությունը Ուխտանեսի դարաշրջանից հետո գոյացած հորինվածք է, որի հեղինակը ծանոթ է Ուխտանեսի երկի այդ հատվածին աղբյուր ծառայած հայերեն մի բնագրի, որն այսօր անհայտ է: Իբրև ապացույց նա մատնանշում է Ուխտանեսի աղբյուրում եղած Ուփրե-

¹ P. Peeters, Sainte Sousanik, p. 47-48.
² Նույն տեղ, fasc. IV, pp. 293, 302-303.

թի բերդի նկարագրության որոշ հատկանիշներ և Գայոց երեցի շարադրանքում Ցուրտավին վերագրելու հանգամանքը: Այստեղից քաղված է համարում վրացերենում առկա, բայց հայերեն «Վկայաբանության» մեջ բացակայող որոշ իրողություններ:

Ոչ Ուխտանեսի մոտ եղած վկայաբանական տարբերակը և ոչ էլ Պ. Պետերսի վարկածը չեն վրիպել վրացագետների ուշադրությունից: Ի. Աբուլաձեն բնագրով ու վրացերեն թարգմանությամբ բերել է ամբողջ ԿԷ գլուխը³, ապա և զբաղվել նրա վերլուծությամբ⁴: Նա մերժում է Գայոց երեցի անունով հայտնի խճբագրության ետուխտանեսյան ծագումը և գտնում, որ Շուշանիկի պատմությունը «գրով ու անգիր» ուսանած Ուխտանեսը բացի «Վկայաբանութեան» հայերեն խճբագրությունից ձեռքի տակ ունեցել է այլ աղբյուր ևս, որպիսին, է նրա կարծիքով, Գայոց երեցի երկը «կամ նրա նման ինչ-որ բան, ավելի շուտ ենթադրելի է Գայոցի» վրացերեն»: Գիտնականը համոզված է, որ վրացերեն բնագրին Ուխտանեսը ծանոթացած պիտի լինի վրացերենի լավ գիտակ Կիրակոս քահանայի օգնությամբ, որին նա դիմել էր Աբրահամ և Կյուրիոն կաթողիկոսների փոխադարձած թղթերը վկայակոչելիս⁵:

Ի. Աբուլաձեի դրույթների հիմնավորումն ու մասամբ զարգացումը, Ուխտանեսի Պատմության երկրորդ մասի վրացերեն թարգմանության և հետագոտության առիթով, ստանձնել է Զ. Ալեքսիձեն⁶: Պ. Պետերսի եզրակացությունը մերժելուց և Ուփրեթի հիշատակությունը իր ուղեկիցներից քաղած տեղեկություն համարելուց հետո, նա վկայակոչում է Ի. Աբուլաձեի ողջ եզրակացությունը և անցնում երեք բնագրերի (Ուխտանես, «Շուշանիկի վկայաբանություն», վրացերեն և հայերեն ընդարձակ խճբագրություններ) զուգադիր համեմատության: Նրա կատարած հետևությունն այս է. «Շուշանիկի նահատակությունը նկարագրելիս Ուխտանեսի գլխավոր աղբյուրը Գայոց երեցի երկն է: Կարող ենք նաև ենթադրել, որ պատմիչը գիտե Շուշանիկի վկայաբանության հայերեն ընդարձակ խճբագրությունը ևս: Այս վերջին եզրակացությունն անկասկած չէ, քանի որ նմանությունների պատահականության հնարավորությունը բավական մեծ է: Ուխտանեսի կողմից օգտագործված «բանավոր» նյութը նահատակության տեղերը սեփական աչքով տեսնելու տպավորություններով և Շուշանիկի բանտարկության բերդի անվան իմացությամբ պիտի սպառվի»⁷:

Ուխտանեսը շարադրանքի ընթացքում թվարկում է այն աղբյուրները, «որ ինչ գրով և անգիր մեզ եղել ուսանել»: Դրանք են՝

- ա) «Գիրք թղթոց»- «ի Գիրս թղթոցն գտաք մեք յիշատակեալ ի սրբոց հարցն եւ ի վարդապետացն զնորա քաջութիւն եւ զպահպանութիւն պատուիրանի հարցն արինաց...»:
- բ) «Շուշանիկի վկայաբանութիւն» - «...թողում ասել զայն, որ ի լուկ է եւ յորդանցն ի վերայ հասեալ նմա նեղութիւնք, զոր ասի իսկ յիւրում պատմութեանն»:
- գ) Գրավոր ու բանավոր այլ աղբյուրներ. - «գտաք մեք յիշատակեալ զհաստատութիւն հաւստոյն եւ զպաշտաւն, զոր կարգեալ էր յեկեղեցուց անդ

³ Գայոց Ցուրտանցի, վկայաբանութիւն, էջ 016-017 (նոր հրատ. էջ 26-27):
⁴ Նույն տեղում, էջ 044-045 (նոր հրատ. էջ 54-55):
⁵ Ուխտանես, Պատմութիւն, էջ 14:
⁶ Ուխտանես, Պատմութիւն, էջ 382-393:
⁷ Նույն տեղում, էջ 392:

տուրքամբ, և որովհետև միայն Ավետարանով «պաշտաւն եւ սաղմոս» անկարելի է կատարել, անհրաժեշտ է նկատել գոհանալ սոսկ «գրկունք մի» բնորոշմամբ: Թերևս բացառված չէ և մեկ այլ բացատրություն. «Աւետարանը» պիտի որ «փոքրիկ» չկոչվեր միջնադարյան մտածողություն ունեցող հեղինակի կամ ընթերցողի աչքում, ուստի նկատի ունի այդ տերմինի փոխաբերական իմաստը՝ «հանապազ ընթերցելիք»: Իսկ եթե ելակետ ունենանք օրնիբուն «պաշտաւն» կատարելու բոլոր աղբյուրների, միաբերան վկայությունը, ապա Շուշանիկի «գրկունքը» ոչ «Աւետարան» պիտի լինի և ոչ էլ «Սաղմոսարան», այլ պարզ մի «ժամագիրք», ուր ներկա են բոլոր անհրաժեշտ ընթերցելիք աղոթքները, նյոթվում և բազում սաղմոսներ: Ի դեպ, Հովհան Ծմնեցին և «Օրհնութիւնաբեր ցուցակը» Շուշանիկի նախնուն՝ Սահակ Պարթևին են հատկացնում «ժամագրքի» գիշերային ժամերգության կանոնի քարոզներն ու աղոթքները և, մասնագետների կարծիքով, Սահակի մասնակցությամբ կազմված այդ ծիսական գիրքը «ոսկեդարյան մաքրությամբ կփայլի առ հասարակ»⁸:

3. Աղոթարացի չէր լինի կարծել, թե Ուխտանեսը Շուշանիկի ավանդապահ և նախնյաց հիշատակին հավատարիմ լինելը հիշատակում է միայն իբրև հայոց եկեղեցու սպասավոր («ի նախնեաց անտի իւրոց ունէր զբարեպաշտութիւն, բարի արմատոյն բարի շառաւիղ»): Շուշանիկի նախնիք բազմիցս և միշտ ներբողական ոճով են հիշվում Վկայաբանության հայերեն բնագրում («ոչ թողից զաւանդութիւն սուրբ հարցն իմոց լուսաւորչացն Հայոց»-Գ, «Յիշեա, մարդասէր տէր, զժառայսն քո՝ զհարսն իմ, որոց ես զարմ եմ... եւ նոցա բարեխաւսութեամբ աւզնեա ինձ...» -Ե, «տուր ինձ զաւրութիւն կատարել զընթացս իմ նեղութեամբ՝ նմանութեամբ հարցն իմոց, զի և նոցա մասին հանգստեան ժառանգորդ գտայց» -Ե, «զի այսու հանդիպեցայց բարի ժառանգութեան հարցն իմոց...» և այլն): Վրացերենում այս ամենը չկա: Կարելի է եզրակացնել, թե Ուխտանեսի «ի գովեստ նորա շարժեցից զլեզու իմ» պատրաստակամությունը թելադրված է նաև «Վկայաբանութեան» հայերեն բնագիրը ճանաչելով: Առանձին դրվագներում Ուխտանեսի պատմելու ոճը հայկական խմբագրությանն ավելի մոտ է, քան վրացականին⁹, իսկ նման իրողությունը, ինչպես հայտնի է, միայն նույն լեզվով գրված լինելու սրդյունք չէ¹⁰:

4. Ուխտանեսի վերապատմած սյուժեի ամենակարևոր նորույթը, այնուամենայնիվ, Ուփրեթի բերդի հիշատակությունն է, ուր վեց տարի փակված է եղել Շուշանիկը: Այդ տեղանունը, որքան էլ զարմանալի է, չկա ոչ հայերեն և ոչ էլ վրացերեն խմբագրություններում: Հազիվ թե կարելի լինի այս փաստը բանավոր աղբյուրից քաղած լինելուն վերագրել, որովհետև խոսքը պատմիչից հինգ դար առաջ կատարված անցքերից է վերաբերում:

Թվարկված պատճառաբանությունները, կարծում ենք, թույլ են տալիս եզրակացնել, որ Ուխտանեսի ձեռքի տակ եղել է «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն բնագիր, բայց նրա այնպիսի մի տարբերակ, որը լրացուցիչ մանրամասներ է բովանդակել և այսօր ծանոթ չէ հայագիտությանը:

⁸ Ն. արք. Պողոթեան, Ծիսագիտութիւն, Նիւ Եորք, 1990, էջ 2-3:

⁹ Հմտտ. Ուխտանես, Պատմութիւն, էջ 386-387:

¹⁰ Անբնական կլիներ սպասել, որ պատմիչը գոհանար օգտագործած աղբյուրի ընձեռած բառամթերքով ու ոճերով միայն: Հիրավի, Շուշանիկին նվիրված դրվագում օգտագործված «ի մարմնի զանմարմնոցն բերելով զօրինակ» արտահայտությունը նույնությամբ կրկնված ենք գտնում Պատմության առաջին հատվածի ներածական մասում (էջ 9):

Մենք, փաստորեն, հանգում ենք նույն եզրակացության, որին եկել է Պ. Պետերսը տասնամյակներ առաջ¹¹: Նրա հիմնական վրիպումն այն է, որ Ուխտանեսի հաղորդումը մի տեսակ terminus a quo է ընդունել Հակոբ երեցի անունով մեզ հայտնի վրացական խմբագրության գոյացման ժամանակը ոտոշելիս: Եվ այդպիսի մի հայերեն խմբագրություն թե տարբերակ իրոք եղել է: Հայկական ձեռագրական նյութը ներկայացնելիս մենք արդեն վկայակոչել ենք Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության հավաքածոյի №225 (հին թիվ՝ 731) ձեռագրի հիշատակագրությունը, ուր ասված է. «է եւ այլ պատմութիւն սրբոյ Շուշանկանն, որ Վարդանի անուանեալ ի հօրէն իւրմէտ սրբոյն Վարդանայ, որ զկարգ բանիցն մանրամասնաբար ցուցանէ զվեց ամացն չարչարանց եւ զմառախիւ ծածկիլն ուրացելոյն Վազգենայ եւ զքսան եւ չորս ժամու աղօթսն անխափան, եւ զբազում եւ զազգի ազգի նեղութիւնսն, որ կրեաց, զոր թէ խնդրես՝ ի Մարտիրոզըն գտանես եւ առնուս զխնդրելին»:

Առկա հայերեն ընդարձակ խմբագրությունը ոչ առանձնապես «մանրամասնաբար ցուցանէ զվեց ամացն չարչարացն» և ոչ էլ «զմառախիւ ծածկիլն ուրացելոյն Վազգենայ» գիտե: Նշանակում է՝ մեկ այլ խմբագրություն կամ տարբերակ է եղել: Ուխտանեսը հենց այդ մեզ չհասած բնագրից կարող էր քաղել իր լրացուցիչ տեղեկությունները: Պատահական չէ, որ նա Շուշանիկին համեմատում է առաքելուի Նունեի հետ, որի «Վարքում», ինչպես հայտնի է, կա արևի խավարման (մառախուղով ծածկվելու) դրվագ¹²: Ահա «Շուշանիկի վկայաբանության» այս նոր տարբերակում ևս եղել է նման պատմություն:

Ի դեպ, Ջ. Ալեքսիսեն չի գոհացել Ուխտանեսի ունեցած հայերեն «Վկայաբանութեան» ժխտմամբ և, ընդօրինակելով Հակոբ երեցի երկի գոյությունը մերժելու Պ. Պետերսի մեթոդը, փորձել է կասկածի ենթարկել մինչև Ուխտանեսը առհասարակ հայերեն լեզվով Շուշանիկի մասին պատմող որևէ հուշարձանի առկայությունը, դրանով բացասելով Անանիա Նարեկացու հետաքրքրությունը, ինչպես նաև մինչև Ուխտանեսը ապրած հայ պատմիչների երկերում Շուշանիկի հիշատակության բացակայությունը¹³: Չենք ուզում անտեղի բանավեճ սկսել նման հարցադրման կապակցությամբ, սակայն անհրաժեշտ ենք համարում հիշեցնել, որ «Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայերեն ընդարձակ բնագրից է քաղված ու կազմված հայտնի համառոտ խմբագրությունը, որը մինչև Ուխտանեսը թարգմանվել է վրացերենի և պահպանվել Աթոսի նշանավոր ժողովածոյում¹⁴ և ապա՝ Ուխտանեսին նախորդած ոչ քիչ պատմական երկեր, այդ թվում և, հավանաբար, Մամիկոնյան տոհմի հետագա պատմությանը վերաբերող, կամ չեն պահպանվել, կամ դեռ երևան չեն հանված: Ավելորդ է նաև Ահարոն Վանանդեցու «Պատմութիւն սրբոյն նշանին Նունեի» վրացագիտությանը ծանոթ երկը հիշեցնելը, որի մասին մանրամասնորեն խոսվեց նախորդ բաժնում: Ի դեպ, Ի. Արուլաձեն հնարա-

¹¹ P. Peeters, Sainte Sousanik, pp. 302-303.

¹² Տե՛ս «Վարքագրական հուշարձաններ», էջ 135, Մ. Խորենացի, ՊՅ, գիրք Բ, գլ. 22, Սոկրատ (Մեծ), Ա, 20:

¹³ Ուխտանեսի Պատմություն, էջ 392-393: Այս հարցում Ն. Ջանաշիան ավելի իրատես է. մերժելով հանդերձ հայկական խմբագրություններից օգտվելու իրողությունը, նա ընդունում է դրանց գոյությունը Ուխտանեսից առաջ (տես նրա «Շուշանիկի վկայաբանութեանը», էջ 143-145):

¹⁴ Ի. Արուլաձեի համոզմամբ «Վկայաբանութեան» այսօր մեզ հայտնի հայերեն խմբագրությունները 8-րդ դարից ուշ գրված չպիտի լինեն: Նա 7-8-րդ դարերի մշակում է համարում հայերեն համառոտ խմբագրությունը և այդ կապակցությամբ վերանայում տարիներ առաջ հայտնած իր թվագրումը 9-10-րդ դդ.: Տե՛ս նրա «Վրաց և հայոց...», էջ 0172-0181:

վոր է համարում, որ Ուխտանեսը օգտված չինի հենց Վանանդեցու այս աշխատությունից և ոչ Յակոբ Երեցի վրացերեն երկից, ինչպես այդ պնդում էր իր նախորդ ուսումնասիրության մեջ (տես նշվ. աշխ., էջ 181, ժան. 1): Չ. Ալեքսիձեն վերհասու չի եղել Ի. Աբուլաձեի կարծիքի այս վերանայմանը, ուստի անհարկի է պատասխանում մեր կատարած դիտողությանը:

*
* *
*

Հիշեցնենք, որ Ուխտանես Սեբաստացու երկն ունեցել է բնագրի ամբողջական մեկ հրատարակություն (Վաղարշապատ, 1871 թ.), հրատարակչի իսկ նկատողությամբ (Աբել վրդ. Մխիթարյան) մեկ պակասավոր ու սխալագրություններով առատ ձեռագրի վրայից¹⁵: Բնագրական որոշ սրբագրություններ վերջերս կատարել են անգլերենի թարգմանող Հ. Ջավեն Արզումանյանը (հրատարակել է երկու պրակով)¹⁶ և վրացերենի թարգմանիչ Չ. Ալեքսիձեն (վերջինս հրատարակել է «Պատմութեան» երկրորդ հատվածը՝ բնագիր-թարգմանություն զուգադրությամբ)¹⁷: Ստորև հրատարակվող հատվածներում մեր նախորդների ընդունելի սրբագրությունները նկատի ենք առել, բայց և դրանց գումարել ենք նորերը: Մ. Բրոսեի ֆրանսերեն թարգմանությունը (1870 թ.) այստեղ ներկայացվող հատվածներում սրբագրություն չի կատարում:

¹⁵ Ուխտանեսի ինքնության մասին տես Ս. Ե. Քոլանջյան, Ճշգրտումներ... էջ 159-171:
¹⁶ Bishop Ukhtanes of Sebastia, Hestory of Armenia, part I, p. 7-10 II, p. 24-25
¹⁷ Ուխտանես, Պատմութիւն քաժանման էջ 10-12:

ՈՒՒՏԱՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ
ՎՐԱՑ Ի ՅԱՅՈՑ

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

ՅԱՂԱԳՍ ՑՈՒՐՏԱՄԻՅ ԵՒ ՈՐ ԻՆՉ
ՎԱՍՆ ԲԴԵՇԽԻՆ՝ ՈՐ Ի ՆՄԱ ԼԵԱԼ:
ԵՒ ՎԱՍՆ ՎՐԱՑ

Ունիմ ի մտի եւ գայս եւս կարգել դոյզն յիշատակաւք բանից՝ որ ինչ յաղագս Ցուրտաւայ՝ եւ որ զկնի այնորիկ: Չի Ցուրտաւան այն անուն, որ միշտ եւ յար յիշատակեցաք ի պատմութեան, աստ յիշատակեմք. յայնմ ժամանակի այն կոչէր անուն, իսկ այժմ յորջորջեալ կոչի Գաչենք: Յայնժամ լի եւ ընդարձակ մայրաքաղաք մեծ եւ հռչակաւոր, իսկ այժմ փոքրեալ եւ չափաւորեալ քաղաքագեղ յեզր գետոյն, որ կոչի յիւր անուն՝ Գաչենագետ, ի նահանգին որ կոչի Վրաց-դաշտ, որ է միջասահման երկուց աշխարհացն Հայոց եւ Վրաց, Իայի հանդէպ լերինն Կաւկասու, որ է սահմանակից հրաշաշեն եւ հրաշալի, հռչակաւոր եւ ականաւոր մեծի մայրաքաղաքին Տփլիսեաց: Եւ եղեալ Ցուրտաւան այն բնակարան բղեշխի մեծի Գուգարաց՝ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգեալ ի Վաղարշակայ Արշակունւոյ մերոյ արքայէ:

Եւ եր լեալ բղեշխն այն ի գաւակէ Միւրիդատայ՝ Դարեհի նախարարի, որպէս պատմէ մեզ ճշմարտապատումն Մովսէս, զոր ածեալ, ասէ, Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ եւ թողեալ իշխան ի վերայ

ՈՒՒՏԱՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՀԱՅԵՐԻՑ ՎՐԱՑԻՆԵՐԻ
ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

ՑՈՒՐՏԱՎԻ, ՆՐԱՆՈՒՄ ԲԴԵՇԽԻ
ՎԱՍԱՐԱԾ ԵՂԵԼՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՎՐԱՑ ՄԱՍԻՆ

Մտադիր եմ մի քանի խոսքով հիշատակել և այն, որ Ցուրտավին է վերաբերում և ապա շարունակել: Ցուրտավ անունը, որ միշտ և հար հիշատակեցինք պատմության ընթացքում [ու] այստեղ էլ ենք հիշատակում, այն ժամանակ այդ անունով էր կոչվում, իսկ այժմ Գաչենք անունով է հորջորջվում: Այն ժամանակ լի և ընդարձակ, մեծ ու հռչակավոր մայրաքաղաք էր, իսկ այժմ փոքրացած ու չափավոր քաղաքացւոյ է գետի ափին, որ իր անունով Գաչենագետ է կոչվում, Վրաց դաշտ կոչվող նահանգում, որ Հայոց և Վրաց երկու աշխարհների միջասահման է՝ Կովկասյան լեռան հանդիման, սահմանակից հրաշաշեն ու հրաշալի, հռչակավոր ու ականավոր Տփլիս մեծ մայրաքաղաքին: Ցուրտավը մեր արքա Վաղարշակ Արշակունու կողմից հյուսիսի կողմնակալ կարգված Գուգարացիների մեծ բղեշխի բնակավայրն է եղել:

Այդ բղեշխը, ինչպես մեզ պատմում է ճշմարտապատումն Մովսէսը, Դարեհի նախարար Մյուրիդատի զավակից էր սերում,

գերութեանն ի վերիացոցն ազգաց, զորս էած Նաբուգոդոնոսոր զարութեամբ զարուոն Լիբեացոց, եւ վանեալ վկանդեալ ընդ ձեռամբ նուաճէր, եւ զմասն մի ի նոցանէ յաջակողմն Պոմտոս ծովու տարեալ բնակեցուցանէր, ասէ պատմագիրն:

Եւ է վերիայն այն յեզր յերկրի յարեւմուտս: Արդ՝ ի բնակեցուցունել զնոսա յեզր Պոմտոսի, աճունն առնու ազգն այն եւ բազմացեալ սփռի յեզր ծովուն աստի եւ անտի, եւ շրջի յայն կողմն եւ ձգտի մինչեւ ի սահմանս Գայոց եւ Աղուանից, եւ լինի ազգ բազում յոյժ, եւ կոչի անուն աշխարհին Ափխազք, եւ իւրաքանչիւր անուանք զաւառացն՝ որ շուրջ զիւրեւ անթիւք, եւ այլ եւս զաւառք շուրջ զՏփխիս քաղաքաւ, որ կոչին Ծանարք եւ Ջավախք, եւ Թռեխք:

Արդ՝ սերեցան եւ բազմացան, եւ եղեն ազգ. եւ զոր յառաջին իւրերանց յաշխարհին անուանին վերիայ, աստ վրացիք անուանեցան ազգաւ եւ լեզուաւ եւ գրով, եւ հայրապետութեամբ, եւ թագաւորութեամբ հաստատեցան, զոր մերժեալ եւ հերձեալ հեռացոյց ի մէջ Կիւրոն Սկուրտացի՝ հանգոյն եւ հաւասար լեալ Յուդայի Սկարովտացւոյ, եւ կորուսեալ կործանեաց զայնքան բազմութեան ազգ՝ պատճառ [լ]եալ կորստեան նոցա: Բայց դու մի աստանար բամբասեսցես զմեզ իբրեւ զաւելորդ ինչ գրել զայս, ով ուսումնասէր, զի կամեցաք սակաւ բանիւք զբազում յիշողութիւն Ցուրտաւայ ծանուցանել քեզ. զի պարտ եւ արժան էր ոչ առնել զանց սեփականութեան նորա, զի բնաւ բնակարան է լեալ արքունի եւ հանգստեան սրբոյն Շուշանայ, որ դեռ եւս կան տեղիք չարչարանց նահատակութեան նորա եւ հանգստարան սուրբ եւ պատուա-

որին, ասում է, Աղեքսանդր Մակեդոնացին էր տարել և թողել որպես Նաբուգոդոնոսորի կողմից Լիբեացիների զորքի զորությամբ գերությանը բերված վերիացիների ցեղերի: Վրա իշխան: Եվ վանելով՝ հաղթել, իր ձեռքն էր նվաճել, իսկ նրանց մի մասին Պոմտոս ծովի աջ կողմում էր բնակեցրել, - ասում է պատմագիրը:

Այն վերիան արևմուտքում երկրի եզրին է: Արդ, նրանց Պոմտոսի եզրին բնակեցնելու ընթացքում, այդ ցեղը աճում է և բազմանալով՝ սփռվում ծովեզրին այս ու այնտեղ, դառնում է այն կողմը և ձգվում մինչև Գայոց և Աղուանից սահմանները, հույժ բազմացած ժողովուրդ դառնում, և երկրի անունը Ափխազք է կոչվում: Իր շուրջը եղած զավառների յուրաքանչյուրի անունները անթիվ են, և այլ զավառներ էլ՝ Տփղիս քաղաքի շուրջը, որոնք կոչվում են Ծանարք, Ջավախք և Թռեղք:

Արդ, սերեցին ու շազմացան և տոհմ դարձան, որին իրենց առաջին երկրում վերիա էին անվանում, այստեղ՝ տոհմով վրացիներ, ու լեզվով, գրով, հայրապետությամբ և թագավորությամբ հաստատվեցին, որ[ոնց] մեզնից բաժանեց և ջոկեց Կյուրոն Սկուրտացին, Գուդա Սկարովդացուն նման ու հավասար դառնալով: Եվ կորցնելով՝ կործանեց այնքան բազմության տոհմը՝ նրանց կորստյան պատճառ դառնալով:

Սակայն այստեղ դու մեզ չհանդիմանես՝ այս իբրև ավելորդ գրելուս, ո՛վ ուսումնասէր, որովհետև կամեցանք մի քանի խոսքով Ցուրտավի բազում հիշողությունները քեզ ծանուցանել, քանզի պարտ ու արժան էր զանց չառնել նրա պայազատությունը, որովհետև ի սկզբանե արքունի բնակատեղի էր և սուրբ Շուշանիկի հանգստա-

կան նշխարաց նորա, զոր մեր բազում անգամ երթեալ եւ համբուրեալ զսրբութեան տեղին. զոր ապա զորպիսութիւն նահատակութեան նորա յետոյ ասացից յայլում տեղւոջ:

ԳԼՈՒԽ ԿԵ

ՅԱՂԱԳՍ ՍՐԲՈՅՆ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ:

Արդ՝ այսուհետեւ յըզմալին քո ժամանեալ հասանիցիմք պատմութիւն, որ յաղագս յաղթող եւ սուրբ նահատակին Շուշանկայ: Չբարի վկայութիւն նորա, որ վասն Քրիստոսի աստուածապաշտութեանն եւ ուղիղ խոստովանութեանն եհաս նմա՝ մարտիրոսանալ յուրացող եւ յամբարիշտ յառնէ իւրմէ, պատմեցից եւ ի գովեստ նորա շարժեցից զլեզու իմ, որ ինչ գրով եւ անգիր մեզ եղեւ ուսանել:

Արդ, քանզի ի Գիրս թղթոցն գտաք մեք յիշատակեալ ի սրբոց հարցն եւ ի վարդապետացն զնորա քաջութիւնն եւ զպահպանութիւն պատուիրանի հարցն աւրինաց, եւ զուղիղ եւ զճշմարիտ խոստովանութիւնն եւ զհաստատութիւն հաւատոյն եւ զպաշտաւն, զոր կարգեալ էր յեկեղեցւոջ անդ Ցուրտաւայ, զոր ամենայն ուրեք յամենայն տեղիս պատմի այս բան, մանաւանդ ի թուղթսն՝ որ գրեցան առ Կիւրոն նախ ի վրթանիսէ վարդապետ եւ ապա յԱբրահամայ Գայոց կաթողիկոսէ: Քանզի յանդիմանեալ զնա այսպէս ասեն՝ Դու զպաշտաւն սրբոյն Շուշանկայ խափանեալ ես, զոր ի Ցուրտաւայ զեկեղեցւոջն կարգեալ եւ հաստատեալ:

Արդ, մեք որպէս ասացաք, զյիշատակս սորա ի թուղթս յայս ոչ կարացաք ընդմիջել ի կարգէ խորհրդոց եւ յայլում տեղւոջ ասել, զի մի գուցէ աւտարածայնեալ հե-

րանը, ուր դեռևս կան նրա նահատակության չարչարանաց տեղերը և նրա սուրբ ու պատվական նշխարների հանգստարանը, ուր մենք բազում անգամ ենք գնացել և համբուրել սրբության տեղին: Նրա նահատակության հանգամանքները հետո այլ տեղում կպատմեն:

ԳԼՈՒԽ ԿԵ

ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ ՄԱՍԻՆ

Արդ, այսուհետև ժամանակն է հասնելու քո ցանկացած պատմությանը, որ հաղթող ու սուրբ նահատակ Շուշանիկի մասին է: Հանուն Քրիստոսի աստվածապաշտության և ուղիղ խոստովանության նրան հասած բարի վկայության՝ իր ուրացող ու ամբարիշտ անուսնու ձեռքով մարտիրոսանալու մասին կպատմեն, ի գովեստ նրա կշարժեն իմ լեզուն, ինչ որ գրավոր և բանավոր մենք ուսանեցինք:

Արդ, քանի որ մենք Գիրք թղթոցում սուրբ հայրերի և վարդապետների կողմից նրա քաջությունն ու նախնյաց հավատքի պատվիրանի պահպանությունը, ուղիղ և ճշմարիտ խոստովանությունը, հավատի հաստատությունն ու Ցուրտավի եկեղեցւոյն կարգած արարողությունը (այս եղելությունը պատմվում է ամենուր և ամեն տեղ, մանավանդ նախ վրթանես վարդապետի և ապա Աբրահամ կաթողիկոսի առ Կյուրոն գրված թղթերում, որովհետև նրան հանդիմանելով այսպէս են ասում. «Դու խափանել ես Ցուրտավի եկեղեցւոյն սուրբ Շուշանիկի կարգած ու հաստատած արարողությունը») հիշատակված գտանք, ուստի մենք, ինչպէս ասինք, սրա հիշատակը սույն

ռացի խորհրուրդն՝ որ առաջի եւ զկնի կարգեալ թղթոցն. նաեւ վերագոյն իսկ ասացաւ սոյն խորհրուրդ, եթէ զպատշաճն վարկանելոյ գրեմք ի կարգի. զոր եւ խորհրուրդն խնդրէ ուսանել մեզ:

Իսկ արդ ինձ եթէ Խնար ինչ էր՝ փոխէի զգաւրութիւն տկարութեան իմոյ եւ այլ եւս առնուի առաւելագոյն ուժ եւ զաւրութիւն, զի տկարութիւնս իմ անժանդակեալ զաւրացուցանէր զիս ի պատմութեան աստ սրբոյ վկայի Շուշանկանն. նաեւ զլեզու իմ փոխէր ի բարեբանութիւն նորա սքանչելեացն, որ զկնի չարչարանց նորա եհասնմա ի Ցուրտաւ: Եւ նախ քան զկատարումն մեծաւ ճգնութեամբ ի հանդէս մտեալ եւ ի մարմնի գանձարմնոցն բերելով զաւրիմակ, ի քաղց եւ ի ծարաւ զինքն մաշէր տքնութեամբ եւ հանապազորդ սաղմոսերգութեամբ, ի տուէ եւ ի գիշերի ոչ դադարէր արհնել զԱստուած. ոչ իբրեւ ի բանտի եւ ի կապանս զնա արգելեալ ոք, այլ որպէս թէ ինքնայաւժար կամաւք մտեալ ի կապանս, զի զվեց ան կեցեալ ի կապանս եւ բանտի ի բերդին, որ կոչի Ուփրեթ: Ձի քան զչարչարանսն որ էած ի վերայ նորա ամբարիշտ եւ անարէն բղջիւն չարաչար եւ դառն տանջանաւք, նախ զի քարշեալ եղեւ ընդ փողոցս եւ ընդ գռեհս եւ ջարդեալ զնա բրաւք եւ ծեծեալ յերեսս եւ ի կզակ՝ մինչեւ բազում աւուրք ոչինչ կարացեալ տեսանել անյայտմանէ աչացն, եւ ապա ի կապանս եւ յերկաթս եւ ի բանտս, տեղեացն ժահահոտութիւն եւ գիջութիւն բանտին այլ առաւելագոյն էր: Թողում ասել զայն, որ ի լուէ հւ յորդանցն ի վերայ հասեալ նմա նեղութիւնք, զոր ասի իսկ յիւրում պատմութեանն: Իսկ երանելի վկային ոչինչ թուէր չարչարանքն այն յաղագս

թղթերում չկարողացանք գետեղել՝ ծրագրված կարգի պատճառով և [խորհեցինք] այլ տեղում ասել, որպէսզի հանկարծ ընդմիջարկու՞մով առաջ և հետո կարգված թղթերի հմաստից չհեռանանք: Վերևում էս ասվեց սույն խորհուրդը, թե պատշաճ ենք համարում գրել իր կարգին՝ ուր և բովանդակությունն է մեզ թելադրում: Իսկ այժմ, եթե որևէ հնար ունենայի, կփոխեի իմ տկարության զորությունը և այլևս առավելագույն ուժ ու զորություն կառնեի, որպէսզի տկարությանս օժանդակելով՝ զորացներ ինձ այստեղ սուրբ վկա Շուշանիկի պատմությունն անելիս, փոխեր իմ լեզուն՝ ի բարեբանություն նրա սքանչելիքների, որոնք հասու եղան նրան Ցուրտավի չարչարանքներից հետո:

Նախքան վախճանումը մեծ ճգնությամբ փորձուքան մտնելով և մարմնակամ՝ անմարմինների նմանակ դառնալով, քաղցի ու ծարավի մեջ տքնությամբ մաշում էր իրեն և օր ու գիշեր հսնապագ սաղմոսերգությամբ չէր դադարում Աստծուն օրհնելուց: Կարծես մեկը նրան բանտի ու կապանքի չէր ենթարկել, այլ ինքնահոժար կամքով էր կապանքների մեջ մտել, ուստի միս վեց տարի Ուփրեթ կոչվոր բերդում բանտի ու կապանքի մեջ մնաց: Ահավոր չարչարանքներ պատճառեց նրան ամբարիշտ և անհավատ բղջիւր՝ չարաչար ու դառը տանջանքներով. նախ քարշտվեց փողոցներով ու հրապարակներով, [ապա] բրով քարդեց նրան, երեսն ու կգակը այնպես ծեծեց, որ [ուռելուց] անհայտացած աչքերով բազում օրեր ոչինչ չէր կարողանում տեսնել: Եվ ապա՝ կապանքների ու երկաթների մեջ բանտում էր, տեղանքի ժահահոտությունն ու

* Գնմտ. Եսայի, Խ, 31:

յառաջիկայ յուսոյն եւ սիրոյն եւ հաւատոցն, որ ունէր առ Աստուած: Ձի ի նախնեաց անտի իւրոց ունէր զբարեպաշտութիւն, բարի արմատոյն բարի շառաւիղ. զի ծառ պտուղ բարի առնէ, եւ ի պտղոյ անտի ծառն ճանաչի:

Արդ, այսքանեաց եւ այսպիսի նեղութեանց համբերեալ նաեւ տարեալ՝ ոչինչ զգայր, այլ առաւել քան զառաւել յորդորէր ի ճգնութեան իւրում, զոր ունէր ազգի ազգի առաքինութեամբ, անսուղութեամբ հացի եւ ծարաւով ջրոյ, եւ տքնութեամբ եւ արտասուաւք եւ անդադար սաղմոսերգութեամբ զցայձ եւ զցերեկ: Եւ ունէր առ ինքն գրկու՞նք մի, զպաշտաւնն իւր եւ զսաղմոսն այնու կատարէր եւ քարոզէր ամենեցուն առ նա եկելոց զամենայն զկարգս աստուածպաշտութեան: Եւ նման Նունէի առաքելուի լեալ՝ մինչեւ քարոզ նորա սփռեցաւ ընդ ամենայն աշխարհն Վրաց: Եւ որք գային առ նա ի տեսութիւն, ուսանէին ի նմանէ զքարոզ բարեպաշտութեան, եւ բազումք հիւանդք եւ ախտաժետք գալով առ նա՝ բժշկէին:

բանտի խոնավությունը՝ չափազանց շատ, էլ չէմ ասում լվից ու որդերից նրան հասած նեղությունների մասին, որ խոսվում է իր իսկ պատմության մեջ:

Մինչդեռ՝ առ Աստված ունեցած առաջիկա հույսի, սիրո և հավատքի պատճառով երանելի վկային այս չարչարանքը ոչինչ էր թվում, որովհետև իր նախնիներից անտի բարեպաշտություն ունէր՝ բարի արմատի բարի շառաւիղ, քանզի «բարի ծառը բարի պտուղ է բերում» և «պտուղից է ծառը ճանաչվում»:

Արդ, այսքան ու այսպիսի նեղություններ կրելով ու նաև տանելով, ոչինչ չէր զգում, այլ ևս առավելագույն էր իրեն ճգնության հորդորում ազգի-ազգի առաքինություններ ցուցաբերելով, հաց չուտելով ու ջրի ծարավով, տքնությամբ ու արտասուքով գիշեր-ցերեկ անդադար սաղմոսերգությամբ [պարապելով]: Իր մոտ մի գրքույկ ունէր, նրանով էր իր արարողությունն ու սաղմոսը կատարում և առ ինքը բոլոր եկողներին աստվածպաշտության կարգ քարոզում: Եվ Նունէի նման առաքելուի դարձավ այնչափ, որ նրա քարոզը սփռվեց ողջ Վրաց երկրում: Նրան ի տեսություն եկողները աստվածպաշտության քարոզ էին ուսանում, իսկ առ նա եկած հիվանդներն ու ախտաժետները բժշկվում էին:

** Մատթ., է, 17:
*** Մատթ., ժԲ, 33:
**** Գնմտ. Ամովս, Ը, 11:

Հիշատակագրությամբ վկայված պատմագրական ավանդույթը «Քարթլիս ցխովրեբա» ընդգրկված «Վախթանգ Գորգասալի պատմության» հեղինակ է համարում Ջուանշեր Ջուանշերիանիին¹, որին գիտական գրականության մեջ ընդունված է կարծի՝ Ջուանշեր անվանել: Աղբյուրագիտական քննությամբ պարզված է, որ այս հեղինակը ծանոթ է 11-րդ դարի կեսերին, նույնիսկ 70-ական թվականներին կատարված իրադարձություններին և օգտվում է այդ իսկ դարում երևան եկած աղբյուրներից, ուստի հիշատակագրության հաղորդած կենսագրական մանրամասները ստույգ չեն²: «Քարթլիս ցխովրեբայի» կազմում «Վախթանգ Գորգասալի պատմությունը» 12-րդ դարում թարգմանվել է հայերեն և երկիցս հրատարակվել³: Հայաստանին և հայերին վերաբերող դրվագները ի նորոգ վրացերենից թարգմանել, ծանոթագրել և հրատարակել է Լ. Մելիքսեթ-Քելը⁴:

Ջուանշերի երկի «Երեսունութերորդ թագավոր Բակուր՝ որդի Փարսման արքայի, Խոսրովյան» դրվագում, ի թիվս այլ քաղաքական անցուդարձերի, համառոտակի պատմվում է Վասքենի (Վարսքեն, Վազգեն) ուրացության և Շուշանիկի նահատակության մասին: Պատմիչի ժամանակագրական պատկերացումները բավականաչափ խառնակ են. Վրաց թագավոր Բակուրը և պարսից արքա Հորմիզդը իբրև ժամանակակիցներ են ներկայացվում, Վախթանգ Գորգասալի ձեռքով Վարսքենի սպանությունը վերագրվում է շուրջ մեկ հարյուրամյակ հետո ապրած Բակուրին և այլն: Այս պարագային թերևս Շուշանիկի հայր Վարդան Մամիկոնյանն էլ նույնացվում է 571 թ. հայոց ապստամբությունը գլխավորած Վարդանի հետ: Կարևորը, սակայն, հակաժամանակյա այս ցուցումները ճշտելը չէ⁵, այլ այն, որ Ջուանշերը ճանաչում է «Շուշանիկի վկայաբանության» վրացական ընդարձակ խմբագրությունը և օգտվում է նրանից: Ուրացյալ բղեչիի սպանության փաստն ու այն ուղեկցող մանրամասները պատմիչը «Վկայաբանությունից» քաղել էր կարող, քանի որ այնտեղ այդ մասին խոսք չկա, հետևաբար գրավոր կամ բանավոր այլ աղբյուրներից պիտի օգտվեր: «Անակերտի» (իմա՝ Հունարակերտի) հիշատակությունը թույլ է տալիս գրավոր աղբյուր ենթադրել, սակայն ոչ առանձնապես հին ու ստուգապատում, այլապես Վախթանգի կատարածը Բակուրին չէր վերագրի: Վ. Գաբաշվիլին արդեն դիտել է, որ վրաց պատմիչի մոտ հիշատակվող «Փերոզը» (հայ.՝ Փարվեզ)

¹ Տես ԶՅ, էջ 248:

² Հանգամանակի քննությունը տես Իվ. Ջավախիշվիլի, Երկեր, հատ. VIII, էջ 189-194: Կ. Կեկելիձե, Վրաց. գրակ. պատմ. (հին գրակ.), Բ, էջ 259-262:

³ Վերջին գիտական հրատ. տես Ի. Աբուլաձե, ԶՅ:

⁴ Լ. Մելիքսեթ-Քել, Վրաց աղբյուրները..., Ա, էջ 185-198:

⁵ Դրանց քննությամբ առանձին հոդվածով անդրադարձել է Վ. Գաբաշվիլին (տես «Շուշանիկի վկայաբանությունը», հոբ. ժող., էջ 212-233):

⁶ Նշվ. աշխ., էջ 225:

⁷ Իվ. Ջավախիշվիլին կարծում էր, որ Ջուանշերի ձեռքին եղած «Վկայաբանության» օրինակում

Պարսից թագավորի անունը դեռ պահպանվում էր (տես նրա՝ նշվ. աշխ., էջ 58):

⁸ Տես «Վարքագրական հուշարձաններ», Ա, էջ 94: Ի դեպ, Ջուանշերը այստեղից պիտի քաղած

լինի Բակուրի և կաթողիկոս Մակարի օրոք նահատակության անստույգ տեղեկությունները:

⁹ Տես Արսեն Սափարացի, էջ 82:

¹⁰ Լ. Մելիքսեթ-Քել, Վրաց աղբյուրները, էջ 194:

պահլավական «Պերոզի» արաբական կամ նոր պարսկական հնչումն է, ուստի «Վրաց պատմիչները չէին կարող օգտված լինել «Շուշանիկի վկայաբանության» 9-10-րդ դարերից առաջ եղած ձեռագրերից»⁶: Այդ նշանակում է, թե Ջուանշերի վկայություններով անկարելի է ենթադրություններ անել «Շուշանիկի վկայաբանության» վրացական ընդարձակ խմբագրության ձեռագրերի բնագրական վիճակի մասին⁷: Եվ այնուամենայնիվ՝ Ջուանշերը առաջինն է վրաց մատենագրության մեջ, որ ոչ թե սոսկ հիշատակում է Շուշանիկի նահատակության փաստը, ինչպես այդ անուն է «Վրաց դարձը» պատմող հուշարձանը⁸, ոչ թե Ցուրտավուն տեղի ունեցած հայ-վրացական դավաճանական-մվիրապետական տարածայնությունն է ներկայացնում, որպիսին մենք Արսեն Սափարացու երկում ենք գտնում⁹, այլ հստակորեն վերապատմում է «Վկայաբանության» սյուժեի առավել կարևոր մասը: Աղբյուրագիտական առումով սա, իհարկե, առանձնապես էական նորույթ չի բերում, որովհետև առկա է «Վկայաբանության» նույն այդ 11-րդ դարում կատարված ընդօրինակություն, բայց վկայում է, թե պատմիչի օրոք վրաց անցյալի այդ դրվագն ու այն պատմող հուշարձանը որոշակի ճանաչում են ունեցել՝ վերապատմվելու և տեղայնաճալու գրավոր ու բանավոր տարբերակումներով:

Նկատենք, ի վերջո, որ Ջուանշերի երկի միջնադարյան հայերեն թարգմանության բնագրում Շուշանիկի նահատակությանը վերաբերող հատվածը ներկայացված չէ: Չենք կարծում, թե այս փաստը հնարավոր է մեկնաբանել իբրև վրացերենում հետագա ընդմիջարկության արդյունք: Հայերենի թարգմանիչը բազմաթիվ կրճատումներ ունի այս ու մյուս հուշարձանների այլ հատվածներում ևս:

Ստորև ներկայացվող թարգմանությունը կատարված է վրացական բնագրի վերջին գիտական հրատարակությունից: Լ. Մելիքսեթ-Քելի թարգմանության հետ մերի ունեցած տարբերությունը հիմնականում լեզվաճանաչական է՝ բացառությամբ մեկ նախադասություն: Վրացերեն բնագրի «შემდგომად შეავლო საჭანჯველთა შინა დიდთა, რომელ სივრძისაგან ვერ დაგვწერენ ღუაწლნი წმიდისა შუშანიკისანი» ნախադասությունը մա აյսպես է թարգմանել. «ապա ենթարկեց նրան (Շուշանիկին) մեծամեծ տանջանքների. **թեև սուրբ Շուշանիկի վարքը չկարողացա <նկարագրել վարքաբանության ընդարձակ լինելու պատճառով**»¹⁰: Ակներև վրիպյալ թարգմանություն է, որովհետև խոսքը ոչ թե «վարքաբանության ընդարձակ լինելու» մասին է, այլ «չարչարանքների (բառացի՝ պատերազմների-Պ. Ս.) երկարության»:

ՋՈՒԱՆՇԵՐ
ՎԱԽԹԱՆԳ ԳՈՐԳԱՍԱԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՐԵՍՈՒՆՈՒԹԵՐՈՐԴ ԹԱԳԱԿՈՐ ԲԱԿՈՒՐ ՈՐԴԻ ՓԱՐՍՄԱՆ
ԱՐՔԱՅԻ ԽՈՍՐՈՅԱՆ

Այս Բակուրը հավատացյալ ու եկեղեցիներ շինող էր: Նա իր թագավորությունում բազում դարձրեց եկեղեցիներն ու քահանաները և մաքրեց Քարթլին ամենայն անհավատությունից:

Մահացավ Եվլավիոզ կաթողիկոսը, և ինքը թագավորը կաթողիկոս նստեցրեց Մակարին: Այս նույն ժամանակ Պարսկաստանում թագավորում էր Յորմիզդ անվանյալը: Նույն ժամանակ էլ Սոմխիթում իշխանագուն մի մարդ կար Վասքեն անունով: Նա իշխանագուն կին ուներ, որի անունը Շուշանիկ էր, դուստր Վարդանի: Սակայն այս Վասքենին սատանան տիրացավ, և խորհեց կրակապաշտ դառնալ. գնաց Պարսից թագավորի առաջ և թողեց Քրիստոսի հավատն ու կրակապաշտ եղավ: Իսկ Պարսից թագավորը մեծ պարզեց նրան Ռանի երիսաթավ ուղարկեց: Երբ եկավ, և նրա կին Շուշանիկը իմացավ իր ամուսնու՝ Քրիստոսի հավատը թողնելը, այլևս չհանդուրժեց կին լինել և, մոռանալով իր սերն ամուսնու հանդեպ, ողջ սրտով նվիրվեց Քրիստոսին՝ կատարելու նրա պատվիրանները:

Այնժամ Վասքենը բազմիցս ջանաց՝ նախ փաղաքշանքով ու աղերսներով, շնորհներ տալով, ապա՝ մեծ տանջանքների մեջ գցեց. երկարության պատճառով չեմ կարող շարադրել սուրբ Շուշանիկի չարչարանքները: Եվ նրան սպանեց իր ամուսին Վասքենը՝ Ռանի երիսաթավը:

Այն ժամանակ Բակուրը՝ քարթլեցիների թագավորը, կանչեց իր բոլոր երիսթավներին և գաղտնի զորքեր գումարեց և թաքուն ուղևորվեց Վասքենի դեմ: Քանի որ Վասքենը կանգնած էր դաշտից դուրս՝ Կուրի եզրին, ուր Անակերտի գետը միանում է Կուրին, հարձակվեց ու բռնեց Վասքենին: Կտրատեցին ու նրա անդամները կախեցին ծառից: Իսկ սուրբ Շուշանիկի մարմինը մեծ պատվով վերցրին բերին ու թաղեցին Ցուրտավում:

Այս Բակուր թագավորը բանբեր ուղարկեց Պարսից արքայի մոտ, տեղեկացրեց այս ամենը և նրանից ներում խնդրեց: Այն ժամանակ Պարսից արքան իր մտքում խորհեց ու ասաց. «Եթե զայրանամ Վրաց հանդեպ՝ նրանք կմիանան հույներին»: Եվ ներումը նախընտրեց. Բակուրի բանբերին վերադարձրեց բարի պատասխանով, ուստի՝ ամբողջ պարսավանքն ու մեղադրանքը սպանված Վասքենին հասցեագրեց և արդարացրեց Բակուրի՝ նրան սպանելը: Եվ Ռան ու Մովական այլ երիսթավ ուղարկեց, որի անունը Դարիել էր: Ու հրամայեց, որ բարվոք բարեկամություն անի վրացիների հետ:

Մահացավ Մակարը, և նույն թագավորն էլ կաթողիկոս նստեցրեց Սիմեոնին: Մեռավ Բակուրը, և նրա փոքր տարիքի որդիները մնացին, որոնք չկարողացան թագավորությանը տիրել:

Այն ժամանակ պարսից թագավոր Յորմիզդը Ռանն ու Մովականը տվեց իր որդուն, որի անունն է Քարտ Ամբարվեզ: Եկավ ու նստեց Պարտավում և Քարթլի երիսթավներին հայտնեց խորհել՝ մեծ բարիք խոստացավ և

նրանց երիսթավությունները որդոց-որդի հայրենիք համարեց և այսպես փաղաքշանքնով շահեց [նրանց]: Ըմբոստացան երիսթավները [միմյանց դեմ] և առանձին-առանձին հարկ էին վճարում Քարտ Ամբարվեզին:

Բակուրի որդիները մնացին Կախեթի Լեռնաստանում (Սթիուլեթ), իսկ Վախթանգի որդի Միհրդատի տոհմիկները, որոնք իշխում էին Կղարջքում ու Ջավախքում, մնացին Կղարջքի քարքարուտներում: Մնացած ամբողջ Քարթլին, Սոմխիթը և [Վ]ասպուրականը պարսիկները գրավեցին և կռվում էին հույների դեմ:

Սրանից քիչ տարիներ անց Պարսկաստանում մեծ խռովություններ եղան, քանի որ Պարսկաստան մտավ թուրքերի թագավորը: Եկան հույները, Միջագետքում մարտեցին պարսիկներին, փախուստի մատնեցին և մտան Պարսկաստան ու սկսեցին գերել Պարսկաստանը: Այն ժամանակ Քարտ Ամբարվեզը թողեց Ռանն ու Քարթլին և գնաց իր հորն օգնության:

Պարսիկները որ այսպես անպատրաստ եղան, Քարթլիի բոլոր երիսթավները՝ վերիններն ու ստորինները միաբանեցին և հույների թագավորի մոտ բանբեր ուղարկեցին, որպիսեզի Քարթլիի թագավորների տոհմականներից թագավոր կարգեն, իսկ երիսթավները անփոփոխ մնան իրենց երիսթավություններում:

Կայսրն այն ժամանակ կատարեց նրանց խնդրանքը և թագավոր տվեց Վախթանգի որդի Միհրդատի քրոջ որդուն՝ հույն կնոջից, Գուարան, անունով, որը իշխում էր Կղարջքում և Ջավախքում:

ՍՈՒՐԲ ՇՈՒՇԱՆԻԿԸ «ՅԱՅՍՍԱՒՈՒՐՔ»-ՆԵՐՈՒՄ

«Վկայաբանութեան» երկլեզու ընդարձակ ու համառոտ խմբագրու-
թյունների ներկայության պարագայում նրա հայսմավորքային մշակում-
ները, բնականաբար, աղբյուրագիտական առանձնակի կարևորություն
չպիտի ներկայացնեն: Բայց արդեն ավանդույթ է դարձել՝ իբրև հավելվածա-
կան նյութ «Յասմաուրք»-ներում եղած ընթերցումները ևս ուշադրության
արժանի է: Պետերսը համառոտակի նկարագրել է այդ բնագրերը և հրապա-
րակել նրանց լատիներեն թարգմանությունները¹: Նույնը կատարել է և
Ի. Աբուլաձեն² Գ. Ծերենցի խմբագրությունը քաղել է «Յասմաուրքի» 1708 թ.
հրատարակությունից, մասամբ այն սրբագրելով ըստ ձեռագրական ընդ-
րինակությունների, իսկ Տեր-Իսրայելինը՝ Պոլսի 1834 թ. հրատարակու-
թյունից: Հայերեն բնագրերին զուգահեռ նա տվել է այդ խմբագրությունների
վրացերեն թարգմանությունները, խիստ կարճառոտ մի տարբերակ գտել
Մատենադարանի №724 ձեռագրում, ապա նաև բնագրով ու թարգմա-
նությամբ հրատարակել Ծերենցի «Յասմաուրքում» առկա Նունեի սուրբ
Խաչի պատմությունը (վերջինիս մեջ ևս կան սրբագրություններ)²:

Ավանդույթը չխախտելու համար, այստեղ մենք ևս բերենք
հայսմավորքային այդ խմբագրությունները: Ծերենցյան «Յասմաուրք»-ից
քաղվածը (1708 թ. =A) համեմատության ենք առել այդ իսկ խմբագրության
1830 թ. հրատարակության հետ («Գիրք որ կոչի Այսմաուրք», ի թիւն Հայոց
ՌԵՅԹ, մարտի Բ: Ի տպարանի Գրիգոր դպրոցի Մարտըլանեցւոյ, էջ ԲԵԿԸ =B),
ապա նաև ստուգել ըստ Մատենադարանի 16-րդ դարով թվագրվող երկու
ձեռագրի (№ 4718, էջ 211v=C և № 4720, էջ 208r-v=D): Կրկնվող բնագրական
տարրընթերցումները չենք արտացոլել, իսկ օ գիրը փոխարինել ենք աւ-ով:

ԸՆԴՈՑԻ ԺԷ ԵՒ ՂԵՎՏԵՍԵՐԻ ԻԷ

Յայսմ աւուր յիշատակ է¹ սրբոյն² Շուշանայ՝ դստերն³ սրբոյն
Վարդանայ⁴, որ տուաւ յամուսնութիւն բղեշխին Վրաց Վազգենայ⁵:

Ձի⁶ յետ կատարման սրբոց Վարդանանցն գնաց Վազգեն⁷ ի Պարսս⁸
եւ ուրացաւ զՔրիստոս: Եւ սուրբն Շուշան անարգէր՝ զնա վասն ուրաց-

¹ Sainte Sousanik, p. 7, 45-46.
² «Վկայաբանութիւն Շուշանկայ», էջ 06, 129-135.

¹ է] BCD
² սրբոյն]D
³ դստեր BC
⁴ Վարդանա C
⁵ Վասգէնայ D
⁶ զի] եւ ACD
⁷ Վասգէն D
⁸ Պարս BCD

ութեանն¹⁰ եւ այլ ոչ հաղորդեցաւ ընդ նմա¹¹ ոչ կերակրով¹² եւ ոչ
ամուսնութեամբ: Եւ այրն անաւրէն բազում զանիւ եւ հարուածովք¹³ եւ
անսուաղութեամբ նեղէր եւ տառապեցուցանէր զնա ամս Ձ՝ մինչեւ որդնալից
եղեւ ի կապանացն եւ ի¹⁴ չարաչար հարուածոցն: Եւ սուրբն¹⁵ Շուշան¹⁶ գոհու-
թեամբ տարեալ ամենայնի՝ համբերէր: Եւ այրն անհաւատ միշտ հայիոյր
զնա եւ զսուրբն¹⁷ Վարդան եւ ասէր նմա նախատանաւք՝ «Դուստր
աշխարհաւերի»:

Եւ յաւուր միում լախտով¹⁸ հարկանէր Վազգեն զսուրբն Շուշան եւ
կամէր սպանանել զնա: Իսկ Ջոջիկ տէգրն Շուշանայ՝ եղբայրն¹⁹ Վազգենայ
անիծելոյն²⁰, թափեաց զնա յեղբաւրէն իւրմէ եւ տարեալ ընկեց²¹ կիսամահ:
Եւ այնպիսի տառապանաւք վտանգէր²² զնա ամս Ձ զսրբուհին²⁴ Վարդուհի,
քանզի այս էր առաջին անուն նորա, զի Շուշանիկ ի գգուանացն էր եղեալ
անուն նորա: Եւ յետ Ձ ամաց²⁵ տառապանացն²⁶ յեւթներորդ ամին հանգեալ
ի Քրիստոս, առ որ ժողովեալ բազում քահանայից եւ եպիսկոպոսաց²⁷ եւ
մեծաւ պատուով ըստ արժանեացն²⁸ թաղեցին զսուրբն²⁹ Վարդուհի³⁰
Շուշանն ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ³¹:

* * *

Անցման շրջանի գրաբարով գրված այս ու հաջորդ հայսմավորքային
խմբագրությունները աշխարհաբար թարգմանության կարոտ չեն, ոչ իսկ
ենթակա բանասիրական-աղբյուրագիտական մանրամասն քննության: Պարզ
է, որ նրանք համառոտված են «Վկայաբանութեան» ընդարձակ խմբա-
գրության հիմամբ: Ավելորդ չէ, սակայն նկատել մեկ պարագա. հայկական
ներկա ընդարձակ խմբագրությունը Շուշանիկի մարմնի «որդալից» լինելու
մասին չի խոսում: Պիտի ենթադրել, որ Ծերենցի օրոք տակավին ամբողջա-

⁹ անարգէր D
¹⁰ ուրացութեան A
¹¹ նմայ C
¹² կերակրովք AD, + և ոչ ըմպելեօք A
¹³ հարուածով C
¹⁴ ի]A
¹⁵ սուրբ AD
¹⁶ սուրբ Շուշան]նա C
¹⁷ սուրբն A
¹⁸ լախտով]B
¹⁹ եղբայր B
²⁰ անիծելոյ CD
²¹ +զնա AB
²² վտանգեցուցանէր D
²³ զամս ACD
²⁴ զսուրբն AB, սուրբն C
²⁵ ամացն BCD
²⁶ տառապանաց BD
²⁷ քահանայք և եպիսկոպոսունք AB
²⁸ թաղեցին զնա ըստ արժանեաց C
²⁹ զսուրբ B, զսուրբն] զնա C
³⁰ Վարդանուհի B
³¹ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ]C, Աստուծոյ մերոյ]D.

կան տեսքով պահպանվում էին այն մյուս տարբերակները (Ահարոն Վանանդեցի, «Մարտիրոկոգի» բնագիր), որոնք առավել մերձ պիտի լինեին վրացական խմբագրության առանձին հաղորդումներին:

«Յասմաուրքի» Տեր-Իսրայելյան խմբագրության նորագույն գիտական հրատարակությունը լույս է տեսել «Patrologia Orientalis» մատենաշարով՝ 1920-1928 թթ. պրակների տեսքով³² Բնագիրը ներկայացված է ըստ երկու ընդօրինակության՝ Փարիզի Ազգային մատենադարանի հայկական հավաքածոյի ձեռագիր № 180 եւ «Յասմաուրք ըստ կարգի ընտրելագոյն օրինակի Յասմաուրաց Տեր Իսրայելի, Կ. Պաւլիս, 1834» հրատարակության:

Այս հրատարակության մեջ, սակայն Շուշանիկի վարքը ներկայացված չէ, այլ Քաղոցի 17-ի (դեկտ. 25) ընթերցելիքների շարքում կա այսպիսի հիշատակություն. «Յասմ աուր սուրբն Շուշանիկ դուստր Վարդանայ Դայոց գաւրավարին, յառնէ իւրնէ Վազգենայ՝ Վրաց բղեաշխէ, բազում տանջանաց համբերեալ կատարեցաւ ի Քրիստոս» (էջ 104): Դրատարակիչը, դատելով լուսանցում եղած ցուցիչներից, արտացոլել է այն, ինչ գտել է Ա տարբերակում (Փարիզի ձեռագիր), զանց առնելով 1834 թ. հրատարակության ընձեռած ընթերցումը, որ վերատպված է Ի. Աբուլաձեի գրքում: Ահա այդ բնագիրը.

Դեկտեմբերի ԻԸ եւ Քաղոցի Ի

Յայսմ աուր կատարեցաւ ի Դայս՝ աղախինն Քրիստոսի Շուշանիկ վասն Քրիստոսի խոստովանութեանն: Սա էր դուստր սրբոյն Վարդանայ՝ թոռին սրբոյն Սահակայ՝ Դայոց Մեծաց հայրապետի եւ տուեալ եղել ի կնութեան Վազգենի Վրաց բղեշխի, որ թագաւորէր ի Մծխիթայ:

Եւ եղել յետ կատարման սրբոց Վարդանանց, Վազգեն, այրն Շուշանայ, վասն հաճոյանալոյ՝ արքային Պարսից ուրացաւ գՔրիստոս եւ ստիպէր զսրբուհին Շուշան յուրացութիւն, զանս վեց սովալլուկ եւ մերկ ի բանտ՝ եւ ի կապանս տանջեալ՝ մինչեւ ամենայն մարմին նորա լցաւ ցաւաւք եւ վիրաւք, այլ մեծ ճգնութեամբ ժուժկալէր այսր ամենայնի վասն սիրոյն Քրիստոսի:

Եւ յաւուր միում բարկացեալ յոյժ Վազգենայ ընդ հաստատութիւն մտաց նորա՝ եհար զնա լախտիւ, յորմէ կիսամահ զերծեալ ուրեք ի ձեռն Տոջկայ՝ տագէր իւրոյ, հաղորդեցաւ սուրբ խորհրդոյն եւ բարի խոստովանութեամբ աւանդեաց զհոգին եւ թաղեցաւ պատուով յաշխարհն Վրաց:

Տեր-Իսրայելի ձեռքի տակ եղած բնագիրը եւս մասամբ տարբերվել է հայկական այսօրվա ընդարձակից. այստեղ հստակորեն ասված է, որ Սահակ հայրապետի թոռը Վարդանն է: «Լախտիւ» հարկանելը եւս (ընդարձակում «բիր» է) այդ է հուշում: Անշուշտ, նախնական բնագրով չի կարող բա-

³² Le Synaxsaire arménien de *Ter Israel*, Publie et traduit par le Dr. G. Bayan. Քաղոց ամսվա պրակը տես P. O., t. XVIII, fasc. 1, Paris, 1924.
³³ Բնագրում Դայք:
³⁴ Բնագրում բանդ:

ցատրվել Վազգենի՝ «թագաւորէր ի Մծխիթայ» սահմանումը, քանի որ բղեշխի նստոցը Ցուրտավն էր: Ինչ վերաբերում է Շուշանիկի «թաղեցաւ պատուով յաշխարհն Վրաց» տեղորոշմանը, կարծում ենք՝ խմբագրողը ծանոթ է Ուխտանեսի Պատմության համապատասխան դրվագին:

Ի. Աբուլաձեն «Երևանի թանգարանի ձեռագիր № 724» հղմամբ³³ (ըստ ցուցակի՝ ընդօրինակված 1296 թ.) բերում է կարճառոտ մեկ բնագիր եւս: Մեզ համար պարզ չդարձավ, թե այսօր Մատենադարանում պահվող ո՞ր ձեռագրի մասին է խոսքը (ըստ թվագրման կատարած պրպտումները արդյունք չսովեցին), ուստի անհրաժեշտ նկատեցինք այն քաղել առկա հրատարակությունից:

Վկայաբանութիւն սրբոյն Շուշանկանն

Սուրբն Շուշանիկ դուստր էր Վարդանայ գաւրավարին Դայոց: Եւ տուաւ յամուսնութիւն բղեշխին Վրաց Վեզգենայ, որ զնաց ի Պարսիկս եւ ուրացաւ գՔրիստոս, եւ եկեալ չարչարէր զսուրբ Շուշանիկ՝ ուրանալ գՔրիստոս: Իսկ Շուշանիկ անարգէր զնա վասն ուրացութեանն եւ ոչ հաղորդեցաւ ընդ նմա՝ ոչ կերակրով եւ ոչ ամուսնութեամբ: Եւ նա բազում զանիւք եւ հարուածովք եւ անսուաղութեամբ չարչարէր զնա ամս բազումս: Եւ մարմինն որդնալից լեալ, եւ նա գոհութեամբ տարեալ հանգաւ ի Քրիստոս եւ թաղեցաւ:

Եւ բազում բժշկութիւնք լինին ի նշխարացն մինչեւ ցայսաւր ի ձեռն սորին բարեխաւսութեամբ:

* * *

Շուշանիկի վկայաբանությանը վերաբերող այսպես կոչված, օժանդակ նյութերի շարքում մասնավոր ուշադրության է արժանի Գրիգոր Ծերենցի «Յայսմաուրքի» սուրբ Նունեի Խաչին (կամ՝ Նշանին) նվիրված ընթերցումը: Ի. Աբուլաձեն այն քաղել է, ինչպես արդեն ասվեց, «Յայսմաուրքի» 1708 թ հրատարակությունից³⁴, իսկ Ն. Ակինյանը կազմել է նոր բնագիր՝ համեմատության առնելով Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի №10 ձեռագրի ընթերցումները (էջ 394ա-395բ)³⁵: Ստորև ներկայացնում ենք այդ բնագիրը, Ն. Ակինյանի հրատարակությունը (=A) համեմատելով Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 16-րդ դարի երկու ձեռագրերի հետ (ձեռ. № 4718=B և № 4720=C): Կան և այլ ընդօրինակություններ, բայց այլևս ավելորդ նկատեցինք ոչ կարևոր տարբերություններով օժտելը: Չանց չենք առել նաև Ծերենցի «Յայսմաուրքի» 1830 թ. հրատարակությունը (=D):

³³ «Վկայաբանութիւն Շուշանկայ», էջ 06, 59:

³⁴ Նշվ. աշխ., էջ 59-63:

³⁵ Դ. Ն. Ակինյան, Սրբուհի Նունէ, ԳԱ, 1947, էջ 521-523: Գնմտ. նույնի՝ Քրիստոնէութեան մուտքը..., էջ 114-118:

Արեգի ԻԲ եւ Սարտ[ի] L Յայսմ աւուր տաւն է Նունեայ սուրբ Խաչին

Սուրբն Շուշան¹ դուստրն² սրբոյն Վարդանայ, որ էր կին Վազգենայ Վրաց իշխանին, որ գնաց առ արքայն Պարսից եւ ուրացաւ զՔրիստոս, վասն որոյ եւ³ այլ ոչ միաբանեցաւ⁴ ընդ⁵ նմա սուրբն Շուշան Վարդանուհին⁶ (քանզի այս էր առաջին անուն⁷ նորա⁸, այլ⁹ Շուշանիկ ի գգուանացն¹⁰ էր ասացեալ): Եւ յոչ հաւանիլ նորա ընդ ուրացողի¹¹ առն իւրոյ՝ բազում վիշտս եւ նեղութիւնս¹² հասոյց նմա այրն¹³ իւր. բանտս¹⁴ եւ կապանս անս Ձ¹⁵, մինչեւ զի եւ¹⁶ ի նոյն¹⁷ կատարեցաւ եւ պսակաց արժանաւորեցաւ ի Քրիստոս¹⁸ Աստուծոյ մերմէ:¹⁹

Եւ²⁰ սուրբն Շուշան²¹ յուրացութեան²² առն իւրոյ ջանաց զսուրբ Նշանն Նունեայ²³ Վրաց առաջնորդի²⁴ յղել ի բուն գաւառն իւր²⁵ ի Տարաւն: Եւ եկեալ առ նա արեղայ մի Անդրեաս²⁶ անուն ի Ղազարու վանացն²⁷, որ է սուրբ Առաքեալքն Մշոյ²⁸, եւ սուրբն Շուշան²⁹ աւզնականութեամբ տայգերն³⁰ իւրոյ Ջոջկայ ետ³¹ զսուրբ Խաչն յԱնդրեաս³² արեղայն³³ տանել³⁴ ի սուրբ Առաքեալքն³⁵, ի սուրբ վանս Ղազարու³⁶:

Տարղնթերցումներ

* Արեգի ԻԳ և մարտ LU C

** Յայսմ տօն է Նունեայ սուրբ Խաչի B, ի սմին աւուր տօն է սուրբ Խաչին Նունեայ Վրաց առաջնորդի C

- ¹ Շուշանիկ C
- ² դուստր BC
- ³ եւ JACD
- ⁴ միաբանեցաւ]հաղորդեցաւ C
- ⁵ ընդ] C
- ⁶ սուրբ Շուշան Վարդանուհին]Վարդանուհի C
- ⁷ անունն C
- ⁸ նորայ]սրբոյն Շուշանայ C
- ⁹ այլ]զիC
- ¹⁰ գրգւանց B
- ¹¹ ուրացող A, ուրացութիւն C
- ¹² նեղութիւն եւ վիշտ C
- ¹³ այր C
- ¹⁴ բանդս C
- ¹⁵ անս Ձ] C
- ¹⁶ եւ J ABD
- ¹⁷ նոյնն AD
- ¹⁸ պսակաց...ի Քրիստոստ] պսակեցաւ ի Քրիստոստ C
- ¹⁹ մերմէ]B, Աստուծոյ մերմէ] C
- ²⁰ +նա ինքն B, եւ] C
- ²¹ Շուշանիկ C
- ²² յուրացութիւն ABD
- ²³ Խաչն(B) Նունէի C
- ²⁴ առաջնորդին D
- ²⁵ ի գօառն իւր բուն C
- ²⁶ Անդրեաս ոմն արեղայ C
- ²⁷ ի վանանցն Ղազարու C
- ²⁸ Մշոյ ACD
- ²⁹ սուրբն Շուշան] C
- ³⁰ տեգերնAB
- ³¹ ետ]տայ C

Եւ³⁷⁻³⁸ էր Անդրեասն³⁹ այն յաշակերտաց⁴⁰ սրբոյն Սահակայ⁴¹: Եւ նա առեալ զսուրբ Խաչն եւ այլ բազում փուրք նշանս⁴² Խաչերոյ⁴³ եւ զսպասք⁴⁴ սուրբ եկեղեցեացն⁴⁵ Սծխիթայ⁴⁶ եւ յուղի անկեալ եկն եհաս ի Սպեր⁴⁷ գաւառն եւ այլ ոչ կարաց գնալ ի շփոթմանէ եւ ի վրդովմանց ճանապարհին⁴⁸, այլ եկաց անդ⁴⁹ եւ դադարեաց անս է⁵⁰ ի խորշ մի լերինն Սպերոյ՝ մինչեւ լուաւ զբարի կատարումն Շուշանայ⁵¹:

Եւ ապա զմտաւ ածեալ զազգն Մամիկոնէից⁵², թե ո՞ իցէ կենդանի⁵³: Եւ գտեալ մանուկ մի որդի Դմայեկայ⁵⁴, եղբաւր սրբոյն Վարդանայ, Գրիգոր անուն, որ ունէր զամուրն Կապուտ եւ զՁորն⁵⁵ Երասխայ, զԿաղզուան⁵⁶, զԿարս եւ զԲաւէն: Եւ յղեալ առ նա արեղայն⁵⁷ Անդրեաս⁵⁸ եւ զգացոյց⁵⁹ նմա վասն Խաչին⁶⁰: Իսկ⁶¹ պարոն մանուկն Գրիգոր առեալ զգաւրս իւր քաջ արանց՝ իբրեւ երից հազարաց, ոչ զանգիտեալ ի⁶² զաւրացն Յունաց, որ⁶³ ի Կարնոյ քաղաք⁶⁴, այլ առիւծաբար յարծակեալ⁶⁶ անց⁶⁷ ընդ մուտս Ջորոյն Տայոց՝ պատճառանաւք տանել զնշխարս⁶⁸ Դմայեկայ⁶⁹: Եւ այնպէս առեալ զգանձն աստուածային՝ դարձաւ ի տեղի իւր:

- ³² յԱնդրեաս C
- ³³ արեղայ մի B, արեղայն]վանականն C
- ³⁴ + ի գօառն Տարաւնոյ C
- ³⁵ ի սուրբ Առաքեալքն] C
- ³⁶ Ղազարու վանսն B
- ³⁷⁻³⁸ եւ]որ C
- ³⁹ Անդրիասն B
- ⁴⁰ յաշակերտացն B
- ⁴¹ +պապուն Շուշանայ ABD
- ⁴² սուրբ նշանս] C
- ⁴³ Խաչերաց B
- ⁴⁴ սպասք C
- ⁴⁵ եկեղեցիաց B
- ⁴⁶ Մըցխիթայ C
- ⁴⁷ Եսպեր B
- ⁴⁸ ճանապարհին] աշխարհինB
- ⁴⁹ անդ եկաց CD
- ⁵⁰ Ե D
- ⁵¹ Եւ յուղի անկեալ... Շուշանայ] եւ նա առեալ զայն, ոչ կարաց տանել ի Տարաւն, այլ զնացեալ ի Սպեր եւ կեցեալ անդ անս է մինչեւ լուաւ զբարի կատարումն Շուշանայ C
- ⁵² Մամիկոնեացն C
- ⁵³ կենդանի իցէ C
- ⁵⁴ Դմայեկի AD
- ⁵⁵ զՁորն]զջուրն AD
- ⁵⁶ + եւ ABD
- ⁵⁷ արեղայն]կրաւնաւորն C
- ⁵⁸ Անդրեաս C
- ⁵⁹ զգացոյցանէ C
- ⁶⁰ վասն Խաչին]զամենայն C
- ⁶¹ + երանելի C
- ⁶² ոչ զանգիտեալ ի]վանն ABD
- ⁶³ + էին AD,+ Ե B
- ⁶⁴ քաղաքն D, + որ է Արզրոուն A, Արզրոուն B, Արզրոուն D,+ ոչ զանգիտեալ(զանգիտելB) իշխանն Գրիգոր ի նոցանէ ABD
- ⁶⁵ Եանց D
- ⁶⁶ յանձանկեալ (!)C
- ⁶⁷ անց] C
- ⁶⁸ զնշխար D
- ⁶⁹ զԴմայեկայ սրբոյ

Եւ յետոյ⁷⁰ իմացեալ զաւրացն Յունաց, հասին ի Փոքր⁷¹ Վանանդ: Եւ թպէտ բազում էին զաւրքն Յունաց⁷², այլ արհաբար⁷³ մարտեալ⁷⁴ եւ զբազումս ի նոցանէ կոտորեաց եւ զայլսն⁷⁵ փախստական արար⁷⁶: Եւ զզաւրավարն Յունաց⁷⁶ թէոդորոս⁷⁷ ձերբակալ արար: Եւ նորա⁷⁸ յողոք⁷⁹ անկեալ աղաչէր զքաջն⁸⁰ Գրիգոր առնել⁸¹ խաղաղութիւն⁸² եւ փարատել զկուրութիւնն⁸³, որ⁸⁴ զաւրութեամբ սուրբ խաչին⁸⁵ շատք կուրացան ի զաւրացն Յունաց եւ ինքն իսկ թէոդորոս իշխանն Յունաց: Իսկ բարեսէր եւ քաջ⁸⁶ մանուկն Գրիգոր արար ընդ նոսա խաղաղութիւն. եւ զձերբակալսն⁸⁷ արձակեաց⁸⁸, այլ զկուրութիւնն ի լոյս ածել⁸⁹ ոչ էառ⁹⁰ յանձն⁹¹ առանց կայսեր⁹²: Եւ⁹³ զաւրավարն թէոդորոս⁹⁴ հրամանաւ կայսերն⁹⁵ Լեւոնի եկեալ բազում ընծայիւք⁹⁶ անկաւ առաջի սրբոյ⁹⁷ խաչին. եւ⁹⁸ առժամայն լուսաւորեցան⁹⁹ աչք նորա խաւարեալ¹⁰⁰: Եւ դարձաւ առողջացեալ ի տուն իւր՝ փառաւորելով զՔրիստոս եւ զամենազար¹⁰¹ սուրբ խաչն հրաշագործ:

Եւ բնակեցաւ¹⁰² սուրբ խաչն ի բերդն Կապուտ զբազում ժամանակս: Եւ ապա վասն քերմութեան տեղ[ւոյն]¹⁰³ տարան ի Վանանդ. եւ զտեղին, ուր զսուրբ խաչն¹⁰⁴, կոչեցին խաչի վանք:

Եւ յետ ժամանակաց եկեալ ոստիկան մի սաճիկ եւ տեսեալ զպայծառութիւն սուրբ¹⁰⁵ խաչին եւ զայլ¹⁰⁶ ուխտիցն¹⁰⁷ եւ զվանորէիցն Հայոց

⁷⁰ յետոյ] C
⁷¹ Փոքր] B
⁷² + ոչ զանգիտեաց ի նոցանէ քաջ Գրիգոր A, քաջն Գրիգոր ոչ զանգիտեաց BD
⁷³ առնարար C
⁷⁴ մատուցեալ C
⁷⁵ զայլս B, եւ զբազումս... զայլսն] զզօրսն C
⁷⁶ արար] առնել, +քանզի եւ սուրբ խաչն փայլակնացեալ զմարտուցեալսն խոովեցուցանէր: Եւ զխտովին իսկ զզօրավարն թէոդորոս C
⁷⁶ Յունաց] D
⁷⁷ զթէոդորոս B
⁷⁸ նորա]նա ABD
⁷⁹ յողոք]յերեսս C
⁸⁰ զքաջն] զիշխանն C
⁸¹ առնել] C
⁸² խաղաղութիւնն B
⁸³ զքժշկութիւն կուրութեանն(զկուրութիւնն) C
⁸⁴ որ]նոցա D
⁸⁵ + զի D
⁸⁶ քաջն B
⁸⁷ զձերբակալս B
⁸⁸ արձակեալ ազատեաց B
⁸⁹ որ զաւրութեամբ...ի լոյս ածել] և Գրիգոր C
⁹⁰ առ C
⁹¹ +առնել զայն ABD
⁹² +քժշկե լ C
⁹³ +Մինչեւ զի ABD
⁹⁴ թէոդորոս] C
⁹⁵ կայսերն]թագաւորին C
⁹⁶ +եւ C
⁹⁷ սուրբ C
⁹⁸ +ապա A
⁹⁹ լուսաւորեցաւ C
¹⁰⁰ խաւարեալ աչք նորա D
¹⁰¹ զամենազար] C
¹⁰² բնակեցաւ]եկաց մնաց AB
¹⁰³ վանն...տեղոյն] ABD
¹⁰⁴ ուր...խաչն] C

աշխարհիս, ընդ որ մախացեալ դժուարացաւ¹⁰⁸ եւ սկսաւ քակել եւ աւերել զվանորայսն: Եւ նախ զմեծ վանքն զԲագուան¹⁰⁹, որ լի է ոսկով եւ արծաթով եւ այլ բազում գանձի¹¹⁰: Եւ ապա զմեծ Կաթողիկէն¹¹¹ ի Վաղարշապատ, որ այժմ¹¹² ասի Էջմիածին, եւ զայլ բազում սուրբ¹¹³ տեղիս: Եւ եկեալ ի Վանանդ¹¹⁴, ի վանս սուրբ խաչին, ամենաչար ոստիկանն Սըփի¹¹⁵ զաւրութեամբ սուրբ¹¹⁶ խաչին ոչ կարաց¹¹⁷ յափշտակել ինչ ի նմանէ:

Իսկ յետ աւուրց այլ¹¹⁸ ոմն Սուքման¹¹⁹ անուն ամիրայ¹²⁰ եկեալ ի Կարս եւ երկուս արս¹²¹ ի զխաւորաց քաղաքին նահատակեաց հրով, եւ զեպիսկոպոսն եւ [զ]քահանայ¹²² մի Մատթոս անուն եղ ի բանտի¹²³, եւ սպառնայր չարաչար տանջել զնոսա եւ սպանանել, եթ ոչ ուրանան զՔրիստոս: Յորմէ զանգիտեալ¹²⁴ ուրացան զՔրիստոս երէցն Մատթոս եւ չեպիսկոպոսն¹²⁵: Եւ արարին այլ մեծագոյն չարիս քան զուրացութիւնն Քրիստոսի. զի արկին ձեռս¹²⁶ ի սուրբ խաչն¹²⁷ տէրունական¹²⁸ եւ¹²⁹ ընկեցին յոսս ձիոցն եւ ջորոցն¹³⁰ զաւուրս երեսուն: Իսկ սուրբ խաչն ամենազար, որ բազում սքանչելիս եցոյց առ Սըփի¹³¹ եւ առ ամիր Մահմատն¹³², տարաւ այսմ¹³³ նախատանացս¹³⁴ ամենայնի՝ վասն անյոյս եւ անզեղջ երիցուն եւ եպիսկոպոսին¹³⁵: Չայս ամենայն չարիս լուեալ¹³⁶ տէր¹³⁷ Բարսեղ կաթողիկոսն յԱնի, եւ սուգ առեալ անմխիթար լային աղիողորմ եւ դառնագոյն¹³⁸: Եւ առաքեցին¹³⁹ զոմանս¹⁴⁰ ի ժիր արանց գաղտագողի¹⁴¹ եւ բերին զսուրբ խաչն ի

¹⁰⁵ սուրբ] B
¹⁰⁶ + սուրբ BC
¹⁰⁷ ուխտից C
¹⁰⁸ մախացեալ դժուարացաւ]բարկացաւ C
¹⁰⁹ զԲագուան B
¹¹⁰ գանձի]զարդիւք A, զարդաւք D
¹¹¹ կաթողիկէն B
¹¹² այժմ] ABD
¹¹³ սուրբ] ABD
¹¹⁴ ի Վանանդ] C
¹¹⁵ Սփի BCD, + եւ ABCD
¹¹⁶ սուրբ]D
¹¹⁷ կարացին ABD
¹¹⁸ այլ]այր B
¹¹⁹ Սուքման AD
¹²⁰ ամիրայ] C
¹²¹ արս B, արս] C
¹²² երէց B
¹²³ բանդին B, բանդի C
¹²⁴ եւ սպառնայր...զանգիտեալ]որք եւ C
¹²⁵ եպիսկոպոսն D
¹²⁶ երէցն...արկին ձեռս]եւ այլ մեծամեծ չարիս գործիցին եւ մխտալ զձեռս իւրեանց C
¹²⁷ Քրիստոսի B
¹²⁸ տէրունական] C
¹²⁹ եւ] D
¹³⁰ ջորոցն BD
¹³¹ Սփի BC
¹³² (անունը զրաքննութեամբ ջնջված է D), + և B, + այսաւր յայսմ վայրի ABD
¹³³ այս A, այսմ] C
¹³⁴ նախատանաց C
¹³⁵ եպիսկոպոսին եւ երիցուն B D, վասն...եպիսկոպոսին] անյոյս եպիսկոպոսին C
¹³⁶ լուեալ]տեսն եւ լուաւ AB
¹³⁷ տէր] սուրբ C
¹³⁸ աղիողորմ եւ դառնագոյն] Cդառնապես C
¹³⁹ առաքեաց A
¹⁴⁰ զոմանս] D

յԱնի¹⁴², ի թուականիս Հայոց ՇԽԳ ամին եւ L ամի տէրութեանն Տաճկաց¹⁴³ ամիրային Մանուչէի որդւոյն Շորայ¹⁴⁴:

Եւ արդ՝ գիտելի է գկալ սուրբ Խաչին ի Մծխիթայ¹⁴⁵ ճ եւ ՀԵ ամ,¹⁴⁶ ի Կապուտ¹⁴⁷ եւ ի Վանանդ¹⁴⁸ ի սուրբ Խաչի վանքն¹⁴⁹ ՆԾԹ¹⁵⁰ ամ, ի Կարս քաղաք՝ ճ եւ ԿԴ ամ,¹⁵¹ եւ յեւանելւոյն ի Մծխիթայէ մինչեւ ի գալն յԱնի Պ, պակաս Դ ամ. եւ ճԽԲ ամ յԱնի եկաց¹⁵² մինչեւ յազգն¹⁵³ նետողաց, որ է Թաթարն: Որ եւ ծածկեցաւ¹⁵⁴ յառման քաղաքին Անւոյ, եւ ոչ ոք¹⁵⁵ գիտաց, թէ զի՞նչ եղեւ ամենագաւր սուրբ Խաչափայտն, որուն պատիւ եւ երկրպագութիւն եւ փառք յաւիտեանս, ամէն:

* * *

Թովմա Մեծոփեցու տեղեկութեամբ Գրիգոր Խլաթեցին հիսուն տարի «տիւ եւ գիշեր գիրս գրէր»¹, ընդ որում «գրէր եւ վաճառէր զգինն տայր կարաւտելոց, եւ ոչ միայն քրիստոնէից, այլեւ այլազգեաց եւս առնէր ողորմութիւն»²: Մեզ հետաքրքրող «Յայսմաւորքը», ըստ Մատենադարանի № 4721 ձեռագրի հիշատակարանի (էջ 654r), կազմվել է 1401 թվականին, եւ կազմողը ինչ չի գտել «յառաջին կարգեալ սրբոց» գրքերում՝ «ինքն ըստ իւրում իմաստութեանն յաւել ի գիրքս յայս բազում շահաւէտ եւ օգտակար բանս ի հարանց վարուց եւ ի պատմագրաց»:

Նույնի սուրբ Խաչի պատմությունը մինչեւ Գրիգոր Խլաթեցին ծանոթ էր Ահարոն Վանանդեցու հեղինակված տարբերակով, եւ որեւէ ապացույցի պետք չկա՝ ցույց տալու համար, թե «Յայսմաւորքում» եղածը նրա խմբագրյալ վերարտադրությունն է: Ն. Ալիյանն արդեն սպառնիչ քննության է առել այս հարցը³, ուստի վերարծարծելու խնդիր չունենք: Վանանդեցու երկն ավարտվում է Սմբատ Բագրատունու օրոք Գևորգ կաթողիկոսի պահանջով Նույնի ս. Խաչը «յարեւմուտս ամրոցին Կարնենեաց»՝ ս. Խաչ գյուղ

141 առաքեաց գաղտագողի]առաքեան գաղտ գող մի C
142 յԱնի] ի կաթողիկոսն D
143 Տաճիկ BD
144 Շորոյ B, ամիրային...Շորոյ] Մանուչէի տաճիկ ամիրայի որդւոյ Շարայ C
145 եւ արդ...Մծխիթայ]կեցեայլ սուրբ Խաչն Մցխիթայ C
146 + եւ A
147 Կապուտս A
148 + եւ ABD
149 + ամս ABD
150 Գճ եւ ԾԹB
151 ի Կարս քաղաքի ճԿԴ ամ]A
152 եկաց] C
153 յազգն] յօրն B
154 ծագեցաւ(!) C
155 ով ոք ոչ C:

1 Թովմա Մեծոփեցի, Պատմութիւն..., էջ 42, 85:
2 Հմմտ. Սեդա Մարության, Գրիգոր Խլաթեցու..., էջ 173:
3 Հ. Ներսէս Ալիյան, Քրիստոնէութեան մուտքը..., էջ 75-169:

տեղափոխելով⁴: Եթե ընդունենք, որ մինչև 931 թ. եղելությունը վստահաբար Վանանդեցու շարադրանքն է, ապա 1094-ին Անի տեղափոխելու, այստեղ 142 տարի մնալու և թաթարների արշավանքի ժամանակ կորչելու («ծածկեցաւ յառման քաղաքին Անւոյ, եւ ոչ ոք գիտաց, թէ զի՞նչ եղեւ...») պատմության եղելությունները Գրիգոր Ծերենցի հավելումներն են: 1425 թ. նահատակված կազմողը, անշուշտ, ինչ-որ աղբյուր պիտի ունենար, բայց քանի դեռ համանման գրույց-պատմությունները ի մի չեն հավաքված ու աղբյուրագիտորեն քննարկված, դժվար է ասել, թե արդյո՞ք խոսքը իրապես Նույնի Խաչ համարվածին է վերաբերում, թե՞ այն ներառել է նման մեկ այլ պատմության դրվագ: Բայց քանի որ բուն այս պատմության հիմքում գրույց է ընկած՝ աղբյուրագիտական հետազոտությունը գրական հետաքրքրություն կարող է ներկայացնել և բնավ ոչ պատմական, ուստի նրա հետ կապված խնդիրների հետազոտությամբ բանագետները պիտի զբաղվեն:

4 Ղ. Ալիյանը վստահ չէ, թե «պատմութեան վերջն իւրմէ» (իմա Ա. Վանանդեցի-Պ.Ս.) գրուած է» (Հայապատում, էջ 78):

3. Վկայաբանությունը, հասկանալի է, պիտի գրվեր այն լեզվով, որով Ցուրտավում կատարվում էր ժամասացությունը, այլ խնդիր է, որ հետագայում, երբ Շուշանիկը հայոց ու վրաց ընդհանրական սուրբ ճանաչվեց (ստուգապես դժվար է ասել, թե երբ է այդ տեղի ունեցել, բայց հարկավ 7-րդ դարի եկեղեցական բաժանումից առաջ), յուրաքանչյուր ազգային եկեղեցի իր լեզվով հիշատակի օր պիտի ունենա և պատարագ մատուցեր, ուրեմն և ունենար վկայաբանության իր տարբերակը:

Ավելորդ է հիշեցնել, որ վկայաբանության մեջ պատմվող անցուդարձերից տասնամյակներ առաջ Վիրքն ուներ Մաշտոցի առաքելությամբ և «այր գրնագետ և ճշմարտահաւատ», «թարգման վրացերէն լեզուին» Ջաղայի օժանդակությամբ ստեղծված սեփական գիր ու դպրություն, ուստի գեթ Բակուր թագավորի կենդանության տարիներից սկսած (ճշգրտելիք է՝ Կորյունի հիշատակած Բակուր թագավորը 4-րդ դարի 90-ական թվականներին Վարագ-Բակուրին հաջորդած Բակուրըն է՝ Պետրոս Վրացու մայրական պապը, թե՛ 5-րդ դարի 20-ական թվականներին Արչիլին (Կորյունի մոտ՝ Արծիւղ) նախորդած մեկ այլ Բակուր⁵) Վիրքում ժամասացությունը այլևս մայրենի լեզվով էր կատարվում: Ուրեմն՝ վստահաբար կարող ենք ասել, թե Անդրեաս և Յակոբ անուն երեցների մշակումներին նախորդած և մեր աղյուսակում «նախնական» կոչած Վկայաբանությունը կարող էր գրվել, կամ նույնիսկ՝ պիտի գրվեր վրացերեն՝ եթե վերանանք Գուգարաց բղեշխի նստոց Ցուրտավի երնո-մշակութային մասնավոր կացությունից: Խնդիրն այն է, որ վկայաբանության բնագրում (առաջին հերթին վրացական ընդարձակում) անհարկ իսկ չկա բղեշխության կողքին Վրաց թագավորության (այն էլ Վախթանգ Գորգասալի թագավորության) ներկայության մասին: Ավելին, բնագրում քանիցս խոսվում է բղեշխական արքունիքի (դրան) ու թեմի հոգևոր վերադիտողների (Ափոց, Սամուել, Յովհան), նույնիսկ մխիթարանքի եկած պարսից մարզպանի և վրաց ազնվատոհմիկների, սեպուհ կանանց մասին, իսկ վրաց թագավորի և Սցխեթի եպիսկոպոսապետի (=կաթողիկոսի) մասին՝ ոչ: Այս փաստը մեզ երկու եզրակացության է մղում: Նկարագրվող անցքերից շուրջ հարյուր տարի առաջ Մեծ Յայքի կազմից հանված (387թ.) և շուրջ 500-ամյա ընդմիջումից հետո Վիրքին վերամիավորած Գուգարաց (=Տաշրաց) բղեշխությունը վարչական ինքնակա կազմավորում էր, որի ժառանգական տերն ու տնօրենը Պարսից թագավորության հսկողության տակ գործող բղեշխն էր⁶: Եվ ապա՝ Վրաց թագավորության ներկայության անգիտա-

⁵ Յարցիս կապակցությամբ հմնտ Ն. Ջանաշիա, Ղազար Փարպեցու տեղեկությունները..., էջ 91-92:

⁶ Բղեշխության ինստիտուտի, տարածքի, կարգավիճակի և ներքին վարչական կառուցվածքին վերաբերող աղբյուրների քննությունը տես Դր. Յ. Մարկվարտ, Յայ բղեաշք, Վիեննա, 1903 (Հ.-Թովմաս Կետիկեանի թարգմանությամբ քաղված է հեղինակի՝ Eransahr գրքից, էջ 165-179), Ս. Կրկյաշարյան, Բղեշխությունների առաջացումը Յայաստանում, ՊԲԳ, 1966, № 4 էջ 257-262, Թամար Գամսախուրդիա, Բղեշխության ինստիտուտի հարցի շուրջ, «Գիտա-ինֆորմացիոն բյուլետեն», Ա. մատենաշար, № 5, Երևան, 1971 (Վ. Մարտիրոսյանի թարգմանությամբ, վրացերեն բնագիրը տես « ՁՅԵՅԵ », 6/57/, 1970, էջ 49-74), Բ. Յարությունյան, Մեծ Յայքի Գուգարք աշխարհը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, ԲԵՅ, 1977, № 2, էջ 176-198, R.H. Hewsen, The vitaxates of Arsacid Armenia, REArm., t.22(1990-1991), pp. 147-183, Գուգարքի մեջ մտնում էին Չորոփոր, Կողբոփոր, Ծորոփոր, տաշիր. Թոեղք, կանգարք, ջավախք Վերին գավառները, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող էր ունենալ իր իշխանական տունը՝ բղեշխի ենթակայությամբ: Այդ է վկայում Վրեն Տաշրայ իշխանի կրկին հիշատակությունը Փարպեցու երկում (էջ 75,86: Բ. Յարությունյանը կարծում է, որ «պարսից արքունիքը, կամենալով ամրապնդել իր գերիշխանությունը Վիրքում,

ցումը ապացույց է սյուժետային առումով վրացերեն բնագրի սակավ միջամտվածության (ետզորգասալյան շրջանում գրվելու պարագայում այլ կերպարանք կունենար):

4. Մեր ունեցած սկզբնաղբյուրային տեղեկությունների հիմամբ անկարելի է մերժել նաև Վկայաբանության հայերեն գրվելու հնարավորությունը: Արտաշես Ա-ի ժամանակներից (189-160 մ.թ.ա.) Մեծ Յայքի մաս կազմած Գուգարքում, և առաջին հերթին նրա կենտրոն Ցուրտավում, բնականաբար, պիտի լիներ մշակակալի թվով հայկական բնակչություն, որի թիվը Աշուշա բղեշխի օրոք, հակառակ Յայաստանի կազմից հանված լինելու պարագային, կարող էր նույնիսկ ավելանալ: Կորյունի վկայությամբ Գարդմանից վերադառնալիս Մաշտոցը երկրորդ անգամ այցելում է Վիրք, երբ «Արծիւղ անուն թագաւորեալ Վրաց» էր (շուրջ 422-428 թվականներ), մասնավորապես լինում Տաշիրում (Գուգարքում). «Յայնժամ իշխանին Տաշրացուց, առն պատուականի և աստուածասիրի, որ անուանեալ կոչէր (resp. կոչիւր) Աշուշայ, ի ձեռն տայր նմա զանձն ամենայն գաւառովն իւրով, և նորա ամենասփիւռն վարդապետութիւնն, ոչինչ պակասութամբ, քան զայլոցն գաւառաց անցուցեալ» (ԺԹ): Մաշտոցը, ինքնին հասկանալի է, «ամենասփիւռ վարդապետութիւն» կարող էր քարոզել հայախոս միջավայրում, ուստի և բնագրում ասված է՝ «ոչինչ պակասութամբ, քան զայլոցն գաւառաց անցուցեալ», այսինքն՝ ինչպես մյուս հայկական կամ հայախոս գավառներում: Ցուրտավում հայոց զանգվածային ներկայության մասին գիտենք նաև Փարպեցու Թղթի հաղորդումներից (պատմիչը Վահան Մամիկոնյանի և այլոց հետ հասակ է առել այդ նստոցում, «ուսեալ ի տղայութեանն յերանելոյ Աղանայ», «սնեալ և ուսեալ առ ոտս առաքինակրօն երանելոյն Աղանայ, որ էր ազգաւ ի հոյակապ և յականաւոր տոհմէն Արծրունեաց»): Աշուշա բղեշխի նվիրական գործունեությամբ 451 թվականից հետո Ցուրտավ էին ապաստանել զոհված կամ գերված նախարարների մանկտի ժառանգները, նաև կանայք. «Եւ մանաւանդ կին նահատակին Յմայեկայ Մամիկոնէի՝ եղբօր սրբոյն Վարդանայ, որ եղև կին անուանի և առաւելեալ ամենայն լաւ և մտաւոր մասամբք... որ սնոյց և խրատեաց զորդիսն իւր յաշխարհին Վրաց, ի տան Աշուշայի Վրաց բղեշխի, զորս բղեշխն Վրաց Աշուշայ խնդրեաց պարգևս ի յարքայէն Պարսից Յակկերտէ, ըստ առաջագրելոցն կարգի, և ածեալ ետ ցմայրն իւրեանց, որում անուն էր Չուիկ. վասն զի զքոյրն Չըւկայ ունէր ի կնութեան բղեշխն Վրաց Աշուշայ, որում անուն էր Անուշվոամ: Եւ սնուցեալ անդ մանկուքն և ուսեալ յառաջադէմք էին յամենայնի և հռչակաւորք»:

Պարզ է այլևս՝ Շուշանիկի ողբերգությունը կատարվում էր ոչ օտար միջավայրում, և նահատակը անտերունչ ու հոգածու հարազատ չունեցող մեկը չէր, ինչպես փորձում է հավատացնել Վկայաբանության հայկական ընդարձակի վերամշակող-հեղինակը: Յայախոս համայնքի ներկայություն վկայող բազում տեղեկություններ կան «Գիրք թղթոցի»՝ լեզրում: Վրթանես Քերթովին

մարզպանի պաշտոնը հանձնում է Աշուշա բղեշխին, իսկ այնուհետև նրա որդի Վագգեմին» (Նշվ. աշխ., էջ 189, 194): Սակայն «Շուշանիկի վկայաբանության» հայկական ընդարձակ խմբագրության տեղեկությամբ «իսկ մարզպան և նախարարքն Վրաց գային առ բղեաշխն մխիթարել զնա վասն մանկան և լուծանել զուզն» (է): Ուրեմն Վագգեմը մարզպան չէր:

⁷ Ղազար Փարպեցի, Պատմութիւն..., էջ 5, 202:
⁸ Նույն տեղում, էջ 110-111:

Էջ 114, ծան.21: Համակարգչային ցավալի վրիպմամբ հ.Ն.Ակինյանի ծանոթագրությունը բացթողումով է ներկայացված: Այն պիտի կարդալ «բդեաշխ ըստ Nöldeke-ի հաւասար է ^{ἵππαρχος} -արքայի (ZDMG, հուն. XXXIII), էջ 159, ծան.): Հայ փոխանակ բդեշխին կը համապատասխանէ.

δυνστατος

Էջ 168: Հետևելով հրատարակչի տված վերագրումին, «Յայսմաուրքի» 1924թ. թուղթագրությունը կոչել ենք «Տեր-Իսրայելյան խմբագրություն», մինչդեռ հայագիտության մեջ վաղուց նկատված է իրողության կասկածելի լինելը:

Էջ 184: Գուգարաց բդեշխական ընտանիքը Վազգենի սպանությունից հետո էլ շարունակել է պահպանել տոհմիկ անուններն ու պատմական հիշողությունը: Բացի VII դարի սկզբին հիշատակվող *Աշուշան* իշխանից (Գ.Թ., 325), Սամշվիլդեի Սիոնի 777 թ. շինարարական արձանագրության կտիտոտներ Վարագ-Բակուրն ու Հովհանը (երրորդի անունը չի պահպանվել, բայց Չ. Ալեքսիձեի վերականգնումով պիտի լինի «Դեբորա թագուհի», տես «Մրավալթավի», XVI, 230-231) իրենց կոչում են «ագոթյամբ (=տոհմով) բդեշխներ» (տես «Վրաց. արձան. դիվան», I, 235-236): *Արշուշա Աշուշա* տոհմիկ անունը գործածական է նաև X դարի կեսերին: Այդ անձնանունն է կրել Սինայի վրացական ձեռագրերի նոր հավաքածոյի № 50 գրչագրի նվիրատուն՝ «Արշուշա եղյալ Հովհան» («Մրավալթավի», XVI, 234):

Հետևաբար՝ տոհմական այդ անունը կարող էր կրել նաև Վազգենի հայր Աշուշա բդեշխի նախնիներից մեկը IV դարում, որը և կնիքի *Աշուշա*-ն պիտի լինի: Դեբորայի «Սամշվիլդեի թագուհի» հորջորջումը բացատրելի է դարձնում Շուշանիկի «թագուհի» կոչումը վրացական խմբագրության տեքստում:

* * *

Շարվածքային դժվարություններն ստիպեցին «Շուշանիկի վկայաբանության» վրացական ընդարձակ խմբագրության բնագիրը վերահրատարակել նմանահանությամբ՝ «Հուշարձաններ» ժողովածոյից, ուստի հարկադրված ենք այն հավելվածի տեսքով ներկայացնել: Համառոտի վերարտադրումը աննպատակ կլիներ, քանի որ այն հայերենից է թարգմանված և ներկայացված իր տեղում:

Ն Ա Վ Ե Լ Վ Ա Ճ

[735] თთუება ოკლონებრა: 0-9:1

წამებად² წმიდისა³ შუშანიკისი⁴ დედოფლისა⁵*

და აწ დაბტკიცებულად⁶ გითხრა⁷ თქუენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი⁸.

I. იყო⁹ მერვესა წელსა [მრ...] ¹⁰ სპარსთა¹¹ მეფისასა კარად სამეფოდ¹² ¹³ წარემართა ვარსკენ¹⁴ პიტიახში¹⁵, ¹⁶ არშუშაისი¹⁷, რამეთუ¹⁸ პირველ იგიცა იყო ქრისტიანე¹⁹, ნაშობი²⁰ მამისა და დედისა ქრისტიანეთაჲ. და ცოლად მისა²¹ იყო ასული ვარდანისი, სომეხთა სპაპეტისაჲ²², რომლისათჳს²³ ესე მივეწერე²⁴ თქუენდა, მამისაგან²⁵ სახელით ვარდან²⁶, და სიყუარულით სახელი მისი შუშანიკ, მოშიში ღმრთისაჲ, ვითარცა-იგი ვთქუთ, სიყრმიტგან²⁷ თჳსით. ²⁸ და უკეთურებისა მის სახისა ქმრისა მისისაჲსა²⁹ მარადის³⁰ გულს³¹ ეტყუნ და ევედრებინ ყოველთაჲე ლოცვის³² -ყოფად მისთჳს, რაათამცა ცვალა იგი ღმერთმან სახისა მისგან უგუნურებისა და იქმნამცა³³ გონიერებასა³⁴ ქრისტესსა³⁵.

ხოლო ამის უბადრუკისა³⁶ და სამ გზის საწყალობელისა ვარსკენისი³⁷ ³⁸ ვითარ-მე ვინ თქუას ყოვლად განწირულისაჲ, ვითარ-იგი განაგდო სანატრელი³⁹ სასოებაჲ ქრისტესი?⁴⁰ ანუ⁴¹ ვინ არა სტიროდის მის, რომელსა არცა ქირი ეხილვა, არცა შიში, არცა⁴² მახული, არცა. პყრობილებჲა ქრისტესსა⁴³?

რამეთუ⁴⁴ რაგამს წარდგა იგი⁴⁵ წინაშე სპარსთა⁴⁶ მეფისა, არა თუ პა- ⁴⁷ ტივისა⁴⁸ მოღებისათჳს⁴⁹, არამედ ძღუნად თავსა თჳსსა⁵⁰ შესწირვიდა მეფისა

* ხელნაწერების ნუსხა A: A-95, B: A-130, C: A-170, D: A-176, E: H-2977, F: H-1672, G: S-3637, H: H-1370, I: H-2121, K: Q-300, L: M 21.

¹ აგვისტოს კჳს H. ² წამებაჲ-F. ³ წმიდისა + მოწამისა BCDEFHIKL. ⁴ დიდისა მოწამისა G. ⁵ შუშანიკ BCDEFHIKL. ⁶ დედოფლისაჲ + მამაო გუაჳრთხენ F. ⁷ მტკიცედ F. ⁸ მიგითხრა HK. ⁹ შუშანიკისა GH. ¹⁰ იყო-BCDEFHIKL. ¹¹ მიერ H, მრ CDEFHIKL, -A. ¹² სპარსთა-F. ¹³ სამეფოდ BCDEFGL. ¹⁴ ვარსკენ BCEFGHIK, ვარსკენ D. ¹⁵ პიტიახში A, პატიახში H, პიტიახში DGL. ¹⁶ არშუშაისი EGH, არშობსი F. ¹⁷ რამეთუ-BCDEF GHIKL. ¹⁸ ~ქრისტიანე იყო BCDEFHIKL, ~ქრისტიანე იყო H. ¹⁹ და ნაშობი BCDEF GHIKL. ²⁰ მისსა DE, მისდა HK. ²¹ სპაპეტისა CDEFGL, სპატეტისა HK. ²² რომლისათჳს BCDEF GHIKL. ²³ მივეწერე BCDFIK, მივეწერე H. ²⁴ მამისაგან I. ²⁵ სახელი ვარდანი BCD EFGHIKL. ²⁶ სიყრმიტ F. ²⁷ თჳსისა BDEFIKL, თჳსისა CGH. ²⁸ მარადის-BCDEF GHIKL. ²⁹ გულს DGHI. ³⁰ ლოცვისა G. ³¹ იქმნაცა HIK. ³² გონიერებისა G, გონიერებასა ზა HK. ³³ ქესსა A. ³⁴ + ვარსკენისი BD, + ვარსკენისა CEF GHIKL. ³⁵ ვარსკენისი A] - BCDEF GHIKL. ³⁶ სანატრელი-CEFGHIKL. ³⁷ ქესი A. ³⁸ ანუ] და BCDEF GHIKL. ³⁹ და არცა BCDEF GHIKL. ⁴⁰ ქესთჳს A. ⁴¹ რამეთუ-BCDEF GHIKL. ⁴² წარდგა იგი] მივიდა იგი და წარდგა CEFGL. მივიდა და წარდგა იგი BD, მივიდა იგი და წარსდგა HK. ⁴³ სპარსთ BCDEFGL. ⁴⁴ პატივის H. ⁴⁵ მიღებისათჳს HK. ⁴⁶ თავსა თჳსსა] თავისა ოსისა K.

მის¹ მიმართ უვარის-ყოვითა² ქეშმარიტისა ღმრთისაჲთა და თაყუანის-სცემდა ცეცხლსა [736], რამეთუ³ ყოვლით კერძოვე თავი თჳსი ქრისტესგან⁴ განაგდო⁵. ხოლო საწყალობელი⁶ ესე ცოლსა ითხოვდა სპარსთა მეფისაგან, რაათამცა სათნო იყო მეფესა⁷, და ესრეთ ეტყოდა, ვითარმედ⁸: „რომელი-იგი ბუნებით⁹ ცოლი არს და შეიღნი¹⁰, იგინიცა ესრევე მოვაქცინე შენსა შუშულსა, ვითარცა-ესე მე¹¹“. ამას უქალებდა, რომელ-იგი¹² არა აქუნდა კელთა შუშანიკისგან¹³. მაშინ განიხარა მეფემან და ბრძანა ცოლად მისა¹⁴ ასული მეფისაჲ¹⁵.

II. და იჯმნა¹⁶ მეფისაგან სპარსთაჲსა¹⁷ პიტიახშიმან¹⁸. და ვითარცა¹⁹ ²⁰ მოიწია იგი²¹ საზღვართა ქართლისათა, ქუეყანასა მას²² ჰერეთისასა, ზრახვეყო. რაათა აუწყოს²³ და წინა მიეგებნენ მას აზნაურნი და მისნი²⁴ ძენი და²⁵ მსახურნი მისნი²⁶, რაათა მათ გამო, ვითარცა ერთგული²⁷, სოფლად შევიდეს²⁸. და²⁹ წარმოჰმართა³⁰ საღიასპანოთა³¹ ცხენითა მონაჲ თჳსი³², ვითარ- [მ]ცა³³ მოვიდა³⁴ დაბასა, რომელსა სახელი ჰქვან³⁵ ცურტავ³⁶.

და ვითარცა მოიწია და³⁷ შევიდა წინაშე³⁸ შუშანიკისა, დედოფლისა ჩუენისა³⁹, და კითხვაჲ⁴⁰ ჰქრუა. ხოლო სანატრელმან შუშანიკ ვითარცა წინა-წარმეტყუელმან⁴¹ ჰქრუა⁴²: „უკუეთუ სულითა ცხოველ არს იგი, ცოცხალმცა ხართ იგიცა და შენცა. უკუეთუ სულითა მომკუდარ ხართ, მოკითხვაჲ ეგე შენი შენდავე მოიქეცინ⁴³“. ხოლო კაცმან მან ვერ⁴⁴ იკადრა სიტყუად მისა⁴⁵. ⁴⁶ ხოლო წმიდაჲ⁴⁷ შუშანიკ აფუცებდა და ჰკითხვიდა⁴⁸ დამტკიცებულად. ხოლო კაცმან⁴⁹ უთხრა მართალი და ჰქრუა⁵⁰, ვითარმედ⁵¹: „ვარსკენ⁵² უვარ-ყო⁵³ ქეშმარიტი ღმერთი“.

ვითარცა ესმა⁵⁴ ნეტარსა შუშანიკს, დავარდა იგი ქუეყანასა ზედა და თავსა დამართ⁵⁵ სცემდა და ცრემლითა მწართა იტყოდა: „საწყალობელ ⁵⁶ იქმნა უბადრუკი ვარსკენ⁵⁷, რამეთუ უვარ-ყო ქეშმარიტი ღმერთი და აღი- არა ატროშანი⁵⁸ და შეერთო იგი უღმრთოთა. [737] და აღდგა და დაუტევა

* შდრ. ნათე 10. 13.
¹ მისა H. ² უვარის-ყოვითა HK. ³ რათა BCDEF GHIKL. ⁴ ქესგან A, ქესაგან H. ⁵ განაგდოს BCDEF GHIKL. ⁶ საწყალი BCDEF GHIKL. ⁷ მეფესა B. ⁸ ესრეთ ეტყოდა ვ-დ-BCDEF GHIKL. ⁹ ბუნებით BCDEF GHIKL. ¹⁰ + არიან BCDEF GHIKL. ¹¹ ესრევე მოვაქცინე... მე] ვითარცა-ესე მე შენსავე მაგას მსახურებასა მოვაქცინე BCDEF GHIKL. ¹² რომელი-იგი BCDEF GHIKL. ¹³ შუშანიკისი BCDEF GHIKL, შუშანიკის H. ¹⁴ მისსა FI, მისდა HK. ¹⁵ მეფისაჲ -EGL. ¹⁶ და იჯმნა-EGL. ¹⁷ მეფისაგან სპარსთაჲსა] მეფისა მისგან სპარსთასა BCDEF GHIKL. ¹⁸ პიტიახშიმან A, პატიახშიმან CEGHIL. ¹⁹ ვა] თანა BCDEF GIL, -HK. ²⁰ იგი-H. ²¹ მას] მე C. ²² უწოდოს BCDEF GHIKL. ²³ მისნი-BCDE F GHIKL. ²⁴ და -F. ²⁵ თჳსნი BCDEF GHIKL. ²⁶ ერთგული] გუელი A, გული BD. ²⁷ შემოვიდეს BCDEF GHIKL. ²⁸ და-BCDEF GHIKL. ²⁹ წარმოემართა CFIK, წარმოემართა D, წარემართა H. ³⁰ საღიასპანოთა BCDEF GHIK, საღიასპანოთა HL. ³¹ თჳსი-BCDEF GHIKL. ³² და ვა BCDEF GHIKL. ³³ მოიწია BCDEF GHIKL. ³⁴ ერქვა BCDEF GHIKL. ³⁵ ცურტავთ BCDEF GHIK, ხურტავთ L. ³⁶ მოიწია და-BCDEF GHIKL. ³⁷ + წმიდისა BCDEF GHIKL. ³⁸ ჩემისა CDEFHIK. ³⁹ მოკითხვაჲ HK. ⁴⁰ წყუ-ღმრ BCDE FIL, წინასწარმეტყუელმან GH. ⁴¹ თქუა BCDEF GHIKL, მსტქუა K. ⁴² მოიქეცინ BCDEF GHIKL. ⁴³ ვერა H. ⁴⁴ მისა-BCDEF GHIKL. ⁴⁵ წმიდაჲ-HK. ⁴⁶ + მას BCDEF GHIKL. ⁴⁷ + მან BCDEF GHIKL. ⁴⁸ თქუა F. ⁴⁹ ვ-დ-F. ⁵⁰ ვარსკენ BCDEF GHIKL. ⁵¹ უარ-ყო L. ⁵² + ესე HIK. ⁵³ დაღმართ H. ⁵⁴ ვარსკენ BCEFGHIK, ვისკენ D. ⁵⁵ ატროშანი A, ატროშინე BCDEF GHIKL.

ტაძარი თვის და ღმრთის მოშიშებით ეკლესიად შევიდა, და თანა მიიყვანა¹ სამნი იგი ძენი მისნი² და ერთი ასული და წარადგინა³ ივინი⁴ წინაშე⁵ საკურთხეველსა. და ესრეთ ილოცვიდა და იტყოდა⁶: „უფალო ღმერთო, შენნი⁷ მოცემულნი არიან და შენ დაიცივენ ესენი, განათლებულნი წმიდისაგან ემბაზისა⁸ მადლითა სულისა წმიდისაგან, ყოფად ერთ⁹ სამწყსო¹⁰ ერთისა მწყემსისა¹¹, უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა“¹².

და ვითარცა მწუხრისა ეამი აღასრულეს, სახლაკი¹² ერთი მცირე პოვა მახლობელად ეკლესიასა¹³ და¹⁴ შევიდა მუნ¹⁵ შინა¹⁶ სიმწარითა სავსელ და¹⁷ მიეყრდნა ყურესა ერთსა და¹⁷ მწარითა ცრემლითა ტიროდა.

III. ხოლო ეპისკოპოსი იგი¹⁸ სახლისაჲ მის პიტიახზისაჲ¹⁹, რომელსა²⁰ სახელი ერქუა აფოც²⁰. არა²¹ მუნ იყო²², არამედ კაცისა ვისამე წმიდისა ვანად²³ მისრულ იყო კითხვად რაჲსმე სიტყუსა²⁴. და მეცა²⁵, ხუცესი დედოფლისა შუშანიკისი, თანა ვჰყვანდი ეპისკოპოსსა მას²⁶. და მყის მოიწია ჩუენდა დიაკონი²⁷ შინაჲთა²⁸ და გუთხრა²⁹ ჩუენ³⁰ ესე ყოველი: მოსლვაჲ პიტიახზისაჲ³¹ და საქმენი დედოფლისანი. ხოლო³² ჩუენ აღვივსენით მწუხარებითა³³ და³⁴ დიდითა ტირილითა ვტიროდეთ³⁵ განწარებულნი³⁶ ცოდვითა ჩუენთა³⁷ წარმოჩინებისათჳს.

ხოლო³⁷ მე ვიჯემენ ადრე³⁸ და მივიწიე³⁹ დაბასა მას, რომელსა⁴⁰ იყო ნეტარი შუშანიკი⁴¹. და, ვითარცა ვიხილე იგი⁴² განწარებული, მეცა ვტიროდე⁴³ მის თანავე⁴⁴. და ვარქუ⁴⁵ ნეტარსა⁴⁶ შუშანიკსა⁴⁷: „ღუაწლსა დიდსა⁴⁸ შესლვად ხარ⁴⁹, დედოფალო⁵⁰, ეკრძალე სარწმუნოებასა⁵¹ ქრისტესსა⁵², ნუჟუჟე მტერმან⁵³ ვითარცა სრსკლმან საძოვარი პოოს⁵⁴ შენ თანა“. ხოლო წმიდამან შუშანიკ ერქუა მე: „ხუცეს, და მეცა დიდსა ღუაწლსა განწადებულ ვარ“. და მე ვარქუ⁵⁵ მას⁵⁶: „ეგრეთ [738] არს: მგნე იყავ⁵⁷, მოთმინე⁵⁸ და სულგრადელ⁵⁹. ხოლო მან ვარქუ⁶⁰ მე: „ჩემდა მარტოასა⁶¹ არიან ქირნი⁶² ესე“! ხოლო⁶³ მე ვარქუ⁶⁴ მას: „ქირი შენი ქირი ჩუენი არს და სიხარული

* შპრ. იოანე. 10. 16.

** II ტიმოთე 2, 17.

¹ მიიყვანა HIK. ² მისნი—BCDEFGHIKL. ³ წარადგინა BCDG, წარადგინა EHI KL. ⁴ იგი IK. ⁵ წინაშე ივინი H. ⁶ ესრეთ ილოცვიდა და იტყოდა იტყოდა ესრეთ BC DEFGHIKL. ⁷ შენი DIL. ⁸ წმიდისა ემბაზისაგან BCDEFGHIKL. ⁹ ერთი D. ¹⁰ სამწყსოდ H. ¹¹ ქრესთ A, ქრისტესსა GH. ¹² სახლი CDEFGHIKL. ¹³ ეკლესიასა EFGHIKL. ¹⁴ და—BC DEFGHIKL. ¹⁵ ~ მუნ შევიდა BCDEFHIKL, მუნ—G. ¹⁶ შინა—BCDEFHIKL. ¹⁷ და—BCDEFGHIKL. ¹⁸ იგი—G. ¹⁹ პიტიახზისა GH, პიტიახზისა L. ²⁰ ერქუა აფოც A. ²¹ არა—F. ²² ~ იყო მუნ F. ²³ ~ ვანად კაცისა ვისამე (ვისამე G, ვისამე H) წმიდისა BCDEF GHIKL. ²⁴ რაჲსმე სიტყუსა—BCDEFGHIKL. ²⁵ მეცა H. ²⁶ შუშანიკისი ...მას მის თანავე ვიყავ ვანსა მას (შინა F)]—BCDEFGHIKL. ²⁷ მოიწია ჩნდა დიაკონი დიაკონი მოიწია BC DEFGHIKL. ²⁸ შინაჲთა H. ²⁹ უთხრა BCDEFGHIKL. ³⁰ ჩუენ—BCDEFGHIKL. ³¹ პიტიახზისა D. პიტიახზისა G, პიტიახზისა H: პიტიახზისა + მის BCDEFGHIKL. ³² ხუ და BCDEFGHIKL. ³³ აღვივსენით მწუხარებითა და—BCDEFGHIKL. ³⁴ ვტიროდეთ F. ³⁵ განწარებულთა BCDEFGHIKL. ³⁶ ჩუენთა—BCDEFGHIKL. ³⁷ ცოდვითა BCDEFGHIKL. ³⁸ ადრე—ადრე BD. ³⁹ მივიწიე BCDEFGHIKL. ⁴⁰ რომელსა C. ⁴¹ ~ ნეტარი შუშანიკ იყო BCDEFGHIKL. ⁴² იგი + ფრ BCDEFGHIKL. ⁴³ ვტიროდი CDEFGHIKL. ⁴⁴ თანა BCDEFGHIKL. ⁴⁵ ვარქუ A. ⁴⁶ + მას CDEFGHIKL. ⁴⁷ შუშანიკსა H. ⁴⁸ შესლვად ხარ შეხვალ BD. ⁴⁹ + ჩემო BCDEFGHIKL. ⁵⁰ + მას BCDEFGHIKL. ⁵¹ ქრესთ A. ⁵² + უმეტეს BCDEFGHIKL. ⁵³ ვარქუ A. ⁵⁴ + ვგე BCDEFGIL, ზე ვგე HK. ⁵⁵ იყავ K. ⁵⁶ მოთმინე EFGHIKL. ⁵⁷ + იქმენ HK. ⁵⁸ მრქუ A. ⁵⁹ მარტოასა C. ⁶⁰ ქირნი—HK. ⁶¹ ხოლო და BCDEFGHIKL. ⁶² ვარქუ A.

შენი¹ სიხარული² ჩუენი არს. ჩუენი არა³ ხოლო თუ დედოფალი ოდენ იყავ, არამედ ჩუენ ყოველთა ვითარცა შეილთა⁴ გუხედვედ⁵.

და ვარქუ⁶ მე სანატრელსა მას ხუაშიადლ—რე⁷: „ვითარ გეგულებს, მითხარ მე, რაჲთა უწყოდი და აღვიწრო⁸ შრომაჲ შენი“. ხოლო მან⁹ ვარქუა¹⁰ მე¹⁰: „რაჲსა¹¹ მკითხავ¹² ამას¹³? და მე მიუგე და ვარქუ¹³ მას¹⁴: „მტკიცედ სდგავა¹⁵ და მან ვარქუა¹⁶ მე: „ნუ იყოფინ ჩემდა, თუმცა¹⁷ ვეზიარე¹⁸ საქმეთა და ცოდვითა ვარსქენისთა“¹⁹. მე მიუგე და ვარქუ²⁰ მას²¹: „მწარე გონებაჲ აქუს²² მას, გუემასა და ტანჯვასა დიდსა შეგავდოს²³ შენ“. ხოლო მან ვარქუა²⁴ მე: „უმჯობესა²⁴ არს ჩემდა²⁵. ჯელთა მისთაგან სიკუდილი²⁶, ვიდრე ჩემი და²⁷ მისი²⁷ შეკრებაჲ და წარწყმედაჲ სულისა ჩემისაჲ; რამეთუ მასმიეს მე²⁸ პავლეს²⁹ მოციქულისაგან: არა დამონებულ არს ძმაჲ³⁰ გინა დაჲ³¹, არამედ³² განეყენენ³³“. და მე³⁴ ვარქუ: „ეგრეთ არს“.

IV. და ვიდრე ჩუენ ამას სიტყუსა შინა ვიყუენით³⁵, კაცი ერთი სპარსი მოვიდა და შევიდა იგი წინაშე³⁶ ნეტარისა შუშანიკისა და ტირილით იტყოდა: „ესევეთარი სახლი მშკლობისაჲ ვითარ საწყალობელ იქმნა და სიხარული მწუხარებად გარდაიქცა³⁷ ხოლო ზრახვითა³⁸ იყო იგი ვარსქენისითა³⁹ და ზაკუვით⁴⁰ იტყოდა⁴¹ ამას და უნდა მონადირებაჲ⁴² ნეტარისაჲ⁴³ მის⁴⁴. ხოლო წმიდამან მან⁴⁵ ცნა⁴⁶ ზაკუვით⁴⁷ იგი⁴⁸ ზრახვაჲ მისი და მოიხლულა თავი მისი მტკიცედ.

და შემდგომად სანისა დღისა მოვიდა ვარსქენ⁴⁹ პიტიახზი⁵⁰. და უთხრა⁵¹ სპარსმან მან ფარულად და ვარქუა⁵²: „მე ვითარ⁵³ მიცნობიეს, ცოლი შენი განდგომილ არს შენგან⁵⁴. და მე ვიტყვ შენ: ნუ რას ფიცხელჳ სიტყუსა ვიტყვ⁵⁵ მას, [739] რამეთუ დედათა ბუნებაჲ იწრო⁵⁶ არს“.

და ხვალისა დღეს ვითარ აღდგა პიტიახზი⁵⁷, გვწოდა⁵⁸ ჩუენ ხუცესთა⁵⁹ და მივედით. და სიხარულით⁶⁰ შეგვმთხვენა⁶¹ და გურქუა⁶² ჩუენ⁶³: „აწ ნუ—რას⁶⁴ მერიდებით მე და⁶⁵ ნუცალა გძაგ“. და ჩუენ მიუგეთ და ვარქუთ⁶⁶: „წარსწყმიდენ⁶⁶ თავი შენი და ჩუენცა წარგუწყმიდენ⁶⁷. მაშინ—ლა იწყო სიტყუად⁶⁸ და თქუა: „რაჲსა ჯელ—იწიფა⁶⁹ ჩემ ზედა ცოლმან ჩემმან ესე-

¹ შენ H. ² სიხარულ EL. ³ ჩნი არა—H. ⁴ + ვგრე BDEFGHIKL. ⁵ ეგრეთ C. ⁶ გუხედვედ A, გუხედვედ BCDEFHIL. ⁷ ვარქუ A. ⁸ ხუაშიადლ—რე B, ხუაშიადლ რე CF, ხუაშიადლ რაჲ D, ხუაშიადლ რაჲ EFGHIKL. ⁹ აღვიწრო L. ¹⁰ ხოლო მან და BCDEFGHIKL. ¹¹ მე—H. ¹² რასა A. ¹³ + მე H. ¹⁴ ვარქუ A. ¹⁵ მას—BCDEFGHIKL. ¹⁶ სდგავა H. ¹⁷ მრქუ A. ¹⁸ თუმცა რათამცა G. ¹⁹ + მე BD. ²⁰ ვარსქენისთა A, ვარსქენისთა BCDEFGIL, ვარსქენისთა HK. ²¹ ვარქუ A. ²² მას—BCDEFGHIKL. ²³ შეგავდოს FIK. ²⁴ უმჯობესისთა HK. ²⁵ არს ჩემდა იყავ BCDEFGHIKL. ²⁶ + მე BCDEFGHIKL. ²⁷ ~ მისი და ჩემი ბეს A. ²⁸ არს ჩემდა იყავ BCDEFGHIKL. ²⁹ პავლე HK. ³⁰ + იგი BCDEFGHIKL. ³¹ და A, BCDEFGHIKL. ³² მე—BCDEFGHIKL. ³³ ად—BCDEFGHIKL. ³⁴ განეყენენ CEGK. ³⁵ მე—BCDEF დაჲ + იგი BCDEFGHIKL. ³⁶ ად—CEFGHIKL. ³⁷ გარდაიქცა G. ³⁸ ზრახვით BCDEFGHIKL. ³⁹ ვიყუენით BD. ⁴⁰ ვარქუ BCDEFGHIKL. ⁴¹ იტყოდა H. ⁴² მონადირებაჲ მოწესუნება BCDEFIKL, მოწესუნება GH. ⁴³ ნეტარისი I. ⁴⁴ + იგი G. ⁴⁵ მონადირებაჲ მოწესუნება BCDEFIKL, მოწესუნება GH. ⁴⁶ ნეტარისი I. ⁴⁷ მისი შუშანიკისი BCDEIKL. შუშანიკისა FGH. ⁴⁸ მან—BCDEFHIKL. ⁴⁹ ~ ცნა წნ F. ⁵⁰ ზაკუვით A, ზაკუვით BCDEFGHIKL. ⁵¹ იგი—BCDEFGHIKL. ⁵² ვარსქენ A, ვარსქენ BCD EFGHIKL. ⁵³ პიტიახზი CH. ⁵⁴ მიუთხრა BCDEFGHIKL. ⁵⁵ და ვარქუ—BCDEFGHIKL. ⁵⁶ ვითარ ვერ GH. ⁵⁷ შენდა BCDEHIKL. ⁵⁸ ეყვ BCDEFGIL. ⁵⁹ გულიწო BCDEFGH IKL. ⁶⁰ პიტიახზი H. ⁶¹ მივეწიდა G. ⁶² სიყუაულოთ BCDEFGIKL. ⁶³ შეგვმთხვენა ABCD IKL. ⁶⁴ პიტიახზი H. ⁶⁵ მივეწიდა G. ⁶⁶ სიყუაულოთ BCDEFGIKL. ⁶⁷ შეგვმთხვენა ABCD IKL. ⁶⁸ და—BCDEFGHIKL. ⁶⁹ ვარქუ A, და ვარქუთ—H. ⁷⁰ წარსწყმიდენ B, წარსწყმიდენ D. ⁷¹ წარსწყმიდენ A. ⁷² სიტყუად A. ⁷³ ეწილიწიფა H. *შპრ. I კო რ. 7,15.

ვითარისა საქმედ? აწ მივედით და არკუთ², ვითარმედ შენ ჩემი³ ხატი⁴ და-
ამჟუ⁵, და საგებელსა ჩემსა ნაცარი გარდაასხ, და⁶ შენი⁷ ადგილი დაგიტევე-
ბიეს⁸ და სხუად წარსრულ ხარ⁹.

ხოლო წმიდამან შუშანიკ თქუა: „არა⁸ თუ⁹ მე აღმემართა ხატი¹⁰ იგი
და¹¹ მემცა დაგამჟუ¹², ხოლო¹³ მამამან შენმან¹⁴ აღჰმართნა სამარტვლენი და
ეკლესიანი აღაშენნა და შენ მამისა შენისა საქმენი განჰრყუნენ¹⁵ და სხუად
გარდააქციენ¹⁶ კეთილნი მისნი; მამამან შენმან წმიდანი შემოიხუნა¹⁷ სახილ¹⁸
თვსა¹⁹, ხოლო შენ დევნი შემოიხუნენ²⁰; მან ღმერთი²¹ ცათა და ქუეყანისა
აღიარა და ჰრწმენა, ხოლო შენ ღმერთი ჰემმარიტი უვარ-ჰყავ და ცეცხლსა
თაყუანის-ეც. და ვითარცა შენ შემოქმედი შენი უვარ-ჰყავ²², ეგრეცა²³ მე შენ
შეურაცხ-გყავ²⁴. და თუ მრავალი ტანჯვაა მოაწიო ჩემ ზედა, მე არა ვეზი-
არო საქმეთა შენთა²⁵. ხოლო²⁶ ჩუენ²⁷ ესე²⁸ ყოველი მიუთხართ²⁹ პიტიახშსა³⁰,
ხოლო მან განიწყო გული³¹ და იბრდლუნდა³² მისთს.

V. მერმე მიავლინა ჯოჯიკ, ძმაა თვისი, და ცოლი ჯოჯიკისი³³, ძმის
ცოლი თვისი³⁴, და ებისკოპოსი სახლისა თვისისა³⁵ და ჰრქუა მათ: „ესრეთ
არკუთ³⁶: აღდეგ და³⁷ მოვედ ადგილს თვისსა³⁸ და ნუ ეგევეთარი³⁹ გონება
გიპყრიეს! უკეთუ არა, თრევით მოგიტორიო⁴⁰“.

და ვითარ⁴¹ მიიწინეს და⁴² შევიდეს⁴³ წინაშე დედოფლისა და⁴⁴ მრავალსა
დასაჯერებელსა სიტყუასა ეტყოდეს მას, მაშინ⁴⁵ წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა
მათ: „კაცნო ბრძენო, თქუენ [740] კეთილად იტყვთ, გარნა ნუ დაგიჯერე-
ბიეს⁴⁶, თუმცა მე⁴⁷ მისა⁴⁸ ცოლად-ლა⁴⁹ ვიყავ⁵⁰. მეგონა მე, ვითარმედ⁵¹ იგი
ჩემდა მოვაქციო⁵² და ღმერთი ჰემმარიტი აღიაროს, და აწ⁵³ მე მიიძულებთ
ამას⁵⁴ ყოფად? ნუ იყოფინ ესე ჩემდა! და შენ, ჯოჯიკ, არღარა ჩემი მახლი
ხარ, და არცაღა მე შენი ძმის⁵⁵ ცოლი, არცა ცოლი შენი დაა ჩემი არს,
რომელნი⁵⁶ მის კერძო და⁵⁷ მისთა საქმეთა ზიარ ხართ“. ჰრქუა მას ჯოჯიკ⁵⁸:
უწყი მე, აწ მოავლინენს მსახურნი და თრევით წარგიყვანოს⁵⁹ შენ⁶⁰“. ხოლო
წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა⁶¹: „უკუეთუ შემკრას⁶² და მითრიოს⁶³, მიხარის⁶⁴,

1 არკუთ A. 2 ჩემი BCDEFGHIKL. 3 ხატი ტახტი K. 4 დაამჟუ A. 5 და—BCDEF
HIL. 6 შენ EFGJ შინა HK. 7 დაგიტევებიეს H. 8 არაა A. 9 არა თუ უკუეთუთა HK
10 ხატი ტახტი HK. 11 და—HK. 12 დაგამჟუ A. დაგამჟუ HK. 13 ხოლო ად HK. 14 შენ-
მან—BDEFGHIKL. 15 განრყენ HK. 16 გარდაიქციენ E. გარდაიქციენ L. 17 შემოიხუნა A.
18 სახედ CDEFGHIKL. 19 თვსა F. 20 შემოიხუნენ A. 21 + შემოქმედი BCDEFGHIKL.
22 უვარ ჰყავ შეურაცხ ყავ BCDEFGHIKL. 23 ეგრეთვე G. 24 შეურაცხ-გყოფ BCDEFGHI
KL. 25 ~ შენთა საქმეთა BCDEFGHIKL. 26 ხ- და BCDEFGHIKL. 27 ჩუენი CDEFGIL.
28 ესე—H. 29 მიუთხარა G. 30 პატიახშა C, პიტიახშა G, პატიახშა II. 31 ~ გული განიწყო
BCDEFHIKL, გული განაწყო G. 32 იბრდლუნდა H. 33 ჯოჯიკისა H. 34 თვისი მისი BCD
EFGIL, ძმის ცოლი თვისი—HK. 35 თვისისა მისისა BCDEFGHIKL. 36 არკუთ A. 37 და—
BCDEFIL. 38 ~ ადგილსა თვისსა მოვედ BDEFGHIKL. ~ ადგილისაგან თვისსა მოვედ
C. 39 ეგრევეთარი BCDEFIL. 40 მოგიტორიოთ BDEFHIKL, მიგიტორიოთ C. მოგიტორიოთ.
G] + ჰაჰა უწყალად BCDEFGHIKL. 41 ვა BCDEFGHIKL. 42 და—F. 43 + დაბასა მას და
შევიდეს BCDEFGHIKL. 44 და—BCDEFGHIKL. 45 მაშინა BCDEFGHIKL. 46 დაგიჯე-
რებიეს HK. 47 მე—BCDEFGHIKL. 48 მისდა BCDEFGHIKL. 49 ცოლად BCDEFGIL.
50 ვიყავ ვიქმენ-ლა BDEFGIKL, ვიქმენ-ლა DH. 51 მეგონა მე ვ-დ მე ვპონებდ (ვპონებდი
K) ნუუკუე HK. 52 მოაქციოთ BCDEFGHIKL. 53 და აწ—BCDEFGIL, აწ—HK. 54 ამის
H, ამისა K. 55 ძმისა G. 56 რომელმან I. 57 და + და D. 58 ჰრქუა მას ჯოჯიკ] ჯოჯიკ თქუა
BCDEFGHIKL. 59 წარგიყვანენ F. 60 შენ—BCDEFGHIKL. 61 თქუა CDEFGHIKL. 62 + მე
FHK. 63 მითრიოს HK, მითრიოს + მე BCDEFGIL. 64 + მე F.

რამეთუ მით სახითა¹ იყოს განჩინება ჩემი მისგან⁴. და ვითარცა ესმა ესე²
მისგან, ცრემლოოდეს³ ყოველნი. და ჯოჯიკ აღდგა და ცრემლით გარე განვიდა⁴.
ხოლო წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა ებისკოპოსსა: „ვითარ მეტყუ მე⁵ დაჯერებად
ჩემდა⁶, რამეთუ მან ღმერთი უვარ-ყო?!“ ხოლო⁷ ჯოჯიკ ევედრებოდა და ეტ-
ყოდა⁸: „დაა ჩუენი ხარ შენ⁹“, ნუ წარსწყემდ სახლსა ამას სადედოფლოსა¹⁰.
ჰრქუა მას წმიდამან შუშანიკ: „უწყი¹¹, ვითარმედ¹² დაა ვარ, ერთგან¹³ განზრ-
დილნი¹⁴, ხოლო¹⁵ მაგას ვერ¹⁶ ვპყოფ, ვითარმცა¹⁷ მოსისხლეობა¹⁸ იქმნა¹⁹,
და თქუენ ყოველნი თანამდებ იქმნენით²⁰“.

და ვითარცა ფრიად აურეგბდეს²¹ მას²², აღდგა წმიდაა და²³ ნეტარი
შუშანიკ და თანა წარიტანა²⁴ ევანგელ²⁵ თვისი და ტირილით ესრტო იტყო-
და: „უფალო, ღმერთო, შენ უწყი²⁶, ვითარმედ მე გულითად²⁷ სიკუდილდ²⁸
მივალ²⁹“.

ესე³⁰ თქუა და წარვიდა მათ თანა და თანა წარიტანა³¹ ევანგელ³²
თვისი³³ და წმიდანი იგი წიგნი³⁴ მოწამეთანი³⁵. და რაჟამს შევიდა იგი ტა-
ძარსა მას³⁶, არა დაჯდა იგი თვისსა მას გალიაკსა³⁷, არამედ სენაკსა შინა მცი-
რესა³⁸. და³⁹ აღიპყრნა გელნი თვისნი ზეცად⁴⁰ წმიდამან⁴¹ შუშანიკ⁴² და თქუა:
„უფალო ღმერთო, არცა მდღელთაგანი⁴³ ვინ იპოვა⁴⁴ მოწყალს, არცა⁴⁵ ერი-
სა კაცი⁴⁶ ვინ გამოჩნდა შორის ერსა ამას⁴⁷, არამედ ყოველთა⁴⁸ მე სიკუ-
დილდ⁴⁹ მიმითუალეს⁵⁰ მტერსა ღმრთისასა⁵¹ ვარსქენს⁵²“.

[741] VI. და შემდგომად ორისა დღისა მოვიდა მგელი იგი ტაძრად და
ჰრქუა⁵³ მსახურთა თვისთა⁵⁴: „დღეს⁵⁵ მე და ჯოჯიკ და ცოლმან მისმან ერთად
პური⁵⁶ ვჭამოთ, ხოლო⁵⁷ სხუასა⁵⁸ ნუ ვის უფლიედ⁵⁹ ჩუენ თანა⁶⁰ შემოსლვად“.
და რაჟამს შემწუხრდა, მოუწოდეს ცოლსა ჯოჯიკისსა და ინებეს ერთად⁶¹
პურისა⁶² ჭამა, რაჟამცა⁶³ მოიყვანეს წმიდა⁶⁴ შუშანიკცა. და ვითარცა
მოიწია ჟამი პურისა, შევიდეს⁶⁵ ჯოჯიკ და ცოლი მისი წინაშე წმიდისა შუ-
შანიკისა, რაჟამცა მასცა⁶⁶ აჭამეს პური, რამეთუ ყოველნი იგი⁶⁷ დღენი

* შექმნ. 24. 60.
1 სახით BDH. 2 ესე — A. 3 ცრემლოოდეს BD, ცრემლოოდეს CDEFGHIKL.
4 განვიდა BCDEFGHIKL. 5 მე შენ BCDEFIL. მე—HK. 6 ჩემდა] ჩემი მისდა BCD
EFGIL. მისდა HK. 7 ხ- და BCDEFGHIKL. 8 და ეტყოდა—BCDEFGHIKL. 9 შენ—
BCDEFGHIKL. 10 სამეფოსა BCDEFIL, სამეფოსა GHIK. 11 უწყი—BD. 12 უწყი ვ-დ—
BCDEFGHIKL. 13 ერთად BCDEFGHIKL. 14 განზრდილნი BD, აღზრდილნი CDEFGHIKL.
15 ხ- გარნა HK. 16 ვერა G. 17 ვ-დ BCDEFGIKL. კ-დ H. 18 სისხლი BCDEFGHIKL.
19 იქმნეს BCDEFGHIKL. იქმნის I. 20 იქმნეთ BCDFHK. იქმნეთ EGIIL. 21 აიძულეს BCD
EFGHIKL. 22 მ-ს—BCDEFGHIKL. 23 წმიდაა და—BCDEFGHIKL. 24 წარიტანა F.
25 ევანგელიე (GL, ევანგელ] სახარება H. 26 იგი BCDEFGIL. 27 გულითა BCDEFGHIKL.
28 სიკუდილდ A. სიკუდილ BCDEFGHIKL. 29 + მე H. 30 ესე] და ესე BCDEFGIL. 31 წა-
რიტანა AEFGL. 32 და თანა წარიტანა ევანგელ თვისი—HK; თვისი—BCDEFGIL. 33 წიგნი
რიტანა BCDEFGHIKL. 34 + წარიტანა HK. 35 ტაძართა მათ BCDEFGHIKL. 36 არა და-
ნაწილნი BCDEFGHIKL. 37 + გალიაკსა დაჯდა BCDEFGHIKL. 38 მცირესა შინა BCD
ჯდა... გალიაკსა] არა თვისსა მას გალიაკსა დაჯდა BCDEFGHIKL. 39 წმიდანი CDEFGHIKL.
EFGHIKL. 40 და—BCDEFGHIKL. 41 ზეცად—BCDEFGHIKL. 42 წმიდანი CDEFGHIKL.
43 ერთად G. 44 იპოვა A. 45 და არცა BCDEFGHIKL. 46 ერისა
47 შუშანიკ—HK. 48 მდღელთაგან G. 49 იპოვა A. 49 და არცა BCDEFGHIKL. 49 ერისა
49 შუშანიკ—HK. 49 მდღელთაგან G. 49 იპოვა A. 49 და არცა BCDEFGHIKL. 49 ერისა
კაცი] ერისაგანი BDEGHIKL. ერისაგანი CF, ერისაგანი I. 48 მას EGL. 47 ყოველთა—BC
DEFGHIKL. 48 სიკუდილდ A, სიკუდილ BCDEFGHIKL. 49 მიმითვალეს B, მიმითვალეს
H. 50 ღმრთისა BDIL. 51 ვარსქენს A, ვარსქენს BCDEFGHIKL. 52 თქუა BCDEFGHIKL.
53 მსახურთა თვისთა—BCDEFGHIKL. 54 დღეს—BCDEFGHIKL. 55 ~ პური ერთად HIK.
56 მსახურთა თვისთა—BCDEFGHIKL. 57 სხუანი H. 58 უფლიედ] უტრევბთ CDEFGHIKL. 59 ჩუენ
60 ხოლო] და BCDEFGHIKL. 61 უფლიედ] უტრევბთ CDEFGHIKL. 61 პურის H. 62 რათა C.
თანა]—BCDEFGHIKL. 63 ერთად] უარულად BCDEFGHIKL. 64 პურის H. 65 მასცა C. 66 იგი—HK.
67 წმიდა] ნეტარი BCDEFGHIKL. 68 შევიდა F. 69 მასცა C. 69 იგი—HK.

მრქუა¹: „უწყეს პიტიახში“². და მე დამიკვრდა³, თუ რაჲსა-მე⁴ მიწყეს ამას ჟამსა? და⁵ მივისწრაფე⁶ და მივედ. და მან მრქუა⁷ მე⁸: „უწყია, ხუცეს, მე ბრძოლად წარვალ ჰონთა⁹ ზედა. და¹⁰ ჩემი სამკაული მას არა დაუტეო, ოდეს იგი არა ჩემი ცოლი არს,—იბოოს¹¹ ვინმე¹², რომელმან¹³ განკაფოს იგი. მივედ და მომართუ¹⁴ იგი¹⁵ ყოველივე, რაჲცა რაჲ¹⁶ არს“. ხოლო¹⁷ მე მივედ¹⁸ და უთხარ წმიდასა შუშანიკს¹⁹. ხოლო¹⁷ მან განიხარა ფრიად²⁰ და მადლი მისცა ღმერთსა და ყოველივე მომიძღუანა²¹ და მივართუ²² პიტიახშსა²³. და მან მიიღო ჩემგან, აღიხილა²⁴, და იბოვა²⁵ ყოველი²⁶ გებულად. და კუალად²⁷ თქუა: „მერმეცა იბოოს²⁸ ვინმე, რომელმან ესე შეიმკოს“.

VIII. და ვითარცა მოიწინეს დიდნი იგი²⁹ მარხვანი, მივიდა³⁰ ნეტარი³¹ იგი³¹ შუშანიკ მახლობელად წმიდასა³² ეკლესიასა³³ და იძია მცირე სენაკი და მუნ³⁴ დაეყუდა. და³⁵ იყო სენაკსა მას³⁶ მცირე სარკუმელი³⁷ და დაყო იგი³⁸. და იყო იგი³⁹ ბნელსა მას შინა მარხვით⁴⁰ და⁴¹ ლოცვით⁴² და ტირილით⁴³.

და პრქუა ვინმე პიტიახშსა საკუთარმან მისმან, ვითარმედ: „ამათ [474] ¹¹ წმიდათა მარხვათა ნურას⁴⁴ ეტყვ მას“.

და ვითარ მოიწია აღესტისა ორშაბათი და მოვიდა პიტიახში⁴⁵ ბრძოლისა მისგან ჰონთაჲსა⁴⁶, ეშმაკი თხრიდა გულსა მისსა⁴⁷. და⁴⁸ აღდგა და მივიდა⁴⁹ ეკლესიად და ეტყოდა ეპისკოპოსსა მას აფუცას⁵⁰: „გამომეც⁵¹ ცოლი ჩემი, რად განმაშორებ ჩემგან?“ და იწყო გინებად და გმობად ღმრთისა⁵² სასტიკად. ხოლო⁵² ხუცესმან ერთმან პრქუა მას: „უფალო, რაჲსა⁵³ ეგრე იქმ⁵⁴ და იტყვ ეგრეთ⁵⁵ ბოროტსა და ავინებ-ეპისკოპოსსა და წმიდასა შუშანიკს რისხვით ეტყვ?“ ხოლო⁵⁶ მან⁵⁷ უხეთქნა⁵⁸ კუერთხითა ხუცესსა მას⁵⁹ ზურგსა, და მან⁶⁰ ვერლარა იკადრა სიტყუად.

და ეგრეთ⁶¹ წმიდაჲ⁶² შუშანიკ თრევით მოითრია⁶³ თიჯათა შიგან⁶⁴ და⁶⁵ ეკალთა ზედა⁶⁶ ეკლესიით ვიდრე ტაძრადმდე, ვითარცა მკუდარი მიეთრია⁶⁶. და აღვიღდა-ადვილდ⁶⁷ ქუე ძეძვ დაეფინა. და თუთ ფერგნი დაიდგნის ძე-

¹ თქუა BCDEFHIKL. ² პიტიახში CH. ³ პიტიახში GL. ⁴ მიკვრდა BCDEFHIKL. ⁵ რაჲსა HK. ⁶ და + მე BCDEFHIL. და—H. ⁷ ვისწრაფე BCDEFHIKL. ⁸ მრქუა H. ⁹ მე—BCDEFHIKL. ¹⁰ ჰონთა H. ¹¹ პიონთა G. ¹² და + მე BCDEFHIKL. ¹³ იბოოს + იგი HK. ¹⁴ ვინ BCDEFHIKL. ¹⁵ რ—BCDEFHIKL. ¹⁶ მომართუ A] + მე BCDEFH IKL. ¹⁷ იგი + აჲ BCDEFHIKL. ¹⁸ რაჲ—HK. ¹⁹ ბ—] და BCDEFHIKL. ²⁰ მოვედ CEFGIKL. ²¹ წ—სა შუშანიკს—BCDEFHIKL. ²² ~ ფდ განიხარა BCDEFHIKL. ²³ მო- მიძღვნა C. ²⁴ + იგი BCDEFHIKL. ²⁵ პიტიახშსა GI. პიტიახშსა H. ²⁶ აღიხილნა F. გა- ნიხილა HK. ²⁷ პოვა BCDEFHIKL. ²⁸ ყოველივე HK] + იგი C. ²⁹ კუალად—BCDEFH IKL. ³⁰ იბოოს] იყოს BCDEFHIKL. ³¹ იგი—HK. ³² მოვიდა H. ³³ იგი—BCDEFHIKL. ³⁴ წ—სა—BCDEFHIKL. ³⁵ ეკლესიისა CHK. ³⁶ მუნ + შა BCDEFHIKL. ³⁷ და—BCDE FGIKL. ³⁸ სენაკსა მას—BCDEFHIKL. ³⁹ სარკუმელი A. ⁴⁰ ~ იგიცა დაყო BCDEFH IKL. ⁴¹ იგი—BCDEFHIKL. ⁴² მარხვითა CEFGIKL. ⁴³ და—H. ⁴⁴ ლოცვითა CEFG HIL. ⁴⁵ ტირილითა CEFGIKL. ⁴⁶ ნურას] ნურაჲს DEFI, ნურარას HKL. ⁴⁷ პიტიახში CH. პიტიახშსან D, პიტიახში GI. ⁴⁸ იონთასა G. ⁴⁹ აფონთასა H. ⁵⁰ მისსა] ვასქენისა BCEFIK, ვასქენისა DGIL. ⁵¹ და—BCDEFHIKL. ⁵² მოვიდა CEFGIKL. ⁵³ აფუცას A, აფუ- ცას BCDEFHIL. აფუცას—HK. ⁵⁴ გამომეც + მე CEFGIKL. ⁵⁵ ბ—] და BCDEFHIL. ⁵⁶ რაჲ BCDEFHIKL. ⁵⁷ იქმ] ჰზან BCDEFIL, ჰან GHK. ⁵⁸ ეგრეთ—BCDEFHIKL. ⁵⁹ ბ—] და BCDEFHIKL. ⁶⁰ მან—BCEFGIKL. ⁶¹ უხეთქნა F. ⁶² ხუცესსა მას—BCDEFH IKL. ⁶³ მან] ხუცესმან მან BCEFGIL, ხუცესმან მან D, ხუცესმან H. ⁶⁴ ეგრე BCDEF GHIL. ⁶⁵ წ—ს D. ⁶⁶ მიეთრია BCDEFHIL, ნიითრია HK. ⁶⁷ შინა BCDEFHIKL. ⁶⁸ ხდა + და BCEFGHIKL, ზედა] დაა D. ⁶⁹ ნიითრია HK. ⁷⁰ ადვილდა-ადვილად BC DEFIL, ადვილდა-ადვილად G, ადვილდა-ადვილ HK.

თუსა¹ მას ზედა², და კუბასტნი შუშანიკისნი და ჯორცნი წულილ-წულილად³ დაებძარნეს ძეძუსა მას. და ეგრეთ მოიყვანეს იგი⁴ ტაძრად. და უბრძანა შე- კრვაჲ მისი და ცენაჲ⁵; ბოროტებდა და იტყოდა⁶: „აჲა ეგერა არა⁷ გერგო შენ ეკლესიაჲ შენი⁸ და⁹ არცა ზურგნი ეგე¹⁰ შენნი ქრისტიანენი¹¹ და უფა- ლი¹² იგი მათი. და ვითარცა სცეს კუერთხითა¹³ სამას ოდენ, არარაჲ აღმოკლდა პირსა მისსა¹⁴ ვაჲებაჲ, არცა კუნესაჲ. მაშინ-ლა¹⁵ პრქუა წმიდამან შუშანიკ ურჩულოსა ვარსქენსა¹⁶: „უბადლო¹⁷, შენ-ლა თავი თვისი არა შეიწყალე-და განსდევ¹⁸ ღმრთისაგან, შეხ¹⁹ მემცა შემიწყალე?“

და ვითარცა იხილა დიდძალი იგი სისხლი, რომელ²⁰ დამოსდიოდა იჩქლთა მათ ჯორცთა მისთა, მაშინ უბრძანა დადებად ჯაჲჲ ქედსა მისსა²¹. და უბრძანა [745] სენაკაჲსა²² ერთსა, რაჲთა წარიყვანონ²³ წმიდაჲ შუშანიკ ციხედ, და საპყრობილესა ბნელსა²⁴ შეაყენონ²⁵ იგი და მოკუდეს²⁶.

IX. დიაკონი²⁷ ვინმე²⁸ ერთი მის ეპისკოპოსისა²⁹ დგა წმიდისა³⁰ შუშა- ნიკის³¹ თანა მას ჟამსა, რომელსა³² გამოჰყვანდა³³ იგი ტაძრით, და უნდა, რაჲთამცა პრქუა, თუ³⁴ „მტკიცედ დეგა“ და³⁵ თული ჰკიდა პიტიახშმან³⁶, სხუჲ ვერლარაჲ³⁷ სცალდა სიტყუად³⁸, ესთენ³⁹ ოდენ პრქუა: „მტკი“⁴⁰... და დადუმნა⁴¹ ხოლო⁴² და სივლტოლად იწყო⁴³ სწრაფით⁴⁴.

მაშინ წარმოიყვანეს, და მოჰყვანდა⁴⁵ წმიდაჲ⁴⁶ შუშანიკ უჯამური და თმა- გარდატევებული⁴⁷, ვითარცა ერთი ვინმე შეურაცხთაგანი⁴⁸, და ვერვინ იკადრა თავსა მისსა დაბურვად⁴⁹, რამეთუ⁵⁰ პიტიახში⁵¹ იგი ჰყვდრ⁵² შეუდგა უკუანა⁵³ კუალსა მისსა და⁵⁴ ავინებდა მას მრავლითა გინებითა.

და მივიდოდა⁵⁴ წმიდისა მის თანა ამბოხი მრავალი დედებისა და მამე- ბისაჲ⁵⁵, სიმრავლეს ურიცხვ, რამეთუ უკუანა შეუდგეს, ჰმაჲ აღემაღლა და ტი- როდეს⁵⁶ და ივაჭდეს⁵⁷ დაწუთა მათთა და საწყალობელად დასთხვედეს ცრემლთა მათთა⁵⁸ წმიდისა შუშანიკისთჲს. ხოლო წმიდამან შუშანიკ უკმო- ⁵⁹ პხედნა⁶⁰ ერსა მას და პრქუა⁶¹ მათ⁶²: „ნუ სტიროთ, ძმანო ჩემნო⁶³ და დანო

¹ ძეძუსა A. ² და თუთ ფერგნი დაიდგნის ძეძუსა მას ზედა—HK. ³ წულილ-წულილად] წულილ-წულილად A, წულილად BCDEFHIKL, წყლულად D. ⁴ იგი—BCDEFHIKL. ⁵ ცენაჲ H. ⁶ ბოროტებდა და იტყოდა] ხისტოლდა და იტყოდა BD, ეიცობო და ეტყოდა CEFHIKL. ⁷ არარაჲ BCDEFHI, არარას HKL. ⁸ შენი—BCDEFHIKL. ⁹ და—BCDEF GHIK. ¹⁰ იგი BCDEFHIKL. ¹¹ ქვანენი BCDEFHIKL. ¹² ოქლი BCDEFHIKL. ¹³ + მით BCDEFHIL. ¹⁴ მისსა—HIK. ¹⁵ მაშინ BCDEFHIKL. ¹⁶ ურჩულოსა ვარს- ქენს—BCDEFHIKL. ვარსქენს A. ¹⁷ უბადრუკა CDEFHIKL. ¹⁸ განსდევი BDEFHIL. ¹⁹ შენ—BCDEFHIKL. ²⁰ რ— BCDEFHIKL. ²¹ მისსა D. ²² სენაკაჲსა BCDEFHIKL. ²³ წარიყვანონ BCDEFHIKL. ²⁴ ბნელსა—F. ²⁵ შეაყენონ BCDEFHIKL. ²⁶ მოკუდეს A, მოკუდენ C. მოკუდენ EFG, მოკუდენ H] + მუნ შინა BDEFHIL, + მას შა CHK. ²⁷ დიაკონი BCDEFHIKL. ²⁸ ვინმე—BCDEFHIKL. ²⁹ ეკლესიისა BCDEFHIKL. ³⁰ წმიდა] წუ CEFHIKL. ³¹ შუშანიკს B. ³² რუსა—BCDEFHIKL. ³³ გამო-ლა-ჰყვანდა BCDE GHIKL. გამო-რა-ჰყვანდა F. ³⁴ თემცა D. ³⁵ და—BCDEFHIKL. ³⁶ პიტიახშმან C. პი- ტიახში H. ³⁷ ვერლარა H. ³⁸ სიტყუად A. ³⁹ ესდენ GI, ესე HK. ⁴⁰ იტკიცედ D, მტკი—CEFGHIKL. ⁴¹ დუმნა EGIL. ⁴² ხ—HK. ⁴³ იწყო] იქცა BCDEFHIKL. ⁴⁴ სწრაფით—G. ⁴⁵ და მოჰყვანდა—H, მოიჰყვანდა D, მოჰყვანდათ K. ⁴⁶ ნეტარი BDEFH IKL, წ—C. ⁴⁷ თმა-გარდატევებული BDEFHIL, თმა-განტევებული CHK. ⁴⁸ ~ შეურაცხთა- განი ვინმე BCDEFHIKL. ⁴⁹ ~ დაბურვად (დაბურვა F) თავსა მისსა BCDEFHIKL. ⁵⁰ რ—] და BCDEFHIKL. ⁵¹ პიტიახში CH, პიტიახში GI. ⁵² ჰყვდარ BD, ჰყვდარი CEFG HIL. ატევებული H, აღმევებული K. ⁵³ და—BCDEFHIKL. ⁵⁴ მივიდა CEFHIKL. ⁵⁵ ~ მამებისა და დედებისა BCDEFHIKL. ⁵⁶ ტიროდეს + და იცემდეს მკერდსა BCDEFH IKL. ⁵⁷ ივაჭდეს] იბძარვიდეს CEFHIKL, იბძოდეს F; ივაჭდეს + და BD. ⁵⁸ მათთა— HK. ⁵⁹ უკმო] მოიხდა H, უკუ მიახდა K. ⁶⁰ თქუა L. ⁶¹ მათ—BCDEFHIKL. ⁶² ჩემნო— BCDEFHIKL.

ჩემნო¹ და შვილნო² ჩემნო³, არამედ ლოცვასა მომიტყენეთ. და ჯმნულმცა⁴ ვარ მე თქუენგან⁵ ამიერთგან, რამეთუ⁶ არლარა მიხილოთ ცოცხალი გამო-სრული ციხით⁷. და ვითარცა იხილა პიტიახშმან⁸ ამბოხი იგი და ტირილი მამათა⁹ და დედათა¹⁰, მოხუცებულთა და ყრმათა, მკედრ¹¹ მიმოდასდევინ და მეოტ¹² ჰყოფნ¹³ მათ¹⁴ ყოველთა. და ვითარცა მიიწინეს¹⁵ ჳილსა მას ცი-ხისასა¹⁶, ჰრქუა პიტიახშმან¹⁷ წმიდასა შუშანიკს: „შენდა ეგდენ¹⁸ ყოფად არს ფერჯითა [746] შენითა¹⁹ სლვა²⁰, რამეთუ²¹ ცოცხალი არლარა გამოსლვად ხარ, ვარნა თუ ოთხთა გამოგიღონ²²“.

და ვითარცა შევიდეს ციხედ²³, პოვეს სახლაკი ერთი ჩრდილოთ კერძო, მცირე და ბნელი, და მუნ შეაყენეს წმიდა იგი²⁴. და ჯაჰკ იგი, რომელ ედვა²⁵ ჳედსა მისსა ზედა²⁶, ეგრეთვე²⁷ ედვა²⁸, და²⁹ დაჰბეჭდა ურჩულ[ო]მან ვარსკენ³⁰ ბეჭდითა თვისითა. ხოლო წმიდამან შუშანიკ თქუა: „მე ამას მიხარულ ვარ, რათა აქა ვიტანჯო და მუნ განვისუენო“. ხოლო³¹ პიტიახშმან³² ჰრქუა მას: „ჰე, ჰე³³, განისუენე!“.

მაშინ³⁴ დაადგინა³⁵ მცველნი მას³⁶ ზედა და ამცნო მათ, რათა³⁷ სი-ყმილითა³⁸ მოკლან იგი. და ესრეთ³⁹ ეტყოდა მათ⁴⁰: „გეტყუ თქუენ, უკუეთუ ვინმე შევიდეს⁴¹ მისა⁴², მამაკაცი⁴³ გინა დედაკაცი⁴⁴, იხილენით⁴⁵ თავნი თქუენ-ნი, და ცოლნი და შვილნი და⁴⁶ სახლნი თქუენნი, უბრალომცა⁴⁷ ვარ⁴⁸, რაჲ გიყო თქუენ“.

X. მაშინ⁴⁹ გამოვიდა ციხით. და მესამესა კვრიაკესა მოუწოდა მცველსა⁵⁰ ერთსა⁵¹, ჰკითხა მას და ჰრქუა: „აქამომდე⁵² ცოცხალ-ლა⁵³ არსა⁵⁴ საწყალობელი იგი?“ ხოლო მან ჰრქუა: „უფალო, სიკუდილდ⁵⁵ კერძო უფროს⁵⁶ საგონებელ არს ვიდრე სიცოცხლით⁵⁷, რამეთუ⁵⁸ შიმშილითა⁵⁹ უფროს⁶⁰ ხოლო⁶¹ მოკუდებ-ბის, რამეთუ არარას⁶² მიიღებს⁶³ საზრდელსა“. ხოლო მან ჰრქუა⁶⁴: „ნურა-რაჲ⁶⁵ გვლიან⁶⁶, უტე⁶⁷,—მოკუდეს“.

¹ ჩემნო—HK. ² შვილო C. ³ ჩემნო—F. ⁴ ჯმნულმცა CGIL, ჯმნილმცა F, ჯმნილცა HK. ⁵ ~ თქუენგან მე BCDEFGHIKL. ⁶ რ—BCDEFGHIL. ⁷ პიტიახშმან GI, პატი-ახშმან H; პიტიახშმან + მან BCDEFGHIKL. ⁸ მამათი H. ⁹ დედათი H. ¹⁰ მკედარ BD, მკედართა CEFGL. ¹¹ მკედართა მიერ HK. ¹² მყოფენ GI, ჰყოფენ L. ¹³ მათ—HK. ¹⁴ მიიწინენ F. ¹⁵ ციხისა D. ¹⁶ პიტიახშმან CH, პიტიახშმან GL. ¹⁷ ეადენ ეხე HK. ¹⁸ შენითა—BCDEFGHIKL. ¹⁹ შესლვა BCDEFGHIKL. ²⁰ რქ BCDEFGHIKL. ²¹ — შენ BCDEFGHIKL. ²² ციხედ—F. ²³ წა იგი—BCDEFGHIKL. ²⁴ ~ ჳედსა მისსა ზედა ედვა BCDEFGIKL, ჳედსა მისსა ედვა H; ზედა—H. ²⁵ ეგრეთვე—BCDEFGHIL. ²⁶ ედვა+მას BCDEFGIKL. ²⁷ და—BCDEFGHIKL. ²⁸ ურჩულთან ვარსკენ—BCDEFGHIKL. ²⁹ ხ—BCDEFGHIKL. ³⁰ პიტიახშმან CH, პიტიახშმან GI, პიტიახშმან I. ³¹ მას კიტხვით HK; მას + კიტხვით CEFGL. ³² ჰე, ჰე ჰე CEFGL, თე KL. ³³ მაშა BCDEFGHIK, მამა L; მაშინ — და BCDEFGHIKL. ³⁴ დაადგინა GH. ³⁵ მის BCDEFGHIKL. ³⁶ რა—C. ³⁷ სი-ყმილით G. ³⁸ ესრეთ—BCDEFGHIKL. ³⁹ ეტყოდა მათ—BCDEFGHIKL. ⁴⁰ ვინმე შევიდეს შე-ვინმე-ვიდეს BCDEFGHIKL. ⁴¹ მისსა GHK. ⁴² ანუ მამაკაცი BCDEFGHIKL. ⁴³ დედა B. ⁴⁴ განიხილენით BCDEFGHIKL. ⁴⁵ და—L. ⁴⁶ უბრალოთა G. ⁴⁷ ვარ + მე BCDEFGHIKL. ⁴⁸ მაშინ და მაშინ-ლა BCDEFGHIKL. ⁴⁹ ~ ერთსა. მცველსა BCDEFGHIKL. ⁵⁰ აქამამდე G. ⁵¹ ცოცხალ G. ⁵² არის BCDEFIL, არს GHK. ⁵³ სიკუდილად BCDEFGHIL. ⁵⁴ უფროს DH. ⁵⁵ ცოცხლით H. ⁵⁶ რქ ხოლო იგი BCDEFGHIKL. ⁵⁷ შიმშილით D, შიმ-შილით HK. ⁵⁸ უფრო CEFGL. ⁵⁹ ხ—FHK. ⁶⁰ არარას არა რაჲ BCDEFGL, არა რაჲსა H. ⁶¹ მოიღებს CEFGL, მოღებს D. ⁶² + მას BD. ⁶³ ნურარაჲ ნუ რაჲ II. ⁶⁴ გლიან BCDEFGIL. გელან HK. ⁶⁵ უჯ—BCDEFGHIKL.

ხოლო მე მრავლითა ვედრებითა ვარქუ¹ მცველსა მას და უქადე ჳურ-ჳერი² ერთი სამისოა. და ძნიად თავს-იდვა შეტეებაჲ³ ჩემი და მრქუა⁴ მე: „რაჲმს დალამდეს⁵, მოვედ შენ⁶ ხოლო მარტოა⁷. და ვითარ შემიყვანა⁸ მცველმან მან, და ვიხილე ტარივი იგი⁹ ქრისტესი¹⁰ შუენიერად, ვითარცა სძალი, შემკული¹¹ საკრველთა მათგან¹², და მე, ვითარ ვერ დამითმო გულმან¹³, ვტიროდე¹⁴ ფრიად. ხოლო წმიდამან შუშანიკ მრქუა მე: [747] „კეთილისა ამისთჳს სტირა¹⁵, ხუცეს¹⁶ ხოლო მცველმან მან მრქუა მე: „ესე-ლა თუმცა¹⁷ მეცნა, არამცა შემოგიტევე¹⁸ შენ“. ხოლო¹⁹ მე²⁰ ვიწყე სიტყუად და განმტი-ცებად მისა²¹, რადენი²² ღმერთმან მომცა მე სიტყუად²³. და ვიჯმენ ჩისგან²⁴ და წარვედ²⁵ სწრაფით²⁶ ვანად ჩემდა²⁷“.

ხოლო²⁸ პიტიახში²⁹ ჩორდ³⁰ წარემართა: და ჯოჯიკ, ცმა მისი, არა და-ხულა³¹, ოდეს საქმე ესე³² იქმნა წმიდისა შუშანიკის³³ ზედა. და ვითარ მო-იწია ჯოჯიკ³⁴, უკუნა სდევდა პიტიახშსა³⁵. და მიეწია³⁶ მას³⁷ საზღვართა ჰე-რეთისათა³⁸ და ევედრებოდა მას ფრიად³⁹, რათამცა ბრძანა საკრველთა მათ-გან განტევებაჲ⁴⁰ მისი⁴¹. და ვითარ⁴² ფრიად აწყინა⁴³, ბრძანა განტევებაჲ სა-კრველთაგან⁴⁴ ოდენ. და ვითარ მოვიდა ჯოჯიკ, აღჰკადა⁴⁵ ჯაჰკ⁴⁶ იგი ჳედსა მისსა, ხოლო ბორკილთაჲ არა თავს-იდვა წმიდამან შუშანიკ ვიდრე⁴⁷ აღსას-რულამდე⁴⁸ მითურთ⁴⁹. რამეთუ ექუსი⁵⁰ წელი ციხესა მას შინა აღასრულა და წესიერებითა საღმერთოთა⁵¹ ყუაოდა: მარხვითა, მარადის მღვდარებითა⁵², ზედგომითა⁵³, თაყუანის-ცემითა⁵⁴ უწყინოდ⁵⁵ და კითხვითა წიგნთაჲთა მო-უწყინებელად⁵⁶. განაბრწყინა და განაშუენა ყოველი იგი ციხე სულიერითა მით ქნართა.

XI. და მიერთგან განითქუა⁵⁷ ყოველსა ქართლსა საქმე მისი. და მოვი-დოდეს მამანი და დედანი აღნათქუემთა შეწირვად და, რაჲ⁵⁸ ვის უტმდა, მი-ემადლებოდა წმიდითა⁵⁹ ლოცვითა⁶⁰ ნეტარისა შუშანიკისითა⁶¹, რომელსა მო-სტემდა მას⁶² კაცთ-მოყუარე ღმერთი⁶³: უშვილოთა ივილი, სნეულთა კურნე-ბაჲ, ბრმათა თუალთა ახილვაჲ⁶⁴.

* შტრ. გ ა მ ო ტ ბ. 21, 2.
¹ ვაოჰ A. ² ჳურტველი BCDEFGHIKL. ³ შეტეობა BCDEFGIL. ⁴ მრქუ B. ⁵ და-ლამდეს BCDEGIKL. ⁶ შენ—BCDEFGHIKL. ⁷ ~ მარტო ხოლო BCDEFGHIKL. ⁸ ~ მ გ CEFGHIL. ⁹ იგი—BCDEFGHIKL. ¹⁰ ქრისტი A. ¹¹ შემკული D. ¹² + ჩემგან BCDEFGH IKL. ¹³ ვსტიროდი HK. ¹⁴ სტირა F, სტირაა H. ¹⁵ ესე-ლა თუმცა ესალაჲ BCDEFGHI, ესალაჲ KL. ¹⁶ შემოგეტევე BCDEFGHIKL. ¹⁷ ხქ და BCDEFGHIKL. ¹⁸ მე—BCDE FGHIL. ¹⁹ მისსა G. ²⁰ რადენ BCDEFGIL, რადენ HK. ²¹ სიტყუად—BCDEFGHIKL. ²² მისგან სწრაფით BCDEFGHIKL. ²³ და წარვედ—F. ²⁴ სწრაფით—BCDEFGHIKL. ²⁵ თესად BCDEFGHIKL. ²⁶ ხქ და BCDEFGHIKL. ²⁷ პიტიახში CH, პიტიახში GL. ²⁸ ჩორდ D, შორის GHK. ²⁹ დაჰკადა A. ³⁰ ~ ესე საქმე BCDEFG. ³¹ ჩორდ შორის CEFIL, შორად D, შორის GHK. ³² პიტიახშსა CH, პი-ტიახშსა GL. ³³ ეწია BCDEFGHIKL. ³⁴ მას—BCDEFGHIKL. ³⁵ ჳურათისათა CF. ³⁶ ევედ-რებოდა მას ფქ ფრიად ევედრა BCDEFGHIKL. ³⁷ განტევებად H. ³⁸ მისი—BCDEFGH IKL. ³⁹ ვითარ—H. ⁴⁰ აწყინა აიძულა F, იწყინა H; და შგ H. ⁴¹ საკრველთა BCDEF-HIKL, საკრველით G. ⁴² აღკადა D, აღკადა E. ⁴³ ჯაჰკი A. ⁴⁴ ვიდრემდე H. ⁴⁵ აღსას-რულამდე BCDEFGHIKL. ⁴⁶ მითურთ BCDEFGHIKL. ⁴⁷ მითურთ BCDEFGHIKL. ⁴⁸ და ლოც-ვითა და ევედრებითა D. ⁴⁹ ზედგომით H. ⁵⁰ + და ცრემლით BCDEFGIL, + და ცრემ-ვითა და ევედრებითა D. ⁵¹ უწყინოდ G. ⁵² ~ განითქუა მიერთგან BCDEFGHI ლითა HK. ⁵³ უწყინოთა HK. ⁵⁴ მოუწყენელად G. ⁵⁵ ~ განითქუა მიერთგან BCDEFGHI ლითა HK. ⁵⁶ წყინოთა C. ⁵⁷ ლოცვითა—H. ⁵⁸ შუშანიკისათა CFH, შუშანიკისთა EG, KL. ⁵⁹ რაჲჲ HK. ⁶⁰ რქ BD. ⁶¹ აღილვა GHKL.

იყო ვინმე დედაკაცი ერთი სპარსი მოგვ, [748] რომელსა განბორბისა¹ საღმობაჲ აქუნდა². და მოვიდა იგი³ წმიდისა⁴ შუშანიკისა⁵. ხოლო იგი⁶ ასწავებდა მას⁷, რაათამცა დაუტევა მოგობაჲ⁸ იგი და იქმნა⁹ იგი¹⁰ ქრისტიანე¹¹. ხოლო დედაკაცი მან¹² თავს-იდგა¹³ ადრე-ადრე¹⁴. და იგი ასწავებდა დედაკაცსა¹⁵ მას და ეტყოდა, ვითარმედ: „მივედ იერუსალმს¹⁶ და განსწმიდნე¹⁷ განბორბისა¹⁸ მაგისგან შენისა“¹⁹. და მან გულს-მოდგინედ შეიწყნარა და წარემართა გზასა მას სახელითა ღმრთისა²⁰ ჩუგინისა იესუ ქრისტოსითა²¹, და განიკურნა იგი საღმობისა მისგან. და ვითარ გარე მოიქცა იგი²² სიხარულითა დიდითა და მოიწია მუნვე, მოვიდა იგი წმიდისა შუშანიკისა²³ მადლისა გარდაქდალ²⁴ და წარვიდა სახილ²⁵ თუსა²⁶ სიხარულით²⁷ განმრთელებული²⁸.

XII. ხოლო წმიდამან შუშანიკ ნაცვალად²⁹ კიკნაუხტისა³⁰ საქმისა³¹ დიდითა გულს-მოდგინებითა ჰელთა აღიხუნა³² და ვითარ და მცირედთა³³ დღეთა შემდგომად³⁴ ასერგასისნი იგი ფსალმუნნი³⁵ და ისწავლნა³⁶, რომლითა-იგი³⁷ დღს და ღამს ზესკნელისა მის მეუფისა მიმართ³⁸ სათნოსა მას გალობასა შესწირვიდა³⁹ ცრემლით⁴⁰.

და უთხრეს ნეტარსა შუშანიკს, ვითარმედ: „შვილნი იგი შენნი მიაქციონა⁴¹ მოგობასა“⁴². მაშინ იწყო თავუანის-ცემად ღმრთისა მიმართ ტირილითა⁴³ დიდითა⁴⁴ და თავსა თუსსა ქუე დაშარათ⁴⁵ სცემდა, სულთ-ითქუნა⁴⁶ და თქუა: „გმადლობ შენ, უფალო ღმერთო⁴⁷ ჩემო, რამეთუ იყვნეს-ვე არა ჩემნი, არამედ შენნი მოცემულნი იყვნეს⁴⁸. ვითარცა გნებავეს, იყავნ ნებაჲ შენი, უფალო⁴⁹, და მე დაწიევე საქმეთაგან⁵⁰ მტერისათა“⁵¹.

და ზე მივედ და ვიხილე წმიდაჲ შუშანიკ დამპრშალი⁵² და დაბუშებული⁵³ ტირილითა⁵⁴. და რამეთუ⁵⁵ მოედლუნა⁵⁶ წმიდასა მას ეპისკოპოსსა⁵⁷ საზრდელი*, [B 17E] და ვითარ ფრიად ვაიძულე, მცირედ ოდენ გემოა იხილა და ვჰმადლობდით ღმერთსა. და ვიდრე მუნ ეამადმდე მოვიდიან შვილნი იგი⁵⁸ მისნი ხილვად დედისა თუსისა; ხოლო რაქანს მიაქციენს და უვარ-ყვეს⁵⁹ ღმერთი, ვერღარა იკადრეს ხილვად მისა⁶⁰, არამედ სახელიცა მათი სცავდა სმენად.

* აქედან A ხელნაწერს აკლია ფურცელი.

¹ განბორბისა BCDFI. განბორბისა EGL. განუწორებელი II. განბორბისა K
² აქუნდა A. ³ იგი—BCDEFGHIKL. ⁴ სანატრელისა BCDEFGHIKL. ⁵ შუშანიკისა N
⁶ ხოლო იგი—BCDEFGHIKL. ⁷ მას—F. ⁸ მოგუშბა B, მოგუგობა C, მოგუგობა F. ⁹ იქმნას H. ¹⁰ იგი—BCDEFGHIKL. ¹¹ ქრესტე CDEGHKL. ¹² მან—BCDEFGHIKL. ¹³ თავს-იდგა—EGL. ¹⁴ ადრე-ადრე] ადრე EFGHL. ¹⁵ დედაკაცსა—HK. ¹⁶ ირმდ A. ¹⁷ განსწმიდნე + იგი D] განსწმიდნე H. ¹⁸ განბორბისა BCDFI. განბორბისა EGL. განბორბისა IJK. ¹⁹ მაგის შენისაგან BCDEFGHIKL. ²⁰ ღმრთისა BCDEFGHIL. ²¹ ქრესტოთა A. ²² იგი—BCDEFGHIKL. ²³ შუშანიკისა E. ²⁴ მადლისა გარდაქდალ] და მადლი გარდაიჭადა BD და მადლი შეწირა (შესწირა K) CDEFGHIKL. ²⁵ სახილ CDEGHKL. სხით F. ²⁶ თუსსა GIL. ²⁷ სიხარულითა BDGH. ²⁸ განმრთელებული H. ²⁹ ნაცვალად BEHK, ნაცვალად DEGL. ნაცვალად F. ³⁰ კიკნაუხტისა] სასწაულთა CDEFGHIKL. ³¹ საქმითა F. ³² აღიხუნა A. ³³ მცირეთა BCD EIL. ³⁴ შემდგომად—BCDEFGHIKL. ³⁵ ფსალმუნნი DH. ³⁶ და ისწავლნა BCDEFGHIKL. ³⁷ რომლითა იგი] რაქანს BCDEFIL, რა G]—HK. ³⁸ მიმართ—CEFGIK, იმართ სათნოსა—H. ³⁹ შესწირვიდა BCDEFGHIKL. ⁴⁰ ცრემლითა HK. ⁴¹ მიაქციონა BD, მიაქციონა HK. ⁴² მოგუგობასა B, მოგუგობასა D. ⁴³ ტირილით ღმრთისა მიმართ BCDEGHKL, ტირილით თავუანის-ცემად ღმრთისა მიმართ F, და ტირილიად ღმრთისა მიმართ H. ⁴⁴ დიდითა—BCDEFGHI KL. ⁴⁵ დაშარათ HK. ⁴⁶ და სულთ-ითქუნა BCDEGHKL, და სულთ-ითქუნა F. ⁴⁷ ღმრთო—BCDEFGHIKL. ⁴⁸ იყვნეს—BCDEFGHIKL. ⁴⁹ თო] ღმრთო HK. ⁵⁰ საზრდელითაგან CI, საზრდელითაგან FGHKL. ⁵¹ მტერისათა F. ⁵² დამპრშალი BCDEFGHKL, დამპრშალი DEL. ⁵³ დაბუშებული H. ⁵⁴ ტირილით II. ⁵⁵ რა—BCDEFGHIKL. ⁵⁶ მოედლუნა H, მოედლუნა K. ⁵⁷ ეპისკოპოსსაგან H. ⁵⁸ უვარ-ყოფდესცა BD. ⁵⁹ მისსა GHI.

XIII. და მერმე მოციქულნი მოაგლინნა¹ პიტიახშმან² და ჰრქუა: „ანუ ნებაჲ ჩემი ყავ და მოვედ ტაძრად; უკუეთუ არა მოხვდე შენა, ჩორლ³ წარგცე შენ ანუ კარად კარაულითა“. ხოლო წმიდამან შუშანიკ მიჰრქუა⁴ ესრეთ: „უბალო⁵ და უგულსკმოო, ხოლო⁶ მე თუ კარად ანუ ჩორლ⁷ წარმცე, ვინ უწყის, თუ მუნ კეთილსა რასმე⁸ შევემთხვო⁹ და ბოროტსა ამას განვერე“. და გულსა ეტყოდა პიტიახში¹⁰ იგი სიტყუათა მათთჳს (ვითარ-იგი ჰრქუა მას, ვითარმედ: „ვინ უწყის, თუ კეთილსა რასმე¹¹ მივემთხვო“), ვითარმედ: „ნუუკუე მთავართაგანსა ვისმე ეცოლოს“¹². და მიერთგან არღარავინ მიაგლინა მისა¹³. ხოლო წმიდაჲ შუშანიკ ბოროტთა მათ გუემათა დათმენათათჳს იტყოდა, რაათამცა¹⁴ სათნო ეყო ღმერთსა.

ხოლო პიტიახშმან¹⁵ გამოარჩია ძუძუეს-მტე¹⁶ მისი საკუთარი, რაათა მოიყვანოს იგი ტაძრად. და ვითარცა ჰრქუა¹⁷ კაცმან მან: „ისმინე ჩემი და ჩამოვედ ტაძრად, და ნუ აოტრებ სახლსა მას თქუენსა“, ჰრქუა მას წმიდამან შუშანიკ: „არქუ¹⁸ მას უღმრთოსა, ვითარმედ¹⁹ შენ მომკალ და მარქუ მე²⁰: ცოცხალითა ფერჯითა არა გამოხვდე შენ მაგიერ ციხით. ხოლო²¹ აწ, უკუეთუ [B179] შემძლებელ ხარ მკუდარსა²² აღდგინებად, პირველად დედაჲ შენი აღადგინე, რომელი ურდს დამარხულ არს, გარნა თუ მისა²³ ვერ შემძლებელ ხარ აღდგინებად, ვერცა ჩემდა შემძლებელ ხარ განყვანებად, გარნა თრევით განმითრიო“²⁴. და ვითარცა მიუთხრეს პიტიახშსა²⁵ სიტყუაჲ იგი, და მან თქუა: „ნანდღვლე²⁶ ვთქუ ეგი!“

და მეორესა დღესა შემო-ვინმე-ვიდა და ჰრქუა წმიდასა შუშანიკს: „კეთილად მიუგე²⁷ მას სიტყუაჲ იგი, რამეთუ მაგიო სახით²⁸ ეგულეზოდა შეტყუვილი შენი და მას სხუაჲ ზრახვაჲ გულსა²⁹ მოეკადა სიბოროტისაჲ შენთჳს“. წმიდამან შუშანიკ ჰრქუა მას: „და³⁰ შენ ღმერთი ძილსა შინა ნუ გგონიეს³¹*, რომელმან განუშადნის³² სიტყუანი პირსა კაცისასა, რამეთუ იტყვს თუთ უფალი: მე მიუგო³³ სიტყუაჲ თქუენ წილ“³⁴.

XIV. და ვითარცა აღიგსებოდა მეექუსე იგი წელი საპყრობილესა მას შინა, ჯეკმა დამაშურალობითა შრომათა მათ შინა სიმენისა³⁵ მისისაჲთა სენი³⁶ სნეულებისაჲ³⁷ მოიწია მის ზედა, რომელსა-იგი წინაასწარ უღალადებდი და ვეტყოდე³⁸, ვითარმედ: „ნუ ჯეკმა, რამეთუ დაუმძიმებ ჯოროცთა მაგათ ზედა³⁹, რამეთუ ვერ დაგიტომონ და მერმე ვერღარას⁴⁰ შემძლებელ იყო ყოფად რაასმე⁴¹ საქმედ კეთილსა⁴² ეგოდენითა მაგიო ფიცხლად მარხვითა და მარადის ზედგომითა და ღამე ყოველ დაშურომითა⁴³, ფსალმუნებითა და გალობითა“. და არცალა მცირედ სადა სცა ჯოროცთა მისთა⁴⁴ განსუენებაჲ, და შეიქმნა და დადნა ვითარცა ავლი.

* შდრ. ფსალმ. 120, 4; ** შდრ. ლუკა 12, 12.

¹ მოაგლინა DF, მიაგლინა H. ² პიტიახშმან CH, პიტიახშმან GL. ³ ჩორლ D, ჩორლ H. ⁴ ჰრქუა HK. ⁵ უბალო DHK. ⁶ ხოლო—HK. ⁷ ჩორლ D, ჩორლ HK. ⁸ რასმე GHK. ⁹ შევემთხვო HK. ¹⁰ პიტიახში CH, პიტიახში GL. ¹¹ რაათამე BCDGHK, რაათამე E, რაათამე F, რასა L. ¹² ციხით L. ¹³ მისსა G. ¹⁴ პიტიახშმან CH, პიტიახშმან GL, პიტიახშმან K. ¹⁵ ძუძუეს-მტე BD, ძუძუეს-მტე E. ¹⁶ კათქუა H. ¹⁷ არქუთ H. ¹⁸ ვითარმედ] კუალად H. ¹⁹ მარქუ მე—F. ²⁰ რა + შენ H. ²¹ მკუდრისა HK, მკუდრისა G. ²² მისსა GHIK. ²³ განმითრიო HK. ²⁴ პიტიახშსა GL, პიტიახშსა H. ²⁵ ნანდღვლე GH. ²⁶ მიუგე EGL. ²⁷ საზრდელითა GK. ²⁸ გულს H. ²⁹ და—H. ³⁰ გონიესა H, გონიესა K. ³¹ განუშადნი D. ³² მიუგე H. ³³ სიტყუათა H. ³⁴ სენი G. ³⁵ სნეულობისა C, სურნეულობისა G. ³⁶ ვეტყოდი CDEGHKL, ვეტყოდი F. ³⁷ მაგათ ზედა] შენთა IJK. ³⁸ ვერღარა L. ³⁹ რაათამე DFGHK. ⁴⁰ კეთილისა GHK. ⁴¹ დაშურომითა—H. ⁴² მისთა] თუსთა H.

ხოლო დიდთა მათ მარხვათა აღვსებისათა¹ ერგასისთა მათ დღეთა, ექუსთა წელთა შინა არცა დღისი, არცა ღამე არა დაჯდის ქუე, არცა და-
იძინის, არცა საჭმელი რაა მიიღის, გარნა დღესა ხოლო² კვრიაკესა ეზიარის
კორცსა და სისხლსა³ ქრისტეს⁴ ღმრთისა ჩუენისასა⁵; და მცირედ ოდენ წუე-
ნი⁶ მხლისა⁷ შექმნული—იგიცა მცირედ—მიიღის, ხოლო პურისა გემოა არა
იხილის ვიდრე აღვსებადმდე.

და მიერ დღითგან, ვინათგან პყრობილ ყვეს⁸ იგი ციხესა მას შინა,
სასთაულსა⁹ ზედა თავი არა მიდვის, გარნა ალიზი¹⁰ ერთი დაიდვის სასთუ-
ნალ¹¹. და ქუესაგებელად¹² იყო გირჯაკი ერთი ძუელი და კაცთა თუალსა
სასთაული¹³ ერთი ხალენისა უცნ სასთუნლით¹⁴ კერაო. და თაყუანის-საცემე-
ლად კილიკი ერთი მცირე ქუე წარუგდებიდ¹⁵, და გრწყილი¹⁶ და ტილი მოუ-
გონებელი ადგილსა ზას დასხმულ იყო. ეამსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწუე-
ლი [B 180] იგი¹⁷ მჭურვალეზა მზისა, ქარნი ხორშაკნი და წყალნი მავნე-
ბელნი, რომლისა¹⁸ მკვდრნიცა მის ადგილისანი საესენი სენითა, წყლითა გან-
სივებულნი და განყვთლებულნი, დაწერტილნი და დამჭნარნი¹⁹ და დამლიერე-
ბულნი²⁰, ჩარადოვანნი, პირ-მსივანნი²¹ და დღე-მოკლედ ცხორებულნი; და
მოხუცებულნი²² არავინ არს მათ ქუეყანათა. და ესეთსა მას²³ ციხესა შინა
ექუს წელ პყრობილ იყო და ზიიმეთა მათ საკრველთა შინა აღიდებდა ღმერთსა.

XV. და ვითარცა მეზღვე წელი დადგებოდა, მოიწია²⁴ წმიდისა და სამ-
გზის სანატრელისა შუშანიკისა²⁵ ზედა წყლულეზა²⁶ კორცთა მისთა და და-
უცხრომელად²⁷ შრომათა მათ გამო დაუსივდეს ფერწნი მისნი და თხრამლი აღმო-
სდიოდა²⁸ ადგილად-ადგილად²⁹. და წყლულეზანი დიდ-დიდნი³⁰ იყენეს და მატ-
ლიცა³¹ დასხმულ იყო წყლულთა³² მათ, რომელ-იგი³³ აღილო კელითა თვისი-
თა და მიჩუენებდა მე³⁴ და³⁵ ჰმადლობდა ღმერთსა. და თქუა: „ხუცეს, ნუ მძი-
მე გიჩნ³⁶ ესე³⁷, რამეთუ მუნი³⁸ იგი მატლი უდიდეს არს და არა მოკუდე-
ბის“³⁷. და მე, ვითარცა ვიხილე მატლი იგი, მოუგონებელად დიდად მწუხარე
ვიყავ და ვტიროდე³⁸ ყრიად. კუალად³⁹ მრქუა მე რისხვით: „ხუცეს⁴⁰, რად
მწუხარე ხარ? ვიდრე უკუდავთა მათ მატლთა შეჭმასა, უმჯობეს⁴¹ იყავინ
ამათ⁴² მოკუდავთა შეჭმა აქავე ამას ცხორებასა“. და მე მიუგე და ვარქუე:
„ძაძისა სამოსელი მცირედ-ღა⁴³ შეგერაცხა⁴⁴ საგუემელად, და აწ მატლთა⁴⁵
მაგათთს მხიარულ⁴⁶ ხარ?“ და მან მრქუა⁴⁶ მე ქენებით: „ნუ ვის თანა იტყვ
ძაძისა სამოსლისათს ცხორებასა ჩემსა, რამეთუ აღრე ყოფად არს დატევება
უბადრუკთა ამათ კორცთა ჩემთა“. რამეთუ შინაგან ძაძა ემოსა და არავინ

* შდრ. მარკ. 9. 44.

¹ შადვსებისათა K. ² ხოლო შინა F. ³ სისხლსა + იესო H. ⁴ ქრისტესა H. ⁵ ჩემ-
ნისა B. ჩინისა D. ⁶ წუენაკი BD. ⁷ მხლისა EGL. ⁸ ყვეს F. ⁹ სასთულსა BG. ¹⁰ ალიზაკი
BD. ¹¹ სასთუნად HL. ¹² + მისა HK. ¹³ სასთულაკი BD. ¹⁴ სასთუნლით C. ¹⁵ წარუგდებედ
G. წარუგდებედ HK. წარუგდებედ L. ¹⁶ წყილი H. ¹⁷ იგი—HK. ¹⁸ რომელსა DH. ¹⁹
მჭნარნი] დაწერტილნი BD. დამჭნარნი H. ²⁰ დამლიერებულნი C. დამღერებულნი HIK
²¹ და დამლიერებულნი... პირ-მსივანნი—EGL. ²² მოხუცებულნი DG. ²³ ესეთსა მას] ესე-
ვითარსა HK. ²⁴ მოიწია—EGL. ²⁵ შუშანიკისა DH. ²⁶ უცხრომელად H. ²⁷ გარდმოსდიოდა F.
²⁸ ადგილად-ადგილად BD, ადგილ-ადგილად CEFHGHIKL. ²⁹ დიდნი F. ³⁰ მატლითა L. ³¹ წყლუ-
ლებათა H. ³² რომელი-იგი HK. ³³ და + კდ H. ³⁴ გიჩნს FLHK. ³⁵ ესე—HK. ³⁶ მუნ GHK.
³⁷ მოაკლდების F. ³⁸ ვტიროდი CEGIL, ვსტიროდი HK. ³⁹ კდ—CEFGHIKL. ⁴⁰ ~ ხუცეს
რისხვით EGL. ⁴¹ უმჯობეს B, უმჯობედ D. ⁴² ამათ B. ⁴³ მცირედ G. ⁴⁴ შეგერაცხა CEEG
HK. ⁴⁵ ძაძარულ G. ⁴⁶ მრქუ H.

იცოდა¹ ჩემსა გარეშე, ხოლო გარეგან კაცთა თუალსა ანტიოქიისა² პალე-
კარტი³ ემოსა.

XVI. და ვითარცა ესმა ჯოჯიკს, ვითარმედ მიახლებულ არს ნეტარი
დედოფალი წმიდა⁴ შუშანიკ სიკუდილდ, წარვიდა და თანა წარიყვანა⁵
• ცოლი და შვილნი და მონა⁶-მგვეალნი მისნი. და მივიდა ციხედ ხილვად სა-
ნატრელისა შუშანიკ⁷ მარტულისა. და ვითარცა მიიწია⁸, მძღავრ⁹ შე-ხოლო-
ვიდა და თაყუანის-სცა პატიოსანსა ჯუარსა¹⁰ და მოიკითხა წმიდა შუშანიკ.
თანა დაუჯდა¹¹ და ჰკითხვიდა სალმობათა მათთს: ხოლო წმიდამან¹² მან¹³
პრქუა: „კეთილ¹⁴ ვარ, ვითარ ღმერთსა¹⁵ უნებს, არამედ ყოველთა წარსავალ-
10 სა¹⁶ მას გზასა მეცა წარვალ“. [B 181] ხოლო ჯოჯიკ მსწრაჟლ აღდგა ხე¹⁷,
პირველთა მათ უწესოთა საქმეთა აღუარებდა და ევედრებოდა¹⁸ წმიდასა შუ-
შანიკს და ეტყოდა: „სძალო და მგველო ქრისტესო¹⁹, ითხოვე ღმრთისაგან,
რაათა მომიტევენს მე მრავალნი შეცოდებანი ჩემნი“. ხოლო წმიდამან შუშანიკ
პრქუა მას: „თუ შენ სხუად სახედ ყრმებრ არარაა ჰქმენ, ღმერთმან მოგი-
11 ტევენს²⁰ შენ“. და ჯოჯიკ პრქუა: „მაგის სახისათს მოვედ მე შენდა, რაათა,
რომელი-იგი არა რაამე სათნო იყოს ღმრთისა, არა ვქმენ“. წმიდამან²¹ შუ-
შანიკ პრქუა: „უკუეთუ ეგე ეგრეთ ჰყო²² შენ, უკუდავ მექმენ²³ მე მაგით სიტყუთა
და ღმერთმან შესცინენ დღეთა ცხორებისა შენისათა“.

და მერმე, ვითარ ჰეატყუა ჯოჯიკ, ვითარმედ²⁴ მას დღესა განვალს
20 წმიდა იგი კორცთა ამათგან, პრქუა: „მაკურთხე მე და ცოლი ჩემი, მგე-
ვალნი შენი, და შვილნი ჩემნი²⁵ და მონა-მგვეალნი ჩემნი, და თუ რაამე შე-
გცოდეთ, ვითარცა კაცთა საწუთროსათა²⁶ და სოფლის მოყუარეთა, მი-
გვტევენ და ნუ მოიკსენებ მედგრობათა ჩემთა²⁷. ხოლო წმიდამან შუშანიკ
პრქუა ჯოჯიკს და ცოლსა მისსა: „ყავთ წარმდებად საქმეს ესე ჩემი²⁸, რამე-
28 თუ არავინ იბოვა კაცთაგანი, რომელსამცა აქუნდა წყალობად²⁹ და ტკივილი
ჩემთს, რომელმანმცა³⁰ შეაჯგრა უღმრთოსა მას საწუთროსა³¹ მეუღლესა“. ხოლო
მათ პრქუეს: „ჩუენ თნიერ შენსა ფრიად დავშუერთ, გარნა არა იყო სმე-
ნაა, არცა სიტყუაა“. მაშინ პრქუა წმიდამან შუშანიკ: „განვისაჯნეთ მე და
ვარსქენ³² პიტახში³³ მუნ, სადა-იგი არა არს თუალღება³⁴ წინაშე მსაჯულისა
30 მის მსაჯულთაჲსა და მეუფისა მის მეუფეთაჲსა, სადა არა არს რჩევაა მანა-
კაცისა და დედაკაცისა³⁵, სადა მე და მან სწორი სიტყუაა ვთქუათ წინაშე
უფლისა³⁶ ჩუენისა იესუ³⁷ ქრისტესა³⁸; მიაგოს³⁹ მას⁴⁰ უფალმან⁴¹, ვითარ
მან უეამოდ ნაყოფნი ჩემნი მოისთულნა⁴² და სანთელი ჩემი დაშრიტა და ყუა-
ვილი ჩემი დააქნო, შეენიერება⁴³ სიკეთისა ჩემისა და აბნელა და დიდება

* შდრ. ისუ ნავე 23, 14; III სეფ. 2. 2. ** შდრ. ეალატ. 3, 28. *** შდრ. II
ტიმოთ. 4, 14.

¹ უწყოდა HK. ² ანტიოქიისა BDHK. ³ პალევასტი L. ⁴ წმიდან—HK. ⁵ წარიყვანა
BCEFIKL, წარიყვანი H. ⁶ მონა + და CEFHGHIKL. ⁷ შუშანიკ I. ზუაანისი H. ⁸ მო-
იწია G. ⁹ მძღავ H. ¹⁰ ჯუარსა] ჯაქვსა H. ¹¹ დაჯდა F. ¹² წნ—HK. ¹³ მან—EGL. ¹⁴ კე-
თილად HK. ¹⁵ ოსა H. ¹⁶ წარსვლესა BCEFHL, წარმავალსა H. ¹⁷ ხე] ხა BD. ¹⁸ და ევედ-
რებოდა—HK. ¹⁹ ქრესო H. ²⁰ მოგიტევენს H. ²¹ ხ წნ H. ²² იყო BCDEFGHIL, იყოს HK.
²³ მექმენ BCDEFGHIKL. ²⁴ კდ] კდ H. ²⁵ შენნი F. ²⁶ საწუთროსათა K. ²⁷ ჩუენთა CF.
²⁸ ჩუენი B. ²⁹ წყლულეზა GL. ³⁰ ოლმანცა CDFGHK. ³¹ საწუთროსა K. ³² ვარსქენ BCDE
FGHIKL. ³³ პიტახში (GL, პატახში H. ³⁴ თუალღება HK. ³⁵ ღრისა BD. ³⁶ იესო HL.
³⁷ ქრესა G. ³⁸ მიუგოს H. ³⁹ მან CEFHIL. ⁴⁰ ღწ G. ⁴¹ მოსთულნა B, მოსთულნა D. მო-
ისულნა I. ⁴² და შეენიერება BCDEFGHIKL.

ჩემი დაამდაბლა. და¹ ღმერთმან საჯოს მის შორის და² ჩემ³ შორის. ხოლო მე აწ ამას ვჰმადლობ ღმერთსა, რამეთუ ტანჯვითა მისითა⁴ მე ლხინება ვპოო, და გუემათა და თრევათა მისათაჲს მე განსუენებასა მივემთხოვ, და უგულსწმოებისა და უწყალოებისა მისისათჲს მე წყალობასა მოველი იესუ⁵ ქრისტეს მიერ უფლისა ჩემისა⁶.

ხოლო იგინი ამას ყოველსა სიტყუასა მისსა ზედა⁷ ტიროდეს მწარედ და ჰრქუეს: „მოგვტევენ ბრალნი ჩუენნი და გუაკურთხენ, წმიდაო მოწამეო და [B182] მარტლო სანატრელო ქრისტეს ღმრთისაო“. ხოლო წმიდაჲნი შუშანიკ⁸ ჰრქუა: „ღმერთმან მიგიტევენინ⁹, რომელ-რაჲ-იგი¹⁰ ჰყავთ“. მაშინლა აკურთხნა¹¹ ჯოჯიკ და ცოლი და შევილი მისნი და მონა-მჭეველი¹² მისნი¹³ და ყოველი ეზოჲ და პალატი მისი. და ამცნებდა სლვად გზათა ღმრთისათა და ეტყოდა, ვითარმედ¹⁴: „ესე ყოველი ცხორებაჲ, ვითარცა ყუავილი ველთაჲ, წარმავალ არს* და დაუდგრომელ, და ვინსთესა¹⁵—მოიმკო^{17**} და ვინ განაბნია¹⁷ გლახაკათაჲს—შეიკრიბა¹⁶, და რომელმან წარიწყმიდოს¹⁹ თავი თჳსი, მან პოოს იგი^{20***}, რომელმან აღიდა იგი“. და უჯმნა²¹ და²² გამოგზავნა²³ იგინი მშჯღობით.

XVII. მერმე²⁴, შემდგომად ჯოჯიკისა, მოიწია თავი იგი ეპისკოპოსთაჲ სამოელ და იოვანე ეპისკოპოსი, მისივე მოყუასი, რომელ-იგი იყვნეს განმამტკიცებელ²⁵ და დიდად დანაშურალ, სახლეულითურთ²⁶ თანა-ყოფით²⁷ იყვნეს²⁸ მონა, და მონაწილე იყვნეს და თანაზიარ სრომათა მისთა; მადლო-²⁹ ბით წარჰგზავნიდეს³⁰ ნავთსადგურისა მის³⁰ მიმართ ქრისტესისა. მსგავსად მისევე სახისა აზნაურნი³¹ დიდ-დიდნი და³² ზეპურნი³³ დედანი, აზნაურნი და უაზნონი³⁴ სოფლისა³⁵ ქართლისანი მოვიდეს³⁶. ეგრეთვე, რომელნი-იგი გულს-მოდგინებით მრჩნაწილე ყოფილ იყვნეს სრომათა მათ მისთა სანატრელობით³⁷, ვითარცა ახოვანსა მვნესა მიჰვედრიდეს³⁸ ქრისტესსა³⁹.

და თხოვასა ერთსა ითხოვდეს მისგან ყოველნი იგი ეპისკოპოსნი და აზნაურნი ერთბამად, რაჲთა ბორკილი იგი ფერჯთაჲ ბრძანოს საცოდ და ნაკურთხეველ ყოველთათჲს, რომელსათჲსცა ჰრქუა წმიდაჲნი შუშანიკ, ვითარმედ: „მე რაჲ ვარ, არაღირსი ესე? ხოლო ღმრთის-მოყუარებისა⁴⁰ თქუენისათჲს ხუცესმან ადავსენ წადილი თქუენი მავის სახისათჲს. ხოლო⁴¹ მე⁴² რაჲ-⁴³ მე რაჲ⁴³ შემძლეცლ ვარ, არამედ ყოველად სავესმან ქრისტემან აღგავსენინ თქუენ ყოველითა კეთილითა, რიგელნი-ესე ჩემთჲს მოწუერით და ეზიარებით ვნებათა ამათ ჩემთა და ჰირთა და ტანჯვათა. ხოლო მე⁴⁴, საყუარელნი, აჰა ესერა წინაგანმზადებულსა მას გზასა⁴⁵ წარვალ⁴⁶ საუკუნესა. ჰირისა ამის⁴⁷ წილ ჩემისა ქრისტემან სომადლოს მე სიხარული, სატანჯველთა ამათ წილ განსუე-⁴⁸

* შდრ. ფსალმ. 102, 15. ** შდრ. გალატ. 6, 8. *** მათე 10, 39.
1 და—HI. 2 ნის შორის და—HK. 3 ჩემს D| ჩემსა და ნის HK. 4 ტანჯვით მისით H.
5 იესო GL. იესოს H. 6 ჩემისა HL. 7 ზედა—B. 8 შუშანიკ K. 9 მოგიტევენინ D, მოგიტევენინ G, მოგიტევენინ H, მოგიტევენინ K. 10 რათა რაჲ-იგი G, რომელიცა იგი HK. 11 აკურთხა FH.
12 მონა და მჭეველი H. 13 მისნი—CEFGHIK. 14 ელ—H. 15 მისთესო HK. 16 მოიმკოს CEFGH IKL. 17 განაბნისო HK. 18 შეიკრიბოს (CEFGHIK). 19 წარიწყმიდოს K. 20 იგი—HK. 21 უჯმნა CFHKL. 22 და—H. 23 წარმოგზავნა FK. წარმოგზავნა H. 24 მერმე G. 25 განმამტკიცებულ L. 26 სახლეულითურთ H. 27 თან ყოფით H. 28 იყვნეს—HK. 29 წარგზავნეს F. 30 მისისა H.
31 აზნაური BCDF. 32 და—CEFGHIL. 33 ზეპურნი სეფე ქალნი CEFGHIKL. 34 და უაზნონი—H. 35 სოფელსა H. 36 მოვიდოდნენ HK, მოვიდენ I. 37 სანატრელებით L. 38 მვედრებულსა H. 39 ქრესსა H. 40 ღმრთის მსაუბრებისა F. 41 ხუცესი HK. 42 მე—K. 43 რამე რაჲ არა რაჲსამე H, რაჲსამე K. 44 მე—HK. 45 გზასა| ჩუენსა გზასა BD. 46 წარმავალ H. 47 ამისა H.

ნებაჲ, გუემათა ამათ ჩემთა და თრევათა¹ და შეურაცხებათა²—მივემთხოვ მე დიდებასა და პატივსა ცათა შინა დაუსრულებელსა³. და იგინი ჯმნულნი⁴, ცრემლითა სავესენი, ძლევისა მისთჲს [B 183] დიდებასა ღმრთისა მიმართ შესწირვიდეს, და გამოვიდეს ციხით და წარვიდეს.

XVIII. და მოიწია დღე იგი წოდებისა მისისაჲ. და მოუწოდა ეპისკოპოსსა მისისა⁵ სახლისასა აფოცს⁶ და მადლსა⁷ მისცემდა მისა⁷ მიმართ მოწულოებისა⁸ მისისათჲს, ვითარცა მამასა და მამა-მძუძესა შემვედრა⁹ მე, კაცი ცოდვილი და გლახაკი ესე. და შეჰვედრებდა ნეშტთა მათ ძულთა მისთასა და უბრძანებდა დასხმად ადგილსა მას, ვინაჲცა-იგი¹⁰ პირველად¹¹ გამოითრიეს, და ეტყოდა: „უკუეთუ ღირს რაჲმე ვარ უკუანაჲსკენელი ესე მეთერთმეტ¹² მოქმედი ვენაქისაჲ*, იყვნით¹² ყოველნი კურთხეულ უკუნისამდე ჟამთა“. და ჰმადლობდა¹³ ღმერთსა და თქუა: „კურთხეულ არს უფალი ღმერთი ჩემი, რამეთუ მშჯღობით მას ზედა დავწევ და დავიძინე¹⁴“. და შეჰვედრა სული თჳსი უფალსა ყოველთა შემწყნარებელსა.

XIX. და მაშინ-ლა მსწრაფლ¹⁴ მოილო სანატრელმან მან ეპისკოპოსმან იოვანე შესაგრაგნელად სულარი¹⁵ წმიდაჲ წმიდათა მათ და პატიოსანთა ნაწილთა მისთაჲ, და ეგრეთ სხუათა მათ¹⁶ ადგილეთ გუამი იგი ფრიად დამაშურალი და დაქმული მატლთა¹⁷, და განვბანეთ იგი¹⁸ მატლისა მისგან მიწოვანისა და თხრამლისაგან, და შევემოსეთ მჩურითა¹⁹ მით. და მაშინ-ლა ეპისკოპოსთა მათ ორთავე²⁰, იოანე და აფოც²¹, ვითარცა ჯართა მვნეთა დაუღლვითა²² ზესკენელისა მის ფასისათა, ყოველით კრებულითურთ ფსალმუნითა სულიერითა და კეროვნითა აღნთებულითა და საკუმეველითა სულნელითა²³ აღვიბუენით პატიოსანნი²⁴ ძულნი და გამოვიბუენით წმიდასა მას²⁵ ეკლესიასა. და დავჰკრძალენით წმიდანი იგი და დიდებულნი და პატივემულნი ნაწილნი წმიდისა²⁶ შუშანიკისნი²⁷ განმზადებულსა მას ადგილსა. და მას ლამესა ანგელოზთა სახედ ღამე იგი განვათიეთ და დავითის²⁸ ქნარითა მით ყოველად ძლიერსა ღმერთსა²⁹ და ძესა მისსა³⁰ უფალსა ჩუენსა³¹ იესუ³² ქრისტესა ვადიდებდით, რომელი ყოველითა ყოველთა მიმართ შემძლებელ არს³³ და განამჯნის³³ მამანიცა და დედანიცა და თჳსთა მათ თჳსი იგი³⁴ ძლიერებისა ძლევაჲ მიჰმადლის ყოველთა, რომელნი ეძიებენ მას ერთითა გულითა.

XX. და³⁵ არს დასაბამი ტანჯვათა მათ წმიდისა შუშანიკისთაჲ³⁶ თთუესა აპნისისასა³⁷, მერვესა თთჳსასა და³⁸ დღესა ოთხშაბათსა, და მეორედ გუემად მისი³⁹ შემდგომად⁴⁰ აღესებისა ზატაკსა⁴¹, დღესა ორშაბათსა⁴², [B184] და

* შდრ. მათე 20, 6. ** ფსალმ. 4, 9. *** შდრ. II კორინთ. 12, 6.
1 და თრევათა—HK. 2 + წილ H. 3 ჯმნულნი FGKL, ჯმნიდა H. 4 მისსა GH.
5 აფოცს BCDEG. 6 მადლობასა HK. 7 მისსა HK. 8 მოწულებისა BCDEFJ, ჰმოცილებსა G, მოწულებისა HKL. 9 შემვედრა EGL. შევედურა H. 10 იგი—H. 11 პირველ HK. 12 იყვნით L. 13 მადლობდით F. 14 მსწრაფლ| ადრე-ადრე BD. 15 მჩურით BD. 16 სახითა მით G.
17 მატლითა G, მატლთა—მეო HK. 18 იგი—EGL. 19 მჩურითა| სამოსლთა HK. 20 ორთავე—F. 21 აფოც BD, აფოც CFI, ფოც EGL. 22 და უღლვითა G. 23 სუბნელითა F, სუნნელითა HK. 24 პატიოსანი DH. 25 წმიდისა მის H. 26 წმიდისა—H. 27 შუშანიკისანი F. 28 დავითის| ვითარ H. 29 + მამას HK. 30 ძისა B. 31 ჩნა—H. 32 იესო HL, იესუს I. 33 განამჯნის BD, განამჯნის CEFIKL, განამჯნის G, განამჯნის H. 34 იგი—C. 35 და|დრდ CEFGHIKL. 36 შუშანიკისათა BCDEFGHIKL. 37 აპნისა BEF, აპნისა C, აპრილისასა DI, აპნისასა GL, აპრილსა HK. 38 და—HK. 39 მისა EGL. 40 შდრ—FG. 41 ზატაკისა H, ზადიკისა K. 42 დღესა ორშაბათსა—EGL.

კუალად ტანჯვად ვარდობისა¹ თთუესა ატცხრამეტსა, და აღსრულებაჲ მისი თთუესა ოკდონბერსა² ათჩვდმეტსა³ საცსენებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კოზმან⁴ და დამიანსთან⁵. და დღე ხუთშაბათი იყო, რომელსა⁶ განვაწესეთ საცსენებელი წმიდისა შუშანიკისი⁷ სადიდებელად და საქებელად⁸ ღმრთისა, მამისა და ძისა და⁹ სულისა წმიდისა¹⁰, რომლისა¹¹ შუენის დიდებაჲ უკუნითი უკუნისამდე, ამჟნ¹².

¹ ვარდობის H. ² ოკდონბერსა EFGKL, ოკდონბერსა H. ³ ათშვდმეტსა K. ⁴ კოზმან] კათალიკოზმან L. ⁵ დამიანეთა BCEFGIL. ⁶ რომელსა + შინა HK. ⁷ შუშანიკისა CF IK. ⁸ და საქებელად—F. ⁹ და—H. ¹⁰ ~ წმიდისა სულისა C. ¹¹ რომელსა GH. ¹² ამინ HKLJ—I.

ՀԱՄԱՌՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

- Ա. Գ. Աբրահամյան, Հայոց գիր - Ա. Գ. Աբրահամյան, Հայոց գիր և գրչություն, Երևան, 1973:
- Ագաթ. - Ագաթանգեղայ Պատմություն Հայոց: Աշխատասիրութեամբ Գ. Տէր-Մկրտչեան և Ստ. Կանայեանց, Տփղիս, 1909:
- Ագաթ. հին վրաց. - Պարույր Մուրադյան, Ագաթանգեղոսի հին վրացերեն խմբագրությունները, Երևան, 1982:
- Ղ. Ալիշան, Յուշիկը - Ղ. Ալիշան, Յուշիկը հայրենեաց Հայոց, Ա, Վենետիկ, 1869:
- ԲԵՂ - «Բանբեր Երևանի Համալսարանի»:
- Ն. Ակինեան, Դասական հայերենը - Ն. Ն. Ակինեան, Դասական հայերենը և Վիեննայի Մխիթարեան դպրոցը, Վիեննա, 1932:
- Ն. Ակինեան, Զննություն - Ն. Ներսէս վ. Ակինեան, Զննություն ս. Սահակի վերագրուած կանոններու և Հայոց եկեղեցական տարին Է. դարու սկիզբը, հատ. Ա, Վիեննա, 1950:
- Ն. Ակինեան, Զրիստոնէութեան մուտքը - Ն. Ներսէս Ակինեան, Զրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան և Վրաստան («Գերի կինը», ս. Հռիփսիմէ և ս. Նունէ): Պատմական ուսումնասիրություն՝ աղբյուրների ջննութեամբ, Վիեննա, 1949:
- Ն. Ն. Ակինեան, Ն. Պ. Պողոսեան, Մատ. հետագ. - Ն. Ն. Ակինեան, Ն. Պ. Պողոսեան, Մատենագրական հետազոտություններ. Վկայաբանություն ս. Շուշանկան: «ՀԱ», 1970:
- Ն. Անառյան, ՀԱԲ - Ն. Անառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հատ. IV, Երևան, 1979:

Այրարատ - Ն. Ղ. Ալիշան, Այրարատ, Վենետիկ, 1890:

Գարեգին Սրվանձտյանց, Երկեր - Գարեգին Սրվանձտյանց, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978, հ. 2, Երևան, 1982:

ԳԹ - Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, Երուսաղեմ, 1994:

Երեմիա Տեկանց, Ճանապարհորդություն - Երեմիա Տեկանց, Ճանապարհորդություն Բարձր Հայք և Վասպուրական (1872-1873), Երևան, 1991:

Գ. Զարբհանալեան, ՀՀԴ - Գ. Զարբհանալեան, Հայկական հին դպրութիւն, Վենետիկ, 1897:

Մ. Խորենացի, ՊՀ - Մովսիսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց: Աշխատասիրութեամբ Մ. Աբեղեան և Ս. Յարութունեան, Տիֆլիս, 1913:

ՀԱ - «Հանդէս Ամսօրեայ»:

ՀԱԲ - տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ:

Հայապատում - Հ. Ղ. Ալիշան, Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւնը Հայոց, Վենետիկ, 1901:

ՀՄ - Հ. Ս. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, հատ. Ա, Երևան, 1959:

«Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց» - Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան, հատ. Ա, Երուսաղեմ, 1966, հատ. Զ, Երուսաղեմ, 1972:

«Մայր ցուցակ ձեռագրաց ի Վենետիկ» - Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանի Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հատ. Բ, յօրինեց Հ. Բարսեղ վ. Սարգիսեան, Վենետիկ, 1924:

Մանուկ Աբեղեան, Երկեր - Մանուկ Աբեղեան, Երկեր, հատ. Գ, Երևան, 1968:

Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Վրաց աղբյուրները - Պրոֆ. դր. Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հատ. Ա (Ե- Ժ Ե դար), Երևան, 1934:

Միքայել Չամչյանց, ՀՊ - Միքայել Չամչեանց, Հայոց պատմութիւն, հատ. Բ, Երևան, 1984:

Մխիթար Այրիվանեցի - Մխիթարայ Այրիվանեցու Պատմութիւն ժամանակագրական: Ի լոյս ընծայեաց Զ. Պատկանեան, Ս. Պետերբուրգ, 1867:

Պ. Մուրադյան, Խորենացու բնագրական հետքերը - Պարույր Մուրադյան, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» բնագրական հետքերը 6-7-րդ. դարերի երկերում, «Էջմիածին», 1992, № Զ-Է:

Կ. Յուզբաշյան, Ե՞րբ է սկսվել - Կ. Յուզբաշյան, Ե՞րբ է սկսվել Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած ապստամբությունը, ՊԲՀ, 1984, № 1:

ՊԲՀ - «Պատմա-բանասիրական հանդես»:

Ա. Սիրմէեանց, Մայր ցուցակ - «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Երուսաղէմի սրբոց Յակոբեանց վանքի», հատ. Ա: Կազմեց Արտաւազդ արքեպ. Սիրմէեանց, Վենետիկ, 1948:

Սոկրատ - Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի Եկեղեցական պատմութիւն: Թարգմանեաց Փիլոն Տիրակացի: Աշխատասիրութեամբ Մեսրոպ վ. Տէր-Մովսէսեան, Վաղարշապատ, 1897:

«Սոփերք» - Սոփերք հայկականք, Թ, Վենետիկ, 1853:

Վարդան - Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի: Լուսաբանեալ [ի Հ. Ղ. Ալիշանէ], Վենետիկ, 1862:

«Վկայաբանություն սուրբ Շուշանիկի», թարգմ. Ե. Մ. - Վկայաբանություն սուրբ Շուշանիկի: Թարգմանությունը Երվանդ Մելքոնյանի, «Էջմիածին», 1982, № Դ., էջ 29-36:

«Վրաց աղբյուրները» - տե՛ս Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Վրաց աղբյուրները:

Ուխտանէս - Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց, Վաղարշապատ, 1871:

Ս. Է. Զոլանջյան, Ճշգրտումներ - Ս. Է. Զոլանջյան, Ճշգրտումներ Ուխտանէս պատմիչի կենսագրության վերաբերյալ, ՊԲՀ, 1980, № 1, էջ 159-171:

Ի. Աբուլաձե, Աշխատություններ - ռեզոս ձեռագր. ձեռագր. Գ. I-IV, թմուրն, 1975-1985.

Ի. Աբուլաձե, Բառարան - ռեզոս ձեռագր. ձեռագր. յարտղի յնոն ըլլեոյն, (Յանալըն), թմուրն, 1973.

Ի. Աբուլաձե, Վրաց և հայոց ... - ռեզոս ձեռագր. յարտղի ըս եոմեղրո ըո-ցրոսցրղի յրտոյրտոն (IX-X եե-Յո), թմուրն, 1944.

- Ի. Արուլաձե, ԲՅ - յարտըն լեռնաշղթան ժշգրի սոմեխրի տարգմանի. յարտըն լեռնաշղթա եւ ժշգրի սոմեխրի տարգմանի ցամոկոզընոթա եւ ըլլեկոնոթ ցամոսեցա ողոս ածըլաժըմ. տծոլոսո, 1953.
- Զ. Ալեքսիձե, Նոր տեղեկություն - Ե. ղըլլեկոժը, սեադո լեռնա "րիստըլեթա սաեղոն թըսաեյը", "ըլլեռնալեռնընի սալարտըլը", 5 սՅրոլո, 1991.
- Արսեն Սափարացի - անեյն սաթարըլո, ցանցոլոսոթըս յարտըլեթա եւ սոմեյնոթ. լեռնաշղթա յրոլլեռնըլադըլադըլոն, ցամոկոզըլլա եւ կոմընլարընի ըալըր-տո ՆաՆա ղըլլեկոժըմ. տծոլոսո, 1980.
- «Եզեկիլի գրոց խմբ.» - "ընեյկոլընոն թոցնոն ժշգրի յարտըլո ջըրեկոյընի". լեռնաշղթա ցամոսալլեռնըլադըլա, ցամոկոզըլլա եւ ըլլեկոնոթ ըալըրտո տոնաթոն լլլեռնաշղթա. տծոլոսո, 1976.
- Իվ. Իմնախիշվիլի, «Շուշանիկի վկայաբանության» լեզուն - ոչանըլ ոմնաոմշոլըլո, "թըլլեռնոկոն թամընի" ջընա- "թըլլեռնոկոն թամընա" (սաոլընիլլեռնո կըրընըլո). տծոլոսո, 1978, ցՅ. 67-94.
- Իվ. Իմնախիշվիլի, Վրաց լեզվի պատմ. քրեստոմասիա - "յարտըլո ջընոն ոսլո-րոլըլո յըրեկոմաթոթա", V-X սալլեռնըլեռնոն ժըլըլընի. ցամոսեցա եւ լաձըլ-ըլընի եւ ըլլեկոնոթ ըալըրտո ոչ. ոմնաոմշոլըլա. տծոլոսո, 1953.
- «Խանմետյան բնագրեր», I - "Նանմըլո լեռնաշղթա", ըակՅ. I. լեռնաշղթա ցամոսա-լլեռնըլադըլա, ցամոկոզըլլա եւ սթմեռոնոթ ըալըրտո ըամարա յալաոնաթ. տծոլոսո, 1984.
- Կ. Կեկելիձե, Դրվագներ ... - Յ. յըլլեկոժը, յըլլեռնընի ժշգրի յարտըլո ըլլեռնա-լեռնոն ոսլոլոլըլա, ց I-XIV, տծոլոսո, 1945-1986.
- Կ. Կեկելիձե, Վրաց գրակ. պատմություն - կորնըլո յըլլեկոժը, յարտըլո ըլ-լեռնալեռնոն ոսլոլոլըլա. ժշգրի մթըրըլա. ց I, լեռնաշղթա, 1923.
- Կ. Կեկելիձե, Վրաց գրակ. պատմություն, I⁴ - Յ. յըլլեկոժը, յարտըլո ըլլեռնա-լեռնոն ոսլոլոլըլա, I⁴, տծոլոսո, 1960.
- Կ. Կեկելիձե, Վրաց գրակ. պատմություն (հին գրակ.), II - կորնըլո յըլլեկոժը, յարտըլո ըլլեռնալեռնոն ոսլոլոլըլա, ժշգրի ըլլեռնալեռնա, II, տծոլոսո, 1958.
- Ս. Ղուբանիշվիլի, Զրեստոմասիա - "ժշգրի յարտըլո ըլլեռնալեռնոն յըրե-կոմաթոթա", I. թըլլեռնըլո սոլ. յըլլեռնըլըլա թոլըր. տծոլոսո, 1946.

- Յակոբ Յուրտալեցի, Վկայաբանություն ... - ոսլոլո լեռնաշղթա, մարլլեռնըլա թըլլեռնոկոնո, յարտըլո եւ սոմեխրի լեռնաշղթա ցամոսեցա, ցամոկոզըլլա, յարոնըլլեռն, ըլլեկոնոթ եւ սաժոլըլընի ըալըրտո ողոս ածըլաժըմ. լեռնաշղթա 1938. Վերահրատ.՝ տծոլոսո, 1978.
- «Մեր գանձը» - "հըլլեկոնոթ սալլեռնաշղթա". յարտըլո մթըրըլա լոլ լեռնաշղթա, ց. I: ժշգրի մթըրըլա. լեռնաշղթա ցամոսալլեռնըլադըլա սոլ. յըլլեռնըլըլա, տծոլոսո, 1960.
- «Մցխեթյան գրչագիր» - "մցխեթրո իլըլալըլըլո". ցամոսալլեռնըլադըլա յ. ըլլեռնաշղթա. տծոլոսո, 1985.
- «Շուշանիկի վկայաբանություն» (ժող.) - "թըլլեռնոկոն թամընա". սաոլընիլլեռնո կըրընըլո. տծոլոսո, 1976.
- Լ.-Ն. Ջանաշիա, Ղազար Փարպեցու տեղեկությունները - ը. յանաթոթա, ըաձար լեռնաշղթան սալարտըլըլոն թըսաեյը. տծոլոսո, 1962.
- Ն. Ջանաշիա, Շուշանիկի վկայաբանությունը, I. - Ե. յանաթոթա, թըլլեռնոկոն թամընա, I. տծոլոսո, 1980.
- Իվ. Ջավախիշվիլի, Երկեր - ոչանըլ յալաոնըլըլո, տեխըլըլա թորմըլ լեռ-նաշղթա, ց. I-VIII, տծոլոսո, 1977-1986.
- Իվ. Ջավախիշվիլի, Պատմական մատենագրություն - ոչ. յալաոնըլըլո, ժշգրի յարտըլո սաոնլոլոլըլո մթըրըլա (V-XVIII սս.), լեռնաշղթա, 1921.
- Մ. Ռոբաքիձե, Մի տեղի ընկալման մասին - թըրաձ ըլլեռնաշղթա, "թըլլեռնոկոն թամընի" յըրոթ ղըլլեռնոն ցալլեռնալեռնոն, "թըլլեռնոկոն թամընա" (սաոլըն. կըրըն.), տծոլոսո, 1978.
- Զ. Սարգսյան, Բայաններ - Ե. սարլլեռնըլա, իլլեռնըլա եւ յըլլեռնըլա լեռնաշղթան ցամոկոզըլլա. տծոլոսո, 1971.
- «Վարդ Պետրոս Իբերացու» - լեռնաշղթա յըլլեռնըլա. սալլեռնըլո ըլլեռնըլա ցըրմալըլըլա թարցմնա, ցամոկոզըլլա, կոմընլարընի եւ ցանմարըլ-լեռնոն սաժոլըլըլո ըալըրտո ոչանըլ ըլլեռնըլըլա. տծոլոսո, 1988.
- «Վարդաբանական հուշարձաններ», գիրք I-IV - ժշգրի յարտըլո սոլոլըլա լեռնաշղթան ըլլեռնալեռնոն ժըլըլընի, ց. I (V-X սս.). ըալաձըլըլա թոթալըլա ըլ. ածըլաժըմ, Ե. սալլեռնըլըլա, Ե. թըլլեռնըլըլա, Ե. յալաոնաթ, Ե. յըլլեռնըլըլա.

ილია აბუღაძის ხელნაწიხი ბეგრძევილითა და რედაქციით. თბილისი, 1963.
წიგნი II, თბილისი, 1967.

«**ყრავ არღან. იქილან**» - "ქართული წარწერების კორპუსი", I. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.). შედგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილი. თბილისი, 1980.

«**ყრავ ღენ. ნყარაყრ.**» **ა ნაქარაღი, ნ. I** - ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექცია, ტ. I¹. შედგინეს და დასაბუჯდად მოამზადეს თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ და დ. ქუთათელიძემ. ედ. მეტრეველის რედაქციით. თბილისი, 1973; ტ. I², შედგინეს და დასაბუჯდად მოამზადეს თ. ბრეგაძემ, ც. კახაბერიშვილმა, თ. მგაღბლიშვილმა. მ. ქავთარიამ, დ. ქუთათელიძემ და ც. ალაშიამ. ედ. მეტრეველის რედაქციით. თბილისი, 1976.

«**ყრავ ღენ. ნყარაყრ.**» (A¹ **ნაქარაღი**) - ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ათონური კოლექცია, I. თბილისი, 1986.

«**ყრავ ყრუიქან ნაღიღენ**» - ქართული წერის წიგნები. პადეოგრაფიული აღბომი. შედგინა ილია აბუღაძემ. თბილისი, 1973.

დ. მქარაღენ, აღაღენ ნრატარაქილქან ყასაღიქიღენ - ქვევან ცხადაძე, "მუშანიკის წამების" პირველი გამოცემის ისტორიიდან, "მუშანიკის წამება" (საიუბ. კრებ.), თბილისი, 1978.

ღიქსაღენ, ღასაღიქიღენ - უხვაღენი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან. სომეხური ცუქსცი ქართული თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა ზაზა ადუქსიძემ. თბილისი, 1975.

ღვ - "ქართლის ცხოვრება", ცუქსცი დაღენიღი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, თბილისი, 1955, ტ. II, თბილისი, 1959.

კ. კეკელიღე, კ ვოქსუ - კ. კეკელიღე, კ ვოქსუ ო ვრემი პრადნოვანია როღდესტვა ქრისთვა ვ დრენოსი, „**ეტუდი**“, ტ VII. ტბილისი, 1961.

კ. კეკელიღე, პამატიქი - „**პამატიქი დრენგრუქინსკი აგიოგრაფიქსკი ლიტერატურა**“. გრუქინსკი ტექსტ პერეველ, ისღოდანიემ ი პრემეჩანიამი სნადილ აკად. ან გრუქ. სსრ, პროფ. კ. ს. კეკელიღე. ტბილისი, 1956.

ნ. მარრ, აგიოგრაფიქსკი მათერიალი - ნ. მარრ, აგიოგრაფიქსკი მათერიალი პო გრუქინსკი რუკოქსიამ ივერა. ჟ. I. ოქსანიე პატი პერგამენტნი რუკოქსიეი. ჰვო, ტ. XIII, სპბ., 1901.

ნ. მარრ, იღ პოედიქი - ნ. მარრ, იღ პოედიქი ნა აფონ. ჯმნპრ., 1899, მარტ.

ნ. მარრ, პრედვარითელი ოქტი - ნ. მარრ, პრედვარითელი ოქტი ო რაბოტე ნა სინაე, ვედენნიხ ვ სოტრუდნიქესტვე ს ი. ა. დღავახოვნი, ი ვ იერუსალიმე ვ პოედიქი 1902გ. „**სოოქს. იმპერ. პრავოსლ. პალესტ. ობქესტვა**“, ტ. XIV, ჟ. 2, 1903.

ნ. მარრ, ტრაგფ, I - ნ. მარრ, ტექსტი ი რაზიქსანიამი პო არმიანო-გრუქინსკი ფილოლოგიი, კნ. I, სპბ., 1900.

ლ. მ. მელიქსეტ-ბეკ, ისტორია კრესტა ნინი - ლ. მ. მელიქსეტ-ბეკ, „**ისტორია კრესტა ნინი**“ (კ პრობლემე მოისეა ზორენსკოგო), „**იღვესტია**“ არმ. ფილ. ან სსსრ, 1941, № 9 (14), ს. 59-63.

პ. მ. მურადიან, არმიანსკაი ნადპისი - პ. მ. მურადიან, არმიანსკაი ნადპისი ზრამა დღვარი, „**ვესნიქ ობქ. ნაუქ ან არმ. სსრ**“, 1968, № 3.

პ. მ. მურადიან, ეპიგრაფიქა - პ. მ. მურადიან, არმიანსკაი ეპიგრაფიქა გრუქიი (კარტიქი ი კახეთი). ერევანი, 1985.

„**მუქენიქესტვო სვ. შუშანიკ, დოქერი სვ. ვარდანი ი ვნუქი სააკანუშ, დოქერი არმიანსკოგო პატრიარქა სააკა პარტევა, კოტორაი ომერლა ვ ივერიი ოტ რუქი მუჟა სვოეგო, ანტიპატოსა გრუქინსკოგო**“. პამატიქი არმიანსკი აგიოგრაფიი, ვიპ. I. პერეველ ს დრენარმიანსკოგო, ვსტუპიტელიქსკი სტატიქი ი პრემეჩანიამი კ. ს. ტერ-დავტიან. ერევანი, 1973.

მ. საბინინ, ჯიზნე ოქსანიე - „**პოლნოე ჯიზნე ოქსანიე სვიატიქ გრუქინსკი ქერქვი, ჯრებიი ბოჟიეი მათერი**“. სოსავილ ი პერეველ ს გრუქინსკოგო პოდლინიქა მიქაილ საბინინ. სპბ., 1871.

Arménie - Arménie entre Orient et Occident. Trois mille ans de civilization. Sous la direction de Raymond H. Kévorkian. Paris, 1996.

Bishop Ukhtanes of Sebastia - Bishop Ukhtanes of Sebastia, History of Armenia. Part I. History of the Patriarchs and Kings of Armenia. Translation, Introduction and Commentary by Fr. Zawen Arzumanyan, Ph.D. Columbia University. Fort

Lauderdale, 1988. Part II. History of the Severance of the Georgians from the Armenians. 1985.

K. Blake, Catalogue de manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont Athos. „Revue de l'Orient chrétien”, 28 (1931-1932), № 3 et 4, p. 289-361, 29 (1933-1934), № 1 et 2, p. 114-269.

D. M. Lang, Lives and Legends - D. M. Lang, Lives and Legends of the Georgian Saints, London, 1956.

La version greque d'Agathange - La version greque ancienne du Livre arménien d'Agathange. Édition critique par Cuy Lafontaine. Louvain-la-Neuve, 1973.

N. Marr, Le Synaxaire - Le Synaxaire géorgien, réd. ancienne de l'union arm.- géorg., publié et traduit d'après le manuscrit du couvent Ivriion du Mont Athos. „Patr. Orient.”, t. XIX, fasc. 5, Paris, 1926.

J. Marquart, Eransahr - Dr. J. Marquart, Eransahr nach der Ps. Moses Xorenaci, Berlin, 1901.

P. Peeters, Sainte Sousanik - Paul Peeters, Sainte Sousanik, martyre en arméno-géorgie, „Analecta Bollandiana”, t. 53 (1935), fasc. 3, pp. 5-47, fasc. 4, pp. 245-307.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք	5
Ա. «Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայկական ընդարձակ խմբագրություն	
Հայկական ընդարձակ խմբագրության ձեռագրերն ու հրատարակությունները	8
Նոր հրատարակության հանգամանքները	13
«Վկայութիւն սրբոյն Շուշանկանն» (գիտական բնագիր, աշխարհաբար թարգմանություն, տարընթերցումներ)	18
Բ. «Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանութեան» վրացական ընդարձակ խմբագրություն	
Վրացական ընդարձակ խմբագրության ձեռագրերն ու հրատարակությունները	61
Վրացերեն բնագրի վիճակը և ներկա թարգմանության հանգամանքները	71
«Վկայաբանություն սուրբ Շուշանիկ տիկնոջ» (թարգմանություն հին վրացերենից)	76
Գ. Հայկական և վրացական ընդարձակ խմբագրությունների հարաբերությունը	
Ընդարձակ խմբագրությունների փաստական համեմատություն Հայկական և վրացական ընդարձակ խմբագրությունների լեզվական-բառագանձային առնչակցությունը	87
Դ. «Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանութեան» հայկական և վրացական համառոտ խմբագրությունները	
Հայկական համառոտ խմբագրություն	108
Վրացական համառոտ խմբագրություն	110
Համառոտ խմբագրության նախաբնագիրը	111
«Վկայութիւն սրբոյն Շուշանկայ...» (գրաբար բնագիր, աշխարհաբար թարգմանություն)	117
«Վկայաբանություն սուրբ Շուշանիկի...» (թարգմանություն վրացերեն տարբերակի)	121
Ե. «Ս. Շուշանիկի վկայաբանութեան» բնագրական արձագանքները	
«Շուշանիկի վկայաբանութիւնը» Ահարոն Վանանդեցու աղբյուր	123
«Պատմութիւն սրբոյ Նշանին Նունէի...» (գրաբար բնագիր)	131
«Վրաց տան առաջնորդ Նունէի սուրբ Նշանի պատմություն» (աշխարհաբար թարգմանություն)	140
Անդրեաս վանականի և Հակոբ երեցի երկերի բնագրական առնչակցությունը	146
«Շուշանիկի վկայաբանութեան» Ուխտանեսյան տարբերակը	150
Ուխտանես եպիսկոպոս, Պատմութիւն բաժանման Վրաց ի Հայոց Գլուխ ԺԸ, ԿԷ, գրաբար բնագիր և աշխարհաբար թարգմանություն)	157
«Շուշանիկի վկայաբանութեան» արձագանքը Ջուանչերի եր-	

